శ్రీరస్తు

# రాఘవపాండవీయము.

పింగళి సూరనామాత్యప్రణీతము.



వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్సు,

292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి.

Sadhana Venkaswamy Naidu
20.6.'43.
Tirupati

శ్రీరస్తు.

# రాఘవపాండవీయము.

పింగళి సూరనామాత్యప్రణీతము.



చెన్నపురి:
వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచేఁ
ప్రకటితము.
1940.

Printed by

V. VENKATESWARA SASTRULU

of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS

AT THE 'VAVILLA' PRESS,

Madras.—1939.

# విజ్ఞప్తి.

ద్వ్యర్థిప్రబంధములలోఁ బ్రాముఖ్యతను గన్న యీప్రబంధమును ముద్రింపింపవలయు నని మేము చాలాదినములనుండి కృతప్రయత్నులమయ్యును నితరగ్రంథములఁ గొన్నిఁటిని ముద్రింపించి పిమ్మట దీని ముద్రింపింత మనుకొనుచుండఁగా నింతట శ్రీమత్పిఠాపురసంస్థాన ప్రభువులును విద్యాభిమానులును నగు శ్రీరాజా రావు వేంకటకుమార మహీపతి సూర్యారావుబహదరువారి గ్రంథముద్రణకుఁ దగినధనసహాయ మొనరించి మా కెంతయుఁ బ్రోత్సాహము గలిగించినందున నిప్పటికి దీనిని మాతండ్రిగారిచేఁ బింగళ (1857-వ సంవత్సరమున ముద్రింపింపఁ బడిన చక్కనిప్రతి నాధారముగాఁ జేసికొనియే మరల ముద్రింపించితిమి. ముద్రణావస్థలోఁ దటస్థించినలోపము లెవ్వియైన నున్నచో "గచ్ఛతః స్ఖలనం క్వాపి" యనున్యాయము తా మెఱిఁగినదియే కనుక మన్నింపవలయు నని చదువరులఁ బ్రార్థించుచు మ మ్మింకను నుద్గ్రంథముల ముద్రింపించుచుండుటకై ప్రోత్సాహము గలిగించుచుందురుగాక యని శ్రీవారికిఁ గృతజ్ఞతాసూచకముగా ననేక ధన్యవాదములఁ జేయుచున్నారము.

ఈ రాఘవపాండవీయమునకు మిక్కిలి ప్రశస్తమైన పీఠికను వ్రాసి యిచ్చిన బ్రహ్మశ్రీ శతఘంటము వేంకటరంగశాస్త్రులవారికి నమస్కార శతంబులొనర్చుచున్నాము.

ఇట్లు,

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్.

# ఉపోద్ఘాతము.

ఇమ్మహాకావ్యమును నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగిత కవిత్వచాతుర్యధుర్యుం డైనపింగలి సూరనార్యుఁడు రచియించెను. ఈమహాకవి నియోగిబ్రాహ్మణుఁడు. యాజుషశాఖాధ్యయనపరుఁడు. గౌతమగోత్రుఁడు. ఆపస్తంబసూత్రుఁడు. అమరనార్యునకును అబ్బమ్మకును బుత్త్రుఁడు. సూరనార్యునకుఁ బౌత్త్రుఁడు. భావనామాత్యునకు దౌహిత్రుఁడు. ఇతనికిఁ దమ్ములమలన యెఱ్ఱన యనువార లిరువురు గలరు. ఈయర్థము రాఘవపాండవీయకళాపూర్ణోదయములలోని

సీ. "శోభితాపస్తంబసూత్రు గౌతమగోత్రు సుచరిత్రుఁ బింగలి సూరసుకవి
పౌత్త్రు నన్నపపతిభావనదౌహిత్రు నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్త్రు
ననుజన్ము లైనట్టియమలన యెఱనార్యు లతిభక్తి సేయంగ నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని సూరననామవిశ్రుతుని నన్ను."

*　　*　　*　　*　　ఆ - ౧. ప - 9.

అనుపద్యపుసీసపాదములను ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "గౌతమగోత్రునకును ప్రఖ్యాతాపస్తంబసూత్రయాజుషశాఖా
ధీతిపవిత్రునకును లోకాతిగవశితాజితాంతరామిత్రునకున్."

అనుపద్యమునను స్పష్టమయ్యెడు.

ఈవంశమువారికిఁ బింగలి యనుగ్రామమున నివసించినకారణమునఁ బింగలివా రనిపేరు వచ్చినట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

మ. "తరముల్ నాల్గయి దెందునెందు నగుఁ దత్తద్గ్రామనామంబులం
బరఁగున్ వంశము లెల్లఁ బూర్వపునిజప్రఖ్యాతి మాయంగ నే
మరుదో పింగలినామ మందుఁ జిరకాలావాసు లై యున్నసు
స్థిరతం గోకనమంత్రివంశజులకుం జెన్నొందు మి న్నందుచున్."

అనుపద్యమువలనం దెలియవచ్చెడు. పింగలి యనుగ్రామము కృష్ణా

మండలములో నున్నదని కవిచరిత్రమందుఁ జెప్పఁబడియుండెడు. ఈకవి తండ్రి యగునమరనార్యుఁడు రాజేంద్రగురువంశమునం బుట్టిన సోమారాధ్యునకు శిష్యుఁ డైనశైవాచారపరుఁడని ప్రభావతీప్రద్యుమ్నములోని

క. "శ్రీమద్రాజేంద్రగురు,స్వామిస్థిరవంశకలశజలనిధిసోమ
తోసోమారాధ్యకృపాల,బ్ధామలశివభక్తిశోభితాచారునకున్."

అనుపద్యమువలన నేర్పడియెడు.

ఈకవి జీవించియుండినకాలముం గూర్చి శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగముపంతులుగారు కవిచరిత్రమందు సయుక్తికంబుగఁ జర్చించి క్రీస్తుశకము 1566 సంవత్సరములప్రాంతమున నుండినవాఁడని నిర్ధారణము చేసిరి. శ్రీకృష్ణదేవరాయలు 1530-వ సంవత్సరముననే కీర్తిశేషుఁడగుటచే నీకవి తదాస్థానమం దష్టదిగ్గజము లని పరిగణింపఁబడినవారిలో నొక్కఁ డని తలఁప నవకాశము లేదనియుఁ గవిచరిత్రమునందే సిద్ధాంతము చేయఁబడి యుండెడు. దీనికి వలసినయంశములనెల్ల సాకల్యముగఁ జర్చింపకయే యీతఁడు శ్రీకృష్ణరాయలకాలమువాఁడు గాఁడని సామాన్యముగను నూహింపవచ్చును. పింగళి సూరనార్యుని కవితాచమత్కృతి యత్యంతాదరణీయ మని వేనోళ్లఁ బొగడఁదగియుండుటయు, సుకవులయెడ శ్రీకృష్ణదేవరాయల కత్యంతాదరము కలిమియు విద్వాంసులకెల్లఁ దెల్లంబ కదా. శ్రీకృష్ణదేవరాయలకాలమునం దీకవి వాస్తవముగ నుండియుండునేని యాకువీటి పెదవేంకటరాయలకును నంద్యాలకృష్ణరాయలకును దనకావ్యముల నంకితము చేసినయీకవి తాను గవియై కవితాదరణబద్ధదీక్షుం డైన శ్రీకృష్ణదేవరాయలనాశ్రయింపక యుపేక్షించుట యీకవికిని, సరసనిరుపమకవన కౌశలమున కలరుచు నిమ్మహాకవిని నిజాస్థానంబునఁ జేర్చుకొన కొప్పరికించుట యావిద్వత్ప్రభుమణికిం బొసఁగునే? కావున నారాజాధిరాజకవియు నీకవిరాజాధిరాజును సమకాలికులుగా నుండియుండ రని నిరాక్షేపముగ నిశ్చయింపఁ దగియుండెడు.

ఈకవిశ్రేష్ఠుండు చిన్నచిన్నకృతు లెన్నియో గాక గరుడపురాణము, రాఘవపాండవీయము, కళాపూర్ణోదయ మను గ్రంథముల రచియించి

పిదపఁ బ్రభావతీప్రద్యుమ్నమునకుఁ దొడఁగినట్లు ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము లోని యీక్రిందిపద్యమునఁ దెలియవచ్చెడు.

మ. “జనముల్ మెచ్చఁగ మున్ రచించితి సుదంచద్వైఖరిన్ గారుడం
బును శ్రీరాఘవపాండవీయముఁ గళాపూర్ణోదయంబున్ మఱిన్
దెనుఁగుంగబ్బము లెన్నియేనియును మత్పిత్రాదివంశాభివ
ర్ణనలేమిం బరితుష్టి నా కవి యొనర్పం జాల వత్యంతమున్.”

ఈకవి గిరిజాకళ్యాణ మనుమఱియొక్క కావ్యముం గూడ రచియించినట్లు రంగరాట్ఛందములో నుదాహరింపఁబడిన పద్యమునం దెలియవచ్చెడు నని కవిచరిత్రమునందు వ్రాయఁబడియుండెడు. పైపద్యమునం బేర్కొన్న నాలుగు గ్రంథములలో గరుడపురాణం బొక్కటి దక్కఁ దక్కినవి యెల్లెడలం బ్రచారంబుఁ గాంచియుండెడు. ఆంధ్రగ్రంథరచనఁ దొలుదొలుత సంస్కృతపురాణేతిహాసముల భాషాంతరీకరణరూపముగా నన్నయభట్టారకాదు లారంభించియుండుటం గాఁబోలు నీకవియుఁ దొలుతఁ దద్విధమున బాల్యవయస్సునం గరుడపురాణ మాంధ్రీకరించి యటనాంధ్రకవితాపితామహుం డైనయల్లసానిపెద్దనామాత్యుండు మార్గదర్శిగా వెలయుప్రబంధరచనకుం గ్రేళ్లువాఱుడెందముతోఁ దక్కినవానిని రచియించెను. అందు రాఘవపాండవీయరచనాకౌశలం బనన్యసాధారణంబు. ఇట్టికథాద్వితయ ఘటనావైచిత్రి కిమ్మహాకవియే తొలుదొలుతఁ ద్రోవ త్రొక్కినవాఁడు ఇతనితెరువుగొని రామరాజభూషణకవియు హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానంబు రచియించెఁగాని మఱెవ్వరు నిట్టి కథాద్వయసంఘటనచమత్కారమున నొప్పారురసవత్కావ్య మింతకుం జేయరైరి. ఇంతియగాక కళాపూర్ణోదయమును రచియించి నూతనకథాకల్పనాచమత్కృతిం గవివతంసుల కాహ్లాదంబు నాపాదించె. మొట్టమొదటం బ్రబంధరచనఁ గావించినకారణమున నల్లసానిపెద్దనామాత్యున కాంధ్రకవితాపితామహుఁ డనుబిరుదుగలిగిన ట్లీమహాకవికి ననన్యసామాన్యం బగుశ్లేషమూలక కథాద్వయఘటనావైచిత్రికిని నూతనకల్పనాచమత్కృతికిం దెరువు చూపిననేర్పునకుఁ దగిన బిరుదు లెన్నియేఁ గలుగవలసియుండిన నాకాలమున శ్రీకృష్ణరాయలుగాని యంతటివిద్వన్మహాప్రభువుగాని లేమింజేసి కాఁబోలు నట్టివి దుర్లభంబు లయ్యె.

రాఘవపాండవీయమందు

శా. "రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగు నే నోహో యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బండ్రు ద
క్షుం డెవ్వాఁ డిల రామభారతకథల్ జోడింప భాషాకృతిన్." ఆ-౧. ప-10.

అనిచెప్పినరీతి నొక్కకావ్యమే వినువారికి రామాయణభారతకథార్థంబుల రెంటిని వివరించినట్లు శ్లేషసంయోజనం బొనర్చు టెంతయు దుష్కరంబని కవుల కందఱకు ననుభవగోచరంబకదా. అలంకారములలో నెల్ల నుపమోత్ప్రేక్షోల్లేఖాదులు రసపుష్టి నించి శ్రోతృచిత్తముల కానందమొడఁగూర్చుఁగాని శ్లేషాలంకార మట్టిది గాదని కొందఱు తలంతురు. అయ్యర్థము ప్రకృతవర్ణనాప్రసంగమున నప్రకృతార్థమున ననేకార్థకశబ్దప్రయోగమునం బరిస్ఫూర్తిఁ గలిగించుశ్లేషవిషయమునఁ దోఁచినం దోఁపవచ్చునేమొ కాని సభంగశబ్దశ్లేషబహుళం బైనరాఘవపాండవీయమునం దట్టియభిప్రాయ మెవ్వరికిం గలుగఁ జాల దని తలఁచెదను. అతి విస్తృతంబు లైనరామాయణభారతకథార్థంబులు వివరించునెడ ననేకార్థకశబ్దప్రయోగము శ్లేషప్రధానము గానికావ్యములందుఁబోలె నత్యంతవిరళంబుగాఁ గేవలపదవిభాగమాత్రమున శబ్దభేదం బేర్పడఁ దనంతన వివక్షితైకార్థప్రతిపాదకంబుగాఁ గావ్యమెల్ల రచియించుటం జూడ నిమ్మహాకవికిఁ గలయుభయభాషాపాండిత్యసామర్థ్యంబు లవాఙ్మనసగోచరంబు లని యెవ్వరికేనియు నొప్పుకొనక తప్పదు.

ఈకవి తాను గథాద్వయసంఘటనంబు సేయునెడ నేర్పఱుచుకొన్ననియమముల వివరించుచు గ్రంథాదియందు

సీ. "ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష యొక్కొకచోట నొక్కొక్కచోట
నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట నర్థశ్లేష యొక్కొకతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొకతఱి నర్థాన్వయము వేఱె యగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్కతఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు
తే. మూఁడుగూడుటయుఁ ననసముజ్జ్వలముగ, నాఁకు దోఁచినగతిఁ బెక్కుపోకలమర
రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ, జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు."
ఆ-౧. ప-17.

అని కొన్నికల్పన లేర్పఱిచికొనియు నందు ముఖ్యముగాఁ బ్రథమతృతీయ

ములనే యుపయోగించుచువచ్చెఁ గావున గ్రంథరచన వచనాతీతాద్భుతావేశభాసురంబై సహృదయహృదయంగమతరంబై కన్పట్టెడు. ప్రాయికముగా గ్రంథమెల్ల సభంగసంస్కృతశబ్దశ్లేష, సభంగాంధ్రశబ్దశ్లేష, సభంగోభయభాషాశబ్దశ్లేషనిబిడంబై యుండుటంజేసి యర్థవిదు లగు చదువరు లాయాచోటు లరసి నిలిపి చదివినం దత్తద్వివక్షితార్థంబునుఁ దత్తత్ప్రధానకావ్యమట్లుపోలె నీకావ్యము బోధించుచుండెడు. కావుననే కవి గ్రంథాదియం దీక్రిందిరీతిం జెప్పెను.

క. "ఒకకథ వినియెడుతఱి వే, ఱొకకథపై దృష్టి యిడిన నొకయర్థముఁ దోఁ
పకపోవుఁ గాన నేకా,ర్థకావ్య మెట్లట్లు వినఁగఁ దగు నొకటొకటిన్."

ఆ-౧. ప-18.

అర్థసమన్వయమరసి యుచితరీతిం బదవిభాగంబుసేయుచుఁ జదివిన నాయాయర్థము సుబోధమై యుండుఁ, గాని కొన్ని శ్లేషగ్రంథములఁ జదువునపు డెట్టు లట్టుల నానార్థకనిఘంటువుల నన్వేషింప నవసరము తఱచుగా నుండదు. ఒక్కమాఱు చదివిన రామాయణార్థంబును వేఱొక్కమాఱు చదివిన భారతార్థంబును గ్రహించునెడఁ జదువరుల కావృత్తికల్పనంబున వ్యాపారగౌరవంబుగలిగిన నొక్కకావ్యమే యుభయార్థప్రతిపాదకం బగుటంజేసి ప్రయోక్తకు వైయాకరణసమ్మతం బయిన యుచ్చారణలాఘవంబును దీనం జమత్కృతివిశేషంబును సహృదయవేద్యంబై యుండెడు. "శ్వేతోధావతి" ఇత్యాదికావ్యములయెడ శ్రోతలకర్థపరిజ్ఞానంబున నావృత్తికల్పనాగౌరవ ముండినను ప్రయోక్తలకు సకృదుచ్చారణలాఘవంబు గల దనువైయాకరణసిద్ధాంతము విస్పష్టంబ కదా.

ఇందుఁ గల్పించినశ్లేషభేదములకుఁ గొన్ని యుదాహరణముల దిక్ప్రదర్శనముగ నీక్రిందఁ బొందుపఱిచెదను.

క. "వినియతనిందనపై నిడు,కొని యేఁగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు వంద్యుఁడ, నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనసేసెన్."

ఆ-౧. ప-28.

ఇందు రామాయణార్థమున, 'విని + అతనిన్ + తనపైన్ + ఇడుకొని+ఏఁగి + నియమికిన్ + తగని' యనియు, భారతార్థమున 'వినియతనిందన + పైన్ + ఇడుకొని + ఏన్ + కినియమికిన్ + తగని' యనియు నన్వ

యించుచో సంస్కృతాంధ్రపదములకు విభాగమాత్రగ్రాహ్యముగా మేళనము గలుగునట్లు పదసంయోజనము చతురముగాఁ గూర్చుటం జేసి యిచ్చట సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష చెప్పఁబడియె.

క. "ఏనుం గనికర మరయక, పూనితిఁగా కిట్టియెడలఁ బోసఁగునె యేయన్
గానమె కాలనియమగతి, తో నావేఁట మునియుగముఁ ద్రుంగించేఁ దుదన్."
ఆ-౧. ప-24.

ఇందుఁ బూర్వార్థమున రామాయణార్థమున 'ఏనుంగు+అని+కరము + అరయక' యనియు, భారతార్థమున 'ఏనుఁ + కనికరము + అరయక' యనియు నాంధ్రశబ్దములకు సభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె. ఉత్తరార్థమున భాషాద్వయసభంగశబ్దశ్లేష యూహ్యంబు.

శా. "అక్షుద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
పక్షిధ్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెన్ రం డంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలు సంప్రీతిం గడున్ మూఁకలై." ఆ-3. ప-65.

ఇందు రామాయణార్థమున 'మహా+గోదావరీ+తీర + సత్ + రక్షా + ఉపాయపథం' బనియు, భారతార్థమున 'మహాత్ = అగః + దావ + రీతి+రసత్ + రక్షః+అపాయపథంబు.' (అనఁగా గొప్పయపరాధముగలవారును దావానలమురీతిని మ్రోయుచున్న వారు నగురాక్షసులనాశమార్గము) అనియుఁ బదచ్ఛేదభేదమున నర్థభేదము గలుగునట్లు సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషకల్పన చేయఁబడియె.

క. "అకళంకిత ని ట్టనుఁ గొం,చక యేమీమనము సమరసముదారక్రీ
డకు నొండొరు మార్కొనుట దొ, రకు నని వచ్చితి నెఱుంగరా వాకినుకల్."
ఆ-౨. ప-81.

ఇందు రామాయణార్థమున ఏమీమనము=మన మిద్దఱమనియు, భారతార్థమున మీమనము=మీమనస్సనియు నన్వయించుచో మనము అనుద్వ్యర్థ మగు నాంధ్రశబ్దముఁ బ్రయోగించుటంజేసి యాంధ్రభాషార్థశ్లేష కల్పింపఁబడియె.

క. "ఘనవిగ్రహజృంభణమున, ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
డన గెలిచి వచ్చునబ్బాలునిఁ గని వెఱఁ గంది రాత్మలో నచటిజనుల్."
ఆ-౨. ప-25.

ఇందు రామాయణార్థమున విగ్రహజృంభణము యుద్ధాతిశయ మనియు, వాహిని సేన యనియు, భారతార్థమున విగ్రహజృంభణము ఒడలు విఱుచుకొనుట యనియు, వాహిని నది యనియు ననేకార్థక సంస్కృతశబ్దములఁ బ్రయోగించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేష నిరూపింపఁబడియె.

క. "విను వెక్క లేల విడువుము, జనసమ్మతమతివిదేహజననామయముం
దనయుదితకీర్తిఁ గులవర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మిఁ బ్రోచుప్రభున కిది తగున్."
ఆ-౪. ప-106.

ఇందు రామాయణార్థమున 'జనసమ్మతమతిచే, విదేహజను=సీతాదేవిని, విడువుము. అనామయమును, తనయుదితకీర్తిని, కులవర్తనను, బ్రజలను, లక్ష్మిని బ్రోచుప్రభునకు, ఇది పరదారనిరోధనిరాసము తగున్' అని యన్వయించి, భారతార్థమందు ఓధృతరాష్ట్రా! నీవు 'జనసమ్మతమతివి, దేహజననామయమున్=దేహమందుఁ బుట్టినరోగమైన, తనయున్ = కుమారుని, దితకీర్తిన్=ఖండితమైన నష్టమైనకీర్తిగలవానిని, విడువుము= త్యజింపుము. కులవర్తనను, ప్రజలను, లక్ష్మిని బ్రోచుప్రభునకు, ఇది కుల దేశ రాజ్యరక్షణార్థ మొక్కనిం ద్యజించుట తగు నని యన్వయించునెడ 'దేహజననామయమున్' అనువిశేషణము దుర్యోధనున కన్వయించుచో నామయముగాని వాని నామయం బనిచెప్పుట పొసఁగదు గావున నాశ్రయదూషణశ్రమాపాదనాదిగుణనిమిత్తమున దుర్యోధనునం దామయ సదృశత్వ మారోపితం బై దేహజననామయసదృశుఁ డగువాని నని యర్థముఁ గల్పించుటచే గౌణవృత్తియు రామాయణార్థమున రోగపర IV ముగాఁ గల్పించుటచే ముఖ్యవృత్తియు నొప్పియుండుటంజేసి యిక్కడ ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష ప్రతిపాదితం బయ్యె.

సాదృశ్యనిబంధనంబున శౌర్యాదిగుణనిమిత్తముగనే "సింహో మాణవక"ఇత్యాదిస్థలములయందు గౌణవృత్తిచేఁ దత్సదృశత్వ మారోపింపఁబడు నని సర్వశాస్త్రసమ్మతంబు గదా.

సీ. "దివి మోచియున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ, మానతంబుగఁ జేసినట్టిఘనుని
మించి లోకము నావరించినవిషరాశి, నాపోశనముఁ గొన్నయద్భుతాత్ము
జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్మ,యస్వమూర్త్యాలోకుఁ డగుమహాత్ము
నఖిల వేదాంతవేద్యాత్ముఁడై భువనవం,ద్యతఁ బెంపుమీఱుమహానుభావు

తే. సమర నిమ్నగానిత్యసేకముల సెలయు, జడలలేఁ గెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
మెకముతోలు విభూతిసమిద్ధతనువు, నొండొకటి కందమై యొప్పు నొప్పువాని."

ఆ-౩. ప-34.

ఇందు రామాయణార్థమున నగస్త్వపరముగా నన్వయించునపుడు దివిమోచియున్న యద్రిని=అభ్రంకషమయినవింధ్యపర్వతము ననియు, భారతార్థమున శివపరముగా నన్వయించునపుడు స్వర్గలోకమునువహించినమేరుపర్వతముననియు శబ్దశ్లేషగాని యర్థశ్లేషగాని పదాన్వయభేదముగాని లేకయే యర్థాన్వయము భిన్నభిన్నముగాఁ గలుగునట్లు కల్పించుటంజేసి యిచ్చట నర్థాన్వయభేదకల్పనంబు సూచింపఁబడియె. ఇదియు ముఖ్యగౌణవృత్తిశ్లేష కుదాహరణ మగునని తలఁచునెడఁ దద్విభేదమునే కవిచమత్కారార్థముగాఁ బ్రకారాంతరముగా గణించెననియుఁ దలఁపఁదగియుండెడు. కవి కల్పించినయితరభేదకల్పనలతో దేనిలోనైనం గలియనియర్థాన్వయభేదకల్పన కుదాహరణము మృగ్యమని యూహించుచున్నాఁడను. విద్వాంసులు విమర్శించి గుణదోషముల నరసి తత్త్వము నిర్ణయింతురని సవినయముగ వేఁడుచున్నాఁడను.

సీ. "వ్యథలెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి,లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణత
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక,నున్నది శాంతద్విషన్నికాయ
వెసమన మొదవులాలసమానకురుబల,యత్నావరుద్ధంబు లగుచుఁ జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు నేను నివ్వార్తఁ జెప్పఁ
ఆ. బాఱుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస,మర్పణమున నతనిమది యొడఁబడఁ
దా నెఱిఁగినకొలఁది నానారివృత్తాభి,ధానకథ లొకింత తడవు నడిపె."

ఆ-౮. ప-38.

ఇందు రామాయణార్థమున 'దేవరమహామహిమఁ, వ్యథలెల్లఁ దీఱఁ, అస్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజఁ, విలోకింపఁ గంటి'ననియు, భారతార్థమున 'వ్యథలెల్లఁదీఱఁ, దేవరమహామహిమఁ, విలోకింపఁ గంటిఁ, అస్తోకగుణతఁ బరఁగుభూమిజనాధిపతనయా' యనియుఁ బదముల కర్థభేదము లేకున్నను శబ్దాన్వయభేదపూర్వకముగాఁ గర్మకరణహేత్వాదిభేద కల్పనచే నర్థద్వయముఁ బొసఁగించుటం జేసి యిచ్చట శబ్దాన్వయభేద సంగతి చెప్పఁబడియె. ఈపద్యమందే చతుర్థపాదమున నిట్టిరచన యింకనుం గలదు.

కవి తాను గల్పించిననియమములలో నొక్కటొక్కటిగాక రెండు మూఁడు భేదకల్పనలనుం జేర్చియుఁ బలుచోట్లఁ గథాసంఘటనంబుఁ గావించియున్నాఁడు: వానికిం గొన్ని యుదాహరణములఁ జూపుచున్నాఁడను.

ఆ. "వెలయు నఖిలభువనములలోన వారణ, నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నా, రాజవినుతిఁ గనినరాజధాని."

ఆ-౧. ప-1.

ఇందుఁ బూర్వార్ధమందు రామాయణార్థమున 'అవారణ+నగరిపు+రమ+తల్లి నాన్' అనియు, భారతార్థమున 'వారణనగరి+పురముతల్లి నాన్' అనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాశబ్దశ్లేషయు, నుత్తరార్థమునందు రామాయణార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మి+మిగులన్ ప్రబలన్+అయోధ్య నాన్' అనియు, భారతార్థమున 'రాజ్యలక్ష్మి+అయోధ్య నాన్+మిగులన్+ప్రబలన్' అనియు నన్వయించుచో శబ్దాన్వయభేదసంగతియుఁ గూర్పుటం జేసి రెంటికిఁ గూడిక చెప్పఁబడియె.

సీ. "పుడమిఱేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ, వ్యాపారఖేలన మభిలషింపఁ
గానలోఁ దారుమృగంబులకై వడిఁ, గైకొని యసమాస్త్రకర్మకలనఁ
దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ, కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ
ననిచినతత్ప్రియతనయుం డవారిత, కారుణ్యుఁడై పూని కలశమంబు
తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భగ్నహృదయుఁ, డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని
ద్రెళ్ళ నేసె నాఘునులసద్దృష్టినియతి, బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁ జేసి."

ఆ-౧. ప-20.

ఇందు మృగవ్యాపారఖేలన మనునెడ రామాయణార్థమున 'మృగవ్య+అపారఖేలన' మనియు, భారతార్థమున 'మృగ+వ్యాపార+ఖేలన' మనియు, సంస్కృతసభంగశబ్దశ్లేషయుఁ, దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతు లనునెడ రామాయణార్థమున 'తనరుచు+ఒక్క+పురాణమునిదంపతు' లనియు, భారతార్థమున 'తనరు+చొక్కపు+రాణన్+మునిదంపతు' లనియుఁ, దమకంబులు దేర ననునెడ రామాయణార్థమున 'తమకు+అంబులు+తేర' ననియు, భారతార్థమున 'తమకంబులు+తేర' ననియుఁ, బూనికలశమంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పు డనునెడ రామాయణార్థమున 'పూని+కలశము+అంబుమగ్నముగన్+చేయు+చప్పు' డనియు, భారతార్థ

మున 'పూని+కల+శమంబు+మగ్నముగఁ+చేయుచు+అప్పు' డనియు నన్వయించుచో సంస్కృతాంధ్రభాషాద్వయశబ్దశ్లేషయు, సారంగబుద్ధిం జేసి యనునెడ రామాయణార్థమున గజపరత్వము భారతార్థమున మృగపరత్వముం గల్పించుటంజేసి సంస్కృతభాషార్థశ్లేషయుఁ గూర్చుటం జేసి మాటికిఁ గూడిక యిక్కడఁ జెప్పఁబడియె. ఇట్టివానికి గ్రంథమంతయు నుదాహరణమే కావున విశేషించి వివరింపఁ బని లేదని తలఁచుచున్నాఁడను

ఇమ్మహాకావ్యమున శ్లేషనిబంధనము సేయునెడఁ గొన్ని వ్యాకరణ విషయములు విచారణీయములై నట్లు చూపట్టుటం జేసి వానిం గూర్చి కొంత చర్చించెద.

క. ''వినియతనిందనప్పై నిడు,కొని యేఁగినియమికిఁ దగనిఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ, నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పనచేసెన్.''
ఆ-౧. ప-28.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున 'ఏగి+నియమికిఁ' అని యన్వయించుచో నసమాపకగమనక్రియావాచకం బయిన ''ఏగి''యను పదమున కర్ధానుస్వారము లేనిరూపమును, భారతార్థమున 'ఏఁ+కినియమికిఁ' అని యన్వయించుచో సంధిని ''ఏఁ'' అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్ధానుస్వారాదేశంబును దత్పర మగుపరుషవర్ణమునకు సరళాదేశంబును రాఁగా సార్ధానుస్వారరూపంబును గలుగుటవలన నీరెండర్థము లిక్కడఁ గల్పించుట వ్యాకరణవిరుద్ధ మనియుఁ, గల్పింపకున్న నర్థ మన్వయింపఁ దనియుఁ దలఁపవచ్చుఁగాని ''శ్లేషే సఖండనిర్బిందోర్వ్యశ్మేళనం కుత్రచిన్మత'' మ్మను నథర్వణకారికావచనమున శ్లేషయం దిట్టివానికి మేళనము వృద్ధసమ్మతంబని నిర్ణీతమైయుండుటంజేసి, వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. దానఁ బైఁ జెప్పినరీతి నర్థాన్వయమున కసందర్భముం గలుగదు. ఇట్లే—

మ. ''స్వనిదేశోన్నతి నంతట న్నెఱయుచున్ శక్తిం జతుర్దిఙ్నరేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ములసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁ దన్పు న్వశులైన బ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారంభుఁ డై
యనఘశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెసగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్.'' ఆ-3. ప-15.

అనుపద్యమున ''ఒప్పెసగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోఁ'' అనునెడ రామాయణార్థమున ''ఒప్పెసఁగుఁ'' అనుచోసకారోత్తరార్ధానుస్వారవిశిష్టరూ

పంబును, భారతార్థమున "ఒప్పెన్+సగురూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్" అనుచో నర్ధానుస్వారరహితరూపమునుం గూర్చునెడను సమాధానము కల్పనీయంబు.

సీ. "ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతుల నెయ్యఁపుగన్య,కలనవాలుఁదూపుల జయించి
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించె, యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి,పతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాళపాంచాలకేరళమత్స్య,వత్సభూపతులగర్వం బడంచె

తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్మంతసింధు, లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁ గోసలకేకయమగధులతన, యలవరించినయాజ్ఞలోఁ మెలఁగఁ జేసె."

ఆ-౧. ప-7.

ఇందుఁ దేఁటగీతి మూఁడవపాదమునందు రామాయణార్థమున 'కోసలకేకయమగధులతనయలన్ + వరించి + నయాజ్ఞలోన్ + మెలఁగన్ + చేసె'ననియు, భారతార్థమున 'కోసలకేకయమగధులన్+తన+యలవరించిన +యాజ్ఞలోన్+మెలఁగన్+చేసె' ననియు నన్వయించునెడ భారతార్థమందు "మగధులన్" అనుపదమందలి ద్రుతమున కర్ధానుస్వారమును మీఁదిపరుషమునకు సరళాదేశమును రాగా "మగధులఁదన" యనియు రామాయణార్థమందు సమాసమునందు వాని కవకాశము లేదు గావున "మగధులతనయల" ననియు రూపభేదము గన్పట్టెడు. ఒక్కయర్థమునకుఁగా నొక్కరూపముగ్రహింతుమేని యర్థాంతరకల్పనమున వ్యాకరణవిరోధము తప్పక కలుగు నని యూహింప నవకాశము చూపట్టెడుఁ గాని యిక్కడ ఖండబిందుసరళాదేశములులేని "మగధులతనయలవరించిన యాజ్ఞలో మెలఁగఁ జేసె" ననుపాఠమే సిద్ధాంతీకరించి యర్థాన్వయము మార్పఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధము గలుగదు. అయ్యర్థాన్వయకల్పనం బెట్టిదనిన; భారతార్థమందు 'కోసలకేకయమగధులు+అ' అని యితరప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థక మగునకారావ్యయమును విభజించి కోసలకేకయమగధులు తమంతట తామే 'తన+అలవరించిన+యాజ్ఞలోన్+మెలఁగన్+చేసెన్+ఏర్పా' టనుకర్మవాచకపద మధ్యాహార్యము. ఇట్టు లన్వయించినచో ద్రుతమునకును ద్రుతస్థానమున ఖండబిందువునకును మీఁదిపరుషమునకు సరళాదేశమునకుం బ్రసక్తియే గలుఁగదు. కావున వ్యాకరణవిరోధమేమిటం బొసఁగదు. ఇతరప్రయత్నవ్యవచ్ఛేదార్థకమయిన యకారా

వ్యయము సుప్రసిద్ధము. ఆంధ్రశబ్దరత్నాకరమునందకారమున కీయర్థము నిరూపించి కళాపూర్ణోదయములోని "ఉ. ఇమ్మగు సర్వధర్మములు నీవ యెఱుంగుదు" అని యుదాహరింపఁబడి యుండెడు.

శా. "వేయుం జెప్పె డిదేమి మౌనివర సద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తిం గదు నొందుత్రోవ గలదేనిన్ వేఁడెదన్ దేవర
న్న్యాయం బొప్పఘటింపు నాకురుబలం బవ్యాహతిన్ వర్తిలన్."

ఆ-౨. ప-47.

ఇందుఁ జతుర్థపాదాదియందు రామాయణార్థమున 'వేఁడెదన్+దేవరన్+న్యాయంబు' అని యన్వయించుచో "దేవరన్న్యాయం" బని ద్వినకారకరూపంబును, భారతార్థమున "దేవరన్యాయం"బని యేకనకారకరూపంబును గలుగుటంజేసి తంత్రసమాహృతరూపమును రెండర్థములకుఁగాఁ బ్రయోగించునెడ నన్యతరార్థము నవ్యాకరణవిరోధంబగునని యూహింపవచ్చుఁగాని, ద్వినకారకరూపమునే సాధుపాఠముగా నంగీకరించి భారతార్థమును బోధించు నేకనకారకరూపమునందు "అనచిచ" యనుపాణినీయసూత్రముచే నకారద్విత్వముఁ గల్పింపఁబడునేని వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగదు. ఇట్లే—

తే. "వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు, లప్రదీప్తి ని ట్లలరు నీవిప్రభావ
మెందుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ, చేర్తువస్మన్మహోశరాజితనిరూఢి."

ఆ-౨. ప-104.

ఇందు ద్వితీయపాదమందు రామాయణార్థమున విప్రభావము విప్రత్వమనుచో నేకపకారకరూపంబును భారతార్థమున ఈ+ప్రభావమని యన్వయించుచో సంధివశమున "ఇప్ప్రభావ"మని ద్విపకారకరూపమునుం గూర్చునెడను దాని ననుసరించి పాదాదియందుఁ బ్రాసయతినిమిత్తమై "అతులప్ప్రదీప్తి"యనుచోటను ముందుఁ జెప్పినరీతిని "అనచిచ" యను సూత్రముచేఁ బకారద్విత్వముఁ గల్పించి ద్విపకారకరూపమునే యుభయార్థములందును సాధుపాఠముగా గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిట్లే సమాధానము కల్పనీయ మై యుండెడు.

చ. "చనియెఁ బ్రశాంతమై యనలసత్వరహేతివిహారవృత్తిచే
తన యనివింటి మిట్టియతిధర్మ యమోదయు రాజమానశా

సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్స్ఫురణాధ్వనిఁ జేసి క్రమ్మఱన్
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిదివో విచిత్రముల్." ఆ-౨. ప-72.

ఇందుఁ దృతీయపాదమందు రామాయణార్థమున "నవ + రజః+స్ఫురణాధ్వనిన్" అనుచో ద్విసకారకరూపంబును, భారతార్థమున "అవరజ+స్ఫురణాధ్వనిన్" అనుచో నేకసకారకరూపంబునుం గలుగుటం జేసి యుభయార్థబోధకతంత్రపాఠమున వ్యాకరణవిరోధంబు గలుగునని యూహింపవచ్చుఁగాని, రామాయణార్థమందుఁ గన్పట్టఁ గలరజశ్శబ్దాంత సకారమునకు "ఖర్పరే శరివా విసర్గలోపో వక్తవ్య" యను కాత్యాయన వార్తికవిహితం బైనవైకల్పికవిసర్గలోపముఁ గల్పించి యేకసకారకరూపమే యుభయార్థములందు సాధుపాఠముగా గ్రహింపఁబడునేని వ్యాకరణ విరోధంబు గలుగదు. ఇశ్లే-

క. "అనిలజుఁ డధికతమస్థితి, నొనరెడుతమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సతీశిరోమణిఁ, గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁడై."
ఆ-౪. ప-21.

ఇం "దధికతమస్థితి" యనుచోట భారతార్థమునం బైఁజెప్పినరీతిని వైకల్పికసకారలోపముఁ గల్పించి యర్థద్వయమున నేకసకారకపాఠమే గ్రహింపఁదగును. ఇట్టిచోట్లనెల్ల నిశ్లే సమాధానము కర్తవ్యము.

ఈకవివరేణ్యుఁ డుభయకవిమిత్త్రునిరీతిం గవిత్వమర్మమెల్ల లెస్స యెఱింగినవాఁడు గావునఁ గథాద్వయంబుఁ గూర్చునెడ సందర్భానుసారమునఁ దగినపదములఁ గూర్చుచు నాయాపదములు విభజింపఁ గొన్నిచోట్ల యతిస్థానమున వర్ణముల కర్థభేదమున మార్పు గలుగునేనియు యతిభంగము పొసంగనితెఱంగున రెండువిధములఁ జెల్లఁదగినయతులఁ గల్పించి చమత్కరించియున్నాఁడు. చూడుఁడు.

వనమయూరము. "సారనిజచాపగుణశబ్దసమనుప్ర
జ్యారసికఘోరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరతరశాత్కృతిని రూప్యగమనుండై
చేరి యవికారధృతిసింధునృపుఁ జూచెన్." ఆ-౪. ప-157.

ఇందు రెండవపాదమున "ఘోరతరసాత్యకిరణాగ్ర" యనుచో రామాయణార్థమున "ఘోర + తరస + అతి + అకిరణ + అగ్ర" యను పదవిభాగంబున "తరసాత్యకిరణాగ్ర" యనునెడ సకారోత్తరాకారము

నకు స్వరయతియు, భారతార్థమున 'శూరతర+సాత్యకి+రణాగ్ర' యన పదచ్ఛేదంబున సాత్యకిశబ్దమందలి సకారమునకు వ్యంజనయతియు జెల్లవలసియుండుటం జేసి తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు "జ్యా సిక" యను సమాసమందలి జ్యాశబ్దముఁ గూర్చుటవలన స్వరయతి యకారమును వ్యంజనయతికి జకారమును సరిపడునట్లు గూర్చెను.

మ. "రవిపుత్త్రుం డని కిట్టు పూని ప్రతిగర్జద్వీరసంహారర
స్తివిరాజచ్ఛరభీష్మకుంభజయశోభివ్యాప్తి మీఱఁ గ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగు
న్భవిఁ గూల్చెం బవనాత్మజుండు బలిమి న్దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్."

ఆ-౮. ప-౨౧౪

ఇందు మూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు 'దోషా + చారి నక్తంచరుఁ' డని యన్వయించునెడ దోషాశబ్ద మాకారాంతమై వ్యంజనయతికిఁ దగియుండుటయు, భారతార్థమందు 'ప్రబలదోష + ఆచారి=ప్రబలదోషములుగలయాచారముగలవాఁ' డనునర్థమును "ఆ" యను నుపసర్గము విడఁగుటవలన స్వరయతికిఁ దగియుండుటయుం జూచి తదనుగుణముగాఁ బాదాదియందు "మనుష్యవిభుం" డని ప్రయోగించి యందలి "ష్య" యనుదాని స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికిం జెల్లునట్లు గూర్చెను.

క. "చేవ చెదరి భీమాశుగ, దావహతికృతోరుభంగతాపజ్జ్వలితుం
డై విమతుఁ డడఁగ జయమున, వైవస్వతసంతతినృపవర్యుఁడు మించెన్."

ఆ-౮. ప-౨౪౭.

ఇందు రెండవపాదమందు "భీమాశుగదావహతికృతోరుభంగ+తాపజ్జ్వలితుండై" యనునెడ రామాయణార్థమందు "భీమ+ఆశుగ + దావ + హతి + కృత + ఉరు + భంగ + తాప + జ్జ్వలితుండై" యని విభజించునెడఁ బాదాదియందలి దావశబ్దమందలి దకారమునకు వ్యంజనయతి చెల్లునట్లుగా యతిస్థానమునందు "తాప" యని విడఁగుటయును, భారతార్థమందు "భీమ + ఆశు + గదా + అవహతి + కృత + ఉరు భంగతా + ఆపత్ + జ్వలితుండై" యని విభజించునెడఁ బాదాదియందు "అవహతి" యని విడఁగుటచేఁ దదనుగుణముగా స్వరయతి చెల్లునట్లు

యతిస్థానమందును "భంగతా + ఆపత్" అని విఱుఁగునట్లునుం గూర్చి చమత్కారముఁ గావించెను

చ. "విను పలుమాట లేల యల॰ వేలుపుమూఁకలలోన నేనియున్
వెనుకకు వీఁగఁ బాఱ కొక॰ వీరుఁడు సైఁపఁగలాఁడె యల్కచూ
పినకులుఁ డించుకంత సమ॰ పేక్షితసంగరకేళియై నిగు
డ్చినఁ బటుఘోరసాయకవి॰జృంభణ మస్త్రుల కోర్వనెట్లగున్." ఆ-౪. ప-89.

ఇందు మూఁడవపాదమున రామాయణార్థమందు 'అల్కచూపు+ఇనకులుఁడు' అనియు, భారతార్థమందు 'అల్క+చూపి + నకులుఁడు' అనియు విభజించుచోఁ బాదాదియందలి "చూ, పినకులుఁ" డను నెడ నినకులుఁ డని విఱుచునపుడు స్వరయతియు, 'చూపి+నకులుఁ' డనుచో వ్యంజనయతియుఁ జెల్లవలయుఁ గావున వానికిఁ దగినట్లు విశ్రమస్థానంబున "సమ+పేక్షితసంగరకేళియై" యనుసమాసమందలి సమపేక్షితశబ్దగతమైన "పే" యనుదానిం బ్రాదియతిగా స్వరవ్యంజనయతులకు రెంటికి ననుకూలించునట్లు గూర్చెను. ఇట్టిచిత్రంబు లెన్నియేనియు నీకవి కవితాధోరణిం గన్పట్టుచుండెడు.

ఈ కవివర్యుం డధికనియమముతోఁ గథాద్వయముఁ గూర్చునెడను జదువువారికిఁ జిత్తానందము గూరునట్లు భాషాజాతీయము లగు వాడుకపదములంగూడ నక్కడక్కడ సందర్భానుగుణముగాఁ బ్రయోగించెను.

తే. "అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి
రనఘ నీదుమహత్త్వ మేమని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్రవైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులక్రొవ్వడఁచి తనుచు." ఆ-౪. ప-212

ఇందు రామాయణార్థమున నింద్రజిత్తుప్రయోగించిన బ్రహ్మాస్త్రముచే నందఱు మూర్ఛిల్లఁగా హనుమంతుఁడు సంజీవనిం దెచ్చి యెల్లవారిం బ్రదికించి యస్త్రమును వ్యర్థపఱిచె నని యాహనుమంతునిఁ బ్రశంసించు నపు డాశ్చర్యసూచకముగా లోకమున సాధారణ మగువాడుకమెయి "నారాయణ" యనుసంబోధన మిందుఁ గూర్చుట చమత్కారకారియై యుండెడు.

తే. "అరయ నేరి కిట్టి ట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు

మారు దుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయఁనికి యెప్పుడు దానఁ జేటు వొందు.” ఆ-

ఇందు భారతార్థమున శ్రీకృష్ణుఁడు రాయబారము చేఁ
ధృతరాష్ట్రునకు దుర్యోధనుదుశ్చారిత్ర ముగ్గడించి చెప్పునప్ప
శ్చర్యసూచకముగా లోకసాధారణ మగువాడుక మెయి
రామ” యనుసంబోధనద్వయముఁ బ్రయోగించుట యత్యంత
రంబుఁ గావించెడు.

రామాయణభారతకథాసంఘటనంబునఁ బ్రసంగవశమున
వాదిమహాకావ్యలక్షణంబులకుఁ బ్రస్తావ మిం దచ్చుటచ్చుఁ
యరయు విద్వాంసులకు గోచరంబులై యుండెడు.

ఈకవిచంద్రుం డింత నియమముతోఁ గథాద్వయము
గ్రంథమును రచియించుచుం గావ్యకన్య కలంకార మొడఁగు
ర్థాలంకారములం గూడ నచ్చుటచ్చుటఁ బొందుపఱిచియ
ఒక్కొక్కచో నొక్కొక్కయలంకారము మాత్ర మేగాక
మూఁడుం బ్రసంగవశమునఁ గూడినపుడు సంసృష్టిసంకర ప్ర
నచ్చుటచ్చుట నూహ్యంబులై యుండెడు. వీనికిం గొన్ని య
ములు దిక్ప్రదర్శనముగఁ జూపుచున్నాఁడను.

మ. “తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదుద్యజ్జైత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణరింఖావిశృం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నే రన
ర్గళభేరీరవనిర్దళద్గగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్.”

ఇందొక్కటి రెండువర్ణములకుఁ బలుమా ఱావృత్తి
చుటం జేసి వృత్త్యనుప్రాసాలంకారము.

రగడ. “పొలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలివిపడి పుష్పాదుల తిన్నెలను జిన్నెలను
...............పాలికల బాలికల.”

ఇందు ఛేకానుప్రాసాలంకారము

శబ్దాలంకారములచే రసపుష్టి గలుగ దని వానియె
కింతగ సాధర ముదయింపదుగావున శబ్దాలంకారవిచార మిఁ

యర్థాలంకారముల విచారించెద. సుకవులు శబ్దాలంకారముల నంతగ నాదరింపరని చిత్రమీమాంసలో శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారు "శబ్ద చిత్రస్య ప్రాయో నీరసత్వాన్నాత్యంతం త దాద్రియంతే కవయో నవా తత్ర విచారణీయ మతీవోపలభ్యత ఇతి శబ్దచిత్రాంశమపహాయార్థ చిత్రమీమాంసా ప్రసన్నవిస్తీర్ణా ప్రస్తూయతే" అని చెప్పియున్నారు గదా.

క. "వెండియుఁ బలికోర్కి వొదల, రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచుక్
గండెసఁగెడు సుతరత్నముఁ, బాండురమణి శుక్తివోలెఁ బడసె హరికృపన్."
ఆ-౧. ప-72.

ఇం దుపమాలంకారము స్పష్టము. భారతార్థమున రూపకసంకీర్ణ మగుట విశేషము.

మ. "తలపం జొప్పడి యొప్పెనప్పుడు......" ఆ-౧. ప-9.

అని ముందు వృత్త్యనుప్రాసోదాహరణముగాఁ జూపఁబడినపద్యమందు సంబంధాతిశయోక్తివస్తూత్ప్రేక్షలు రెండు గోచరించుటంజేసి వానికిఁ గ్రమమున నంగాంగిభావలక్షణం బైనసంకరమును దీనికిని శబ్దాలంకార మగువృత్త్యనుప్రాసమునకును సంసృష్టియు విపశ్చిద్వివేచనీయంబులై తోఁచెడు.

చ. "తురగఖురాహతక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
నొరయుచుఁ దచ్చమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పె ది
క్కరివరయూథమత్సరవిగాఢతఁ జేసి సమస్త మైనయి
ద్ధరఁ దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపరుల్." ఆ-౧. ప-10.

ఇందు సంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితహేతూత్ప్రేక్ష—

సీ. "అచ్చంపులేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెంధూళి గాఁగ
గ్రుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు, ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ
విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు, శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ
నిచ్చలం బైనతేనియవానజడిసొంపు, లాలితదానధారాళి గాఁగ
తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
భ్రమరపఙ్క్తులు పైసరఫణులు గాఁగఁ
బుడమి నెల్లెడ వాహ్యాళి వెడలుమదను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె." ఆ-౧. ప-5.

ఇందు సావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్ష సహృదయహృదయంగమంబై తనర్చెడు. మఱియు నీపద్యమున సీసపాదములు నాల్గింటిలో సంయుక్తచకారప్రాసంబును, బాదార్ధావసానంబున నేకరీతిగాఁ బూర్ణానుస్వారపూర్వకముగాఁ బకారోత్తర ముకారము నిలుపుటయుఁ, బాదావసానంబున నన్నిఁటిలో నొక్కరీతిగాఁ "గాఁగ" ననుపదమే కూర్చుటయు, దానికి ముందు దీర్ఘముమీఁద "ళి" యను దానిని నిలుపుటయు నియతము గావించి శబ్దాలంకారమును గూర్చుటంజేసి వినువారికి వీనులవిందు గొల్పెడు.

సీ. "నానాఁటి కుష్ణాంగునవకంపుఁగళల పెంపునఁ జిన్నిక్రొన్నెలబోద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పు తేజోరేఖ,పసఁ గోమలార్కబింబంబు లనఁగఁ
గ్రొత్తక్రొత్తగఁ బొదల్కొమరు నెమ్మేనుల, బలుపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించువింతమగంటిమి, యుదుటున సింగంపుఁగొదమ లనఁగ

తే. "వెలసి రిలను ధర్మజభీమవిజయు లనఁగఁ
గ్రాలునృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
మనసుమైత్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
సనయభరతశత్రుఘ్న ఖేలనము మెఱయ." ఆ-౨. ప-3.

ఇం దుల్లేఖాలంకారము చమత్కారంబుఁ గూర్చెడు.

మ. "ఇటుము న్నుర్వరఁ బర్వుచున్నవిజయోదీర్ణప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడుర్ నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతో దాఁ గ్రమ్మఱ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూప యరాతిచేష్టలు భవద్భ్రూభంగపర్యంతముల్." ఆ-8. ప-109.

ఇందుఁ జతుర్థపాదమునం గారణప్రసక్తిమాత్రమునం గార్యోత్పత్తిలక్షణంబుగా నొదవు చపలాతిశయోక్త్యలంకారము ప్రతిపాదింపఁబడియె.

శా. "శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముదుచుపంపా హేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్." ఆ-౧. ప-1.

ఇందు భంగ్యంతరాశ్రయవచనప్రతిపాదనలక్షణం బైన పర్యాయోక్తాలంకారము నిరూపింపఁబడియె.

శా. "శ్రీచన్ద్రాండజలు రెండు నండగొని వాసిం జేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామలపెద్దవేంకటనృపోన్మీలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రింసకుఁ గైవసంబయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధ్రీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్." ఆ-౧. ప-2.

ఇందు రూపకాలంకారము విస్పష్టము.

మ. "యతి యొంతేఁ దనయార్తిఁ జేద్వడినవాఁడై యాత్మజాయాసమా
గత మైనప్పుడ పేనుఁ బాయు మని యల్క న్నన్ను శాపించె సం
తతి లేకుండినచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ బోవు టెట్లేనియున్
ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చునామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నెదన్." ఆ-౧. ప-34.

ఇందు రామాయణార్థమున ననుజ్ఞాలంకారము.

చ. "క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁ జేయఁగఁ దాల్చి శోభిలున్
విమలత నాకువీటిపురవేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుఁడై." పీ-౧. ప-34.

ఇం దన్యోన్యాలంకారము.

సీ. "కులవర్ధనుం డైనకొడుకుఁ గాననియట్టి, లాఘవాస్పదునిగూలయము లయము
సిరులకుఁ దొడ వైనవరసుతుఁ బడయని, ఘనకలుషాత్మజీవనము వనము
పితరులఋణముఁ దీర్చెడుసూనుఁ జెందని, దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము
రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్త్రు నెత్తని, వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము
తే. "పలుఁబలుకు లేల నిఖిలము ఖిలముసూవ
యాత్మజులు లేనివారి కో యతిపరమణి
తరమె యనపత్యవైవర్ణ్య మరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద." ఆ-౧. ప-46.

ఇందు వినోక్త్యలంకారము, మఱియు నాలయము, జీవనము, గోత్రమ్ము, భవమ్ము, నిఖిలమనుపదముల మొదటియక్షరముఁ ద్యజించి "లయము, వనము, త్రమ్ము, వమ్ము, ఖిల" మ్మనియుం గ్రహించుట శబ్దచిత్రము, వైవర్ణ్యము ముఖవర్ణహాని యనుచో శ్లేషయుఁ జమత్కారముఁ గలిగించెడు.

మ. "జవవద్ఘోటకపాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకిం
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిన్ దివికిఁ బొడ్తోనించెఁ దన్నాగముల్

నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్షవిధిం దానను జేసి సింధురము లప్రఖ్యాతిఁ గాంచెన్ గరుల్." ఆ-౧. ప-11.

ఇందు శ్లేషోత్థాపితసంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణితనిరుక్త్యలంకారము.

క. "ఉమటున నట్లరిగి యతం, డవి ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలన్
వదలక పూతము సేయన్, సదమలగతి పూనె పృథయె సత్సంగరముల్."
ఆ-౨. ప-91.

ఇం దర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

మత్తకోకిల. "భూధరాధిపకన్యకామణిపుణ్యపాదపయోజలా
క్షైధితారుణగైరికద్యుతి హేమకూటవిహారలీ
లాధికాదర సాధుసాధితహైమవత్యనురంజనా
రాధితస్మరమోచితాత్మపురాతనాపకృతిస్మృతీ." ఆ-3. ప-144.

ఇందుఁ బ్రథమసమాసమున ననుగుణాలంకారము.

ఇమ్మహాకవి కావ్యగుణములుం బెక్కులు పొసఁగునట్లు రచనగావించెను. అన్నియు నిరూపించినం గ్రంథవిస్తరమగునని వానికిని రెండుమూఁడుదాహరణములమాత్ర మిచ్చుట నుదాహరించెదను.

క. "అది సకలసదాచారం, బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బొదవినకోలఁది నొకప్పుడు, హృదయము నీయందుఁ జేర్తురేని మహేశా."
ఆ-3. ప-60.

ఇందు శ్లేషాఖ్యగుణము.

ఉ. "అంత వసంతమొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తుసా
మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంతమై." ఆ-౨. ప-4.

ఇం దౌదార్య, ముదాత్తత, యోజస్సు, సౌకుమార్యంబు నూహ్యంబులు.

సీ. "అచ్చంపులేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు, మేలిచెందిరపుఁ గెందూళి గాఁగ..."
ఆ-౨. ప-5.

అనుసావయవరూపకానుప్రాణితవస్తూత్ప్రేక్షకు ముం దుదాహరింపఁబడిన పద్యమునందు సమత, యర్థవ్యక్తి, సమాధియు నూహ్యంబులు.

ఇమ్మహాకవి కావ్యమునకు జీవితస్థానీయ మైనవ్యంగ్యవైభవము నిందుఁ బొందుపఱిచియున్నాఁడు.

మ. "జవవద్ఘోటక పాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతి చే...." ఆ-౧. ప-18.

అను శ్లేషోత్థాపిత సంబంధాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత నిరుక్త్యలంకారమునకు లక్ష్యముగా ముం దుదాహరింపఁబడినపద్యమందుఁ దురగఖురోద్ధూతం బైనపరాగముచే సముద్రములును మందాకినియు నింకెననియు, నేనుఁగులమదధారలచేతను దొండములతుంపురులచేతను మగుడ నవి నిండెననియుఁ గల్పించినయతిశయోక్త్యలంకారముచే, సముద్రములను మందాకిని నింకింపఁ జాలినంతపరాగము రేపఁ దగినన్ని గుఱ్ఱములును వాని మరల నిండింపఁజాలినంత మదోదకమును దొండపునీరునుం గురియఁ జాలినన్ని యేనుఁగులు నాపురమునఁ గల వనువస్తుధ్వని వ్యంగ్యమై విద్వాంసులకు మనోరంజనముఁ గావించెడు.

గ్రంథాదిని రచియింపఁబడిన—

శా. "శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపంపాహేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాతబ్రహ్మము ప్రోచుఁగావుత విరూపాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీలిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు లోకంబులన్." పీ-౧. ప-1.

అనుపద్యమందు 'శ్రీతోఁబుట్టి' యనుటచే "రాఘవత్వే భవేత్సీతా రుక్మిణీ కృష్ణజన్మని" యను విష్ణుపురాణవచనము చొప్పున లక్ష్మీస్వరూపురాలగు సీతాదేవితో ననఁగా సీతాదేవిచరిత్రముతోననియు 'సుధామధుద్రవముతోఁ|జెన్నొందుపుష్పంబుఁ' జంద్రుని ననఁగాఁ జంద్రవంశ రాజచరిత్రననియుఁ గల్పించి యట 'శో, భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచు పంపాహేమకూటాశ్రయ, ఖ్యాత బ్రహ్మము' పంపాహేమకూటాశ్రయుఁ డైన విరూపాక్షదేవునిచేత, ఖ్యాతకృతి సమర్పణచేతఁ బ్రసిద్ధమైన బ్రహ్మము, వేదతుల్యమైన రామాయణభారతద్వయార్థప్రతిపాదక గ్రంథమనియు నన్వయించుచో మనాక్కావ్యార్థసూచనము వ్యంగ్యమహిమచే నొనర్పఁబడియె నని రసికు లూహింపఁ దగును.

క. "చను నెడ శ్రీరాముఁడు పావని నవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రా, తనురాగప్రౌఢి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్."
ఆ-౨. ప-41.

ఇందు రామాయణార్థమున రామునకు సీతాదేవియెడ రాగము రతి యుదయించె నని చెప్పఁబడియె. అయ్యది ప్రసంగసంగతానుభావాది సామగ్రీసముల్లసితంబై రసమయ్యెడు కైశిక్యాదివృత్తులును ద్రాక్షాది పాకములును బ్రకరణోచితముగను రసోదయానుకూలముగను రచనా విశేషమున నచ్చటచ్చటఁ గూర్పఁబడి సహృదయవేద్యంబు లై యుల్ల సిల్లెడు.

క. "కాలఁది యిడరానిపాండితి, గలపింగళిసూరనార్యుకవనంబునకా
శల మున్న దెల్ల నెఱుఁగఁగ, నలవియె మాదృశున కర్థ్య లందుఁ గవీంద్రుల్."

విద్వాంసులు విమర్శించి విశిష్టకృపామతిం జేసి యిందలిదోషముల మన్నించి గుణ మేదేనుండినం గ్రహింపఁ బ్రార్థితులు.

శ్రీ కాళహస్తి.
10-7-1910.

ఇట్లు,
సమస్తవిద్వద్విధేయుఁడు,
శతఘంటము. వేంకటరంగశాస్త్రి.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

# రాఘవపాండవీయము.

## సవ్యాఖ్యానము.

### పీఠిక.

శ్రీతోఁ బుట్టి సుధామధుద్రవముతోఁ
జెన్నొందుపుష్పంబు శో
భాతారుణ్య మెలర్పఁగా ముడుచుపం
పా హేమకూటాశ్రయ
ఖ్యాత బ్రహ్మము ప్రోచుఁ గావుత విరూ
పాక్షాహ్వయం బాకువీ
టీతిమ్మప్రభువేంకటాద్రిహృదయా
టీకంబు లోకంబులన్. 1

### వ్యాఖ్యానకర్తృకృతమంగళాచరణము.

శా. శ్రీలీలాజలజంబుఁ జేకొని దరస్మేరాస్యుఁడై గోపికా
జాలం బద్భుతవార్ధిఁ దేలఁగ నిజేచ్ఛన్ నైజసౌందర్యధు
ర్యాలోకద్యుతిధారతన్ ముకుళనవ్యాకోచముల్ సేయుగో
పాలస్వామి మనోహరాకృతి మదిన్ భావించి సేవించెదన్.

చ. అమరయసూరయార్యరచితాంచితరాఘవపాండవీయకా
వ్యమహితమాధురీమదుభయార్థవిబోధిక టీకఁ జేసెదన్
గమలనివాసినీచరణకాంచననూపురశింజితార్భటిన్
సమమతి సంస్కృతాంధ్రకృతిసాధనలక్షణలక్షితంబుగన్.

టీక. శ్రీతోన్ = లక్ష్మితోడ, పుట్టి = జనించి, సుధామధుద్రవముతోన్ - సుధా = అమృతమనెడి, మధు = పూఁదేనెయొక్క, ద్రవముతోన్ = తడితోడ, చెన్నొందు పుష్పంబు - చెన్నొందు = ప్రకాశించునట్టి, పుష్పంబు = పువ్వును, శోభాతారుణ్యము = తరుణకాంతి, ఎలర్పఁగాన్ = ఒప్పఁగా, ముడుచు పంపాహేమకూటాశ్రయఖ్యాత బ్రహ్మము - ముడుచే = జడలయందుఁ దాల్చుకొన్నట్టి, పంపా = పంపాసరస్తీరమందున్న, హేమకూట = హేమకూటపర్వతమనెడు, ఆశ్రయ = ఉనికియందు, ఖ్యాత = పేరొందిన, బ్రహ్మము = కర్త - అనఁగా బాలచంద్రుని శిరమునందుఁదాల్చినదని భావము. విరూపాక్షాహ్వయంబు = విరూపాక్షనామము గలది, ఆకువీటితిమ్మప్రభు వేంకటాద్రిహృదయాటీకంబు - ఆకువీటి = ఆకువీడనుపత్తనమునకు ఱేఁడైన, తిమ్మప్రభు = తిమ్మరాజుకొడుకుఁ డయిన, వేంకటాద్రి = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, హృదయ = ఉల్లమునందు, ఆటీకంబు = వర్తించునది - బ్రహ్మశబ్దమునకు విశేషణములు. లోకంబులన్ = జనకోటులను, ప్రోచుఁగావుతన్ = రక్షించుఁగాత.

శా. శ్రీచన్గొండలు రెండు నండగొని వాసిం బేర్చుచున్ భక్తిసా
మీచీన్యామలపెద్దవేంకటనృపోన్మీలన్మనశ్చాతక
వ్యాచిక్రంసకుఁ గైవసం బయి సదోదంచత్కృపావృష్టిస
ధ్రీచీనం బగుకృష్ణమేఘము జగత్ప్రీతిం గడుం జేయుతన్. 2

శ్రీ = లక్ష్మీదేవియొక్క, చన్గొండలు = స్తనములనెడు పర్వతములను, రెండున్ = రెంటిని, అండగొని = ఆశ్రయించి, వాసిన్ = ఆధిక్యముచేత, పేర్చుచున్ = ప్రసిద్ధికెక్కుచును, భక్తి = భక్తియొక్క, సామీచీన్య = కొమరుచేత - అనఁగా నిష్కళంకభక్తిచే ననుట. అమల = పవిత్రుఁ డయిన, పెద్దవేంకటనృప = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, ఉన్మీలత్ = వికాసము పొందుచున్న, మనః = డెందమనెడి, చాతక = వానకోయిలయొక్క, వ్యాచిక్రంసకున్ = గమనేచ్ఛకు - అనఁగా నుదకమును గోరి సంచరించుట. కైవసం బయి = అధీనమై, సదా = ఎల్లప్పుడు, ఉదంచత్ = అడరుచున్న, కృపా = దయారసమనెడి, వృష్టి = వర్షముతోడ, సధ్రీచీనం బగు = కూడి వర్తించునట్టి, కృష్ణమేఘము = కృష్ణుఁడను కార్మొయిలు - శ్లిష్టరూపకము. జగత్ = లోకముయొక్క, ప్రీతిన్ = ఇష్టమును, కడున్ = మిక్కిలి, చేయుతన్ = ఒనర్పుఁగాక.

శా. లోకత్రాణరతిం దదాదిమమహీలోకప్రవేశోత్కభా
షాక్లృప్తప్రథమద్వితీయపదగుంజన్మంజుమంజీరగ
ర్జాకల్పామలరామభారతకథాసర్గంబులన్ మించువా
ల్మీకివ్యాసులఁ గొల్చెదం దదుభయశ్లేషార్థసంసిద్ధికిన్. 3

లోకత్రాణరతిన్ - లోక = జనులయొక్క, త్రాణ = ప్రోపునందుఁ గల, రతిన్ = ఆశచేత - ఇది వాల్మీకివ్యాసులయం దన్వయము. తత్ = అట్టి, ఆదిమ = తొలుతటి దైన - ఇది ప్రవేశమునకు విశేషణము. మహీలోక = భూలోకముఁ గూర్చి, ప్రవేశ = చొచ్చుట యందు, ఉత్క = ఉత్సాహము గల, భాషా = సరస్వతీదేవిచేత, క్లృప్త = తొడుగఁబడినవియై, ప్రథమద్వితీయ = కుడియెడమ లయిన, పద = పాదములయందు, గుంజత్ = అవ్యక్తముగ మ్రోయుచున్న, మంజు = విన నింపైన, మంజీర = అందెలయొక్క, గర్జాకల్ప = రొదతో సమానము లయిన, అమల = స్వచ్ఛము లయిన, రామ = రామునియొక్క, భారత = భరతవంశపురాజులయొక్కయు, కథా = చరిత్రములయొక్క - అనఁగా రామాయణభారతములనుట. సర్గంబులన్ = నిర్మాణములచేత, మించు = పేర్చునట్టి, వాల్మీకివ్యాసులన్ = వాల్మీకిముని వ్యాసమునులను, తదుభయ = ఆరామాయణభారతముల రెంటియొక్క, శ్లేషార్థ = కూడిక యగునర్థముయొక్క, సంసిద్ధికిన్ = నెరవేరుటకొఱకు, కొలిచెదన్ = సేవించెదను.

ఉ. ఏయెడ నర్థగౌరవసమృద్ధియు శబ్దవిశుద్ధియుం దిరం
బై యనవద్యతం బరఁగ నంధ్రవచస్స్థితి భారతంబు రా
మాయణముల్ రచించిన మహాత్ముల నాత్మఁ దలంచెదన్ జగ
ద్గేయుల నన్నపార్యునినిఁ దిక్కసుధీమణి నెఱ్ఱసత్కవిన్. 4

ఏయెడన్ = ఎల్లెడలను, అర్థ = వాచ్యాద్యర్థములయొక్క, గౌరవసమృద్ధియున్ = గురుత్వాతిశయమును, శబ్ద = పదములయొక్క, విశుద్ధియున్ = సౌష్ఠవమును, తిరంబై = స్థిరమై, అనవద్యతన్ = నిర్దుష్టమగుటచేత, పరఁగన్ = ఒప్పునట్లుగా, ఆంధ్రవచః = తెనుఁగుపదములయొక్క, స్థితిన్ = ఉనికిచేత - అనఁగాఁ దెనుఁగు ననుట. భారతంబు = భారతంబును, రామాయణముల్ = రామాయణమును, రచించిన = ఒనర్చిన, మహాత్ములన్ = పూజ్యులయిన, జగద్గేయులన్ = లోకస్తుత్యు లయిన, నన్నపార్యునిన్ = నన్నయభట్టారకుని, తిక్కసుధీమణిన్ = తిక్కనకవిని, ఎఱ్ఱసత్కవిన్ = ఎఱ్ఱాప్రెగ్గడను (ఈమువ్వురిని), ఆత్మన్ = హృదయమునందు, తలంచెదన్ = భావించెదను.

క. ఈవిధి నభీష్టసిద్ధికి, దైవతకవి నుతి యొనర్చి తప్పొప్పు మదిన్
భావించి దిద్దకుండను, దేవానాంప్రియుల మ్రొక్కి తెలతుఁ గుకవులన్.

ఈవిధిన్ = ఈక్రమమున, అభీష్టసిద్ధికిన్ = కోర్కి నెఱవేఱుటకు, దైవత = దేవతలయొక్కయు, కవి = కవీశ్వరులయొక్కయుఁ, నుతి = స్తోత్రమును, ఒనర్చి = కావించి, తప్పు = దోషమును, ఒప్పు = గుణమును, మదిన్ = తమహృదయములందు, భావించి = ఎంచి, దిద్దకుండన్ = సరిపఱుపకుండునట్లు, దేవానాంప్రియులన్ = మూర్ఖులకు,

మ్రొక్కి=నమస్కరించి, కుకవులన్ = దుష్కవులకు, తెలతున్ = నమస్కారము చేయుదును. "దేవానాం ప్రియ ఇతి చ మూర్ఖే" అని వ్యాకరణము.

వ. అని కుకవు లొకనిమిత్తంబునం బ్రార్థనీయు లగుటం జేసి తత్ప్రార్థనం
బునుం గొంత నడపినవాఁడనై యెద్దియేనియు నొక్క భవ్యకావ్యంబు
నవ్యప్రకారంబున రచియించుటకు నుదంచితకుతూహలుండ నై
యుండు సమయంబున. 6

అని=ఇట్లని, కుకవులు = కుత్సితకవులు, ఒకనిమిత్తంబునన్ = ఒకకారణముచేత, ప్రార్థనీయు లగుటం జేసి = కొనియాడఁ దగినవా రగుటచేత, తత్ = ఆకుకవులయొక్క, ప్రార్థనంబును = వేఁడికోలును, కొంత = కొంచెము, నడపినవాఁడ నై = ప్రవర్తినఁ జేసినవాఁడ నై, ఎద్దియేనియున్=దేని నైన, ఒకభవ్యకావ్యంబు = ఒక మనోజ్ఞ మైన ప్రబంధమును, నవ్యప్రకారంబునన్ = వింత తెఱంగున, రచియించుటకున్ = ఒనర్చుటకు, ఉదంచితకుతూహలుండ నై = సోత్సుకుండ నై, ఉండుసమయంబునన్ = ఉన్న వేళ. ఈమీఁద నొకటిరెండుపద్యములు విడఁబడి యవి ప్రత్యంతరములయందుఁ గానఁబడమిచే నిటఁ జేర్పఁబడిన వయ్యెఁ గాని దానఁ గథాసందర్భము తప్పినదికాదు.

సీ. ఏమహీవరుతాత యిమ్మభూవరుఁడు స
  త్కీర్తిగంగాజన్మకృతిమహాద్రి
యేవిభుతండ్రి నానావిధపౌరుష
  స్థిరవృత్తి మీసాలతిమ్మశౌరి
యేనృపోత్తముతల్లి మానితపరమసా
  ధ్వీగుణంబులప్రోక తిమ్మమాంబ
యేధీరుననుజన్ము లిద్ధదానక్షాత్ర
  భద్రుండు చిన వేంకటాద్రినృపుఁడు
తే. ఘనులు వేంకటరాయవేంకటవరదులు
ననఁ బ్రసిద్ధులు ముగు రట్టియాఁకువీటి
పురవరాంకుండు త్రిభువనపూర్ణకీర్తి
యతులతేజుండు పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు. 7

ఏమహీవరు=ఏభూపతియొక్క, తాత = పితామహుఁడు, సత్కీర్తి=మంచియశమునెడు, గంగా = ప్రాయేటియొక్క, జన్మ = పుట్టుకయొక్క, కృతి = ఒనర్పునకు, మహాద్రి = గట్టులఱేఁ డయిన, ఇమ్మభూవరుఁడు = ఇమ్మరాజో, ఏవిభు = ఏప్రభువుయొక్క, తండ్రి=జనకుఁడు, నానావిధ=పెక్కుభంగులయిన, పౌరుష = మగఁటుముల

చేత, స్థిర = తిరమైన, వృత్తి = వ్యాపారము గల, మీసాలతిమ్మశౌరి = మీసాలతిమ్మరాజో, ఏనృపోత్తము = ఏరాజశ్రేష్ఠునియొక్క, తల్లి=జనని, మానిత=మన్నింపఁబడిన, పరమ=శ్రేష్ఠము లయిన, సాధ్వీగుణంబుల=పాతివ్రత్యగుణములకు, ప్రోక = రాసియైన, తిమ్మమాంబ=తిమ్మాంబయో! ఏధీరు = ఏధృతిమంతునియొక్క, అనుజన్ములు = తమ్ములు, ఇద్ధ=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, దాన=త్యాగముచేతను, క్షాత్ర = క్షత్త్రభావముచేతను— అనఁగాఁ బరిపాలనాదు లనుట. భద్రుండు = మంగళకరుఁ డయిన, చినవేంకటాద్రి నృపుఁడు=చిన్నవేంకటాద్రిరాజును, ఘనులు = అధికులయిన, వేంకటరాయ = వేంకట్రాయనృపుఁడును, వేంకటవరద = వేంకటవరదప్రభువును, అనఁ = అనఁగా, ప్రసిద్ధులు=ఖ్యాతి కెక్కినవారు, మువురు = ఈముగ్వురో, అట్టి=అటువంటి, ఆకువీటి=ఆకువీడను, పుర = పట్టణమునకు, వర = ఱేఁ డనెడు, అంకుండు = చిహ్నము గలవాఁడును, త్రిభువన=ముల్లోకములయందు, పూర్ణ=నిండిన, కీర్తి = యశము గలవాఁడు, అతుల= ఈడు లేని, తేజుండు = పరాక్రమము గలవాఁడు, పెదవేంకటాద్రివిభుఁడు = పెదవేంకటాద్రిరాజు.

వ. నిజాస్థానంబున సంగీతసాహిత్యాదివివిధవిద్యాప్రసంగంబులం బ్రవర్తిల్లుచు. 8

నిజ=తనయొక్క, ఆస్థానంబునఁ = కొలువుకూటమునందు, సంగీత = గానము, సాహితీ=సాహిత్యము, ఆది=మొదలుగాఁగల, వివిధ = అనేకములయిన, విద్యా = విద్యలయొక్క, ప్రసంగంబులఁ = ప్రసక్తులచేత, ప్రవర్తిల్లుచుఁ = ఉన్నవాఁ డగుచు.

సీ. శోభితాపస్తంబసూత్రు గౌతమగోత్రు
సుచరిత్రుఁ బింగళసూరసుకవి
పౌత్త్రు నన్నపరతిభావనదౌహిత్రు
నమరధీమణికి నబ్బమకుఁ బుత్త్రు
ననుజన్ములై నట్టియమలనయొల్లనా
ర్యులు భక్తి సేవింప నలరువాని
సత్కావ్యరచనావిశారదుం డగువాని
సూరననామ విశ్రుతుని నన్నుఁ
ఆ. బ్రియము సంధిలంగఁ బిలిపించి బహువస్త్ర
భూషణాదిదానములఁ గరంబు
సంతసం బొనర్చి యెంతయు గారవ
మెసఁగ మధురఫణితి నిట్టు లనియె. 9

శోభిత = ప్రకాశింపఁజేయంబడిన-ప్రసిద్ధినొందినదనుట. ఆపస్తంబసూత్రుక్ = ఆపస్తంబ మనుసూత్రము గలవాని, గౌతమగోత్రుక్ = గౌతములగోత్రముగలవాని, సుచరిత్రుక్ = మంచినడత గలవాని, పింగళిసూరసుకవిపౌత్రుక్ = పింగళిసూరన్న కవియొక్క-మనమఁడైనవాని, నన్నపరతిభావన = నన్నపరతిభావనలకు, దౌహిత్రుక్ = కూఁతురుకొడుకైనవాని, అమరధీమణికిక్ = అమరయకవికిని, అబ్బమకుక్ =అబ్బమ్మకును, పుత్త్రుక్ =తనయుఁ డయినవాని, అనుజన్ములైనట్టి = తమ్ములైన, అమలనయెఱ్ఱనార్యులు=అమలనయెఱ్ఱనకవులు, భక్తిక్ =భక్తిచేత, సేవింపక్ = సేవచేయుచుండఁగా, అలరువానిక్ = ఒప్పెడువాని-మహిమఁ జెందువానిననుట. సత్కావ్య = మంచికావ్యములయొక్క - అనఁగా దోషరహితములై రసాదిప్రయుక్తము లయినవి యనుట-రచనా=కూర్పునందు, విశారదుం డగువానిక్ = నేర్పరియైనవాని, సూరననామ=సూరన యను పేర, విశ్రుతునిక్ = ప్రసిద్ధి కెక్కినవాని, నన్నుక్ = నను-క్రిందటి వెల్ల దీనికి విశేషణములు. ప్రియము = ప్రీతి, సంధిలంగక్ = తనరఁగా, పిలిపించి = పిలువ నంపి, బహు=అధికము లయిన, వస్త్ర = చేలములు, భూషణ=సొమ్ములు, ఆది = మొదలుగాఁ గలవానియొక్క, దానములను = ఈవులచేత, కరంబుక్ = మిక్కిలి, సంతసంబొనర్చి= సంతోష పెట్టి, ఎంతయుక్ = చాల, గారవ మెసఁగక్ = ఘనత మీఱఁగా, మధుర ఫణితిక్ =ఇంపగు తెఱఁగున, ఇట్టులు= ఈమీఁదఁ జెప్పఁబోయెడి ప్రకారమున, అనియెక్ = పల్కెను.

శా. రెండర్థంబులపద్య మొక్కటియు నిర్మింపంగ శక్యంబు గా
కుండుం దద్గతిఁ గావ్య మెల్ల నగునే నోహో! యనం జేయదే
పాండిత్యంబున నందునుం దెనుఁగుకబ్బం బద్భుతం బండ్రు ద
క్షుం డెవ్వాఁ డిల రామభారతకథల్ జోడింప భాషాకృతిన్. 10

రెండర్థంబులపద్యము=ద్వ్యర్థి యగుపద్యమును, ఒక్కటియుక్ = ఒండేనియుఁ, నిర్మింపంగక్ = కూర్చుటకు, శక్యంబు గాకుండుక్ = తరముగాకుండును, అట్లుండఁగా; తద్గతిక్ = ఆరెండర్థములు గలపద్యముచొప్పున, కావ్య మెల్ల నగునేని = ఒక ప్రబంధము కడముట్ట నిర్మిత మాయెనేని - ఆకావ్య మనుట సిద్ధార్థము. అదియ కర్త, ఓహో యనం జేయదే=ఆశ్చర్యపడి మెచ్చుకొనునట్లు చేయఁజాలదా! పాండిత్యంబున నందునుక్ = రెండర్థముల కావ్యమును జేయునట్టిమా నేర్పునందును, తెనుఁగుకబ్బంబు= ఆంధ్రకావ్యము - అనఁగా నాంధ్రకావ్యముచేత యనుట. అద్భుతం బండ్రు = అరుదందురు-పెద్ద లని కర్త. భాషాకృతిక్ = వాగ్రూపమునఁ గావ్యస్వరూపముగననుట. రామభారతకథల్ = రామాయణభారతములను, జోడింపక్ = జంటగాఁ జేయుటకు-అనఁగా నారెండర్థములను నొకటిగాఁ జెప్పుటకు; ఇలక్ = భూమియందు, దక్షుండు=

సమర్థుఁడు, ఎవ్వాఁడు=ఏకవి, కలఁ డని శేషము. కావున నీకంటె నెవఁడును లేఁడని భావము.

ఉ. భీమన తొల్లి చెప్పె నను పెద్దలమాటయె కాని యందు నొం
డేమియు నేయెడ న్నిలుచు టెవ్వరుఁ గాన ర టుండనిమ్ము నా
నామహితప్రబంధరచనాఘనవిశ్రుతి నీకుఁ గల్గుటన్
నామదిఁ దద్ద్వ్యర్థకృతినైపుణియుం గల దంచు నెంచెదన్! 11

తొల్లి = మునుపు, భీమన = భీమన యనుకవి-రెండర్థములకావ్యము నని తెచ్చుకొనునది. చెప్పెను = వచించె ననుట. అను = అనునట్టి, పెద్దలమాటయె కాని = వృద్ధుల వాక్యమే కాని - రెండర్థములకావ్యము నొకదాని భీమన చేసినట్టు పెద్దలు వాడుకొనుచున్నారని భావము. అందున్ = ఆకావ్యమునందు, ఒండు = ఒకటి, ఏమియున్ = ఏదియుఁ-ఒకపద్యము నైన ననుట. ఏయెడన్ = ఎచ్చోటను, నిలుచుట = వర్తించుటను, ఎవ్వరును=ఏవారును, కానరు = ఎఱుఁగరు. అటుండనిమ్ము = ఆవార్త యట్లుండనీ-ఇటనిది యనాదరోక్తి. ఇఁక నేమనఁగా; నానా = పెక్కులయిన, మహిత = పూజ్యములయిన, ప్రబంధ = కావ్యములయొక్క, రచనా = ఒనర్పుచేత, ఘన = అధిక మయిన, విశ్రుతి=ఖ్యాతి, నీకు, కల్గుటన్ = లభించుటచేత (ఇది హేతువు), తత్ = క్రిందటఁ జెప్పిన, ద్వ్యర్థ = రెండర్థముల ప్రబంధముయొక్క, కృతి = కూర్పునందుఁగల, నైపుణియున్ = నేర్పును, కల దంచు=నీకుఁ గలదని, నామదిన్ = నాహృదయమునందు, ఎంచెదన్=తలఁచెదను.

క. చాటుప్రబంధరచనా, పాటవకలితుఁడవు శబ్దపరిచితియందున్
మేటివి దీనిం దెనుఁగునఁ, బాటించి రచింప నీవ ప్రౌఢుఁడ వరయన్.

చాటుప్రబంధ = సంఖ్యాకాసంఖ్యాకాదిభేదప్రశస్తకృతులయొక్క, రచనా = ఒనర్పునందుఁ గల, పాటవ = నైపుణ్యముతోడ, కలితుఁడవు = కూడుకొన్నవాఁడవు, శబ్దపరిచితియందున్ = శబ్దపరిజ్ఞానమునందును, సాహితియం దనుట. మేటివి = సమర్థుఁడవు. కావున, అరయన్ = విచారించి చూడఁగా, దీనిన్ = ఈరెండర్థములకావ్యమును, తెనుఁగునన్ = ఆంధ్రమునందు, పాటించి = కైకొని, రచింపన్ = ఒనర్చుటకు, నీవ = నీవే, ప్రౌఢుఁడవు=జాణవు.

ఉ. దక్షత యింత గల్మి విశదంబుగఁ గాంచియు నీమదిన్ ఫలా
పేక్ష ఘనంబు కామి నిది యిట్టనఁ గొంకెద నీకు నోలలా
టేక్షణభక్తిశీల రచియించుట యిష్టమ కాదె శ్రీవిరూ
పాక్షున కంకితంబుగ శుభార్థము రాఘవపాండవీయమున్. 13

దక్షత = కౌశలము, ఇంత గల్మికిన్ = ఇంతమాత్రము కలిగి యుండుటను, విశదంబుగన్=తెల్లముగ, కాంచియున్ = తెలిసియు, నీమదిన్ = నీయుల్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజనాసక్తి, ఘనంబు గామిన్ = గొప్ప కాక పోవుటచేత, నీకుఁ గృతి చెప్పి దాని ఫలమును బొందుట గొప్పయనుబుద్ధి లేమి హేతువుచేత నని భావము. ఇది యిట్టనన్ = ఈకృతి చేయుమనుటను, కొంకెదన్ = జంకెదను-అట్లు వలదు గాని, ఓలలాటేక్షణభక్తిశీల = ఈశ్వరభక్తినిరతుఁడయినవాఁడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషణము. శ్రీవిరూపాక్షునకున్ = విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగన్ = పేర్కొనంబడినదిగా-శ్రీవిరూపాక్షుని పేరననుట. శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయమున్ = రాఘవపాండవీయమను గ్రంథమును, రచియించుట=ఒనర్చుట, నీకున్=నీకును, ఇష్టము కాదె=అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్ప నిష్టము లేనివాఁడవైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్ఛ గలవాఁడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షుని పేర నీద్వ్యర్థకృతి నొనర్పు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబు తెఱం గెఱింగించిన నేనునుం దదీయంబు లగునతిమాత్రగౌరవ సంభావనాదివిశేషంబులచేతం బ్రీతచేతస్కుండ నై యునికిం జేసి శక్యాశక్యవిచారంబు లేక యంగీకారభంగీతరంగితం బగునంతరంగంబుతో నతని నభివీక్షించి. 14

అని=ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు = వినయభక్తిసహితములు, అగు = అగునట్టి, మధురభాషణంబులన్ = తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబు తెఱంగు = తనకోర్కిరీతిని, ఎఱింగించినన్ = తెలిపించినను, తదీయంబులు=అతనివి - అగునట్టి, అతిమాత్రగౌరవ= ఎంతయు గౌరవముతోఁగూడిన, సంభావనాదివిశేషంబులచేతన్ = వింత లగుమన్ననలచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై = సంతసించినహృదయము గలవాఁడనై, ఉనికిం జేసి=ఉండుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు = కాఁదగుఁ గాఁదగ దనుచింత, లేక, అంగీకారభంగీ=ఒప్పికోలువిధముచే, తరంగితం బగు= పెచ్చుపఁబడినట్టి, అంతరంగంబుతోన్ = చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని=ఈలాగునఁ బల్కితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొకకావ్యసృష్టి నా
హా ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దావక
శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావునఁ గోవిదానుకం
పాఘనబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృతిత్వమున్. 15

ఆంధ్రకవీంద్రుల కయినన్ = ఆంధ్రకవిశ్రేష్ఠులకేనియు, రాఘవపాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాన్ = ఒప్పిదముగా, ఒకకావ్యసృష్టిన్ =

దక్షత = కౌశలము, ఇంత గల్మిన్ = ఇంతమాత్రము కలిగి యుండుటను, విశదంబుగన్=తెల్లముగ, కాంచియున్ = తెలిసియు, నీమదిన్ = నీయుల్లమందు, ఫలాపేక్ష = ప్రయోజనాసక్తి, ఘనంబు గామిన్ = గొప్ప కాక పోవుటచేత, నీకుఁ గృతి చెప్పి దాన ఫలమును బొందుట గొప్పయనుబుద్ధి లేమి హేతువుచేత నని భావము. ఇది యిట్టనన్ = ఈకృతి చేయుమనుటకు, కొంకెదన్ = జంకెదను-అట్లు వలదు గాని, ఓలలాటేక్షణభక్తిశీల = ఈశ్వరభక్తినిరతుఁడయినవాఁడా! ఇది హేతుగర్భవిశేషణము. శ్రీవిరూపాక్షునకున్ = విరూపాక్షస్వామికి, అంకితంబుగన్ = పేర్కొనంబడినదిగా-శ్రీవిరూపాక్షుని పేరననుట. శుభార్థము = మేలుగలుగుటకొఱకు, రాఘవపాండవీయమున్ = రాఘవపాండవీయమను గ్రంథమును, రచియించుట=ఒనర్చుట, నీకున్=నీకును, ఇష్టము కాదె=అభీష్టమే కదా, ఫలాపేక్షచే నొనర్ప నిష్టము లేనివాఁడవైనను భగవదంకితముగఁ జేయ నిచ్ఛ గలవాఁడవు కావున శ్రీవిరూపాక్షుని పేర నీద్వ్యర్థకృతి నొనర్పు మని తాత్పర్యము.

వ. అని సవినయభక్తికంబు లగుమధురభాషణంబుల నిజాభిలాషంబు తెఱం గెఱింగించిన నేనునుం దదీయంబు లగునతిమాత్రగౌరవ సంభావనాదివిశేషంబులచేతం బ్రీతచేతస్కుండ నై యునికిం జేసి శక్యాశక్యవిచారంబు లేక యంగీకారభంగీతరంగితం బగునంతరంగంబుతో నతని నభివీక్షించి. 14

అని=ఇట్లని, సవినయభక్తికంబులు = వినయభక్తిసహితములు, అగు = అగునట్టి, మధురభాషణంబులన్ = తియ్యనిమాటలచే, నిజాభిలాషంబు తెఱంగు = తనకోర్కెరీతిని, ఎఱింగించినన్ = తెలిపించినను, తదీయంబులు=అతనివి - అగునట్టి, అతిమాత్రగౌరవ= ఎంతయు గారవముతోఁగూడిన, సంభావనాదివిశేషంబులచేతన్ = వింత లగుమన్ననలచే, ప్రీతచేతస్కుండ నై = సంతసించినహృదయము గలవాఁడ నై, ఉనికిం జేసి=ఉండుటచేత, శక్యాశక్యవిచారంబు = కాఁదగుఁ గాఁదగ దనుచింత, లేక, అంగీకారభంగీ=ఒప్పికోలువిధముచే, తరంగితం బగు= పెచ్చుపడినట్టి, అంతరంగంబుతోన్ = చిత్తముతోను, ఇట్లంటిని=ఈలాగునఁ బల్కితిని.

ఉ. రాఘవపాండవీయకథ రమ్యముగా నొకకావ్యసృష్టి నా
హా ఘటియింపఁగా వశమె యాంధ్రకవీంద్రుల కైనఁ దావక
శ్లాఘనపూర్వకోక్తి యవిలంఘ్యము గావునఁ గోవిదానుకం
పాఘనబుద్ధిఁ జూపెదఁ జమత్కృతిమత్కృతి మత్కృతిత్వమున్. 15

ఆంధ్రకవీంద్రుల కయినన్ = ఆంధ్రకవిశ్రేష్ఠులకేనియు, రాఘవపాండవీయకథ = రామాయణభారతములను, రమ్యముగాన్ = ఒప్పిదముగా, ఒకకావ్యసృష్టిన్ =

ఒక ప్రబంధనిర్మాణముచేత, అహా = ఔరా ! ఆశ్చర్యవాచకము. ఘటియింపఁగాన్ = కూర్చుటకు, వశమె = శక్యమా, రాఘవభారతార్థములు రెండు కలిగి యుండునట్లుగా నొకకావ్యము నిర్మింపఁ గూడునా యనుట. అట్లైనను, తావక = నీదగు, శ్లాఘన పూర్వక = పొగడుకోలుమున్నుగాఁ గల, ఉక్తి=మాట, అవిలంఘ్యము = దాఁటఁ దగనిది, కావునన్ = ఆకారణముచేత, కోవిద = విద్వాంసులయొక్క, అనుకంపా=కరుణచేత, ఘన = అతిశయముం బొందిన, బుద్ధిన్ = మతిచేత - పండితోత్తముల కృపాతిశయమువలన నాబుద్ధికి నిట్టిమహాకావ్య నిర్మాణమునందుఁ జాడ్యము కలిగెంగాని మఱి యొకటిఁ గాదనుట. చమత్కృతిమత్ = చమత్కారము గల, కృతిన్ = ప్రబంధరచనయందు, మత్కృతిత్వమున్ = నాకౌశలమును, చూపెదన్=కనుపఱిచెదను.

వ. అని మఱియు నతనిచేత ననేకవిధసత్కారసంభావనాసంభృతసమ్మదుండ నై. 16

అని=ఇట్లని, మఱియును, అతనిచేతన్ = ఆపెదవేంకటాద్రి ప్రభువుచేత, అనేక విధ=నానాప్రకారములయిన, సత్కారసంభావనా = దానసమ్మానములచేత, సంభృత = వహింపఁబడిన, సమ్మదుండనై=సంతోషము గలవాఁడనై.

సీ. ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష,
యొక్కొకచోట నొక్కొక్కచోట
నుచితశబ్దశ్లేష యొక్కొక్కచోట న,
ర్థశ్లేష యొక్కొక్కతఱిని ముఖ్య
గౌణవృత్తిశ్లేషఘటన యొక్కొకతఱి
నర్థాన్వయము వేఱెయగుచు నునికి
శబ్దాన్వయవిభేదసంగతి యొక్కొక్క,
తఱి నివి యొక్కొక్కతఱిని రెండు
తే. మూఁడు గూడుట యన సముజ్జ్వలము గాఁగ
నాకుఁ దోఁచినగతిఁ జెక్కుఁబోక లమర
రామభారతకథలు పర్యాయదృష్టిఁ
జూచుసుమతుల కేర్పడ నాచరింతు. 17

ఒక్కొకచోటన్ = ఒక్కొకయెడ, ఆంధ్రభాషాసంస్కృతాభిభాషాశ్లేష = ఆంధ్రగీర్వాణములయొక్కకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటన్, ఉచిత = తగిన, శబ్దశ్లేష= శబ్దములకూడికయు, ఒక్కొక్కచోటన్, అర్థశ్లేష = అర్థములకూడికయు, ఒక్కొక తఱిన్=ఒక్కొకవేళ, ముఖ్యగౌణ = ప్రధానాప్రధానములయిన, వృత్తి=ప్రవృత్తులు

గల, శ్లేష = కూడికయొక్క, ఘటన = కూర్పును, ఒక్కొకతఱిని, అర్థాన్వయము = అర్థములచేరిక, వేఱె యగుచున్ = భిన్నమగుచును, ఉనికి = ఉండుటయు, ఒక్కొక తఱిని, శబ్దాన్వయ = శబ్దములచేర్పుటయొక్క, విభేదసంగతి=వేఱుపాటును, ఒక్కొక తఱిని, ఇవి = ఈక్రిందటఁ జెప్పినశ్లేషాదులు, రెండుమూఁడు = రెండు గాని మూఁడు గాని, కూడుట = చేరుటయు, మఱియు, సముజ్జ్వలముగన్ = ఒప్పునట్లుగా ననుట. నాకు, తోఁచినగతిన్ = స్ఫురించునట్టివిధమున, పెక్కుపోకలు = పలుమార్గములు, అమరన్ = ఏర్పడునట్లుగా, రామభారతకథలు = భారతరామాయణములను, పర్యాయ దృష్టిన్ = పర్యాయక్రమమున, చూచుసుమతులకున్ = పరికించునట్టిధీమంతులకు, ఏర్పడన్ = రామభారతకథలు వేఱువేఱ నేర్పడునట్లు, ఆచరింతున్ = రచియింతును, కృతి నని సంబంధము.

క. ఒకకథ వినియెడితఱి వే
ఱొకకథపై దృష్టి యిడిననొకయర్థముఁ దోఁ
పక పోవుఁ గాన నేకా
ర్థకావ్య మెట్లట్ల వినగఁ దగునొకటొకటిన్. 18

ఒకకథ = ఒక్కకథను, వినియెడితఱిన్ = ఆకర్ణించునట్టివేళ, వేఱొకకథపైన్ = మఱియొకకథమీఁద, దృష్టి యిడినన్ = చూడ్కి యుంచినయెడల - తల పుంచిన ననుట. ఒకయర్థమున్ = ఒకయర్థమేనియు, తోఁపక పోవుఁ గానన్ = స్ఫురింపక పోవును గనుక, ఏకార్థకావ్యము = ఒకయర్థముగలగ్రంథము, ఎట్లు = ఏప్రకారమో, అట్లు = ఆప్రకారమే, ఒకటొకటిన్ = ఒక్కొక్క యర్థమును గా, వినఁగఁ దగున్= ఆకర్ణింపవలయును.

తే. ప్రభువుసత్కారఋణ మిందుఁ బాయు ననియు
శ్రీవిరూపాక్షసేవావిశేష మనియు
సుజను లిందు గుణాంశంబ చూతు రనియుఁ
జలిపితి నసాధ్యకృతి కిట్లు సాహసంబు. 19

ప్రభువు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, సత్కార = సమ్మాన మనెడు, ఋణము=అప్పు, ఇందున్ = ఈకావ్యనిర్మాణమునందు, పాయు ననియున్=తీరు నను చును, శ్రీవిరూపాక్ష = విరూపాక్షదేవునియొక్క, సేవా = భజనవలన నైన, విశేషము = శ్రైష్ఠ్యమును కలుగు నని శేషము. అనియు, సుజనులు = పెద్దలు, ఇందున్= ఈకావ్యమునందు, గుణాంశంబ=మే లగుపట్టునే, చూతురనియున్ = కాంతురనియు, అసాధ్య = నెఱవేర్పఁ దగని, కృతికిన్ = ప్రబంధనిర్మాణమునకు, ఇట్లు = ఈలాగున, సాహసంబు = తెగువను, చలిపితిన్ = చేసితిని, "సలుపు" అనునీక్రియాపద మీరాఘవ పాండవీయప్రాచీనలిఖితప్రతులయం దంతటఁ జాదిగా వ్రాయఁబడి యున్నది గాని

తదాది యని నిర్ధారణ చేయుట కాకరము లేదు. ఇప్పటివాడుక సాదిగాఁ గనుపడు చున్నయది.

వ. అని యిట్లుకృతోత్సాహుండ నగుచు నేతత్ప్రబంధనిబంధనారంభంబునకుఁ బ్రేరకుండైనసకలాంతర్యామి హేమకూటాధ్యక్షుండు శ్రీవిరూపాక్షుండనిర్విఘ్నపరిసమాప్తిప్రచయగమనంబులకుం దానకలండతనిసంకల్పానుసారంబున నెట్లు గావలయు నట్లగుం గాక నాకు భారం బేమి యనుతలంపున నిశ్చింతుండ నై కడంగి దీనికిఁ బ్రత్యక్షనియామకుం డైన పెదవేంకటాద్రిమహీవల్లభువంశక్రమం బభివర్ణించెద. 20

అని యిట్లు, కృత = చేయఁబడిన, ఉత్సాహుండ నగుచున్ = పూనిక గలవాఁడనై, ఏతత్ప్రబంధ = ఈకావ్యముయొక్క, నిబంధనారంభంబునకున్ = నిర్మాణప్రారంభమునకు, ప్రేరకుం డైన = పురికొల్పువాఁ డగునట్టి, సకలాంతర్యామి = సర్వజనహృదయాంతర్వర్తియైన, హేమకూటాధ్యక్షుండు = హేమకూటాచలేంద్రుఁడగు, శ్రీవిరూపాక్షస్వామియే, నిర్విఘ్న = చెఱుపు లే కుండునట్లు, పరిసమాప్తి = ముగియుటకును, ప్రచయగమనంబులకున్ = వ్యాప్తి నొందుటకును, తాన = తానే-శ్రీవిరూపాక్షుఁడే యనుట. కలండు = ఉన్నాఁడు. అతని = ఆవిరూపాక్షస్వామియొక్క, సంకల్పానుసారంబునన్ = ఇచ్ఛవెంబడిని, ఎట్లు = ఏరీతి, కావలయున్ = కావలయునో, అట్లు = ఆరీతి, అగుంగాక = ఔఁ గాత. నాకు, భారంబు = బరువు, ఏమి యనుతలంపునన్ = ఏమి యున్న దనుభావముచే, నిశ్చింతుండ నై = వగపు లేనివాఁడ నై, కడంగి = యత్నపడి, దీనికిన్ = ఈప్రబంధనిర్మాణమునకు, ప్రత్యక్ష = ఎదుట నుండునట్టి, నియామకుండు = ప్రోత్సాహకుఁడు, అయిన, పెదవేంకటాద్రి మహీవల్లభు = పెదవేంకటాద్రిప్రభువుయొక్క, వంశ = కులముయొక్క, క్రమంబు = వరుసను, అభివర్ణించెదన్ = ఉగ్గడించెదను.

శా. శ్రీశోభాఘనుఁ డిమ్మభూవరుఁడు లక్ష్మీనాథకల్పద్రుబా
హాశాఖాఫలమైనవంశమున మూర్ధాభిషిక్తాన్వయమున్ బోలె స
ర్వాశాపూరితకీర్తివాసనలతో నావిర్భవించెన్ ధరి
త్రీశోత్తంసితభవ్యశాసనకళాహేతుప్రతాపాఢ్యుఁ డై. 21

శ్రీశోభా = సంపద్విలాసముచేత, ఘనుఁడు = అధికుఁ డయిన = ఇమ్మభూవరుఁడు = ఇమ్మరాజు, లక్ష్మీనాథ = శ్రీమన్నారాయణుఁ డనెడు, కల్పద్రు = కల్పవృక్షముయొక్క, బాహా = భుజ మనెడు, శాఖా = కొమ్మయందుఁ గల, ఫలమయినవంశమునన్ = పండైనకులమునందు - అనఁగా క్షత్రియకులమునందనుట. ధరిత్రీశ = రాజులచేతఁ

ఉత్తంసిత = శిరోభూషణముగాఁ జేయఁబడిన దై, భవ్య = ఒప్పిదము నైన - యుక్త మైన దనుట. శాసనకళా = శిక్షావిధికి, హేతు = కారణమైన, ప్రతాప=పరాక్రమము చేత, ఆఢ్యుఁడై = సంపన్నుఁడయి-అతనిపరాక్రమమునకు వెఱచి రాజులందఱు నతని యాజ్ఞ శిరముచే వహించుచుండిరి. (అనఁగా రాజులంద ఱతనికి లోఁబడిరనిభావము.) మూర్తా మోదమున్ బోలెన్=మూర్తివంతమైన వాసనావిశేషమువలె, సర్వాశా=ఎల్ల దిక్కులయందు, పూరిత = నిండింపఁబడిన, కీర్తి=యశమనెడు, వాసనలతోన్ = గంధములతోడ, ఆవిర్భవించెన్=జనించెను.

తే. ఆకువీటిపురీశాసనాంకుఁ డగుచు
సకల సంగ్రామకేళినిశ్శంకుఁ డగుచు
ననిశపూజితశేషపర్యంకుఁ డగుచు
నతఁడు సొంపొందు యువతి మీనాంకుఁ డగుచు. 22

ఆకువీటిపురీశాసన = ఆకువీటిపురప్రభువనెడు, అంకుఁ డగుచున్ = పేరుగలవాఁ డగుచు, సకలసంగ్రామకేళి = సమస్తయుద్ధక్రీడలయందు, నిశ్శంకుఁడగుచున్=జంకులేని వాఁడగుచు, అనిశ = నిరంతరము, పూజిత = అర్చింపఁబడిన, శేషపర్యంకుఁడగుచున్ = అనంతుఁడు శయ్యగాఁగలవిష్ణుమూర్తిగలవాఁ డగుచు, యువతిమీనాంకుఁడగుచున్ = మానినీమన్మథుఁడగుచును, అతఁడు=అయిమ్మభూపతి, సొంపొందున్=యింపొందెను.

క. కౌండిన్యగోత్రజలధివిధుం డాతఁడు గాంచె వరసుతున్ భావమహీ
మండలపతిఁ గదనబలో,ద్దండుని లక్ష్మాంబ యనెడు తనసతియందున్.

కౌండిన్యగోత్రమనెడు, జలధి = సముద్రమునకు, విధుండు = చంద్రుఁడయిన, ఆతఁడు = అయిమ్మభూపతి, లక్ష్మాంబ యనెడు, తనసతియందున్ = తనభార్యయందు, కదనబలోద్దండునిన్ = యుద్ధమునందలి బలిమిచేత భయంకరుఁడైనవాని, భావమహీమండలపతిన్=భావరాజును, వరసుతున్ = శ్రేష్ఠుఁడైనపుత్త్రునిగా, కాంచెన్ = కనెను.

స్రగ్ధర. ఆలక్ష్మాంబాకుమారుం డమలయశుఁడు భావావనీశుండు సాధ్విం
బోలాంబన్ బెండ్లియై యొప్పుగఁ గనియెసుతున్ భూపరీరంభలీలా
శీలస్థూలంభవిష్ణుస్థిరభుజబలలక్ష్మీవిశేషప్రయుక్తో
ద్వేలాశాదంతిశుండావిలసనలఘిమావేశు నిమ్మక్షితీశున్. 24

ఆలక్ష్మాంబాకుమారుండు = ఆలక్ష్మమ్మపుత్త్రుఁడయిన, అమలయశుఁడు = నిర్మలకీర్తి గలవాఁడైన, భావావనీశుండు = భావరాజు, సాధ్విన్ = పతివ్రతయైన, పోలాంబన్ = పోలమను, పెండ్లియై = వివాహమయి, ఒప్పుగన్ = తగునట్లుగా, భూ = భూదేవి యొక్క, పరీరంభ=కౌఁగిలింతయందుఁగల - భూమిపాలనమనుట. లీలా=వేడుకయే, శీల=

స్వభావముగాఁగల, స్థూలంభవిష్ణు = తోరముగాఁగల - వృద్ధిఁబొందుచున్నదనుట. స్థిర= నిల్కడయైన, భుజబల = బాహుబలముయొక్క, లక్ష్మీవిశేష = సమృద్ధ్యతిశయముచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - కలుగఁజేయఁబడినదనుట. ఉద్వేలాశా = దిగంతములయందున్న, దంతి = దంతావలములయొక్క, శుండా=తుండములయొక్క, విలసన = విజృంభణముకొఱకైన, లఘిమావేశున్ = లఘుత్వప్రవేశముగలవాని, ఇమ్మక్షితీశున్ = ఇమ్మభూపతిని, సుతున్=పుత్త్రునిగా, కనియెన్ = కాంచెను.

క. రాజమహేంద్రవరాధిపు, రీజైత్రవిచిత్రములఁ బరిభ్రాజితుఁడై
యాజిఘనుం డాయిమ్మమ,హీజానిప్రసిద్ధిఁగాంచె నెంతయుమహిమన్.

రాజమహేంద్రవరమనెడు, అధిపురీ = పట్టణశ్రేష్ఠముయొక్క, జైత్ర = జయశీలమైన, విచిత్రములన్ = వింతపనులచేత, పరిభ్రాజితుఁడై=ప్రకాశింపఁబడినవాఁడై, ఆజిఘనుండు = రణశూరుఁడయిన, ఆయిమ్మమహీజాని = ఆయిమ్మరాజు, ఎంతయుమహిమన్=మిక్కిలి ప్రభావముచేత, ప్రసిద్ధిగాంచెన్ = ప్రఖ్యాతిఁజెందెను.

తే. ఆమహీలోకవిభుని యర్ధాంగలక్ష్మి
యయినకసవమ్మ యనసూయ యగుట నార్య
యగుట సుప్రసిద్ధమ వేఱె యడుగ నేల
వినుతికెక్కు పాతివ్రత్యవిలసనంబు. 26

ఆమహీలోకవిభుని = ఆయిమ్మభూవరునియొక్క, అర్ధాంగలక్ష్మి = అర్ధశరీరలక్ష్మి, ఐన=అయినట్టి-అనఁగా భార్యయయిన, కసవమ్మ = కసవాంబ, అనసూయ = అనసూయాదేవియు-అసూయలేనిదియు, అగుటన్ = అవుటచేతను, ఆర్య=పార్వతీదేవియు - కులీనయు, అగుటన్=అవుటచేతను, సుప్రసిద్ధమ=తేటతెల్లమె, వినుతికెక్కు = ప్రఖ్యాతినొందిన, పాతివ్రత్యవిలసనంబు = పతివ్రతామహిమను, వేఱె = ప్రత్యేకముగా, అడుగనేల=విచారింపనేమిటికి.

క. ఆయిమ్మడిధాత్రీతల, నాయకునకుఁ గసవమకును నందను లధిక
శ్రీయుతు లిద్దరు సుజనవి,ధేయులు బొమ్మప్రభుండు తిమ్మవిభుండున్.

ఆయిమ్మడిధాత్రీతలనాయకునకున్ = ఆయిమ్మభూపతికిని, కసవమకును=కసవాంబకును, అధికశ్రీయుతులు = ఘనలక్ష్మీసమన్వితులు, సుజనవిధేయులు = సజ్జనులకడఁగినవారు, బొమ్మప్రభుండు=బొమ్మరాజును, తిమ్మవిభుండున్ = తిమ్మరాజుననఁగా, ఇద్దరు = ఇరువురైన, నందనులు=సుతులు-కలరని శేషము.

వ. వారిలోన. 28

వారిలోనన్=ఆయిరువురిలోపల.

ఉ. పావనమూర్తియై విజయభైరవసద్బిరుదాంకుఁ డై దశా
శావనితాలలాటతటచందనచిత్రకభావభాగ్యశ
శ్రీవిభవాభిరాముఁ డయి జృంభితదానవిహారుఁ డై ధరి
త్రీవలయంబునన్ వెలసెఁ దిమ్మనృపాలుఁడు ధర్మశీలుఁ డై. 29

పావనమూర్తియై=నిర్మలదేహుఁడై - సౌందర్యవంతుండై యనుట, విజయభైరవసద్బిరుదాంకుఁడై=విజయభైరవుఁ డను మేటిబిరుదుగలవాఁడై, దశ=పదియైన, ఆశా = దిక్కు లనెడు, వనితా = కాంతలయొక్క, లలాటతట = అలికప్రదేశముల యందుఁ గల, చందనచిత్రకభావ = గంధపుబొట్టగుటను, భాక్ = పొందిన, యశశ్శ్రీవిభవ= కీర్తివైభవముచేత, అభిరాముఁడయి = ఒప్పినవాఁడై - అనఁగా శుభ్రకీర్తి యెల్లదిశల వ్యాపించిన దని భావము. జృంభితదానవిహారుఁడై = ప్రశస్తత్యాగపరుఁడయి, ధర్మశీలుఁడై = పుణ్యస్వభావుఁడయి, తిమ్మనృపాలుఁడు = తిమ్మరాజు, ధరిత్రీవలయంబునన్ = భూతలమునందు, వెలసెన్ = ప్రకాశించెను.

క. ఉభయకులసిద్ధిఁ దనరెడు,నభినవగుణములఁ బ్రసిద్ధ యగుతిమ్మాంబన్
విభవమునఁబెండ్లియాడెను,ద్రిభువనవిభుఁడాకుపీటితిమ్మవిభుఁడొగిన్.

త్రిభువన=ముల్లోకములయందు వ్యాపించిన, విభుఁడు=ప్రతాపముగల, ఆకుపీటి= ఆకుపీడను పట్టణమునకురాజైన, తిమ్మవిభుఁడు=తిమ్మరాజు, ఒగిన్ = క్రమమున-వయఃప్రాప్తియందనుట. ఉభయకుల = పుట్టినమెట్టినయింటివారివంగసములయొక్క, సిద్ధిన్= నిల్కడచేత, తనరెడు = ఒప్పునట్టి, అభినవగుణములన్ = క్రొత్తలైనసద్గుణములచేతను, ప్రసిద్ధయగు=ప్రసిద్ధురాలైన - పాతివ్రత్యాదిసద్గుణమహిమచే నుభయకులోద్ధారకుగా లయినదనుట. తిమ్మాంబన్=తిమ్మమ్మను, విభవమునన్=వైభవమున, పెండ్లియాడెను = వివాహమయ్యెను.

చ. పటుబలశాలి తిమ్మనరపాలుఁడు పుత్త్రులఁ గాంచెవిక్రమో
ద్భటుఁ బెదవేంకటాద్రిఁ బ్రతిపక్షహరుం బినవేంకటున్ మరు
ద్విటపిసమానదానఘను వేంకటరాయని భవ్యతేజు వెం
కటవరదున్ బుధప్రణుతి గాంచినతిమ్మమయందుఁ బెంపుగన్. 31

పటుబలశాలి = గట్టిబల్మిగల, తిమ్మనరపాలుఁడు = తిమ్మభూపతి, బుధప్రణుతి గాంచిన=పెద్దలస్తోత్రమునుబొందిన, తిమ్మమయందున్ = తిమ్మాంబయందు, పెంపుగన్= వృద్ధిగా, విక్రమోద్భటున్ = పరాక్రమోద్దండుఁడైన, పెదవేంకటాద్రిన్ = పెద వేంకటాద్రియనునాతని, ప్రతిపక్షహరున్=శత్రుసంహారకుఁడయిన, పినవేంకటున్ = చిన్నవేంకటాద్రియనునాతని, మరుద్విటపిసమాన=కల్పవృక్షముతో నీడయిన, దాన=

ఈవిచేత, ఘనున్ = గొప్పవాఁడైన, అనఁగాఁ బ్రసిద్ధినొందిన, వేంకటరాయనిన్ = వేంకట్రాయఁడను నాతని, భవ్యతేజున్=ప్రతాపశాలియైన, వేంకటవరదున్=వేంకటవరదుఁ డను నాతనిని, ఈనలుపురిని, పుత్రులన్=సుతులను, కాంచెన్=కనెను.

వ. అందు 32

అందున్ = ఆనలుపురియందు.

తే. అమరవరభూమిభృన్మస్తకములఁ గ్రిందు
పఱచునిజపాదకటకసత్ప్రౌఢిచేత
విమలధృతిఁ గేశవప్రాయణమున వెలయు
వేంకటాద్రియ యనఁ బినవేంకటాద్రి. 33

అమరవరభూమిభృత్ = దేవనగరమైన మేరుపర్వతముయొక్క, మస్తకములన్= శిఖరములను, క్రిందుపఱచు = తగ్గఁజేయుచున్న, నిజ=తనయొక్క, పాదకటక=నితంబప్రదేశముయొక్క, సత్ప్రౌఢిచేతన్ = ఔన్నత్యముచేతననుట - మేరుపర్వతమునకంటె మించినదనితాత్పర్యము. అర్థాంతరము. అమరన్=ఒప్పుఁగా, వరభూమిభృత్=రాజశ్రేష్ఠులయొక్క, మస్తకములన్ = తలలను, క్రిందుపఱచు = క్రిందుగాఁజేయుచున్న-వంచికొనఁజేయుచున్నవనుట. నిజ=తనయొక్క, పాద = చరణములయందున్న, కటక = నూపురములచేతనైన, సత్ప్రౌఢిచేతన్ = మ్రోఁతచేతననుట - చినవేంకటాద్రియొక్కడుకడిమిచే బిరుదుగాఁబాదములఁ దాల్చినయందియలఁజూచి శత్రురాజులు మాఱాడక తలలు వంచుకొందురని తాత్పర్యము. విమల=నిర్మలమైన, ధృతిన్=ధైర్యముచేతను, కేశవ=వేంకటేశ్వరునికి, ప్రాయణమునన్ = ఉనికి యగుటచేతను - చిన వేంకటాద్రి వేంకటేశ్వరుని నిరంతరభక్తిచే ధ్యానించుచుండుటవలన, వేంకటేశ్వరస్వామియుఁ జినవేంకటాద్రిహృదయమందే వాసముచేయుచుండె నని తాత్పర్యము. అర్థాంతరము. వేంకటాద్రియ యనన్=వేంకటాచలమే యనునట్లుగా, పినవేంకటాద్రి = చినవేంకటాద్రిరాజు, వెలయున్ = ఒప్పును.

చ. క్షమయు నమోఘవిక్రమము సద్వినయంబు ప్రతాపమున్ సురూ
పము నవికారభావమును బ్రాభవశక్తియు నిత్యదానశీ
లముఁ దగ నొక్కటొక్కటి కలంకృతిఁజేయఁగఁ దాల్చి శోభిలున్
విమలత నాకుపీటిపుర వేంకటరాయఁ డతిప్రసిద్ధుఁ డై. 34

ఆకుపీటిపుర=ఆకుపీటిపట్టణమునకధిపతియయిన, వేంకటరాయఁడు=వేంకటరాయఁడనురాజు, క్షమయున్=సయిరణను, అమోఘ=మొక్కవోని, విక్రమము=బీరమును, సద్వినయంబు=మంచినమ్రతను, ప్రతాపమును=వేఁడిమిని, సురూపమును=చక్కఁదనమును, అవికారభావమును = వెక్కురుఁదనములేమిని, ప్రాభవశక్తియున్ = దొరతనపుఠీవిని,

నిత్య=ఎడతెగని, దానశీలము = ఈగినడకను, తగన్=తగునట్లు, ఒక్కటి=ఒకగుణము, ఒక్కటికిన్=మఱియొకగుణమునకు, అలంకృతిన్ = సింగారమును, చేయఁగన్=ఒనర్చునట్లుగా - ఒకటిచేనొకటి ప్రకాశింపఁగా ననుట. తాల్చి=ధరించి-అనఁగా నీగుణములు కలవాఁడై, అతిప్రసిద్ధుఁడై=ఇట్టిసద్గుణములు కలవాఁడు కనుకనే మిక్కిలి ఖ్యాతిఁజెందినాఁడని సంబంధము. విమలతన్=నిష్కల్మషత్వముచేత - పాపకృత్యములుచేయనివాఁడనుట. శోభిలున్=ప్రకాశించును.

క. వేంకటవరదుఁడు వెలయు ని,రంకుశవితరణనిరూఢ ప్రజ్ఞను రణని
శ్శంకితప్రాభవమున నక,లంకితకీర్తిప్రతాపలక్ష్ములమహిమన్. 35

వేంకటవరదుఁడు = వేంకటవరదరాజు, నిరంకుశ = అడ్డపాటులేని, వితరణ=త్యాగములందు, నిరూఢ=తీర్పుగల, ప్రజ్ఞను=బుద్ధిచేతను, రణ=కయ్యముచేత, నిశ్శంకిత=జంకులేనిదిగాఁజేయఁబడిన, ప్రాభవమునన్ = ఏలుబడిచేతను - అనఁగాఁ జక్కఁగా యుద్ధముచేయువాఁ డనుట. అకలంకిత = కలకలేనిదిగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తిప్రతాప లక్ష్ముల = పొగడువేడుములసిరులయొక్క, మహిమన్ = ఎక్కువచేతను, వెలయున్ = ప్రకాశించును.

తే. ఇట్టి యన్వయపరిశుద్ధి యింపుమీఱ
శ్రీవిరూపాక్షు భక్తివిశేష విమల
హృదయుఁ డగుచు సంగీతసాహిత్యనిత్య
సరసగోష్ఠీవినోదైకనిరతుఁ డగుచు. 36

ఇట్టి= ఈపూర్వోక్తమయినట్టి, అన్వయ=వంశముయొక్క, పరిశుద్ధి=గరగరిక, ఇంపుమీఱన్=ముద్దుచెలఁగఁగా, ఇది (సతిసప్తమి) శ్రీవిరూపాక్షస్వామియందుఁగల, భక్తివిశేష=భక్త్యతిశయముచేత, విమల = కసటువాసిన, హృదయుఁడగుచున్=ఉల్లము గలవాఁ డగుచును, సంగీత=పాటచేతను, సాహిత్య=చదువుచేతను, నిత్య=నిశ్చల మగు, సరస=తెలివరులతోడనగు, గోష్ఠీ=కూటువయందైన, వినోదైక = వేడుకయొకటనే, నిరతుఁడగుచున్=ఇచ్ఛకలవాఁడగుచును, కర్తృక్రియలు వైపద్యమున.

క. వడిగలతనాన నీవిని
విడిముడిపసఁ బ్రాభవమున విజయనగరిలోఁ
గడు నెన్న నేర్చఁ గలమే
ల్నడకలఁ బెదవేంకటాద్రినరవరుఁ డొప్పున్. 37

వడిగలతనానన్=శౌర్యముచేతను, ఈవిని = త్యాగముచేతను, విడిముడిపసన్= ధనసంపత్తిచేతను, ప్రాభవమునన్ = ప్రభుత్వముచేతను, విజయనగరిలోన్ = విజయ నగరములో, కడున్ = మిక్కిలి, ఎన్నన్ = గణించుటకును, ఏర్చన్=ఇవి యని యేర్ప

రించుటకును, కల = కలిగినట్టి-తగిన వనుట. మేల్నడకలఁ = మేటివర్తనలచేత, పెద వేంకటాద్రిరాజు, ఒప్పుఁ = ప్రకాశించును.

చ. విడువక యాకువీటి పెదవేంకటభూపతిసత్ప్రతాపముం
గడుఁ దెలుపైనకీర్తియు జగంబుల నన్నిఁటి మించి ముంచినన్
జడధిశయుండు సంతసిలునాదువిరాణ్మయమూర్తికబ్బె ని
ప్పుడు నవకుంకుమంబు తెలిపూవులపూజయు నంచు నాత్మలోన్. 38

ఆకువీటి = ఆకువీటిపట్టణప్రభువైన, పెదవేంకటభూపతి = పెద్దవేంకటాద్రిరాజుయొక్క, సత్ప్రతాపముఁ = ఉజ్జ్వలమైనపరాక్రమమును, కడుఁ = మిక్కిలి, తెలుపైన = తెల్లనైనట్టి, కీర్తియుఁ = యశమును - ఈరెండుకర్తలు. జగంబులనన్నిఁటిన్=లోకములనెల్లను, మించి = అతిక్రమించి, ముంచినన్=మునుఁగఁజేసినను - కీర్తిప్రతాపప్రవాహము జలప్రళయమువలె లోకములనెల్ల ముంచెననుట. జడధిశయుండు= సముద్రశాయియయిననారాయణుఁడు, ఇప్పుడు = ఈవేళ, నాదు = నాయొక్క, విరాణ్మయ = విరాడ్రూపమైన, మూర్తికిన్ = దేహమునకు-ప్రళయమున హరి విరాణ్మూర్తియయి సముద్రములోఁ బవళించుటశాస్త్రసిద్ధము. నవ = క్రొత్తయయిన, కుంకుమంబు=కుంకుమపుఁబూఁతయు, తెలి= తెల్లనైన, పూవుల = పుష్పములచేనయిన, పూజయుఁ=అర్చనయు, అబ్బెనంచున్ = కలిగెననుచు, ఆత్మలోన్ = హృదయమున, సంతసిల్లున్=ఆనందించును.

ఉ. చేకొని యాకువీటివిభు శ్రీపెదవేంకటుఁ జెంది యాత్మలో
నేకలసద్గుణంబు మహియెన్న దనేకలసద్గుణాప్తిచేఁ
గై కొని శేషభోగములకల్మి దలంప దశేషభోగలీ
లాకలనంబుచేతఁ గరులన్ గిరులన్ మఱి చెప్పనేటికిన్. 39

మహి=భూమిదేవి, ఆకువీటివిభున్ = ఆకువీటిపురాధీశ్వరుఁడైన, శ్రీపెదవేంకటున్=పెదవేంకటాద్రిరాజును, చేకొని = వరియించి, చెంది = కూడి-పాలింపఁబడినదైయనుట. ఆత్మలోన్ = హృదయమునందు, అనేకల = ఏకలముగానివానియొక్క, సద్గుణాప్తిచేన్ = సుగుణప్రాప్తిచేత-హేతువు, ఏకల = వరాహముయొక్క, సద్గుణంబు=సుగుణము, ఎన్నదు = గణింపదు-రసికశిఖామణియగు పెదవేంకటాద్రిని గూడి యాతనిగుణముల మరిగినది గనుక మృగముయొక్కగుణములను మెచ్చనిదాయెననుట. అనేక=పెక్కులయిన, లసత్=ప్రకాశింపుచున్న, గుణ=గుణములుగలవస్తువుయొక్క, ఆప్తిచేన్ = ప్రాప్తిచేత, ఏక=ఒకటైన - లసద్గుణంబును ఎన్నదని యర్థాంతరము. అశేషభోగ=శేషభోగములుకానివానియొక్క, లీలాకలనంబు చేతన్ = విలాసానుభవము చే-ఇదియు హేతువు. శేష = ఆదిశేషునియొక్క, భోగముల = పడగలయొక్క, కల్మి =

విలాససంపదను, తలంపదు = ఎన్నదు-పెదవేంకటాద్రిలీలలను గన్నది కాన సర్పక్రీడను మెచ్చనిదయ్యెననుట. అశేష = సమస్తములైన, భోగ=సుఖానుభవములయొక్క, లీలాకలనంబుచేతన్ = విలాసక్రియచేత, శేష=కొద్దియయిన - భోగములకల్మిని తలంపదని యర్థాంతరము. మఱి=ఇంక, కరులన్=అష్టదిగ్గజములను, గిరులన్ = సప్తకులపర్వతములను, చెప్ప నేటికిన్=వానిన నేల, కేవలభగవదంశసంభూతములైనవరాహాదిశేషులే యిట్టులైనచో నితరములఁ జెప్ప నేల యని తాత్పర్యము.

తే. ఈకరణి ధాత్రి వెలసినయాకువీటి
తిమ్మరాహుత్తతనయుఁ డుత్తీర్ణ కీర్తి
పరుఁడు పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు సేయు
సేవ లింపుగఁ గైకొని దైవమునకు. 40

ఈకరణిన్ = ఈవిధమున, ధాత్రిన్ = భూమియందు, వెలసిన=ఒప్పిన, ఆకువీటి=ఆకువీటిపురాధ్యక్షుఁడైన, తిమ్మరాహుత్త=తిమ్మరాజాగ్రణియొక్క, తనయుఁడు = కొమరుఁడైన, ఉత్తీర్ణ=లోకమునతిక్రమించిన, కీర్తి = యశమునందు, పరుఁడు=సక్తుఁడైన, పెదవేంకటాద్రిభూవరుఁడు=పెదవేంకటాద్రిరాజు, చేయు=ఒనర్చునట్టి, సేవలు=వందనములు, ఇంపుగన్ = ఇష్టముగ, కైకొని=గ్రహించి, దైవమునకున్ = నాయిష్టదేవతకు.

క. లోకైకస్తుత్యునకు ని
రాకృతనతజనజనుర్జరామృత్యునకున్
త్రైకాల్యసత్యునకుఁ బా
ణౌకృతగిరిరాడపత్యునకు నిత్యునకున్. 41

లోక=జనులచేత, ఏక=ముఖ్యముగ, స్తుత్యునకున్ = స్తోత్రము చేయఁదగినవానికి, నిరాకృత=పోఁగొట్టఁబడిన-ఇది జనురాదిశబ్దమునకు విశేషణము. నతజన=అభివాదకులయొక్క, జనుర్జరామృత్యునకున్ = పుట్టువుముదిమిచావులుగలవానికి, త్రైకాల్య = భూతభవిష్యద్వర్తమాన కాలములమూఁటను, సత్యునకున్ = నిత్యుఁడయినవానికి, పాణౌకృత=పెండ్లాడఁబడిన, గిరిరాడపత్యునకున్=పార్వతిగలవానికి.

క. అధ్యాత్మ తత్త్వవిద్యా
సాధ్యునకు సమస్తయోగిజనహృత్కమలా
రాధ్యునకుఁ గాలదిగనవ
రోధ్యునకధ్యుషితతిగ్మరుచిమధ్యునకున్. 42

అధ్యాత్మతత్త్వవిద్యా=బ్రహ్మవిద్యచేత, సాధ్యునకున్ = సాధింపఁదగినవానికి-తెలియఁదగినవాని కనుట. ఇతరవిద్యలచే నెట్టివారిచేతను సాధింపఁదగినవాఁడుగాఁడని భావము. సమస్త=ఎల్లరగు, యోగిజన = తపోవంతులయొక్క, హృత్కమల=మానసాబ్జములచేత, ఆరాధ్యునకున్ = పూజింపఁదగినవానికి, కాల = కాలముచేతను, దిక్= దిక్కులచేతను, అనవరోధ్యునకున్ = అడ్డగింపఁబడఁదగనివానికి, అధ్యుషిత = ఉనికి చేయఁబడిన, తిగ్మరుచి = వేఁడివెలుంగుయొక్క, మధ్యునకున్ = నడుముగలవానికి-త్రిమూర్తులును మార్తండమండలమధ్యవర్తులగుట వేదనిష్ఠము.

క. శంకారుజాపహృత్యగ, దంకారున కచలితామృతప్రియముఖస
త్యంకారభక్తియుక్త్యక,లంకారచితార్యనుత్యలంకారునకున్. 43

శంకా=భయమనెడు, రుజా=నొప్పియొక్క, అపహృతి=పోఁగొట్టుటయందు, అగదంకారునకున్ = వెజ్జగువానికి - ఆశ్రితులకు జననాదులవలనఁ గలుగుభయమును బాపువాఁడనిభావము. అచలిత=చలింపఁబడని - అనఁగా నెడవాయనిముఖశబ్దమునకు విశేషణము. అమృత=సుధవలె, ప్రియ=ఇంపయిన, ముఖ = వాక్కులయొక్క, (ఇట లక్షణ), సత్యంకార=నిజమైన-అనఁగా నిశ్చలమైన, భక్తి=భక్తియొక్కయు, యుక్తి= కూడికచే, అకలంక = కాలుష్యములేకుండునట్లుగా, ఆరచిత = మించఁజేయఁబడిన, ఆర్య=పెద్దలయొక్క, నుతి=స్తోత్రములే, అలంకారునకున్ = తొడవుగాఁగలవానికి - కేవలభక్తితోడ సుజనులుచేయుస్తోత్రమునకు సంతసించువాఁడనిభావము.

క. ప్రార్థనపరసురసార్థహి,తార్థకృతత్రిపురదైత్యహాతికిన్ వేదాం
తార్థావనలీలాచరి, తార్థీకృతబహుమహర్షిహర్షితమతికిన్. 44

ప్రార్థన=వేఁడుకోలునందు, పర = సక్తులైన - అనఁగాఁ బ్రార్థించుచున్న, సురసార్థ=వేల్పుగుమికి, హిత=మేలైన, అర్థ = ప్రయోజనముకొఱకు, కృత = చేయఁబడిన, త్రిపురదైత్య = త్రిపురాసురులయొక్క, హాతికిన్=చావుగలవానికి-అనఁగా దేవతలెల్లఁ బ్రార్థింపఁగా వారికొఱకుఁ ద్రిపురాసురులఁజంపెననిభావము. వేదాంత = ఉపనిషత్తులయొక్క, అర్థ=అర్థముయొక్క, అవన = పాలనమునందుఁగల, లీలా = విలాసముచేత, చరితార్థీకృత=సార్థకములుగా నొనర్పఁబడిన, బహు = అనేకులైన, మహర్షి = గొప్పఋషులయొక్క, హర్షిత = సంతసమందిన, మతికిన్ = మనస్సుగలవానికి - అనఁగా వేదాంతార్థానుసరణంబుగఁ దానటించి, మహర్షులయెన్నికలను, సఫలమొందించెనని భావము.

క. దక్షమఖధ్వంసునకుం, జక్షూభపదనలకుముదసఖహంసునకున్
భిక్షాసరిరంసునకున్, వీక్షాసఫలితమనోజవిజిఘాంసునకున్. 45

దక్ష = దక్షప్రజాపతియొక్క, మఖ = జన్నమును, ధ్వంసునకుఁ = చెఱిచిన వానికి, చక్షుర్భవత్ = నేత్రము లగుచున్న, అనల = అగ్నిదేవుఁడును, కుముదసఖ = కలువఱేఁడును, హంసునకుఁ = సూర్యుఁడుగలవానికి, భిక్షా = బిచ్చమందు, సరిరంసునకుఁ = క్రీడించునిచ్ఛతోఁ గూడుకొన్నవానికి - భిక్షాటనమూర్తి కనుట. వీక్షా = చూపుచేత, సఫలిత = సెఱ్ఱవేర్పఁబడిన, మనోజ = మన్మథునియొక్క, విజిఘాంసునకుఁ = చంపనిచ్ఛగలవానికి - మూఁడవకంట మన్మథు నేర్చినవాని కనుట.

క. పశ్యత్ఫాలున కతిదృ, గ్దృశ్యద్రష్టాదిభేదధీజాలునకుఁ
వశ్యావిద్యునకు శమా, వశ్యాసాద్యునకు నిత్యవైశద్యునకున్. 46

పశ్యత్=జూచుచున్న, ఫాలునకుఁ = నుదురుకలవానికనుట - నుదుటఁగన్నుగల వానికనుట. అతిదృక్ = చూడనతిక్రమించినవాఁడు, దృశ్య = చూడఁదగినవాఁడు, ద్రష్ట = చూచువాఁడును, ఆది=ఇవిమొదలుగాఁగల, భేద = భిన్నమొందిన, బుద్ధి = బుద్ధులయొక్క, జాలునకుఁ=సమూహముగలవానికి, ధీమంతులును దమతమబుద్ధిబలంబునఁ దన్నుఁ జూడరానివాఁడనియుఁ జూడఁదగినవాఁడనియుఁ దా నొరులఁ జూచువాఁడనియు నిట్లు భిన్నభావంబుల నిరూపణము చేయుదురని భావము. వశ్య=లోఁకువ చేసికొనఁదగిన, అవిద్యునకుఁ = మాయగలవానికి - మాయ దా నందఱ మోహింపఁ జేసినను నీశ్వరుఁ డట్టిమాయకుఁ దా మోహ మదరించునని భావము. శమ=ఓర్పుచేత- ఇది దమాదుల కుపలక్షణము. అవశ్య=ముఖ్యముగ, ఆసాద్యునకుఁ=పొందఁదగినవానికి- శమదమాదిగుణములుగలవారికే లభ్యుండని భావము. నిత్య=నిత్యమైన, వైశద్యునకుఁ= నిర్మలత్వముగలవానికి-నిష్కళంకుఁ డనుట.

క. దేవాసురనరతిర్యక్, స్థావరబహుజంతుపూర్ణసంఖ్యాతిగరా
జీవభవాండఫలావి, ర్భావాకరవపురుదుంబరక్ష్మాజునకున్. 47

దేవ = వేలుపులు, అసుర = రక్కసులు, నర=మానుసులు, తిర్యక్=పసిపులుంగులు లోనగునవి, స్థావర=నిలువరములునఁ నెడు, బహు=పెక్కులైన, జంతు = మేతాల్పుల చేత, పూర్ణ=నిండిన, సంఖ్యాతిగ = ఎన్నికకుమీఱిన, రాజీవభవాండ=తమ్మిచూలిగ్రుడ్డు లనెడి, ఫల=మఱ్ఱిపండ్లయొక్క, ఆవిర్భావ=పుట్టుకకు, ఆకర=ఇరవయిన, వపుః = మే ననెడి, ఉదుంబరక్ష్మాజునకుఁ = మఱ్ఱిమ్రానుగలవానికి - అనఁగా నసంఖ్యాతచరాచర జంతుసంఘాతసంయుత బ్రహ్మాండభాండసహస్రంబులు వటఫలంబులు వటకుటంబునం బోలెఁ దనగాత్రంబున నతిమాత్రంబుగ నుప్పతిల నొప్పువాఁడని భావము.

క. దీపితరాగశివాత, స్వీపుండ్రేక్షునకు నాకువీటిపురాంక
శ్రీ పెదవేంకటనృపధీ, రూపాంబకలక్షునకు విరూపాక్షునకున్. 48

దీపిత=ప్రజ్వలితమైన, రాగ=అనురాగముగల - అనఁగాఁ గామోద్రిక్తురాలైన దనుట. శివా = పార్వతీదేవియనెడు, తన్వీ = కాంతకు, పుండ్రేక్షునకున్=మన్మథుఁడైనవానికి, (ఆకుపీటిపురము), అంక=చిహ్నముగాఁగల, శ్రీ = సంపద్విశిష్టుఁడగు, పెదవేంకటనృప = పెదవేంకటాద్రిరాజుయొక్క, ధీరూప = బుద్ధిస్వరూపమయిన, అంబక= నేత్రములకు, లక్షునకున్ = విషయమైనవానికి-అనఁగాఁ బెదవేంకటాద్రి వాలాయము నీశ్వరుని దనహృదయమున ధ్యానించుచుండునని భావము. విరూపాక్షునకున్ = ఇట్టి విరూపాక్షస్వామికి - మీఁదటికన్వయము.

వ. సభక్తిక సమర్పితంబుగా నాయొనర్పంబూనిన రాఘవపాండవీయంబు
నకుఁ గథాప్రారంభం బెట్టి దనిన.

సభక్తిక=భక్తితోఁగూడుకొన్నట్టు, సమర్పితంబుగాన్ = ఒసఁగఁబడ్డదిగా, నా= నాయొక్క, ఒనర్పన్ = రచియించుటకు, పూనిన=కడంగిన, రాఘవపాండవీయంబునకున్=రాఘవపాండవీయమను గ్రంథమునకు, కథాప్రారంభము=కథారంభము, ఎట్టిదనినన్ = ఎటువంటిదనఁగా.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

# రాఘవపాండవీయము.

## స వ్యా ఖ్యా న ము.

## ప్ర థ మా శ్వా స ము.

### కథా ప్రారంభము

ఆ. వెలయు నఖిలభువనములలోనవారణ
నగరిపురమతల్లి నాఁ దనర్చి
రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబల నయోధ్య నాఁ
రాజవినుతి గనిన రాజధాని. 1

రామాయణార్థము. అఖిలభువనములలోన్ = సకలజగత్తులలోపల, 'విష్టపం భువనం జగత్', అని యమరము. అవారణ = అనర్గళమైన, నగరిపు=ఇంద్రునియొక్క, రమ = సంపదకు-అవారణపదము రమకు విశేషణము. తల్లి = పోషించునది, నాన్= అనఁగా-ఉ. 'శ్రీయనగౌరినాఁబరఁగు చెల్వ' యని సోమయాజిప్రయోగము. తనర్చి = ప్రకాశించినదై-రాజ్యలక్ష్మి మిగులఁ బ్రబలఁగా, ఇది యత్యుక్తి. ఇందుకు లక్షణము చంద్రాలోకమందు, "అత్యుక్తిరద్భుతాతథ్యశౌర్యాదార్యాదివర్ణనమ్, త్వయి దాతరి రాజేంద్ర యాచకాః కల్పశాఖినః" అని. 'భువనములలోనవారణ' అనుదిక్కున సంధికి ఆంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'మానుగ విభక్తులందుం, బూనిన నురులులకు నచ్చు వోయినఁబోవు' నను లక్షణమువలన నుకారము లోపము. రమ తల్లి యనుదిక్కున, గీ. 'క్షమనకారాంతరూపప్రకాశితంబు, లైన పుంలింగములుదక్క నన్నిటికిని, బరఁగ సంబంధషష్ఠిపైఁ బ్రథమయగును, దంతికన్నులు రమపల్కు తరువుకొమ్మ.' అను లక్షణము వలన షష్ఠ్యర్థమందుఁ బ్రథమాంతరూపము. అయోధ్యనాన్ = అయోధ్య యనెడి పేరుగలదై, రాజవినుతిగనిన రాజధాని, వెలయున్ = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించును

క. 'కృతిముఖమున దైవనమ, స్కృతి యొండె నభీష్టవస్తుకీర్తన మొండేన్, వితతాశీఃపద మొండెను, బ్రతిపాదింపంగ వలయు భద్రాపేక్షన్.' అను న్యాయమున వస్తునిర్దేశరూపమంగళము. క. 'శుభసుఖరుక్ష్మయధనకన, కభయైశ్వర్యములఁ జేయుఁ గవులకుఁ గావ్య, ప్రభులకుఁ గృతులకు మొదల, న్మభజసనయరతగణాళిమల్లియ రేచా.' అని భీమునిఛందమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక నాదియందు నగణప్రయోగము వెలయు ననునది శుభపదము నకార మమృతబీజమును.

భావార్థము. అఖిలభువనములోనన్, వారణనగరి = హస్తిపురము, పురమతల్లి పురశ్రేష్ఠమైనది, నాన్ = అనఁగా. ని. "మతల్లికామచర్చికాప్రకాండముద్ఘతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాన్యమూని" అని అ. అవారణనగరిపురమతల్లి యనుదిక్కున, క. 'పొసఁగం బల్కెడు నెడఁ బొ, ల్పెసఁగిన ప్రథమాంతములపయిం గదిసి కడుం, బసనారుక చటతపలను, గసడదవల్ ద్రోచివచ్చుఁ గవిజనమిత్రా.' అని యాంధ్రభాషాభూషణమందును, క. 'ప్రథమాంతవిభక్తులపైఁ, గథితము లగుకచటతపలు గసడదవ లగుం, బృథివి నవి గజడదబ లగుఁ, బ్రథమపు సున్నలుగణాంతపదమునమీఁద' నని యనంతునిఛందమందును జెప్పినలక్షణమువలన, పకారమునకు వకారము రావలసినందుకుఁ దాతంభట్టుగారు కవిలోకచింతామణియందు. క. 'భిన్నపదప్రథమలపై, నున్నపకారంబునత్వ మెందునువఱలన్, మున్నిజరూపముప్రాసము, నన్నవరూపంబు దాల్చు నాళీకాక్షా.' అని విశేషవిధులుగాఁ జెప్పిరి. శా. 'ఆవాలుం గనుదోయి యా నగు మొగం బాగుబ్బపాలిండ్లపెం, పావేణీరుచి నూతనూవిలసనం బాయొప్పులేఁ జెప్పినన్, వైగెవారం బగుఁగాని యయ్యెడ శిరఃకంపంబుతోఁ గూడ నా, హా పుట్టింపదె పుష్పధన్వునకు నయ్యబ్జాక్షి నీక్షించినన్.' అని పిల్లలమఱ్ఱి వీరన్నగారి ప్రయోగమును. ఉ. 'భూనుతకీర్తి బ్రాహ్మణుఁడు పుట్టఁగఁ దోడనె పుట్టునుత్తమ, జ్ఞాన' మని యివి మొదలయిన కవిత్రయమువారి ప్రయోగములును వ్రాసినందువలనఁ బ్రథమాంతము మీఁది పకారమునకు వకారాదేశము ప్రాసస్థానమందు నిత్యము గావచ్చును. యతిస్థానమందుండరాదు. ఇతరత్రయేదైనఁ జెప్పవచ్చునన్నట్టాయెను గనుక, వారణనగరిపురమతల్లి యని చెప్పవచ్చును, కాఁగానే, సూరపరాజుగా రీమీఁదటిపద్యమందును విముఖితసమదాటోపారిపంక్తిరథుఁ డని, రామాయణార్థమందుఁ జెప్పినారు. ప్రకృతము, తనర్చి=ప్రకాశించినదై, అయోధ్య=యుద్ధముచేయ శక్యము గానిది, యోద్ధుమశక్యా = అయోధ్యా యనునర్థమందు, "ఋహలోర్ణ్యత్" అని సూత్రమున ణ్యత్ప్రత్యయాంతము. నిడుపులుడుపఁ దెనుఁగగును. నాన్ = అనఁగా, రాజ=దిగ్దేశరాజులచేతనైన, వినుతి గనిన, రాజధాని = సింహాసనస్థలమైనది, వెలయును, క్రియ.

క. ఆపట్టణ మేలెడిపృథివీపాలుఁడు భ్రుకుటిమాత్రవిముఖితసమదా
టోపారిపంక్తిరథుఁ డుద్దీపించు నుదారనీతి ధృతరాష్ట్రుఁడనన్. 2

భా. భ్రుకుటిమాత్ర=బొమముడిచేతనే, "మాత్రం కార్త్స్న్యేవధారణే" అని అ. విముఖిత=పరాఙ్ముఖములుగాఁ జేయఁబడిన, సూ. తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్మణి క్త అని క్తప్రత్యయాంతము. "సువర్ణదండైకసితాతపత్రిత జ్వలత్ప్రతాపావళి కీర్తిమండలః" అని నైషధము. సమదాటోప = గర్వాతిశయముతోఁగూడిన, అరి=శత్రువుల యొక్క, పంక్తి = శ్రేణులయొక్క, రథుఁడు = రథములుఁగలవాఁడు, విముఖితపదము రథవిశేషణము, ఉదారనీతి = ఘనమైన నీతిగలవాఁడు, "ఉదారో దాతృమహతోః" అని అ. ధృతరాష్ట్రుఁ డుద్దీపించును.

రా. భ్రుకుటిమాత్రవిముఖితులయిన సమదాటోపారులుగలవాఁడు, పంక్తి రథుఁడు=దశరథుఁడు, "పంక్తిస్స్యాద్దశపచ్ఛందోదశసంఖ్యావలీషుచ" అని విశ్వ నిఘంటు. ఉదారనీతి చేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రుఁడు = దేశముగలవాఁడు, అనన్= అనఁగా, ఉద్దీపించును, క్రియ.

చ. తెలివి నతిప్రగల్భుఁ డసదృగ్బలుఁ డాతఁడు భీష్మచాపకౌ
శలమె సహాయమై యమరశత్రుల నేపడఁపన్ వలంతి యై
నిలుకడ నేలె విశ్వధరణిం దనమిత్రకులంబు వైభవో
జ్జ్వలతఁ దలిర్పఁ బౌరవసు సంతతి రాజుల కెల్ల హెచ్చుగన్. 3

రా. అసదృగ్బలుఁడుసరిలేనిబలముగలవాఁడు, "సదృక్షస్సదృశస్సదృ" క్కని అ. ఆతఁడు = దశరథుఁడు, భీష్మ=భయంకరమైన, చాపకౌశలమె=వింటియందలి నేర్పె, ధనుర్విద్యయనుట, సహాయమై, అమరశత్రులన్ = అసురులను, ఏపడఁపన్= కొంచముపఱుచుటకయి, వలంతియై = సమర్థుఁడై, తనయొక్క, మిత్రకులంబు=సూర్య కులము, "ద్యుమణి స్తరణిర్మిత్ర" అని అ. వైభవములయొక్క, ఉజ్జ్వలతన్=ఆధిక్యము చేత, తల్ప్రత్యయాంతము, తలిర్పన్ = ప్రకాశించునట్టుగా, పౌర=పట్టణమువారి యొక్క, వసు = ధనములయొక్క, "వసురత్నే ధనేఽపిచ" అని అ. సంతతి=సమూ హము, రాజులకెల్ల, హెచ్చుగన్ = అరుదగునట్లుగా, విశ్వధరణిన్=సమస్తభూమిని, "విశ్వం కృత్స్నమశేష" మని అ. నిలుకడన్, వంశపారంపర్యముగా, ఏలెను, రాజుల యొక్కసంపద యను క్తసిద్ధము.ఇది కావ్యార్థాపత్త్యలంకారము, "కైముత్యేనార్థసంసిద్ధిః కావ్యార్థాపత్తిరిష్యతే" అని.

భా. తెలివిన్ = బుద్ధిచేత, అతిప్రగల్భుఁడు, అసదృగ్బలుఁడు, దృష్టిబలసహి తుఁడుకానివాఁడు, ధృతరాష్ట్రుఁడు, భీష్మునియొక్కచాపకౌశలమేసహాయమై యమ

రఁగా శత్రులను, ఏపడఁపన్ = మట్టుపెట్టుటకు, వలంతియై, మిత్రకులంబు=బంధువుల యొక్కకులము, తలిర్ప, పౌరవ=పూరునిసంబంధమైన, సుసంతతి = సత్కులమందుఁ గల, సంతతిర్గోత్రజననకులాని" అని అ. రాజులకెల్లన్ = యయాతి భరతుఁడు మొదలయినరాజులకందరికిని, హెచ్చుగ, ఏలెను, క్రియ.

క. సుబలతనయగుణమహిమన్, బ్రబలి తనకుదారధర్మపాలనలీలన్
సొబగొంది వన్నె దేఁగా, విబుధస్తుతుఁ డవ్విభుండు వెలసెన్ ధరణిన్.

భా. సుబలతనయ=గాంధారి, గుణ = సౌశీల్యాదిగుణములయొక్క, మహిమన్ = మహిమచేత, క. 'వినుతద్ద్వితీయసప్తమి, కిని మఱిమూఁడవవిభక్తికిని నిడఁగాసౌ, విన నింపుపుట్టుపట్టున, ననువెఱఁగి ప్రబంధములఁబయోంబుధిశయనా.' అని కవిలోకచింతామణియందు, ప్రబలి తనకు, దారధర్మ = స్మృత్యుక్తమైనభార్యాధర్మముయొక్క, పతివ్రతాచారముయొక్క యనుట, "ఆర్తార్తే ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలినాకృశా, మృతే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా" అనిస్మృతి. "ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ" అని అ. పాలనలీలచేత, "ప్రదిత్సతస్త్వాం పితురం ధమాత్మనో నిశమ్య భర్తారమగూఢసమ్మదా, అరుంధతీకీర్తిమసౌ నిరుంధతీ బబంధ పట్టేన దృశౌ ప్రతివ్రతా" అని బాలభారతమందును జెప్పియున్నది గనుక, సొబగొంది=ఒప్పినదై, వన్నెదేఁగా "అనుకూలాం విమలాంగీం కుశలాం కులజాం సుశీలసంపన్నామ్, పఞ్చలకారాంభార్యాం పురుషః పుణ్యాధికోలభతే" అని చెప్పుదురు. విబుధస్తుతుఁడు = పెద్దలచేత స్తోత్రముచేయఁబడినవాఁడు, "విబుధః పండితే దేవే" అని వి. అవ్విభుండు= ఆధృతరాష్ట్రుఁడు, వెలసెను.

రా. సుబలత=బలిమి, బహువ్రీహిమీఁదితల్ప్రత్యయాంతము, నయగుణమహిమ చేతఁ బ్రబలి యుదారధర్మపాలనలీలచేత, సొబగొంది తనకు వన్నెదేఁగా, ఈయర్థమున సుబలతయనునది కర్తృపదము. విబుధ=దేవతలచేత, స్తుతుఁడు, అవ్విభుండు=దశరథుండు, వెలసెను, అర్థాంతరము. సుబలతన్ =బలిమిచేతను, అయగుణ=భాగ్యలక్షణములయొక్క, "అయశ్శుభావహోవిధిః, అని అ. "గుణః ప్రధానేశబ్దాదౌ మౌర్వ్యాం సూదేవృకోదరే" అని వి. మహిమచేతఁ బ్రబలి, ఉదారధర్మపాలన=దుష్టనిగ్రహ శిష్టానుగ్రహాది ధర్మములయొక్కసంరక్షణము, ణ్యాసశ్రంథో యుచ్చని యుచ్ప్రత్యయాంతము గనుకఁ బాలనాశబ్దము స్త్రీలింగము. ఉ. 'పాండవసైన్యసంఘుపరిపాలన సేయు, నితండయంచుఁ గృష్ణుం డభిషేకసంపదు[illegible]సేయఁగ' ననిసోమయాజియుః స్త్రీలింగముగాఁ బ్రయోగించినాఁడు. ఇ[illegible]శబ్దములు [illegible]ప్రత్యయాంత ములైనపుడు నపుంసకలింగములు నవును గనుక [illegible]లింగములును గలవని ముందును దెలిసికొనునది, వన్నెదేఁగా, ఈయర్థమున ధర్మపాలనయనునది కర్తృపదము, వెలసెను

క. అని నీడు లేనికడిమిం, దనరారు నతిప్రతాపితదనుజుఁ డతఁ డు
ర్విని గలనృపతుల నందఱుఁ, దన కరిగాఁపులుగఁ జేసె దర్పస్ఫురణన్.

రా. అనిన్ =యుద్ధమందు, కడిమిన్ = శౌర్యముచేత, తనరారునట్టి, అతిప్రతాపితదనుజుఁడు=మిక్కిలితపింపఁజేయఁబడినదనుజులుగలవాఁడుఁ "సకిలసంయుగమూర్ధ్ని సహాయతాం మఘవతః ప్రతిపద్య మహారథః, స్వభుజవీర్యమవాప యదుచ్ఛ్రితం సురవధూరవధూతభయాశరైః" అని కాళిదాసుచెప్పినాఁడు గనుక, ఆతఁడు = దశరథుఁడు, నృపతులనందఱు నరిగాఁపులుగఁజేసెను.

భా. అతిప్రతాపి = అధికప్రతాపముగల, తదనుజుఁడు=ఆధృతరాష్ట్రునితమ్ముఁడైనపాండురాజు, కర్మధారయము, తనరారును, అతఁడు=ఆపాండురాజు, నృపతుల నరిగాఁపులుగఁ జేసె నని యన్వయము.

క. తానన్నమాట యింద్రున,కైన నలంఘ్యమయి పేర్చు నట్లుగ నెంతేఁ
బూనిక చెల్లింపుచు జగ,తీనుతవిక్రముఁ డొనర్చె దిగ్విజయంబున్.

భా. తాను, అన్నమాట = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రునివాక్యము, కడమయే కార్థము సులభము.

రా. తానన్నమాట=తానాడినమాట.

సీ. ధృతిఁ గుంతిమద్రభూపతులనెయ్యపుఁగన్య
కలననవాలుఁదూపుల జయించె
యలరారునతనుజయశ్రీల వరియించి
యవనసౌరాష్ట్రభూధవుల గెలిచె
ద్రవిడకళింగసాల్వవిదర్భవసుధాధి
పతుల నోడించి కప్పములు గొనియెఁ
జోళనేపాళపాంచాలకేరళమత్స్య
వత్సభూపతులగర్వం బడంచె
తే. శకయుగంధరఘూర్జరాశ్మంతసింధు
లాటభూపాలముఖ్యుల నోటుపఱిచె
జగతిఁగోసల కేకయమగధులతన
యలవరించినయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసె. 7

రా. ధృతిన్ = ధైర్యముచేత, కుంతిమద్రదేశాధీశ్వరులను, నెయ్యపుఁగన్యకలనన = ఇంపైనక్రొత్త జగడమున నేయనుట, ఈదిక్కునఁగొందఱు కావ్యాలంకారచూడామణియందు, గీ. "విశ్రుతులు హేమచంద్రత్రివిక్రమాదు, లొనరఁజూపిరి ప్రాకృ

తంబునకుఁద్రోవ, సంధ్రభాషయుఁ బ్రాకృతాహ్వయమై కాన, వలయుఁ దల్లక్షణంబులు వరుసఁదెలియ. క. పదలకసిద్ధాక్షరములు, పాదివినవర్ణములు దూలిపోఁబలు కఁగన,ర్థదమై ప్రాకృతనిభమగు, నదితద్భవపదమునాఁగ నభిమతమయ్యె' నని చెప్పినలక్షణమువలన, కన్యకాశబ్దముప్రాకృతమున, 'మనయామ్=అధోవర్తమానానాం మకారనకారయకారాణాం లోపస్స్యా'త్తని కియ్యవడికి లోపమువచ్చి, 'శేషాదేశస్యార్హో చోఘోః=అవశిష్టస్యాచః పరస్యసంయుక్తాదేశస్యాహరస్యహాలోద్విత్వంభవతి' అని నకారద్విత్వమునువచ్చి యంత్యకకారములుప్తమై యుపర్యకారమునకు యకారశ్రవణము రాఁగా, కన్నయా అనియుండును. ప్రాకృతాపభ్రంశరూపమై తద్భవ మయ్యనేనిఁ, దెనుగునఁ గన్నియ యనవలెను. కన్యాశబ్దమే తద్భవమయ్యెనేనిఁ గన్నెయని యుండును గనుక బహువచనమందుఁ గన్నియలు కన్నెలనవలెఁగాక భారతార్థమందుఁ గన్నెకలనని కన్యకాశబ్దముమీఁద నంత్యకకారము యకారముగాకయే మధ్యైత్వము వచ్చి తెనుఁగైయుండదు. ఎట్లువిచారించినను, రెండర్థములకు సరిపోదని సందేహింతురు, గ్రంథకర్త కన్నెలకలననయని యేత్వము నిలువఁజెప్పలేదు. అది లేఖకదోషము. తే. 'పుడమి స్త్రీలింగశబ్దంబు కడకకార,మునకు వచ్చుయకారంబు గనఁగఁగొన్ని, యెడలనెత్వంబునగుఁగియ్యవడియుంనగును, జడ్డయగుచోటనై శాటచక్రశమన. తే. 'వధునికకుఁజెల్లు వదినియ వదినెయనఁగ, వర్ణికకుఁజెల్లు వన్నియవన్నెవన్య, యనఁగ నీరీతి మౌక్తికంబునకుఁజెల్లు, ముత్తియము దొడ్డముత్తెము ముత్య మనఁగ.' ముక్తయే మౌక్తికము. అని. కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినలక్షణమువలనఁ గన్యకాశబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁ గన్యయనికియ్యవడియుండనేచెప్పినారు కాఁగా భారతార్థమందు గన్యకలనని చెప్పవచ్చును. తత్సమపదము, ప్రకృతము, వాలుఁదూపులన్ = తీక్ష్ణబాణములచేత, జయించి, అతను = విస్తారములయిన, జయశ్రీలను వరియించెను. కోసలకేకయమగధుల యొక్క, తనయలన్=కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలను, పరించి నయాజ్ఞలో మెలఁగఁజేసెను. తనయలవరించి, కోసలకేకయమగధులను నయాజ్ఞలో మెలఁగఁ జేసెననియుఁ జెప్పవచ్చును.

భా. ధృతిన్ = సంతోషముచేత, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. కుంతిమద్రభూపతులయొక్క, చెయ్యెఁపుఁగన్యకలన్ = కుంతీమాద్రులను, ననవాలుఁదూపులన్=పుష్పబాణములచేత, జయించి, అలరారు=ఒప్పుచున్న, అతను=మన్మథునికి, జయశ్రీలన్ = జయశ్రీలైనవారిని - కన్యకలకు విశేషణము. వరియించెన్=వివాహమాయెను - కడమసమానార్థము. కోసలకేకయమగధులన్ = ఈదేశములరాజులను, 'తద్రాజస్యబహుషుతేనైవాస్త్రియా' మని అజప్రత్యయలోపము. తనయొక్క, అలవరించిన=నియమించిన, క. 'అచ్చుగఁ బెరయచ్చులపై, యచ్చు యకారంబుదాల్చు

నబలాయీవే, యిచ్చయపూర్వమునావిని, యచ్చెరువై యుండెనా నుదాహరణంబు'లని యాంధ్రభాషాభూషణము. ఆజ్ఞఁగో మెలఁగఁజేసెను.

సీ. కొందఱు తనవార్త కోనసోఁకినంతన,
కొందఱు వృత్తాంత గురుతకతనఁ
గొందఱు భేరినిర్ఘోషంబు లాలించి,
కొందఱు బలరజోబృంద మరసి
కొందఱు నాసీరకోలాహలంబునఁ,
గొందఱు మణికేతుకోటివీక్షఁ
గొందఱు కోదండగుణటంకృతులు విని,
కొందఱు హుంక్రియాకులతఁ జెంది
తే. కొంద ఱొకటిరెండేటులకోలఁది గలిగి
వివిధదిగ్దేశనృపతులు విరిగి పాఱ
నవనియందును యుద్ధవిహారమునకు
మాఱులేకయ విహరించె మనుజవిభుఁడు. 8

భా. రా. రెంటికిని సమానము, భేరినిర్ఘోష మనెడువిక్కునఁ దెనుఁగుషష్ఠి.

మ. తలఁపం జొప్పడి యొప్పె నప్పుడు తదుద్యజ్జైత్రయాత్రాసము
త్కలికారింఖదసంఖ్యసంఖ్యజయవత్కంఖాణరింఖావిశృం
ఖలసంఘాతధరాపరాగపటలాక్రాంతంబు మిన్నేఱన
ర్గళభేరీరవనిర్దళద్గగనరేఖాలేపపంకాకృతిన్. 9

రా. భా. రెండర్థములకుసమానము. తత్ = ఆరాజుయొక్క, ఉద్యత్ = ప్రకాశించుచున్న - జైత్రయాత్రయందు, సముత్కలికా = అధికోత్కంఠచేత, "ఉత్కంఠోత్కలికేసమే" అని అ. రింఖత్ = సంచరించుచున్నవై - అసంఖ్యములైన, సంఖ్య = యుద్ధములయందు, "మృధమాస్కందనం సంఖ్య" మని అ. జయవత్ = జయములుగలవియునైన, కంఖాణ = అశ్వవిశేషములయొక్క, రింఖా = గొరిసెలచేత - విశృంఖలమానట్టుగా, సంఘాత = త్రొక్కఁబడిన, ధరా = భూమియందుఁగల, పరాగ = ధూళియొక్క - పటలముచేత, ఆక్రాంతంబు = ఆక్రమింపఁబడినదైన, మిన్నేఱు = ఆకాశగంగ - కర్తృపదము. అనర్గళములైన భేరీరవములచేత, నిర్దళత్ = పగులుచున్న, గగన = ఆకాశముయొక్క, రేఖా = బీఁటికలకు - ఆలేపార్థమైన, పంక = బురదయొక్క, ఆకృతిన్ = సామ్యముచేత, తలఁపన్ = ఊహించుటకు, చొప్పడి = యుక్తమై - ఒప్పెను. "సంబంధాత్రిశ

యోక్తిస్స్యా ద్యదయోగే యోగకల్పనమ్, సౌధాగ్రాణి పురస్యాస్య స్పృశంతి విధుమండల''మని సంబంధాతిశయోక్త్యలంకారము.

చ. తురగఖురాహతిక్షితిజధూళిచయస్థగితాంబరంబుతో
నొరయుచుఁ దచ్ఛమూగజసముత్కర మప్పుడు చూడ నొప్పె ది
క్కరివరయూథమత్సరవిగాఢతఁ జేసి సమస్తమైనయి
ద్ధర దనపైకి నెత్తుకొని తాల్చెడినో యనుచుండఁ జూపఱుల్. 10

భా. రా. రెంటికి సమము. సులభము.

మ. జవవద్ఘోటకపాటితక్షితిరజస్సంక్రాంతిచే నింకుసిం
ధువులం గ్రమ్మఱ నుర్వికిన్ దివికిఁ దోడ్తో నించెఁ దన్నాగముల్
నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘమున శుండాశీకరోర్ధ్వప్రవ
ర్షవిధిం దానను జేసి సింధురములన్ ప్రఖ్యాతి గాంచెం గరుల్. 11

రా. భా. రెంటికిసమము. ఇంకు = ఇంకెడు, సింధువులన్ = సముద్రములను-ఆకాశగంగను, ''దేశే నదవిశేషేఽబ్ధౌ సింధుర్నా సరితి స్త్రియామ్'' అని అ. సేనాధూళి సర్వత్ర వ్యాపించి యాకాశగంగను సముద్రములను నింకించె నని యతిశయోక్తి. తన్నాగముల్ = ఆసేనాగజములు, నవనిర్యన్మదనిర్ఝరౌఘములచేతను, ''ప్రవాహో నిర్ఝరో ఝరః' అని అ. ''ఓఘః బృందేఽంభసాం రయే'' అని అ. శుండా = తొండములయొక్క, ''శుండా తు బలహస్తిన్యాం మదిరాకరిహస్తయోః'' అని వి. శీకర = జలకణములయొక్క, ఊర్ధ్వప్రవర్షవిధిన్ = పొడవుగాఁ జల్లుటచేతను, ఉర్వికిన్=భూమికిని, దివికిన్=ఆకాశమునకును-క్రమాలంకారము. క. 'ద్యోశబ్దమునకు దివియును, భూశబ్దంబునకు భువియుఁ బూనఁగవలయున్, నౌశబ్దము నావయగు రో, రైశబ్దము రాజపదము రాజనఁజెల్లు' నని తాతంభట్టు. క్రమ్మఱన్ = తిరుగ-నించెను. క. 'స్థావరతిర్యక్ప్రభృతుల, కేవెరవునఁ గ్రియలుదలఁప నేకవచనముల్, దేవమనుష్యాదిక్రియ, భావింపఁగ నేకవచన బహువచనంబౌ' నని కేతన. దానను జేసి = అటుకనుకనే, సింధురములు. 'సింధూన్ రాంతి దదతీతి సింధురాః' రాదానే యను ధాతువు. ఈయర్థముగలసింధురములనెడిప్రఖ్యాతిని గరులు గాంచెను - నిరుక్త్యలంకారము. ''నిరుక్తి ర్యోగతో నామ్నా మన్యార్థత్వప్రకల్పనమ్, ఈదృశైశ్చరిత్రైర్జానే సత్యం దోషాకరో భవాన్'' అని చ.

సీ. గంభీరవేదిలక్షణలక్షితంబులై,
తనరారుభద్రదంతావళములు
నారట్టసింధుగాంధారాదిభవములై,
కొఱలు శ్రీవృక్షకీఘోటకములు

పదునాల్గుజాతులం ద్రిదశకాంతల మీఱు,
పద్మినీజాతిసౌభాగ్యవతులు
కడు నద్భుతములైన కనకరత్నాంశుక,
చందనాదిసువస్తుసంపదలును
తే. నఖిలదిగ్దేశభూపసమర్పితంబు
లగుచు నరణంబుగతిఁ దోన యరుగుదేఁ
దనువరించు జయశ్రీలఁ గొనుచు నతఁడు
పురికిఁ జనుసొంపు వాగగోచరతఁ బరఁగె 12

భా. రా. రెండర్థములకు సమము. గంభీరవేదులనెడుగజవిశేషములయొక్క లక్షణములచేత, లక్షితంబులై, కనుపట్టినవై. "త్వగ్భేదాచ్ఛోణితస్రావాన్మాంసస్య దళనాదపి, ఆత్మానం యోవజానాతి తస్య గంభీరవేదితా" యను మృగచర్మీయమందును, "చిరకాలేన యోవేత్తి శిక్షాం పరిచితామపి, గంభీరవేదిర్విజ్ఞేయస్సగజో గజవేదిభిః" అని రాజపుత్త్రీయమునందునుఁ జెప్పఁబడి యున్నది. తనరారు=ఒప్పుచున్న, భద్రదంతావళములు = పట్టపుటేనుఁగులును, ఆరట్టసింధుగాంధారాదిభవములై కొఱలు = చెలఁగుచున్న, ఈదేశములయశ్వము లుత్తమములు గనుక, శ్రీవృక్షకీఘోటకములు, "వక్షోభవావర్తచతుష్టయంచ కంఠేభవేద్యస్య చరోచమానః, శ్రీవృక్షకీనామహయస్స భర్తుః పుత్త్రప్రపౌత్త్రాభివృద్ధయే స్యా" త్తని హయలీలావతి. "శ్రీవృక్షకీ వక్షసి చేద్రోమావర్తో ముఖేపి చ" అని వైజయంతీనిఘంటువు. పదునాల్గుజాతులన్ = బ్రహ్మ, క్షత్త్రియ, వైశ్య, శూద్ర, వ్యావహారిక, గోరక్షక, శిల్పక, పంచాహాణ, కుంభకార, తంతువాయ, క్షౌరక, రజక, వస్త్రచ్ఛేదక, చర్మకర, తిలఘాత, లుబ్ధక, చండాల, మాతంగు లనెడు పదునెనిమిది జాతులందు, బ్రాహ్మణజాతియు నరబాహ్యులయిన లుబ్ధకచండాలమాతంగజాతులును వినా కడమ పదునాలుగుజాతులయందును, త్రిదివకాంతలమీఱుచున్న పద్మినీజాతి సౌభాగ్యవతులును. పద్మినీజాతిలక్షణము రతిరహస్యమందు, "కమలముకుళమృద్వీ ఫుల్లరాజీవగంధీ సురతపయపి యస్యాస్సౌరభం దివ్యమంగే, చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తేచ నేత్రే స్తనయుగళమనర్ఘ్యశ్రీఫలశ్రీవిడంబి, తిలకుసుమ సమానాం బిభ్రతీ నాసికాం చ ద్విజగురుసురపూజాశ్రద్ధధానా సదైవ,కువలయదళకాంతిః కాపి చాంపేయకాంతిర్వికచకమలకోశాకారకామాతపత్త్రా, వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా, మృదుశుచిలఘు భుఙ్క్తే మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీస్యా" త్తని చెప్పియున్నది. చందనాదిసువస్తుసంపదలున్, అర్ణంబుగతిన్ =హారణమునిచ్చినట్లు, తోన = వెంటనే-కడమ సులభము.

క. తనపాండుసమాఖ్య జగం
బున వెలయఁగ నిట్లు సకలభూనాథుల నా
త్మనిదేశవర్తనులుగా
నొనరించె నితాంతవైభవోజ్జ్వలుఁ డగుచున్. 13

రా. ఈపద్యమునకుఁ గర్తృపదము నరనాథుఁడని ముందరిపద్యములో నున్నది, పాండు = శుభ్రమైన, "హరిణః పాండురః పాండుః" అని అ. సమాఖ్య = కీర్తి "యశఃకీర్తిస్సమాఖ్యాచ" అని అ. కడమ సులభము.

భా. తనయొక్క పాండుసమాఖ్య = పాండురాజను పేరు, "ఆఖ్యాహ్వే అభిధానంచ" అని అ. కడమ సులభము. సం. ఉపసర్గము.

వ. ఇట్లు యథేష్టభోగంబులఁ బ్రవర్తిల్లుచు నొకనాఁడు తనమనంబున. 14

చ. శ్రమ ముడుగుం దనూజడిమ జాఱుఁ జలాచలలక్ష్యభేదన
క్రమము లెఱుంగవచ్చు మదిఁ గానఁబడుం బరజాతిభీతికో
పములవిచేష్టితంబు లవి భావమునం దలపోయ నన్నిచం
దములఁ బ్రియంబె యంచు నరనాథుఁడు వేఁటకు నుద్యతాత్ముఁ డై.

రెంటికి నేకార్థము - వేఁట ప్రశస్తమని, "పరిచయం చలలక్ష్యనిపాతనే భయరుషోశ్చతదింగితబోధనం, శ్రమజయాత్ప్రగుణాంచకరోత్యసౌ తనుమతోనుమతస్సచివైర్యయా" అని కాళిదాసువలెనే చెప్పినాఁడు. నైషధమందును - "మృగయాఘాయ న భూభృతాం ఘ్నతామ్" అని చెప్పియున్నది గనుక అన్నిచందములఁ బ్రియంబె యంచు చెప్పెను. నరనాథుఁ డనెడి దిక్కున డాపలినున్నను నకారము యతిగాఁ జెల్లినందుకు లక్షణము కవిలోకచింతామణియందు, తే. 'టపతవర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదిన బిందువు లుండెనేని, పరుసణనమలువళు లగువానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయనుమతమున. చ. కినుకఁ జళుక్యవంశనృపకేసరివ్రేసినచోఁ గృపాణఖం, డనమునఁ గల్గుఁబో సురగణత్వము తత్పదపారిజాతవం, దనమునఁ గల్గుఁబో మనుజనాథతతద్భటదర్శనావలం, బనమునఁ గల్గుఁబో గహనమధ్య నివాసము శత్రుకోటికిన్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణి.

క. అతివినయాన్వితకుంతియు
ధృతిమహిమాద్రియును నగుచు నతిప్రీతితరం
గితమతు లై తనుఁగొలువఁగఁ
జతురమృగయుఁ లేగుదేరఁ జనియె వనికిన్. 16

భా. అతివినయాన్విత = అత్యంతవినయముతోఁ గూడిన, కుంతియు, ధృతి = ధైర్యమునకు, మహి = స్థానమైన - మాద్రియును, క, 'వనితా యనుచో వనితయు, జననీ యని పలుకుచోట జననియును వధూ, యనుచో వధువును దెనుఁగునఁ, జనుసా యీయూలు దుదలఁ జనుపలుకులకు' నని కుంతియుఁ మాద్రియుఁ నన్నందుకుఁ గావ్యాలంకారచూడామణియందు లక్షణము. నగుచుఁ = నవ్వుచును, అతిప్రీతి = అత్యంత సంతోషరసము చేత, తరంగిత=పరంపరలుగలదైన, తదస్య సంజాతంతారకాదిభ్యఇతచ్చని యితచ్ప్రత్యయాంతము. మతులై = బుద్ధిగలవారై, తనుఁగొలువఁగ, చతుర = సమర్థులైన, మృగయులు=వేఁటకాండ్రును, "మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ స" అని అ. ఏగుదేరఁగా, వనికిఁ = వనమునకు, చనియెను.

రా. అతివినయాన్వితులైన, కుంతియుఁ = ఈటెలుగలవారు గలవాఁడు "ప్రాసస్తుకుంత" అని అ. "కుంతా ఏషాంసంతీతి కుంతినః" అనెడు మతుబంతశబ్దముమీఁద బహువ్రీహి. ఈదిక్కునఁగ ప్రత్యయరహితముగాఁ జెప్పినందుకు భారవిప్రయోగము. "పృథుకదంబకదంబకరాజితం ప్రథితమాలతమాలవనాకులం, లఘుతుషారతుషారజలచ్యుతం ధృతిసదానసదాననదంతినమ్" అని ధృతిమహిమకు. అద్రియుఁ=పర్వతమైనవాఁడు. అర్థాంతరము. ధృతిమఁ = ధైర్యలక్ష్మిచేత, హిమాద్రియుఁ = హిమవత్పర్వతమువంటివాఁడును అగుచు, కొలువఁగఁ = కొలిచెడునిమిత్తమై, మృగయుఁలు, ఏగుదేరఁ = రాఁగా, చనియెను.

వ. ఇట్లు సని చని వివిధమృగంబుల వేఁటాడుచుం దిరిగితిరిగి. 17

భా. రా. రెంటికి సరి సులభము.

క. నెలకొనియె వేఁటతమిన,బ్బలియుఁడు శిశిరనగరుచిరపరిసరమహిమఁ
గలతమసతీరసికతా, విలసనములు డెందమునకు విందొనరింపన్. 18

రా. అబ్బలియుఁడు = దశరథుఁడు, శిశిరనగ=శీతలవృక్షములచేత, "శైలవృక్షౌ నగావగౌ" అని అ, రుచిర = మనోహరములయిన, పరిసర = ప్రాంతభూములయొక్క, "పర్యంతభూః పరిసరః" అని అ. మహిమంగల = మహిమనుగలిగినట్టి, అరసున్నయున్నచో నెఱసున్న వచ్చినందుకు లక్షణము. క. 'కుఱుచలతుదహల్లులకుం, బిరుద న్నెల కొన్నయట్టిబిందువు లెల్లన్, నెఱయఁగ నూదుచుఁదేలుచు, నొఱపై యిరుఁదెఱఁగు నెల్లుచుండుం గృతులన్.' అని యాంధ్రభాషాభూషణము. తమస=తమసానదియొక్క, తెనుఁగుషష్ఠి, = తీర=గట్టులయందుఁగల, సికతా=ఇసుకదిబ్బలయొక్క, "సికతావాలుకాయాం చ సైకతేష్వామయాంతరే" అని వి. విలసనములు = ఒప్పిదములు, ల్యాదంతము, డెందమునకుఁ = మనస్సునకు - దేశీయపదము, విందొనరింపఁ = వేఁటతమియందు, నెలకొనియెఁ=స్థిరుఁడయ్యెను,

భా. అబ్బలియందు=పాండురాజు, శిశిరనగ = హిమవత్పర్వతముయొక్క-రుచిరమైనపరిసరమహియందు, మంగలతమ = అత్యంతశుభములయిన, సతీ = కుంతీమాద్రుల యొక్క, రసికతావిలసనములు = రసికత్వవిలాసములు - మంగళతమశబ్దము రసికశబ్దమునకు విశేషణము. డెందమునకు విందొనరింపఁగా వేఁటతమిచేత మహియందు నెలకొనియె నని యన్వయము.

ఉ. హారిమృగవ్యనవ్యవిహితాదరుఁ డాధరణీతలేశుఁ డ
ధ్వారచితశ్రమాకలితుఁ డై కడు మెచ్చె సురాపగాజలా
సారసమాగమార్హతమసారససారససారసౌరభో
దీరణకారణంబు నతిధీరసమీరకిశోరవారమున్. 19

భా. హారి = ఒప్పుచున్న, మృగవ్య = వేఁటయందు, "ఆచ్ఛోదనం మృగవ్యం స్యాదాఖేటో మృగయాస్త్రియా" మ్మని అ. నవ్య = నూతనముగా, విహిత=చేయఁబడిన-ఆదరముగలవాఁడు, ఆధరణీతలేశుఁడు=పాండురాజు, అధ్వ = మార్గమందు, అరచిత = చేయఁబడిన-వేఁటచేతఁ జేయఁబడినదనుట. శ్రమ = బడలికచేత, ఆకలితుఁడై = అలసినవాఁడై, సురాపగాజలాసార = గంగాజలప్రవాహములయందు, "ధారాసంపాత ఆసారః" అని అ. సమాగమ = పరస్పరసాంగత్యమునకు, అర్హతమ = మిక్కిలిఁదగిన, సారస = బెగ్గురులుగల, సారస = తామరలయొక్క - సమాగమార్హతమసారసపదము పద్మములకు విశేషణము. సార = ఉత్కృష్టములయిన సౌరభ = వాసనలయొక్క, ఉదీరణ = విస్తరించుటకు, కారణంబు = హేతువైన - అతిధీరములయిన, సమీరకిశోర= మందమారుతములయొక్క, వారమున్ = సమూహమును, కడున్, మెచ్చెను. క్రియ.

రా. హారి = హారములుగలవాఁడు, మృగవ్యనవ్యవిహితాదరుఁడు, ఆధరణీతలేశుఁడు = దశరథుఁడు, సురాపగాజలాసార=గంగాప్రవాహమునకు, సమ=సమమును, ఆగమ = శ్రుతిస్మృతులవల్ల, అర్హ = శ్రేష్ఠమయినది, ఆగమార్హ = యాత్రాయోగ్యమయినది యనియుఁ జెప్పవచ్చును. తమసారస = తమసానదీజలమందుఁగల, కడమ సమము. ఉదకమువల్ల శైత్యము పద్మములవల్ల సౌరభము కిశోరపదమువల్ల మాంద్యమును జెప్పుట.

సీ. పుడమితేఁ డీరీతిఁ గడఁగి డెందము మృగ
వ్యాపారఖేలన మభిలషింపఁ
గానలోఁ దారుమృగంబులకై వడిఁ
గైకొని యసమాస్త్రకర్మవలనఁ
దనరుచొక్కపురాణమునిదంపతులు దమ
కంబులు దేర నెయ్యంబు మీఱ

ననిచిన తత్ప్రియతనయుండవారిత,
  కారుణ్యుఁడై పూని కలశమంబు
తే. మగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు భుగ్నహృదయుఁ
డగుచు వినిశితశరవిశేషాభిహతిని
ద్రెళ్లనేసె నాఘునులసద్దృష్టినియతి
బ్రుంగఁ గేవలసారంగబుద్ధిఁజేసి. 20

రా. పుడమి = భూమికి, ఱేఁడు = రాజైనదశరథుఁడు, ఇటువంటివి తద్భవపదములు. సీ. 'యోధులు జోదులు యోగంబు జోగంబు భేదంబు బిందంబు పృథివి పుడమి' యని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదహరించినవి గనుక ముందరను దెలిసికొనునది. ఈరీతిఁ = ఈపూర్వోక్తప్రకారముగ, కడఁగి=ఉద్యోగించి, డెందము= మనస్సు, సీ. 'వెన్నున్న విన్నవావిరివంతవాగంబు డెందంబు దెప్పాడి దెల్లపాటు' ఇటువంటివెల్లను దేశ్యపదములని యాగ్రంథమందె చెప్పినాఁడు. మృగవ్య = వేఁట యందుఁగల, అపారఖేలనము = అధికవిహారమును, కం 'జంగమపదములు దక్క థ, రం గలపదముల ద్వితీయప్రథమయు నగురా, జంగదము లూడ్చె సతి నూ, త్నాంగదములు దాల్చె నా నుదాహరణంబు' లను నాంధ్రభాషాభూషణమందలిలక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. కానలోఁ = అడవియందు, తారు=సంచరించెడి, మృగంబులకై = మృగములకొఱకు, వడిఁగైకొని, అసమ = సరిలేని, అస్త్రకర్మకలనన్ = బాణప్రయోగగతిచేత, తనరుచున్ = ఒప్పుచున్నవాఁడై, చప్పుడు విని యని ముందరికన్వయము. ఒక్కపురాణమునిదంపతులు = ఒక్కవృద్ధముని స్త్రీపురుషులు. "పురాణప్రతనప్రత్నపురాతనచిరంతనాః" అని అ. "జాయాయాదంభావజంభావౌ వా నిపాత్యేతేపత్యౌ" అనువార్తికమువల్ల జాయాశబ్దమునకు దం జం అనునాదేశము, "దంపతి జంపతీ జాయాపతీ" యని అ. అంబులుదేరన్ = నీళ్ళుదెచ్చెదునిమిత్తమై, క. 'గురువులు గురులనఁగొల్తురు, గురువులచేగురులకొఱకు గురువులవలనన్, గురులకు భక్తిదనర్చును, గురువులయందుండుసకలగుణములు నెపుడున్.' అని కావ్యాలంకారచూడామణియం దుదహరించినవి గనుక, అంబువులు + అంబు లని రెండువిధములఁ జెప్పవచ్చును. నెయ్యంబుమీఱ, అనిచిన=అంపిన, తత్ప్రియతనయుండు = ఆమునిపుత్త్రుఁడు, అవారితకారుణ్యుఁడై పూనికలశము, అంబుమగ్నముగఁ జేయుచప్పుడు = నీళ్లుముంచెడుధ్వనిని, భుగ్నహృదయుఁ డగుచున్=సరళముగాని మనస్సుగలవాఁడై, "ఆవిద్ధంకుటిలంభుగ్నం వేల్లితం వక్రమిత్యపి" అని అ. విని, శిత = వాఁడియైన, శరవిశేష = శబ్దఘాతి యనెడు బాణవిశేషముయొక్క, అభిహతిన్ = వ్రేటుచేత, లసద్దృష్టి = మంచివివేకము. దృష్టిర్జ్ఞానేక్షిదర్శనే" అని అ. నియతిన్ = విధిచేత, "భాగ్యం స్త్రీనియతిర్విధిః" అని అ.

భ్రంశన్ = కొంచెపడఁగా, సారంగబుద్ధిఁజేసి = ఏనుఁగనెడిబుద్ధిచేత, "సారంగశ్చాతకే భృంగే కురంగేచ మతంగజే" అని అ. ఆఘనున్ = ఆమునిపుత్త్రుని, త్రెళ్లి నేసెను.

భా. పుడమిఱేఁడు = పాండురాజు, ఈరీతిఁగడఁగి, ఇంక భిన్నాన్వయము, డెందము, మృగ = మృగదంపతులయొక్క, వ్యాపార = రతివ్యాపారమువంటి, ఖేలనము క్రీడను, "మృగీచ మృగశ్చ మృగౌ పుమాన్ స్త్రియా" మ్మనుసూత్రమున నేకశేషము "మృగయోర్వ్యాపారః మృగవ్యాపారః" అని. సమాసము, అభిలషింపఁగా, తారు=తాము, అ. 'ఒత్తు నక్షరములు నొసరంగ జఝలున్న, శషసహలునిరూఢి జడ్డగాని, శౌను నచ్చతెనుఁగులను దీర్ఘములమీఁద, బండిరాను లేదు పద్మనాభ' యని వెల్లంకికులశ్రేష్ఠుఁడైన తాతంభట్టుగారు కవిలోకచింతామణియందుఁ జెప్పినారు గనుక తారు సంచరించెదుననుదిక్కునను రేఫమే. మృగంబుల = మృగములయొక్క, కైవడిన్ = రీతిచే, అసమాస్త్రకర్మకలనన్=మన్మథవ్యాపారాసక్తిచేత, కలికామధేనువన్నారు గనుక, తనరు=ఒప్పునట్టి, చొక్కపురాణన్=మంచియనురాగముచేత, రాగశబ్దమునకు రాణ యనునది మాగధిరూపము, మునిదంపతులు, తమకంబులు దేరన్ = తమిపుట్టఁగా, నెయ్యంబు నెనరు, మీఱననిచిన, తల్ప్రియతన = ఆవిహారమందలి తాత్పర్యముచేతనే, ఉండఁగా, పుడమిఱేఁడు వారితకారుణ్యుఁడై యని యన్వయము. పూని = లక్ష్యముచేసికొని యనుట, కలశమంబు = కలిగినశాంతినంతటిని, మగ్నముగఁ జేయుచున్ = అడఁచుచును, అపుడు, వినిశిత = మిక్కిలిఁ దీక్ష్ణమైన, శరవిశేషముయొక్క యభిహతిచేత, సద్దృష్టి=వివేకులయొక్క, నియతి = నియమము, వృద్ధాచారమనుట, భ్రంశన్ = తప్పఁగా, సారంగబుద్ధిఁజేసి=లేళ్లనెడిబుద్ధిచేత, ఆఘనులఁద్రెళ్లనేసెనని యన్వయము.

వ. ఇట్లేసిన. 21

క. వాలంపతాకునకు ధృతి, ప్రీలఁగ హా తాత యనుచు వెలువడుతన్మ
ద్వ్యాలాపమునకు నాజన,పాలకులోత్తంసుగుండె భగ్గునఁ గలఁగెన్.

రెంటికి సమము సులభము.

క. ఆధరణీపాలుఁడు తమ, సాధునియతికొమరునేఁడు సమసెనె యిట్లా
హా ధాతవ్రాఁత యనిశర, బాధం గలఁగఁగను వారిపజ్జకుఁ జనియెన్.

భా. ఆధరణీపాలుఁడు = పాండురాజు, తమయొక్క, సాధు = లెస్సైన, నియతి=భాగ్యముయొక్క, కొమరునేఁడు, సమసెనె=సమసెఁగదాయని ఖేదవాక్యము, అని శరబాధచేత, కలఁగఁగన్ = మునిదంపతులు తొట్రుపడఁగా, వారియొక్క, పజ్జకున్=సమీపమునకు, చనియెను.

రా. ఆధరణీపాలుఁడు=దశరథుఁడు, తమసాధునిఁ=తమసానదియందు, "తటినీ ప్రోదినీ ధునీ" అని అ. యతికొమరు = మునిపుత్త్రునియొక్క, ఏఁడు = ఏండ్లు, ఆయువనుట, జాత్యేకవచనము. క. 'రూకలు వేపోఁ కనఁగా, బ్రాకటముగ వృష్టి ప్రాణి భాగ్యం బనఁగా, లోకమున నాఁడుదానికి, శ్రీకర మగుసొమ్ము సువ్వె సిగ్గ యనంగ' నని కవిలోకచింతామణియందు, నేఁడు + అనుచోటను నర్థబిందుపున్నందున, ఉ.'వాఁడి మయూఖముల్ గలుగువాఁ డపరాంబుధిఁ గ్రుంకె ధేనువుల్, నేఁ డిటవచ్చె నేఁతమసిష్ఠమెయిన్ భవదగ్నిహోత్రముల్, పోఁడిగ వేల్వఁగాఁ బడియెఁ బ్రొద్దును బోయెఁ గచుండు నింటికిన్, రాఁడు వనంబులోన మృగరాక్షసపన్నగబాధ నొందెనో' యని నన్నయభట్టప్రయోగము. సమసెనేయని, వారిపజ్జకున్ = ఉదకసమీపమునకు చనియెను.

క. చని తన్ముఖమునఁ దద్వృ
త్తనవిధ మంతయును విని ధరారమణుఁడు ద
త్తనుశరవేదనఁ గ్రమ్మఱ
తనుఁ బొదవినయ ట్లతివ్యథాపిహ్వలుఁ డై. 24

రెంటికి సమము సులభము.

క. ఏనుం గనికర మరయక
పూనితిఁ గా కిట్టియెడలఁ బోసఁగునె యేయం
గానమె కాలని యమగతి
తో నావేఁట మునియుగము ద్రుంగించెఁ దుదన్. 25

రా. ఏనుంగని = గజమని, సీ. 'ఏనుంగునెక్కి పెక్కేనుంగుపదుగదరాఁ బురవీథులఁ గ్రాలఁ గలదె' అని సోమయాజి. కరము = మిక్కిలి, అరయక=విచారింపక, పూనితిఁగాక, ఇట్టియెడలన్ = ఈయాశ్రమభూములయందు, ఏయను, పోసఁగునె = యుక్తమౌనా, అని కాకుస్వరము. కానమే = ఎఱుంగమా. "నృపతేరపత్యసస్యశికణీ" అనునర్థమునసుట. కాలనియమగతితోన్ = కాలప్రేరణతోఁ గూడి, "లలాట లిఖితా రేఖా పరిమార్ష్టుం నశక్యతే" అని న్యాయము. మునియుగము=మునిదంపతులని యాయువును, నానుడువార్త, తుదన్ = వేఁటయగుసమయమున, త్రుంగించెను = క్రియ.

భా. ఏనున్ = నావంటివాఁడును, కని = ప్రత్యక్షముఁగఁ జూచి, కరమువేయక చెయిగొంచింపక, ఇట్టియెడలన్ ఈక్రీడాసమయములయందు, కనికర మరయక=దయలేక యనియుఁ జెప్పవచ్చును. ఏనును+కనికరమను దిక్కున సంధికి, క. 'వాంతము లైన పదంబుల, పొంతం బై నున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతిగ జడదబ లగున, యత్యంత

నకారంబునున్న యభినవదండీ' అనెడులక్షణములవల్ల నకారపుంబొల్లుబిందువై కకారము గకారమైనతర్వాత, క. 'కుఱుచలతుది హల్లులకును, బిఱుద న్నైలకొన్నయట్టిబిందువు లెల్ల, న్నైరయంగ నూఁదుచుఁ దేలుచు, నొఱపై యిరుదెఱఁగునెల్లుచుండుంగృతుల' నని యాంధ్రభాషాభూషణమువలన నేనుఁ గనికరమనియు నేనుం గనికరమనియుఁ జెప్ప వచ్చును. కానమెకాలని=అడవిమృగములని, యనుగతితోఁ=యమప్రేరణతోఁ గూడిన, నావేఁట, ముని=మునులయొక్క, యుగము = ద్వయమును, అనఁగా ముని దంపతులను, యుగం యుగ్మేకృతాదిషు" అని అ. త్రుంగించెను.

వ. అని చింతించుచుండ. 26

చ. ఘనశర వేదనల్ బలియఁగా వనకుంభిని వ్రాలియున్న య
మ్మునియుగళంబు దొట్రుపడ ముంచితి నాతలిదండ్రులన్ మహా
ఘనదినిఁ కేమన న్నెఱయఁగానికన్నులవారివృద్ధులం
దనరఁ దదంఘ్రి చేర్పునను ధార్మికుఁ డాయన నమ్రవక్త్రుఁడై. 27

భా. ఘనశరములవలన నైనవేదనలు బలియఁగా, వనకుంభినిన్ = వనభూమి యందు, "గౌరిలాకుంభినీక్షమా" అని అ. మునియుగళంబుతొట్రుపడఁగా, పాండు రాజనుకొనుమాట, ఆతలిదండ్రులను, మహోఘు = అధికదుఃఖమనెడి, నదిన్ = వైతరణి యందు, "అంహోదుఃఖవ్యసనేష్వఘమ్" అని అ. ముంచితిని, ఇఁకేమనన్ = ఇంకననఁ బోవునది యెద్దిగనుక, అని, కన్నులవారి=కన్నీరు, వృద్ధులందనరన్ = పరంపరలౌచు నుండఁగా, తదంఘ్రిచేర్పునన్ = వారిపాదములయొద్ద, ధార్మికుఁడు = ధర్మాత్ముఁడైన "ధర్మేణ జయతీతి ధార్మిక" అని "తేనదీవ్యతి జయతి జితమ్" అనుసూత్రమున ఠక్ప్ర త్యయాంతము. ఆయన=పాండురాజు, అప్పనసేసెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. వనకుంభిని = జలకలశియందు, కుంభిశబ్దమునకు "ఉదస్య కుంభీరథశాతకుం భజాః" అని నైషధము పదునాలుగవసర్గలోఁ బ్రయోగమున్నదిగనుక, వ్రాలియున్న యమ్మునియు, గళంబు = కంఠము, తొట్రుపడ, దశరథునితో ననుమాట, నాతలిదండ్రు లను, మహోఘు=అధికదుఃఖమనెడు, నదియందు, ముంచితి = ముంచితివి తెనుఁగునఁ బ్రథమమధ్యమోత్తమపురుషములకు నాంధ్రభాషాభూషణమందు, క. 'ఒరులకు నెన యును నిరియును, దిరిక్ఁ దికారంబు తిరియుఁ దెల్లముదనకుం, బరువడిఁ దినియును దిమియుఁను, బొరయు నుభయవచనములకు భూతక్రియలన్.' లక్ష్యము. క. పలికెను బలికి రనంగాఁ, బలికితి పలికితి రనంగఁ బలికితి నర్థిం, బలికితి మనఁగా నన్నియు, నల వడఁగా వరుసతో నుదాహరణంబు' లని యేకవచనబహువచనములు చెప్పఁబడినవి. ఇఁకను, ఏను-నేను, మనసు=నిర్వహింపను, అని శోకవాక్యము. నెఱయన్ = మిక్కిలి, కానని కన్నులవారిని=అంధులను, వృద్ధులను, తలిదండ్రులకు విశేషణములు, ననున్=నన్ను,

తదంఘ్రిచేర్పు=వారిపాదములయొద్దఁ జేర్పుము, ధార్మికుఁడా = ఓయివిలుకాఁడా, ఇది వ్యంగ్యోక్తిచేత సంబోధనము. అనన్ = ఇటనఁగా, నమ్రవక్త్రుఁడై, విని యని ముందరి కన్వయము, ధర్మశబ్దము ధనుర్వాచకమైనందుకు "ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపే చోపనిషద్యపి" అని వి.

క. వినియతనిందనపై నిడు
కొని యేఁగినియమికిఁ దగని ఘోరార్తి యొన
ర్చినవాఁడ మీకు దండ్యుఁడ
నని తనుఁ దెలుపుచును వారి కప్పన సేసెన్. 28

రా. విని, అతనిన్ = మునిపుత్త్రుని, తనపైనిడుకొని, ఏఁగి = వృద్ధులయొద్దకుఁ బోయి, వారితోడ దశరథుఁ డనెడుమాట, నియమికిన్=మునీశ్వరునికి, తగని, ఆర్తి= పీడను, ఒనర్చినవాఁడను మీకు దండ్యుఁడనని తెలుపుచును, వారికిన్=మునిదంపతులకు అతని నప్పనచేసెనని యన్వయము.

భా. వినియతనిందన=మిక్కిలి నియతమైన యపకీర్తినే, పైనిడుకొని, పాండురాజు మునితోననుమాట, ఏన్=నేను, కినియమికిన్=కోపింపమికి, మీరు క్షమించుట కనుట, తగని, కడమ సమము. తనున్=తన్ను, అప్పనసేసెను.

తే. చేసి మనుజేశ్వరుండు తచ్ఛాసనమున
నాత్మశరసముత్పాటన మాచరించె
దానఁబట్టి ప్రాణంబు లెంతయుఁ జలింప
నసుతతోగ్రార్తి కోర్వక యతివరుండు. 29

భా. దానఁబట్టి = పాండురాజు తాను బాణముఁ దీయుఁటఁబట్టి, ప్రాణంబులు, చలింపన్ = తొట్రుపడఁగా, అసు = ప్రాణములయొక్క, తత=విస్తృతమైన, ఉగ్రార్తికి నోర్వక యతివరుండు, ముందర ననెడుమాట.

రా. దానన్=దశరథుఁడు బాణముఁదీయుటవల్ల, పట్టి = కుమారునియొక్క, ప్రాణంబులు, చలింపన్ = పోఁగా, అసుతతా = అపుత్త్రకత్వముచేతనైన, కడమ సమానార్థము.

ఆ. కాంతతోడఁ గూడఁ గాన నిట్టటు చన
లేనియీయవస్థ పూనియున్న
మాకుమారు ప్రాపు వోకార్చె నేఁడు నీ
వైన ప్రౌఢిమహిమ భానుకులుఁడ. 30

రా. కాంతతోడఁగూడఁగానను, ఋషిదంపతు లంధులు గనుక, ఇట్టటుచన, లేనియీయవస్థన్ = వార్ధకమును, పూనియున్న, మా=మాయొక్క, కుమారుప్రాపును, నీవైనప్రౌఢిమహిమపోకార్చెను, భానుకులుఁడ, సంబుద్ధి,

భా. కానన్=అడవియందు, కాంతతోడఁగూడ, ఈయవస్థ=రతిని, పూనియున్న మాకు, మారుప్రాపు = మన్మథానందమును, నీవైనప్రౌఢిమపోకార్చెను, హిమభాను కులుఁడ = చంద్రవంశపురాజా ! "భానూ రశ్మిదివాకరా" అని అ. ఇది వ్యాజనిం దాలంకారము.

ఆ. ఎందు వేఁటరారె యితరు లేమనసుతో
దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి
తకట పాండురాజ యశ మెన్నవైతతి
క్రూరదశరథేశ కులము రోయ. 31

భా. ఏమనసుతో, దార = భార్యయొక్క, సంగసుఖముఁ దప్పఁద్రోచితివి, క్రూరదశన్=క్రౌర్యముచేత, రథేశ=అతిరథులైన రాజులయొక్క, కులము, రోయన్= రోయునట్టుగా, యశమును, ఓరాజా ! ఎన్నవైతివి.

రా. ఏమనన్ = అనసేమున్నది, సుత=కుమారునివల్లనైన, ఉదారమైన సంగసుఖమును దప్పఁద్రోచితివి, పాండుర=శుభ్రమైన, అర్జునియొక్క యశమును, అతిక్రూర, దశరథేశ, సంబుద్ధులు, ఎన్నవైతివి, అర్జునికీర్తికిఁ గొదవతెచ్చితి వనుట.

వ. అని యమ్మునీశ్వరుండు. 32

తే. నిజశరీర మెట్లట్ల యానృపునిమేను
నాత్మజాయాసమాగతం బైనయపుడ
ప్రాణములు వాయునట్లుగాఁ బరమశోక
వశత శపియించి మృతి వొందె వనితతోడ. 33

రా. ఆత్మజ=కుమారునియొక్క, ఆయాసము=సంకటము, ఆగతంబైన.

భా. ఆత్మజాయా=నిజభార్యలతోఁగూడ, సమాగతంబైనయపుడ = సంయోగమైన యపుడే, సమాగతశబ్దము భావార్థమందుఁ క్తప్రత్యయాంతము. కడమ యే కార్థము.

మ. యతి యెంతేఁ దనయార్తిఁ జేడ్వడినవాఁ డై యాత్మజాయాసమా
గత మైనప్పుడ మేనుఁ బాయు మని యల్క న్నన్ను శాపించె సం
తతి లేకుండెడిచోఁ దదాశ మిగులం దాఁ బోవు టెట్లేనియున్
ధృతిమై నోర్వఁగ వచ్చు నామదికిఁ జింతింపంగ నం చెన్నుచున్. 34

భా. యతి=ముని, ఎంతేన్=అధికమైన, తనయార్తిన్ = తనదెసకు, చేడ్పడిన వాఁడై=లోనై, ఆత్మజాయాసమాగతమైనప్పుడ = ఆత్మభార్యాసంయోగమైన యప్పుడే- అని పూర్వోక్తానువాదము. మేనుఁబాయుమని, శాపించెన్ = శపించెను. సంతతి లేకుండెడిచో, తదాశన్ = ఆసంయోగాపేక్షవల్లనే, తాఁబోవుట, మిగులన్ = మిక్కిలియు, మదికిన్=మనస్సునకు, ధృతిమైన్ = ఎంతధైర్యముగలిగిన ననుట. ఓర్వఁగ వచ్చునా? తాళరాదనికాకుధ్వని. అంచున్, జనపతి యని మీఁదటిపద్యములోఁ గర్త. ఎన్నుచును.

రా. తనయునియొక్క, ఆర్తి, ఆత్మజ=పుత్త్రునియొక్క, ఆయాసము = శోకము, దదాశ = సంతానాపేక్ష, మిగులన్ = పూర్ణమైనను, తాఁబోవుట, ఎట్లేనియున్ = ఎట్లైనను, నామదికిఁ జింతింప నోర్వవచ్చును. కడమ సులభము.

క. జనపతి దానతివ్యథ, మనస్కుఁ డై యిట్టి దయ్యె మత్సుచరితవా
సన యింక నేమని నిజపురి,కినిజనియెద ననుచు నాత్మ కిల్బిషశంకన్. ౩౫

రా. జనపతి = దశరథుఁడు, తాను, అనతివ్యథమనస్కుఁడై = అధికవ్యథలేని మనస్సుగలవాఁడై, శాపము పుత్త్రహేతువాయెఁగనుక, మత్=నాయొక్క, సుచరిత వాసన = జన్మాంతరసుకృతసంస్కారము. "వాసనాభావనా సంస్కారోనుభూతాద్యను స్మృతిః" అని అ. ఇట్టిదయ్యెన్, శాపమై ఫలించెననుట. ఇఁకనేమి = ఇంకవిచారమునకు నిమిత్తమేమి, అని=ఈలాగున నెంచుకొని, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు, చని = పోయిన వాఁడై, ఎదన్=మనస్సునందు, ననుచు = చిగుర్చునట్టి, అభివృద్ధియగునది యనుట. అర్థాంతరము. ఇంక నేను, మని=కృతార్థుఁడనై, నిజపురికిన్ = అయోధ్యకు, చనియెద ననుచు, ఆత్మ=తనయొక్క, కిల్బిషశంకన్ = పాపభీతిచేత, దానంబుచేసె నని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

భా. జనపతి=పాండురాజు, దానన్ = ఆయెన్నికచేత, అతివ్యథమనస్కుఁడై= అధికవ్యథ గలమనస్సు గలవాఁడై, ఇఁక నేమని, నిజపురికిన్ = హస్తినగరమునకు, చనియెదననుచున్. కడమ సమము.

క. గణనాతీతము లగుగో
గణములు వేదండఘోటకస్తోమములున్
మణులు ధనధాన్యములు బ్రా
హ్మణులకు దానంబు సేసె నాతఁడు మఱియున్. 36

రెంటికి సమము సులభము. ఇఁక నాల్గుపద్యములకుఁ గుళకము.

తే. తనకుఁ గలభూషణాదిసద్వస్తుజాల
మగ్రజాయత్తముగఁ జేసి యంచితనయ
బలలసద్వర్తనలవనీస్థలిని జూడఁ
జాల నని వారితో దయాశ్రయత మెఱయ. 37

తే. మనవియుక్తి తెఱంగు మీకనిన దడవి
నవయ నేటికి మనకరినగరమునకు
నరుగుఁ డని పెదముదుసళ్లు ననుఁగులాడ
వెరవరులు గనికరముతోఁ బెరసి కొలువ. 38

క. మానవతులార హితసత్త్వానుగతిఁ శాంతిఁ దనరి యతినై పుణ్య
శ్రీనెరయ నాత్మసామ్రాజ్యానుభవముపూనెదయ జనావళి మెచ్చన్.

క. అనిభృతదాక్షిణ్యం డై
తనయాలోకనవిదూరతకుఁ గుందునిజాం
గనలం గూడి యవని నా
ఘనుఁడు నడపెఁ బెంపు మీఱఁగా మునిచర్యల్. 40

ఆనాల్గుపద్యములకు భారతార్థము. భూషణాదిసద్వస్తు జాలమును, అగ్రజ = జ్యేష్ఠుఁడైన ధృతరాష్ట్రునకు, ఆయత్తముగన్ = అధీనమగునట్లుగా, "అధీనో నిఘ్న ఆయత్తః" అని అ. చేసి, అంచి=అంపి, సద్వర్తనలన్=మంచినడకలు గలవారైన, తన యబలలన్ = కుంతీమాద్రులను, వనీస్థలియందుఁ జూడఁ జాలనని, వారితో, దయాశ్రయత = కృపాస్పదత్వము, మెఱయఁగా, అనుమాట. ౧. మనవియుక్తి తెఱంగు, మీకని నది=మీరెఱింగినది, అడవినవయ నేటికి మన, కరినగరమునకున్ = హస్తినగరమునకు, అరుగుఁడు, ముదుసళ్లను=పెద్దలును, అనుఁగులు = ఆప్తులును, ఆడన్ = ఆపట్టణమందు, వెరవరులును గనికరముతో, కొలువన్=కొలుచునట్టుగా, అని పెదన్ = అంపెదను. అరుగుఁడని క్రిందటికన్వయము. ౨. మానవతులార = సంబోధనము. హితమైనసత్త్వగుణము యొక్క, అనుగతిన్ = ఆవృత్తిచేత, యతినై = తపస్వినై, పుణ్యములయొక్క, శ్రీ=సమృద్ధి, నెరయన్ = ప్రకాశించునట్టుగా - శ్రీశబ్దముమీఁద దెనుఁగునఁగూడ దీర్ఘమున్నందుకు, క. 'స్త్రీలింగశబ్దవితతికి, నోలిం దుది దీర్ఘముడుప నుండును దెనుఁగై, కోలదియేకాక్షరశ, బ్దాలివిసర్జించి నిర్జితాసురకృష్ణా' యని కవిలోకచింతామణి. ఆత్మబ్రహ్మమనెడి, సామ్రాజ్యముయొక్క, అనుభవమును బూనెదను, యజన = యజ్ఞముల యొక్క, ఆవళిన్=పఙ్క్తిని, మెచ్చను. ౩. అని ఇట, భృతదాక్షిణ్యుండై, తనయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకున్ = చూడకుండుటకు, కుందుచున్ననిజాంగనలను, కూడియ =

కూడుకొనియే, వనిని, అఘనుఁడు = పాండురాజు, మునిచర్యలను బెంపు మీఱఁగా నడపెను. ౪.

ఆ నాల్గుపద్యములకు రాఘవార్థము. తనకుఁగల, అగ్రజాయత్తముగఁ = బ్రాహ్మణాధీనముగా 'ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవ బాడబాః' అని అ. అంచిత = అర్హములైన, నయబలములచేత, లసత్ = ఒప్పుచున్న, వర్తనలు, అనివారితమైన, ఉదయ = అభ్యుదయముయొక్క, ఆశ్రయతఁ = ఆశ్రయత్వముచేత, అవనీస్థలిని మెఱయఁగానును. ౧. మంత్రులవాక్యము. మనవి=విన్నపము, యుక్తితెఱంగు = యుక్తిమార్గము, మనవి చెప్పికొను నేర్పనియుఁ జెప్పవచ్చును. మీఁకనిసది, అరి=శత్రుఁడైన దశరథునియొక్క, నగరమునకుఁ = పట్టణమునకు, అరుగుఁడని, పెదముదుసళ్ళును ననుఁగులును, ఆడఁ= చెప్పఁగా, వెరవు=వారుచెప్పినబుద్ధిని, కని, అసులు=శత్రువులు, కరముతోఁ=కప్పముతోఁ గూడ, 'భాగధేయః కరో బలిః,' అని అ. కొలువఁగానును. ౨. మానవతులా= ఇతర పురుషసామ్యముతోడ, రహితమైన, సత్త్వ = బలముయొక్క, అనుగతిఁ= యోగముచేత, అతినైపుణ్య = అధికనిపుణత్వముయొక్క, శ్రీ=సమృద్ధి, నెరయదయను జనావళి మెచ్చఁగా, ఆత్మ=తనయొక్క, సామ్రాజ్యానుభవమును, పూనెఁ=వహించెను. ౩. అనిభృత = గూఢముగాని, దాక్షిణ్యుండై = దక్షిణనాయకత్వము గలవాఁడై, క. 'పెక్కండ్ర సతులయందును, జక్కని మొగమోట మొక్కచందముగాఁ బెం, పెక్కిన దక్షిణనాయకుఁ, డక్కజముగఁ దెలియవలయు నార్యులు ప్రీతిన్' అని కావ్యాలంకార చూడామణి. తనయ=కుమారులయొక్క, ఆలోకనవిదూరతకుఁ గుందు, నిజాంగనలఁ= కౌసల్యాకైకేయీసుమిత్రలను, కూడి, అవనిఁ = భూమియందు, అఘనుఁడు = అలాగునఁ బ్రసిద్ధుఁడైన దశరథుఁడు, కామునిచర్యల్ = మన్మథ క్రీడలను, పెంపు మీఱ నడపెను. ౪.

చ. అకలుషయౌవనస్థదశయంతయుఁ దా నడపెఁ నృలోకపా
లకుఁడు శఠాంతరంగరిపులఁ నెఱయం బొలియింపుచుఁ సమా
ధికరహితాత్మవర్తన నతిస్థిరుఁడై ప్రణిధిప్రయుక్తిఁ బా
యక యెపుడుం బ్రధానపురుషాంతరవర్తన నాకలింపుచున్. 41

రా. నృలోకపాలకుఁడు = దశరథుఁడు, శఠ = కఠోరములైన, 'నికృతస్త్వనృజుశ్శఠః' అని అ, క్రోధగుణగ్రస్తములైనవి యనుట. అంతరంగములఁ గలశత్రువులను, క్రోధగుణములను మనుస్మృతియందు, 'పైశున్యం సాహసం ద్రోహ మీర్ష్యాసూయార్థదూషణం, వాగ్దండనంచ పారుష్యం క్రోధజోపి గుణోష్టధా' అని అ. నెఱయం బొలియింపుచుఁ = లెస్సగా నిగ్రహించుచు, 'అగ్నేశ్శేషం ఋణాచ్ఛేషం శత్రోశ్శేషం

నశేషయే' త్తను నియతివలన, అర్థాంతరము. శఠ = నిగ్రహమునకురాని, అంతరంగ= హృదయమువల్లనైన, రిపులను=వ్యసనరూపములయినశత్రువుల ననుట. 'స్త్రీద్యూతమృగయాపానవాక్పారుష్యార్థదూషణం, వాగ్దండనం చ సప్తైతే వ్యసనాని విదుర్బుధాః' అని గ్రంథాంతరము. 'మృగయాక్షౌదివాస్వాపః పరీవాదః స్త్రియానుగః, తౌర్యత్రికం వృథాట్యాచ కామజా దశధాగుణాః'' అని కామందకము. నెఱయం బోలియింపుచున్ = పెంచకుండఁ జెఱుచుచును, 'ఆత్మానమేవ ప్రథమం వినయేనోపపాదయేత్, తతోమాత్యాం స్తతోభృత్యాం స్తతఃపుత్రాం స్తతః ప్రజాః' అని నీతిసారము. 'వినేయోహీంద్రియజయ స్తద్యుక్తశ్శాస్త్రమర్హతి' అని రామాయణము. సమాధిక = సములతోడను నధికులతోడను రహితుఁడైన, ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తులచేత నందఱిని లోఁబడనడఁచి సర్వాధికుఁడైన యనుట. ఆత్మ=తనయొక్క, వర్తనన్ = రాజధర్మముచేత, 'న్యాయేనార్జనమర్థస్య రక్షాసంవర్ధనం తథా, సత్పాత్రప్రతిపత్తిశ్చ రాజవృత్తం చతుర్విధ'' మ్మని కామందకము. అతిస్థిరుఁడై = ఊర్జితుఁడై, అర్థాంతరము. సమాధికరహిత=సాధారణమైన, ఆత్మ=శరీరముయొక్క, వర్తనన్ = స్థితిచేత, అతిస్థిరుఁడై = స్థైర్యగుణముగలవాఁడై, 'షణ్ణవత్యంగుళోత్సేధో యః పుమాన్ స దివౌకసః, ఉరశ్చ మణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చనృపతేఃస్థిరః' అనియు లక్షణశాస్త్రము. ప్రణిధి = గూఢచారులయొక్క, 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చారే' అని అ. యుక్తిన్ = అంపుటచేత, ప్రధానపురుష = పురోహితమంత్రిపుత్రజ్ఞాతిదండనాయకులయొక్క, 'పురోహితామాత్యకుమారకుల్యసేనాప్రణేతారఇతి ప్రధానాః'' అని కామందకము. అంతరవర్తనన్ = అంతరంగవృత్తాంతమును, ఆకలింపుచున్ = తెలిసికొంచును, 'చరాన్ ప్రచారయేదర్థేష్వాత్మనశ్చ పరస్య చ, పాషండాదీనవిజ్ఞాతానన్యోన్యమితరైరపి' అని నీతిసారము. అర్థాంతరము. ప్రణిధి = గూఢచారులయొక్క, ప్రయుక్తిన్ = వాక్యమును, పాయక = అతిక్రమింపక, ఎపుడును, ప్రధానపురుష=పెద్దమంత్రితోడ నగు. 'ప్రధానం స్యా న్మహామాత్యే ప్రకృతౌ పరమాత్మని' అని వి. అంతరవర్తనన్ = ఆప్తాలోచనను, ఆకలించుచున్ = చేయుచును. 'సదానుకూలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వమాత్యేషు చ సర్వసంపదః' అని భారవి. అకలుష = దోషములేని, యౌవనస్థ=ప్రాయపువానియొక్క, దశ = అవస్థను, విహారముల ననుట. ధర్మార్థకామములను బ్రాతర్మధ్యాహ్నసాయంకాలములయందు నాచరించుట ధర్మమే కనుక నకలుషపదము ప్రయోగించినాఁడు. 'ధర్మార్థకామాః కాలేషు త్రిషు యేన స్వనుష్ఠితాః' అని బ్రహ్మాండపురాణము. అర్థాంతరము. యౌవనస్థ = జవ్వనమందుఁ గలిగియున్న, దశ = అవస్థను, బహువిధరతిప్రసంగము ననుట. 'దశావస్థానేకథా' అని అ. అంతయున్ = లెస్సగా, నడపెను. 'జాతిస్వభావగుణదేశజధర్మచేష్టా భావేంగితేషు వికలో రతితంత్ర

మూఢః, లబ్ధ్వాపి హి స్ఖలతి యౌవతమంగనానాం కిం నారికేళఫలమాప్య కపిః కరోతి" అని రతిరహస్యమందుఁ జెప్పియున్నది గనుక.

భా. నృలోకపాలకుఁడు = పాండురాజు, శఠములైన, అంతరంగరిపుల౯ = కామక్రోధలోభమోహ మదమాత్సర్యము లనెడు నరిషడ్వర్గమును, సెఱయం బొలియిం పుచు, సమాధి = ఏకాగ్రధ్యానమును, కర = చేయుచున్నదై, హిత = ఇంపైన, ఆత్మ= మనస్సుయొక్క, వర్తన౯ = వ్యాపారముచేత, 'సమాధిర్నియమే ధ్యానే విపాకేచ సమర్థనే' అని వి. అతిస్థిరుఁడై = చాంచల్యము లేనివాఁడై, 'పూజాకోటిసమం స్తోత్రం స్తోత్రకోటిసమో జపః, జపకోటిసమం ధ్యానం ధ్యానకోటిసమో యమః' అని యోగశాస్త్రమందుఁ జెప్పఁబడినది గనుక, ప్రణిధి = ప్రార్థనారూపములైన దేవతా స్తోత్రములయొక్క, ప్రయుక్తి౯ = సమ్యగ్విచారమును, పాయక=శ్రవణ మనన నిధి ధ్యాసనములతర్వాత బ్రహ్మసాక్షాత్కారమని వేదాంతమతసిద్ధాంతము గనుక, ప్రధాన= ప్రకృతియొక్కయు, 'ప్రధానం ప్రకృతిస్త్రియామ్' అని అ. పురుష = పరమాత్మ యొక్కయు, 'పురుషావాత్మమానవౌ' అని అ. అంతరవర్తన౯ = భిన్నమైన యునికిని, 'అంతరమవకాశావధిపరిధానాంతర్ధి భేదతాదర్థ్యే' అని అ. ఆకలించుచు౯ = నిర్గుణబ్రహ్మోపాసన చేయుచును, అకలుషయా = పరిశుద్ధియైన, వనస్థదశ = వానప్రస్థ వృత్తిని, అంతయుక్ = సాంగముగా, నడపెను.

వ. ప్రవర్తిల్లువాఁ డెందు ననపత్యులకు గతి లే దని మహామునులవలన
వినుచుండుం గావున నక్కొఱంతదీర్చుకొనలేమికిం జింతాక్రాంతుఁడై
యొక్కనాఁ డమ్మహీకాంతుండు దనయగ్రభాగంబున. 42

రెంటికి సరి సులభము.

చ. తనరునిజాన్వవాయగురుధర్మదవృత్తి నరుంధతీసువా
సినివరుసన్నుతుల్ బుధవిశిష్టసభం గనునట్టిసద్గుణై
కనిధినిజాగ్రదారహితకార్యభరాత్మతనుండఁ జూచి యి
ట్లనియెఁ దనూజహీనతకు నాత్మ గరంబు భరంబు నొందఁగన్. 43

భా. నిజాన్వవాయ = నిజవంశమునకు 'వంశోన్వవాయస్సంతానః' అని అ. గురుధర్మద = అధికధర్మము నిచ్చునట్టి, వృత్తి౯ = వర్తనగలదాని, అరుంధతీసువాసిని యొక్క, వరుస౯ = సామ్యమున, 'చిరంటీతు సువాసినీ' అని అ. బుధవిశిష్టసభయందు నుతులనుగనునట్టి, సద్గుణైకనిధి౯=మంచిగుణములకు ముఖ్యాశ్రయమైనదాని, నిజాగ్ర దార౯ = కుంతిని, హిత = ఇంపైన, కార్యభర = వ్రతాచరణాద్యుత్కృష్టప్రయోజన ములుగల, ఆత్మత౯ = బుద్ధిగలదౌటచేత, ఉండఁగా జూచి, తనూజహీనతకు౯ =

పుత్త్రులు లేమికి, ఆత్మ = తనబుద్ధి, భరంబునొందఁగన్ = కుందుచుండఁగా, ఇట్లనియెను, క్రిందటివచనములోని మహీకాంతుఁడు కర్త.

రా. నిజాన్వవాయగురున్ = తమకులగురువైనవాని, ధర్మదవృత్తిన్ = ధర్మోపదేశముఁజేయువర్తనగలవాని, సన్నుతులుగనునట్టిసద్గుణైకనిధిని, అరుంధతీసువాసినియొక్క, వరున్ = పతియైనవసిష్ఠుని, జాగ్రత్=ప్రకాశింపుచున్నదై, అరహిత=లెస్సగా విడువఁబడిన, కార్యభర=ఇతరకార్యభారముగల, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, జాగ్రత్పదమాత్మకు విశేషణము. కడమ సులభము.

చ. పొదలితి రాజ్యభోగములఁ బూనితి దిగ్విజయోన్నతిం గడున్
పదలక దానధర్మముఖవర్తనలుం దగునట్లు సల్పితిం
దుది నవి యేమి చెప్ప నతిదుఃఖకరంబుగ నిట్లు పుత్త్రసం
పద కెడ యైతి నీదయసమగ్రత యాపరిపాటి యే మనన్. 44

రా. నీదయయొక్కసమగ్రత.

భా. నీదు, అయ=భాగ్యముయొక్క, కడమ యేకార్థము.

క. చెలువమరుధర్మమునఁ బు
త్త్రలలామముఁ బడయ లేమిఁ దాపసనాథా!
కులహృద్వర్తన మగునా
కలుషపుజీవనముకంటెఁ గష్టము గలదే. 45

భా. చెలువ=సంబుద్ధి, మరుధర్మమునన్=రతిచేత, పుత్త్రలలామము = సుపుత్త్రుని, పడయలేమిచేతఁ దాపముతోడ, సనాథ = కూడినదై, ఆకులమునైన, హృద్వర్తనమగు= మనోవ్యాపారముగలదైన, కడమ సులభము.

రా. చెలువమరు = ఒప్పిదమగు, తాపసనాథా=సంబుద్ధి, కులహృద్వర్తనమగు = వంశనాశకమైనవృత్తిగల.

సీ. కులవర్ధనుం డగుకొడుకుఁ గాననియట్టి
లాఘువాస్పదునియాలయము లయము
సిరులకుఁ దోడవైనవరసుతుఁ బడయని
ఘనకలుషాత్మజీవనము వనము
పితరులఋణము దీర్చెడుసూనుఁ జెందని
దౌర్భాగ్యశీలుగోత్రమ్ము త్రమ్ము
రహి నిహపరసుఖప్రదుఁ బుత్త్రు నెత్తని
వరపుణ్యహీనుభవమ్ము వమ్ము

తే. పలుపలుకు లేల నిఖిలము ఖిలముసూవె
యాత్మజులు లేనివారికో యతివరమణి
తరమె యనపత్యుపై వర్ణ్యమరయ నతని
యఖిలమును నిట్లు ముఖవర్ణహానిఁ జెంద. 46

రా. ఓయతివరమణి = బ్రహ్మర్షిశ్రేష్ఠుఁడా, అనపత్యు = అపుత్త్రకునియొక్క-పై వర్ణ్యమును, అరయఁదరమె = ఎంచఁదరమా, అతనియఖిలమును, నిట్లుముఖవర్ణహానిఁ జెందన్=అఖిలమునకు ముఖవర్ణహాని-యనఁగా నతనిసంబంధములైనయఖిలశబ్దములకును మొదలివర్ణముపోయి కడమనిలుచుట, అఖిలమునకును నకారముపోయి ఖిలమనెడుపదము నిలుచునట్లు, ఆలయము జీవనము గోత్రమ్ము భవ మ్మనుపదములు నాలుగింటికి నిదే నియమము.

భా. ఓయతివ రమణి సంబుద్ధులు.

శా. వేయుం జెప్పె డిదేమి మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటం
జేయన్ రాదు పితౄణమోక్షము సుతశ్రీఁ దక్కఁ దత్ప్రాప్తికిన్
ధీయుక్తిం గన నొండుత్రోవ గలదేనిన్ వేఁడెదన్ దేవర
న్న్యాయం బొప్ప ఘటింపు నాకురుకులం బవ్యాహతిన్ వర్తిలన్.

భా. మౌనివరసద్వృత్తంబుచే నేమిటన్ = ఏమునివర్తనచేతను, పితౄణ=పితృఋణముయొక్క-, "ఋతిసవర్ణే ఋవా" అనుసూత్రముచే వికల్పమున సవర్ణదీర్ఘము. మోక్షము=మోచనమును, సుతశ్రీఁదక్కన్ = పుత్త్రలాభమును వినగా, "శోభాసంపత్తి పద్మాసు లక్ష్మీశ్శ్రీః" అని శాశ్వతనిఘంటు. చేయన్ రాదు, తత్ప్రాప్తికిన్ ఆపుత్త్రలాభమునకు, ఒండుత్రోవగలదు, ఏన్=నేను, నిను వేఁడెదను. దేవరన్యాయంబొప్పన్= దేవర న్యాయమువంటిన్యాయమొప్పఁగా, నా = నాయొక్క-, కురుకులంబు, అవ్యాహతి న్వర్తిలన్ = ఎడతెగకుండునట్టుగా, ఘటింపఁజేయుము.

రా. మౌనివర = సంబుద్ధి, దేవరను వేఁడెదను, న్యాయంబొప్పన్ = ధర్మమార్గమున, ఉరుకులంబు — ఘనమైనవంశము, అవ్యాహతిన్వర్తిలన్ = చెదరకవర్తిలునట్టుగా, తత్ప్రాప్తికినొండుత్రోవ, కలదేనిన్=కలిగినట్టాయెనా, నాకుఘటింపు మని యన్వయము. భారతార్థమందు దేవరన్న్యాయ మనుదిక్కు-న, "అనచిచ" యనుసూత్రమువలన నకారమునకు ద్విత్వమువచ్చినది గనుక నీయర్థమందు దేవరన్ అని పైనకారంబునిలువఁ జెప్పినాఁడు. స్వరభేదమైనను నక్షర మేకరీతి గనుక శ్లేషకుఁ జెప్పవచ్చును.

క. అనవగతోనత యై పెం, పునఁ దనరుభవత్కృపావిభూతిఁ గనిన యేఁ
దనయాపేక్షాదీనత, ననఘ యితరునట్లు పొందు టర్హమె యకటా.

రా. అనవగత=తెలియఁబడని, ఊనత=అల్పత్వముగలది, భవత్=నీయొక్క, కృపావిభూతిఁ గనినయేను, తనయాపేక్షా = పుత్త్రులయందలి యపేక్షచేతనైన, దీనత=దైన్యమును, ఇతరునట్లు=వింతవానిలాగున, పొందుటర్హమె, కాకుస్వరము.

భా. అనన్=ఇట్టనఁగా, వగతోన్=వగపుతోఁగూడ, నతయై = నమ్రయైనదై, కుంతియనుమాట, ఏను, తనయాపేక్షాదీనతచేత, ఇతరున్=పరుని, అట్లు=నీవు చెప్పిన ప్రకారము, పొందుటర్హమె.

మ. ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై కాంతవ
ర్తనలంబర్వుచు నుర్వి మానవతులన్ ధన్యస్థితిన్ మించి యొ
ప్పినన న్నర్హమె యి ట్లనందనులయాభీలార్తిపాల్సేఁత పా
వన మానీశ్వర యింతకంటె నయశోవాదంబు లే దెన్నఁగన్. 49

భా. లోకములయందు, గురుప్రశస్తిగల = అతిప్రసిద్ధిగలిగిన, నీయొక్క యిల్లాలనై, కాంత=మనోహరములైన, 'కాంతం మనోహరం రుచ్య' మని అ. వర్తనల చేత, ఉర్విన్=భూమియందుఁగల, మానవతులన్=స్త్రీలను, మించియొప్పిన నను నిట్టన, అర్హమె = న్యాయమా, ఈశ్వర-సంబుద్ధి, ఇంతకంటెన్ = పరపురుషసంగతికంటె, తనులయ=శరీరనాశనముచేతనైన, ఆభీలార్తి=కష్టమైనపీడకు, "స్యాత్కష్టం కృచ్ఛ్ర మాభీల" మని అ. పాల్సేఁత=అధీనముఁజేయుట. పావనమౌను, అటైనను, అయశోవాదంబులేదు. "అపయశో యద్యస్తి కిం మృత్యునా" అనున్యాయమున జన్మహాని రాకుండును.

రా. లోకగురువనెడు ప్రశస్తిగలనీయొక్క, ఇల్లాలనైకాంతవర్తనలన్=ఈలాలనయొక్కయత్యంతవర్తనలచేత, "తీవ్రైకాంతనితాంతాని" అని అ. మానవతులన్ = మనుష్యసామ్యమును, మించి, ఇట్లు, అనందనుల = అపుత్త్రకులయొక్క, ఆభీలార్తి పాల్సేఁతయర్హమె, కాకుస్వరము, పావనమానీశ్వర సంబుద్ధులు, కడమ సమము. ఈలాలనయనుదిక్కున నిల్లాలనయనివచ్చినందునకు, క. 'మదమున నా ఈ ఊలను, పదములతుద లూష్మ లుదుగఁ బైవర్ణముతో, నదుకునెడం గవియును దుది, గుదియఁగ మఱి జడ్డవ్రాలగుం బైహల్లు' లని యాంధ్రభాషాభూషణమందు, మ. 'ఎనయన్ లోకగురుప్రశస్తి గలనీయిల్లాలనై యనుదిక్కున' క. 'తెలుఁగున యా గలుగదు దొలి, యిల యావలె నుండువర్ణ మేకార మగు' నను లక్షణమువల్ల నేత్వమేగనుక నికార మునకు యతిచెల్లెను.

చ. అన నతఁ డి ట్లనుం గలఁక నందఁగ నేఁటికిఁ దొల్లి యాక్రమం
బున ననపత్యులౌనృపులు పుత్త్రులఁ గానరె యెందఱేనిఁ బెం

పెనయ సుతేష్టిఁ జేసి నిను నే నియమించుచు నున్న వాఁడ నె
మ్మనమునఁ జింత దక్కి సుసమాహితవృత్తి నొనర్పు మవ్విధిన్. 50

రా. అనన్=దశరథుఁడిట్టనఁగా, అతఁడు=వసిష్ఠుఁడు, ఇట్లనును, సుతేష్టిఁజేసి=పుత్త్రకామేష్టి నాచరించి.

భా. అనన్=కుంతి యిటనఁగా, అతఁడు=పాండురాజు, ఇట్లనును. సుతేష్టిఁ జేసి=పుత్త్రవాంఛచేత, "ఇష్టిర్యాగేచ్ఛయోః" అని అ. కడమ సులభము.

క. అవినింద్యమతి వసుమతీ
ధవగుర్వాదేశమునను దా నెద్దానిన్
సవరించిన నది యిష్టము
నవిలంబత నొసఁగు సందియము వల దెందున్. 51

భా. అతివ-సుమతీ-సంబుద్ధులు. ధవ=భర్తయొక్క, గుర్వాదేశమునన్ = ఘనమైన యాజ్ఞచేత, తా నెద్దాని సవరించినను నది, అవినింద్యము = దూష్యముగానిది, ఇష్టమున్=అభీష్టమును, ఒసఁగును.

రా. అవినింద్యమతి-వసుమతీధవ-సంబుద్ధులు. గురువుయొక్క యాదేశమున, కడమ యేకార్థము.

వ. అదియు.

సీ. అలఘుపావనగుణోజ్జ్వలదృశ్యశృంగార
చిత మై సుపుత్త్రసంసిద్ధిఁ జేయుఁ
గావునఁ దత్కర్మకలనకు వరియింప
వలయునాతనిఁ దెచ్చువైపుఁ జూడు
మనుడుఁ బూర్వమున నేఁ గనినను మంత్రోప
దేశ మొక్కటి యిప్డు దీని కొనరి
యున్నది మీతలం పొకటిపొల్లగు నె పు
త్త్రేష్టికి వేల్పులనే నిచటికి
తే. దానఁ దెత్తు నోయనఘునా తండ్రియాజ్ఞ
యతిశయమున సాధ్వీశ్వరాంశమవు త
పస్వివరునిసుమాధవుబలె భజించి
కంటి నీమంత్రశక్తి నీగరిమ మెఱయ. 53

రా. అదియున్=ఆయజ్ఞమును, అలఘు = అధికములైన, పావనములైనగుణములచేత, ఉజ్జ్వలత్=ప్రకాశించుచున్న, ఋశ్యశృంగమునిచేత, ఆరచితమై=చేయఁ

బడినదై, సుపుత్త్రసంసిద్ధిని జేయుఁగావున, తత్=ఆయజ్ఞముయొక్క, కర్మకలనకుఁ = ప్రయోగవిధికి, పరియింపవలయు నాతనిఁ=పరియింపవలసిన ఋశ్యశృంగుని, తెచ్చు, వైపు = ఉపాయమును, చూడుము, అనుడుఁ = వసిష్ఠుఁడిట్లన్నంత, దశరథుఁ డను మాట, సుమంత్ర = సుమంత్రుఁ డనుమంత్రియొక్క, "ధృష్టిర్జయంతో విజయ స్సిద్ధార్థో హ్యర్థసాధకః, అశోకో మంత్రపాలశ్చ సుమంత్రశ్చాష్టమంత్రిణః" అని రామాయణమందు. ఉపదేశము=చెప్పినవాక్యము, దీనికిఁ = మీవాక్యమునకు, ఒనరి యున్నది. "ఋశ్యశృంగం ద్విజశ్రేష్ఠం వరయిష్యతి ధర్మవిత్, యజ్ఞార్థం ప్రసవార్థం చ స్వర్గార్థంచ నరేశ్వరః" ఇటను సనత్కుమారవాక్యమును సుమంత్రునివల్ల దశరథుఁడు విన్నాఁడని రామాయణమునందుఁ జెప్పియున్నది గనుక, దానఁ = మీతలఁపున, ఇచటికివేల్పుల నేని, ఆజ్ఞ = నీయాజ్ఞయొక్క, అతిశయమునఁ దెత్తును, ఓయనఘ - నా తండ్రి-సంబుద్ధులు. నిను, మాధవుబలెఁ = విష్ణువువలె, భజించి, నీమంత్రశక్తిచేత, ఈగరిమ=ఈపూజ్యత్వమును, మెఱయఁ గంటిని.

భా. అదియుఁ = నేఁ జెప్పిన ప్రకారమును, అలఘుపావనగుణములచేత, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుదానా, సంబుద్ధి, దృశ్య = కంటికింపైన, శృంగారము చేత, చిత్రమై = చేయఁబడ్డదై, సుపుత్త్రులయొక్క సంసిద్ధిని జేయుఁగావున, తత్కర్మకలనకుఁ = ఆదేవరన్యాయవిధికి, వరియింపవలయునాతనిఁ = వరియింపవలసిన వాని, తెచ్చువైపుఁ జూడుము అనుడుఁ = పాండురాజిట్లు లనఁగా, కుంతి యనుమాట. పూర్వమున నేను, కనిన = తెలిసిన, సుమంత్రోపదేశము = మంచి మంత్రముపదేశ మాట. ఇపుడు, దీనికిఁ = మీవాక్యమునకు, ఒనరియున్నది. పుత్త్రేష్టికి, వేల్పులఁ = దేవతలను, దానఁ = ఆమంత్రమున, ఇచటికిఁ దెత్తును. ఓయనఘ=సంబుద్ధి. నాతండ్రి= కుంతిభోజునియొక్క, ఆజ్ఞయతిశయమున, సాక్షాదీశ్వ రాంశ మవు = సాక్షా ద్రుద్రాంశమైన, తపస్వివరునిఁ = దుర్వాసుని, ఉమాధవుబలె భజించి యీమంత్రశక్తిని గంటిని. ఈగరిమ=ఇట్లు దేవతలఁ దెచ్చెదు[illegible] క్రిందటి కన్వయము.



వ. కావున. 54

క. అవితథసంకల్పధరా,దివిజులలో నెట్టివారిఁ దెచ్చి వరింతుఁ
వివరింపవలయుఁ బుత్త్రే,ష్టివిధికి రప్పింతు మీరుచెప్పినయతనిన్. 55

భా. అవితథసంకల్పధరా=సఫలమైన మనోరథమును వహించినవాఁడా, సంబుద్ధి, దివిజులలోఁ = దేవతలలోపల, పుత్త్రేష్టివిధికిఁ - పుత్త్రేచ్ఛాసిద్ధికి, మీరుచెప్పిన యతని రప్పింతును.

రా. అవితథసంకల్ప=సంబుద్ధి. ధరాదివిజులలోన్ = బ్రాహ్మణులలోను, ఎట్టివారిం దెచ్చి, వరింతున్=యాగార్థము నియమింతును. వివరింప వలయు, మీరుచెప్పినయతనిన్=ఋశ్యశృంగుని, పుత్త్రేష్టివిధికి, రప్పింతున్=రప్పించెదను.

చ. అనయముఁ దత్త్వబోధమున నంచితధర్మనిరూఢియందు స
త్యనియతిఁ బెద్ద యండ్రు విబుధావళిలోపల నమ్మహాత్ముఁ బా
వనగుణశాంతతో రుచిరవర్ణ్యనిసర్గమనఃప్రసాదుఁ డై
తన రెడువాని మంత్రవిధిదక్షమతిన్ భజియించి తేఁ దగున్. 56

రా. అనయమున్=ఎల్లప్పుడును, అమ్మహాత్మున్ = ఋశ్యశృంగుని, విబుధావళిలోపలన్ = విద్వత్సమూహములోపల, పెద్దయండ్రు, మంత్రవిధులయందు దక్షమతియైనవాని, రుచిర=మనోహరమునై, వర్ణ్య=వరింపఁదగిన, నిసర్గ = స్వభావముచేతనైన, "స్వరూపంచ స్వభావశ్చనిసర్గశ్చ" అని అ. మనఃప్రసాదుఁడై=మనఃప్రసన్నత గలవాఁడై, "ప్రసాదస్తు ప్రసన్నతా" అని అ. తనరెడువాని = ఋశ్యశృంగుని, భజియించి=మనసురాఁ గొలిచి, శాంతతోన్ = శాంతాదేవితోఁగూడ, తేఁదగున్ = తోడ్తే వచ్చును.

భా. అనన్=కుంతియిటనఁగా, పాండురాజనుమాట, విబుధావళిలోపలన్ = దేవసంఘములోను, 'విబుధః పండితే దేవే' అని వి. యమున్=యముని, మంత్రవిధి= మంత్రానుష్ఠానమందు, దక్ష=సమర్థమైన, మతిన్=బుద్ధిచేత, భజియించి తేఁదగును.

క అని నృపుఁడు భార్యతో నా
యనఁ దడయక తెచ్చి యాఁగమాచారముతోఁ
దనకుఁ దనూభవలాభం
బొనరం జేయుటకుఁ గడుఁ బ్రియోక్తులు వలికెన్. 57

భా. అని=ఇటని, నృపుఁడు, ఆయనన్=యముని, తడయక తెచ్చి, ఆగమాచారముతోన్=దేవరన్యాయశాస్త్రవిధితోడ, తనకుఁ దనూభవలాభం బొనరం జేయుటకు, భార్యతోన్=కుంతితోడ, కడుఁ బ్రియోక్తులు వలికెను.

రా. నృపుఁడు = దశరథుఁడు, భార్యతోన్=శాంతతోఁగూడ, ఆయనన్ = ఋశ్యశృంగుని, తడయక=శీఘ్రమె, తెచ్చి, తనకుఁ దనూభవలాభంబు, ఒనరన్=కలుగునట్టుగా, ఆచారముతో యాగముఁ జేయుటకుఁ బ్రియోక్తులు వలికెను.

వ. ఇట్లు నియమించి. 58

తే. ప్రతిపదంబును నిజపురోహితమతాను
శీలనమున సదీక్షావిశేషుఁ డగుచు

ననఘమతు లైనమునులతో నాత్మయోగ
మొకటి కొదలేకయుండఁ జేయుచును వేడ్క. 59

రా. ప్రతిపదంబును=అన్ని ప్రయోజనములయందును, "పదం వ్యవసితత్రాణ స్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు" అని అ. నిజపురోహిత = వసిష్ఠునకు, మత = సమ్మతమైన, అనుశీలనమునన్ = అనువర్తనమున, సదీక్షావిశేషుఁడు = దీక్షావిశేషముతోఁ గూడినవాఁడు, అగుచు నాత్మయోగముఁ జేయుచు, ధరణిపుఁడుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. ప్రతిపదంబును = పల్మాఱును, నిజ = స్వకీయమైన, పురః=ఆముష్మికము కొఱకు, హితమైన, మత = యోగముయొక్క, పురా=ఆదియందె, ఊహితమైన, మత= యోగమందలి సంకల్పముయొక్క యనియుఁ జెప్పవచ్చును. అనుశీలనమునన్=పరిచయముచేత, సత్=లెస్సైన, ఈక్షావిశేషుఁడగుచున్ = జ్ఞానము గలవాఁడై, మునులతోఁ గూడ, ఆత్మయోగము=బ్రహ్మోపాస్తిని, "ఆత్మాదేహమనో బ్రహ్మస్వభావధృతి బుద్ధిషు" అని వి. చేయుచును.

చ. ధరణిపుఁ డుండె నంత బహుధామునిసన్మనుహూయమానుఁడై
పరమసమృద్ధిఁ బర్వేడువిభావసునందనురూపకాంతిని
ర్భరు గొద లెల్ల దూరముగఁ బాయసభాజనగౌరవానన
త్కరు ఘను నొక్కనిం బ్రమదగౌరవ మొప్పఁగఁ గాంచి సన్నిధిన్

భా. ధరణిపుఁడు = పాండురాజు, ఉండెన్ = ఈపూర్వోక్తప్రకారమున వర్తించుచుండెను, అంత, బహుధామునిన్ = అధికతేజస్సు గలవాని, "గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని" అని అ. సన్మను = ఘనమైన మంత్రముచేత, హూయమానుఁడై = పిలువఁబడ్డవాఁడై, పర్వేడు, విభావసునందనున్=సూర్యపుత్త్రుఁడైన యముని, రూపకాంతినిర్భరున్ = సౌందర్యతేజములచేత నధికుఁడైనవాని, కొదలు = కొదవలు, పాయన్ = పోవునట్టుగా, సభాజన గౌరవ=సన్మానాతిశయముచేత, "ఆనందనసభాజనే" అని అ. ఆనమత్ = వ్యావర్తి యగుచున్న, కరున్=హస్తము గలవాని, ఫలితార్థము ప్రేమాతిశయముచేత హస్తాభినయపూర్వకముగాఁ జేరఁ బిలుచుచున్నవాని ననుట, ఒక్కనిన్=ఒంటిగా వచ్చినవాని, ఇవి యమునికి విశేషణములు. సన్నిధిన్ = సమీపమున, "సన్నిధిస్సన్నిధానేచ భవే దింద్రియగోచరే" యని వి. ప్రమద గౌరవము = సంతోషాధిక్యము, ఒప్పగా, కాంచి=చూచి, అప్పు డాయార్య యుండెనని ముందరి పద్యమున కన్వయము.

రా. ధరణిపుఁ డుండెను, బహుధా = బహుప్రకారములైన, మునులయొక్క, సన్మను = శ్రేష్ఠమంత్రములచేత, హూయమానుఁడై=వేల్వఁబడుచున్నవాఁడై, పరమ

సమృద్ధిఁ బర్వెడు = లెస్సగాఁ బ్రజ్వలించుచున్న, విభావసునందుఁ = అగ్నియందు, "సూర్యవహ్నీ విభావసూ" అని అ. అనురూప = తగిన, కాంతిచేత, నిర్భరుఁ = అధికుఁడైనవాని, కొదలెల్లదూరముగఁ = కొదవలెల్లఁ దీఱఁగా, పాయస భాజన = పరమాన్నపాత్రముయొక్క, "భాజనం యోగ్య పాత్రయోః" అని వి. గౌరవభావము చేత, అనమత్ =వంగుచున్న, కరయుగము గలవాని, ఒక్కనిఁ=ఒకదివ్యపురుషుని, కాంచి, అప్పు డాయార్యసభయుండె నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

తే. అప్పు డాయార్యసభయాతతాద్భుతప్ర
మోదమందాక్షవృత్తిఁ గేల్మోగిచి యుండె
నంత రారమ్ము మనుజపయజ్ఞఫలము
నొసఁగెదఁ గొను మని విభావసూద్భవుండు. 61

రా. ఆయార్యసభ, ఆతత = విస్తృతమైన, అద్భుత = ఆశ్చర్యముచేతను, ప్రమోద = సంతోషముచేతను, మంద = స్తిమితమైన, అక్షవృత్తిఁ=ఇంద్రియవ్యాపారముచేత, "అక్షోరథస్యావయవే పాచికేప్యక్షమింద్రియ" మని వి. కేల్మోగిచి యుండెను, అంత, విభావసూద్భవుండు = ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు, మనుజప = నృపా, సంబుద్ధి. యజ్ఞ = పుత్త్రకామేష్టియొక్క, ఫలమును గొనుమని యిచ్చెనని ముందరి పద్యమునందుఁ గ్రియ.

భా. అప్పుడు, ఆయార్య = కుంతి, సభయాతతాద్భుతప్రమోదమందాక్షవృత్తిఁ = భయాశ్చర్యసంతోషలజ్జాచేష్టలతో సహితురాలై, కేల్మోగిచియుండెను, దేవతాకర్షణ మపచారమని భయమును మంత్రమాహాత్మ్యమువలన నాశ్చర్యమును సుపుత్త్రలాభమయ్యెడినని సంతోషమును బరపురుషుఁడు గదా యని సిగ్గును గలదై యుండెనని భావము. "మందాక్షంహ్రీస్త్రపావ్రీడా" అని అ. అంత, విభావసూద్భవుండు = సూర్యపుత్త్రుఁడు, యముఁడు, మనుజప = మంత్రజపమనెడు, యజ్ఞముయొక్క, ఫలమును = సంతానప్రాప్తినుట, కడమ సమము.

మ. నిరతిం బార్థివగేహినీజనులకుఁ సేవింప నిమ్మిందువం
శరమాస్ఫూర్తికిఁ బట్టుఁగొమ్మ సకలక్ష్మాభారధుర్యం బనఁ
స్థిరమై మించుతనూజలాభ మొదవుఁ నీ కంచు నిచ్చెం గృపఁ
వరముం బాయసమ స్తకల్మషము దివ్యశ్రేష్ఠుఁ డత్యాదృతిన్. 62

భా. పార్థివగేహినీ=రాజపత్నీ, సంబుద్ధి. జనులకుసేవింప, ఇమ్ము = స్థానమైనది, ఇందువంశ = చంద్రవంశముయొక్క, రమాస్ఫూర్తికి, పట్టుఁగొమ్మ = అవలంబము, అనన్మించు = తనూజలాభము నీకొదవునంచు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = యముఁడు, సమస్తమైన, కల్మషము = విచారము, పాయ, వరము నిచ్చెను.

రా. పార్థివ=సంబుద్ధి. గేహినీజనులకున్ = భార్యలకు, సేవింపన్=భుజియింప, ఇమ్ము, ఇందున్ = పాయసమందు, దివ్యశ్రేష్ఠుఁడు = ప్రాజాపత్యపురుషుఁడు, వరమును= శ్రేష్ఠమునై, అస్తకల్మషము=నిష్కళంకమైన, పాయసమును సత్యాదృతిచేత నిచ్చెను, కడమ సరి.

సీ. అట్లిచ్చి యతఁడు దా నంతర్హితుం డయ్యె
నది యెల్ల విని గాఢహర్షుఁ డగుచు
జనవరుండు నిజాగ్రసతికిసౌభాగ్యంపు
నడకల కేకయనందనకుఁ గ
రంబు గౌరవమహిమం బంచితానంత
భావంబునం బర్వఁ బరమనియతి
మనుసుమిత్రకులసన్మానవతికి భవ్య
దౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన
ఆ. యాఁసగములలోన నరయరయవ్యగ్ర
బుద్ధిఁ గోర్కెలెల్లఁ బూరితముగ
నొసఁగఁ బనిచె నెంతయును దత్పరిగ్రహ
జనుల వారు నట్లు సలిపి రెలమి. 63

రా. జనవరుండు=దశరథుఁడు, వినిగాఢ=అత్యంతనిబిడమైన, హర్షముగలవాఁడగుచు, అదియెల్లన్ = ఆపాయసమంతయు, నిజాగ్రసతికిన్ = కౌసల్యకును, కేకయనందనకును బంచి, అంతన్=ఆతరువాత, భావంబునంబర్వన్ = చిత్తమునఁ బర్వఁగా, లసన్మానవతికి, పరమనియతిన్=ఉత్కృష్టభాగముచేత, మను=మనుచున్న, సుమిత్రకు, భవ్యదౌహృదోదయనిమిత్తంబులైన = మనోహరగర్భప్రాప్తిహేతువులైన, ఆసగముల లోనన్=ఆరెండుభాగములలో, అరయర=కొంతకొంత, తత్పరిగ్రహజనులన్ = భార్యలైనకౌసల్యాకైకేయులను, "పరిగ్రహః పరిజనే. పత్న్యాం స్వీకారమూలయోః" అని వి. ఒసఁగఁబనిచెన్=ఇయ్యఁగట్టడచేసెను, వారును, ఎలమిన్=ప్రేమచేత, అట్లు సలిపిరి=ఇచ్చిరనుట.

భా. జనవరుఁడు=పాండురాజు, అదియెల్లవిని = ఆవరప్రకారమంతయు విని, సౌభాగ్యంపునడకలకు, ఏకయనన్=ముఖ్యయనఁగా, "ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః" అని అ. తనకున్=కుంతికనుట, కరంబు=మిక్కిలియు, గౌరవమహిమంబు=ప్రభావాతిశయము, అంచిత=పూజితమైన, అనంతభావంబునన్ = బాహుళ్యముచేత, పర్వన్ = ఒప్పుచుండఁగా, పరమనియతిన్=మంచినియమమున, "నియతిర్నియమే దైవే" అని వి. మనుచున్న, సుమిత్రకులసన్మానవతికిన్ = బంధుసమూహమందు బహుమానముకలదానికి,

నిజాగ్రసఖికిన్=కుంతికి నని క్రిందటికన్వయము. దౌహృదోదయమునకు, నిమిత్తంబు లైన=చిహ్నములైన, "నిమిత్తం వ్యంజనం పద" మని అ. ఆసగములన్=ఆశాపరంపర లను, లోనసరయన్ = లోలోపల నే తెలియునట్టుగా, రయ=వేగముచేత, వ్యగ్ర= సంభ్రమపడుచున్న, బుద్ధిచేత, కోర్కు లెల్ల నొసఁగను, తత్పరిగ్రహజనులన్ = ఆకుంతి పరిచారికలను, పనిచెను. వారును = ఆపరిచారికలును, అట్లు సలిపిరి.

క. భరియించె నపుడు విబుధో
త్కరసంప్రార్థన మొనర్చుకడఁక దలిర్పన్
హరిమధ్యమభువనముఁ బ్రో
చురతిం దద్గర్భభావశోభనలీలన్. 64

భా. అపుడు, హరిమధ్యమ=సింహమధ్య, కుంతి, తద్గర్భ = ఆగర్భస్థునియొక్క, భావ = అభిప్రాయముయొక్క, శోభనలీలచేత, విబుధోత్కర = విద్వత్సమూహము యొక్క, సంప్రార్థనమును, ఒనర్చు, కడఁక=యత్నము, తలిర్పన్, భువనముఁ బ్రోచు రతిని భరియించెను.

రా. విబుధోత్కర=దేవసంఘముయొక్క, హరి=విష్ణువు, మధ్యమభువనమున్ = భూలోకమును, ప్రోచు, రతిన్ = ఆసక్తిచేత, తత్ = ఆకౌసల్యాకైకేయీ సుమిత్రల యొక్క, గర్భభావ=గర్భత్వమనెడి, "గర్భో భ్రూణఇమౌ" అని అ. శోభనలీలను భరియించెను.

ఉ. దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదు రతిక్రమసత్కరుణన్ విపక్షసం
తానము ద్రుంపఁ గోరుదురుదాహరణీయరణైకశిక్షనం
భోనిధిమధ్యభూభరముఁ బూనఁగఁ గోరుదురత్యయోన్నతి
న్మానవనాథకాంత లసమానగుణాద్భుతగర్భసంగతిన్. 65

రా. మానవనాథకాంతలు, అసమాన = అసాధారణములైన, గుణములచేత నద్భుతమైన గర్భముయొక్క, సంగతిన్=సాంగత్యముచేత, అతిక్రమ = అతిశయము చేత, సత్=లెస్సైనన, కరుణన్=దయచేత, దీనులఁ బ్రోవఁ గోరుదురు, ఉదాహర ణీయ = వర్ణింపఁదగిన, అత్యయ = అధికభాగ్యముయొక్క, "అయశ్శుభావహో విధిః" అని అ. కడమ సులభము.

భా. మానవనాథకాంత, లసమానగుణ=సద్గుణములచేత, "లష కాంతౌ" అను ధాతువుమీఁద శానచ్ రాదు, "లష్ కాంతౌ" మీఁదవచ్చును గనుక, అందు, "సహరి తాలసమానవాంశుకః" అని మాఘకావ్యమందుఁ బ్రయోగము. దురతిక్రమ=నివా

రింప శక్యముగాని, సత్కారణచేత, దీనులఁ బ్రోవఁగోరు, దురుదాహరణీయ = దృష్టాంతము చెప్పరాని, దురత్యయ=అతిక్రమింపరాని, ఈయర్థమున నేకవచనక్రియలు.

క. విభునగ్రమహిషి కయ్యెడఁ
త్రిభువనములయం దజాతరిపునామకుఁ డై
యభినుతి గాంచుకుమారుఁడు
ప్రభవించె మహాయశోభి రాముఁ డనంగన్. 66

భా. అయ్యెడన్=ఆతర్వాత, విభునగ్రమహిషికిన్ = కుంతికి, అజాతరిపునామకుఁడై=అజాతశత్రు వనునామముగలవాఁడై, మహత్=అధికమైన, యశః = కీర్తిచేత, "ఆన్మహతస్సమానాధికరణజాతీయయోః" అనుసూత్రమున మహచ్ఛబ్దమున కాకారమంతాదేశము, అభిరాముఁ డనఁగాఁ గుమారుఁడు ప్రభవించెను.

రా. విభు = దశరథునియొక్క, అగ్రమహిషికిన్ = కౌసల్యకు, "కృతాభిషేకా మహిషీ" అని అ. అజాత = పుట్టని, రిపునామకుఁడై = రిపుశబ్దము గలవాఁడై, మహాయశోభి-మహ = ఉత్సవములచేతను, అయ = భాగ్యముచేతను, శోభి = ఒప్పెడువాఁడు. "మహఉద్ధవఉత్సవః," "అయశ్శుభావహో విధిః" అనియు అ. మహత్=అధికమైన, అయశోభి=అపకీర్తివల్లనైన భయము గలవాఁడు, అనియుఁ జెప్పవచ్చును. రాముఁ డనఁగను బ్రభవించెను.

క. సుర లెంతయు నలరిరి భా,సురతం దెసలెసఁగెఁ బ్రబలెశుభవిభవంబుల్
ధరణిజనంబుల కపుడా, సరణి నుదయ మంది ధర్మసంతతి పెరుఁగన్.

రా. ఆసరణిన్=రాముఁ డుదయించినప్రకారముననే, ఉదయమంది = అభ్యుదయముఁ బొంది, ధర్మసంతతి=ధర్మసమూహము, పెరుఁగన్ = వర్ధిల్లఁగా, సురలెంతయు నలరిరి సురలని, స్త్రీలింగమువలెఁ జెప్పినందుకు లక్షణము. "సురశబ్దము స్త్రీలింగతఁ, బరఁగున్ బహువచన మగుచు భాసురముగ భూ,సురశబ్దము దక్కఁగ నొక, సరణిని గ్లీబత్వమందు జనశబ్ద మిల" నని కవిలోకచింతామణి.

భా. ఆసరణిన్ = ఆప్రకారమున, ఉదయమంది, ధర్మసంతతి = ధర్మజుఁడు, కడమ సరి.

వ. మఱియు. 68

క. అమితోన్నతిఁ గనియె నృప
ప్రమద మనుగుణప్రసన్న పవనునివలనం
గొమరుమిగుల బలియుసుగం
ధము గలవిరిసోనసురపథంబునఁ దొరుఁగన్. 69

భా. నృపప్రమద=కుంతి, మనుగుణ=మంత్రావృత్తిచేత, "గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాది జ్యేంద్రియాముఖ్యతంతుషు" అని యాదవనిఘంటు. ప్రసన్నుఁడైన, పవనునివలనన్ = వాయువువల్ల, మిగులబలియున్ = మిక్కిలిబలవంతుని, అమితమైన యున్నతిగలవాని, కొమరున్=కుమారుని, కనియెను.

రా. నృప=దశరథునియొక్క, ప్రమదము=సంతోషము, అనుగుణప్రసన్నపవనుని వలనన్=అనుకూలమలయమారుతమువల్ల, కొమరు=ఒప్పిదము, బలియు=నిబిడమౌచున్న, సుగంధముగలవిరిసోనదొరుఁగఁగా నమితమైనయున్నతిని బొందెను.

క. అరిభీమనాముఁ డీతఁడు
కర మరుదుగఁ గొను నృపాళిఁ గడు నొడిచి మహా
సురుల వధించు ననేకుల
దురమున ననువిబుధసన్నుతులు వినఁబడియెన్. 70

రా. అరిభీమనాముఁడు=శత్రుభయంకరనామధేయుఁడైన, ఈతఁడు=రాముఁడు, నృపాళిన్=శత్రురాజవర్గమును, నొడిచి, కరము=అప్పనమును, కొనును.

భా. భీమనాముఁడు = భీముఁడను పేరుగల, ఈతఁడు, కరము = మిక్కిలి, అరి= అప్పనమును, కొనును, కడమ యేకార్థము.

క. అమరనగరమున నపుడు,త్తమనీతివిచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠ
త్వమునఁదనరారునృపస,త్తమునియతివశతసుతాప్తిఁదద్దయు వెలసెన్.

భా. అమర నగరమునన్=హస్తినగరమందు, ఉత్తమనీతి=గాంధారికివిశేషణము, విచిత్రవీర్యతనయజ్యేష్ఠత్వమునఁ దనరారునృపసత్తముని = ధృతరాష్ట్రునియొక్క, అతివ= గాంధారి, శతసుతాప్తిన్=శతపుత్త్రావాప్తిచేత, వెలసెను.

రా. అమరనగరమునన్=అమరావతియందు, ఉత్తమనీతిచేతను, విచిత్రవీర్యతన్= అద్భుతపరాక్రమముగలవాఁడగుటచేతను, అయ=భాగ్యముచేనైన, జ్యేష్ఠత్వముచేతను, తనరారు, నృపసత్తము=దశరథునియొక్క, నియతివశత=అదృష్టసంప్రాప్తి, సుతాప్తిన్ = రఘురామునిజన్మమందు, మిక్కిలివెలసెను - ఇటనఁగా దేవతలు రఘురామునిపుట్టువుచేత దశరథుని ప్రతాపాదులు గొనియాడిరనుట.

సీ. దుర్యోధనుం డన దుశ్శాసనుం డన
దుర్ధర్షణుం డన దుర్ముఖుఁ డన
నమరువీరాదిగానారూఢగాఢశౌ
ర్యప్రదీప్తులఘూకరణవిషణ్ణ
నానావిబుధనింద్యమానోదయులసద్వ్యా
చారవివర్జితా చారుమతుల

విగణింపరానిదుర్వృత్తి నధర్మపు
దశలపనులయాస్పదంబు గాఁగఁ
తే. జలుపఁ గలవీతనియతుల సాహసాతి
శయసమున్నతులనికృతశ్లాఘు లగుచు
నార్యు లబ్బాలురసితభావ్యర్థదృష్టి
నరసి మదిలోన నుద్విగ్నతవ్యసను లైరి. 72

రా. దుర్యోధనుండు=యుద్ధముచేయ శక్యముగానివాఁడు, దుశ్శాసనుండు=దుష్టమైనయాజ్ఞగలవాఁడు, దుర్ధర్షణుండు = ఎదిరింపరానివాఁడు, దుర్ముఖుఁడనక్=బహుప్రలాపి యనఁగాను, అమరు, వీరాదిగానారూఢగాఢశౌర్యప్రదీప్తుక్=వీరులలోపల, ఆదిగాన=ప్రథమగణ్యత్వమును, ఆరూఢ=పొందినట్టి, గాఢశౌర్యముచేత, ప్రదీప్తుక్=ప్రకాశించెడువాని, లఘూకరణ=తృణీకరించుటచేత, విషణ్ణ=దీనులయిన, విబుధ=దేవతలచేత, నింద్యమానమైన, ఉదయుక్=అభ్యుదయము గలవాని, లసద్విచార వివర్జితాచారుక్ = దురాచారుని, మతుల, విగణింపరానిదుర్వృత్తిక్ = తలఁచరానికష్టపుజీవుని, "వృత్తిర్వర్తనజీవనే" అని అ. అధర్మపుక్=పాపరతుని, ఇటువంటి, దశలపనుక్=దశముఖుని, లయ = నాశనమునకు, ఆస్పదంబుగాఁగక్=స్థానమైనవానిఁగా, ఈతని = ఈరాముని యొక్క, అతులసాహసాతిశయసమున్నతులు, చలుపఁగలవు, అని= ఇటని, కృతశ్లాఘులగుచు నార్యులు, అబ్బాలుక్=ఆరాముని, రసిత=రుచిగొనఁబడిన, భావ్యర్థ = భవిష్యదర్థముయొక్క, = దృష్టిక్=జ్ఞానముచేత, "దృష్టిర్జ్ఞానేక్షి దర్శనే" అని అ. అరసి మదిలోన నుద్విగ్నతవ్యసనులైరి.

భా. దుర్యోధనుండన, దుశ్శాసనుండన, దుర్ధర్షణుఁడన, దుర్ముఖుండన, వీరలాదిగా ఆరూఢ గాఢశౌర్యప్రదీప్తులను, ఘూక=గుడ్లగూబలయొక్క, రణ=ధ్వనిచేత, "యుద్ధే రవే రణః" అని అ. విషణ్ణ = ఖిన్నులయిన, నానా, విబుధ=విద్వాంసులచేత, నింద్యమానోదయులక్=దూషింపఁబడుచున్న పుట్టువుగలవారిని, సద్విచార = వివేకముతోడ, విసర్జిత = మిక్కిలి యెడఁబాసిన, ఆచారు = మంచివిగాని, మతులక్=మతిగలవారిని, విగణింపరానిదుర్వృత్తిచేత, అధర్మపుదశల = పాపములైన చర్యలయొక్క, 'అధర్మపు'అనుపునాదేశమునకు లక్షణము. క. 'ధీనిధి గుణపదములపై, మానుగహ ల్లున్న నంతిమములగుములకుం, బూని పునాదేశ మగుక్, భూనుత పైనచ్చు లున్నఁ బుట్టగుములకున్. క. వాదపుఁబంతంబులును బ్ర, మోదపు శృంగారములును ముత్తెపుసరులుక్, జూదపురిట్టలు నెయ్యపు, టాదరములు ననఁగ నివి యుదాహరణంబు' లని యాంధ్రభాషాభూషణము. పనుల=ప్రయోజనములకు, ఆస్పదంబుగాఁ

గన్ = అవకాశమగునట్టుగా, చలువఁగల, వీతనియతులన్ = నియమరహితులైనవారిని, సాహసాతిశయసమున్నతులను, అబ్బాలురన్ = ఆబాలకులను, క. 'లులమీఁదిలులకు రుర లగు, నిలఁ బెక్కుట పాలు రన మహీపాలు రనన్, సలలితదయాళు రనఁగా, నల వడి వర్తిల్లుఁ గాన నభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము. సిత=పరిశుద్ధమైన, భావ్యర్థదృష్టిని, అరసి, జాతకములుచూచి, ఆర్యులు, నికృతశ్లాఘులగుచు = దూషించుచు, మదిలో, అనుజ్ఝితవ్యసనులైరి.

క. వెండియుఁ బతికోర్కి వొదల
రెండవసతి యనవరగుణరేఖఁ దనరుచున్
గం డెపఁగెడుసుతరత్నము
పాండురమణిశుక్తివోలెఁ బడసె హరికృపన్. 73

భా. వెండియున్=మఱియును, పతికోర్కి పొదలన్ = ఇంకఁ బుత్త్రులుగావలెననునపేక్ష ఫలించునట్టుగా, రెండవసతియనన్=రెండవసతీదేవి యనఁగా, వరగుణరేఖన్ = శ్రేష్ఠగుణపరంపరచేత, తనరుచున్న, పాండురమణి=కుంతి, సుతరత్నము=పుత్త్రుఁడనెడురత్నమును, శుక్తివోలెన్ = ముత్తెపుచిప్పవలెనే, హరికృపన్ = ఇంద్రానుగ్రహముచేత, పడసెన్ = కనెను, ఇంద్రుఁడు వర్షాధిదేవత గనుక నింద్రునివల్లనే శుక్తిగును ముత్తెముగనును.

రా. రెండవసతి=కైకేయి, అనవర = నికృష్టముగానిదైన, గుణరేఖను, "వరాన భవతీత్యవరా-అవరానభవతీత్యనవరా-అనవరాచసా గుణరేఖాచ" అని సమాసము. నఞ్ద్వితయము ప్రకృతమర్థమును బొందింపుచున్నయది, సుతరత్నము=సుతశ్రేష్ఠమును, "రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేపి" అని అ. పాండుర = శుభ్రమైన, మణి=ముత్తెమును, శుక్తివోలె, ఉపమ. హరికృపన్ = విష్ణువుదయవలనఁ బడసెను.

క. భూకాంతుమన్ననలు గడుఁ, జేకుఱు నాముదితబుధరచితనుతిభరతుం
గైకమహావీరత్వా, స్తోకుని నర్జునసమాఖ్యుసుతుఁ గని యలరెన్. 74

రా. ఆముదిత = సంతుష్టులైన, బుధులచేత రచితమైన నుతిగలవాని, మహావీరత్వ = అధికశౌర్యముచేత, అస్తోకుని = ఘనుని, "స్తోకాల్పక్షుల్లకాస్సూక్ష్మ" మని అ. అర్జునసమాఖ్యున్ = శుభ్రమైన కీర్తిగలవాని, "వళక్షో ధవళోర్జునః" అని అ. భరతున్ = భరతుని, కైక = కైకేయి, కని, యలరెను.

భా. ఆముదిత=ఆస్త్రీ-కుంతి, "అన్ను తెఱవ తలిరుఁబోఁడి మెఱుఁగుఁబోఁడి ముదిత" యని యాంధ్రభాషాభూషణమందు దేశీయపదములలోఁ జెప్పినది. బుధరచితమైన, నుతిభర=స్తోత్రాతిశయముచేత, తుంగ=ఘనమైన, ఏక=ముఖ్యమునైన, మహావీరత్వముచేత నస్తోకుని, అర్జునసమాఖ్యున్ = అర్జునుఁడనుపేరుగలవాని, కని, యలరెను.

సీ. ఇవ్విధంబునఁ గాంచి హృదయేశుమన్ననఁ
బెనుచుచు నుండ నబ్జసరుహాక్షి
కొండొకసవతియు గురుతరధర్మర
క్షణశీలతన్మనుగుణవిధేయ
రక్షోరివైద్యవరప్రాప్తరూపుల
లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను గరంబు
వినయసౌభ్రాత్రాదిఘనతరసుగుణరే
ఖను మించుతనయులఁ గవలఁ గనియె
తే. నొప్పు మీఱి నాసత్యవీర్యోదయు లగు
నట్టిచతురాత్మజులు సురూపాభిరాము
లైనకులసహదేవపదాతివిశ్రు
తాత్మవర్తను లై మించి రవనిలోన. 75

భా. అబ్జసరుహాక్షికొండొకసవతియున్ = మాద్రియు, గురుతరధర్మరక్షణశీల= మాద్రికివిశేషణము. తత్ = ఆకుంతియొక్క, మను = మంత్రముయొక్క, గుణ = ఆవృత్తిచేత, విధేయ=వశులైన, రక్షోరివైద్య = సురవైద్యులయొక్క, వరమువలన, ప్రాప్తరూపులన్ = అవతరించినవారిని, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంతులై, శత్రుఘ్నులన్=శత్రుసంహారకులు నైనవారిని, కవలన్ = అమడలను, కనియెను. నాసత్య = అశ్వినీదేవతల యొక్క, "నాసత్యావశ్వినౌ దస్రౌ" అని అ. వీర్యోదయులగునట్టి = అంశజాతులైనట్టి, చతుర = సమర్థులైన, ఆత్మజులు, నకులసహదేవులనెడు, పద = నామధేయముచేత, అతి విశ్రుత = ప్రసిద్ధమైన, ఆత్మవర్తనగలవారై, మించిరి.

రా. అబ్జసరుహాక్షికొండొకసవతియున్=కైకేయియొక్క చిన్నసవతిసుమిత్రయు, గురుతరధర్మరక్షణశీలతచేత, మను=ఒప్పుచున్న, గుణవిధేయ=గుణవశురాలు,- సుమిత్రకు విశేషణము. రక్షోరివైద్య=సురవైద్యులకంటె, వర=శ్రేష్ఠమనునట్టుగా, ప్రాప్త రూపులన్=సౌందర్యవంతులైనవారిని, "ప్రాప్తరూపసురూపాభిరూపాబుధమనోజ్ఞయోః" అని అ. లక్ష్మణశత్రుఘ్ను లనుకవలఁ గనియెను. ఒప్పుమీఱి, ఆసత్యవీర్యోదయు లగు నట్టి =సత్యమునకును శౌర్యమునకు నుత్పత్తిస్థానమైన, చతురాత్మజులు=నలుగురు కుమారులును, సురూపాభిరాములును, ఐన = సూర్యసంబంధమైన, కులమునకు, సహ = తగిన, ఆత్మ వర్తనులై = తమనడకగలవారునై, మించిరి. ఆశ్వాసగర్భము.

శా. ప్రాలేయాంబువతంస సన్నిహితపంపావాతశైత్యోచితీ
లీలాగూఢనిగాఢరూఢపులకాళీహేతుహార్దోదయ

స్థూలంభావుకశైలరాజతనయాదోర్దండనిష్పీడనో
ద్వేలోర్ధ్వప్రసృతచిత్తరాగలహరీ ధీకృజ్జటామండలా. 76

ప్రాలేయ యని, ప్రాలేయాంశువతంస=చంద్రశేఖరా ! సన్నిహిత = సమీపమున నున్న, పంపా=పంపానదియందుఁగల, వాత=మారుతముయొక్క, శైత్య=చల్లఁదనము యొక్క, ఔచితీ = ఉచితభావముచేత, లీలా=విహారమందు, గాఢ = గాఢమగునట్టుగా, నిగాఢ=మిక్కిలి, రూఢ=పుట్టిన, పులకాళీ=పులకాంకురసమూహమే, హేతు = కారణము గాఁగల, హార్దోదయ=ప్రేమాతిశయముచేత, "ప్రేమా నా ప్రియతా హార్ద" మని అ. స్థూలంభావుక = ఉబ్బెంగుచున్న, శైలరాజతనయా = పార్వతీదేవియొక్క, దోర్దండనిష్పీడన = గాఢాలింగనమువల్ల, ఉద్వేల=మట్టు మీఱినదై, ఊర్ధ్వప్రసృత = పొడవుగా సెగసిన, చిత్త=హృదయమందుఁగల, రాగలహరీ = అనురాగప్రవాహ మనెడి, ధీకృత్ = బుద్ధిని జేయుచున్న, జటామండలము గలవాఁడా ! ఉత్ప్రేక్షాలంకారము.

క. మూర్తిత్రయధృతిలీలా, వర్తితనానాజగద్భవస్థితిలయని
ర్వర్తనసజ్జనసుకృతవి, వర్తాయితదివ్యదేహ వారితమోహా. 77

మూర్తియని, మూర్తిత్రయ = త్రిమూర్తిరూపముయొక్క, ధృతి = ధారణ మనెడి, లీలా = విలాసముచేత, వర్తిత = చేయఁబడిన, నానాజగత్తులయొక్కయు, భవ=ఉత్పత్తియొక్కయు, స్థితి=రక్షణముయొక్కయు, లయ=నాశముయొక్కయు, నిర్వర్తన=ప్రచారము గలవాఁడా! సజ్జనులయొక్క సుకృతమునకు, వివర్తాయిత= వినిమయరూప మౌచున్న, దివ్యదేహ = దివ్యస్వరూపము గలవాఁడా! పుణ్యాత్ములకు సారూప్యము నిచ్చుననుట. వారిత = పోఁగొట్టఁబడిన, మోహ = భక్తులయజ్ఞానము గలవాఁడా!

మాలిని. ప్రథమతమవచోంతప్రస్ఫుటబ్రహ్మవిద్యా
పథపథికవిపశ్చిద్భావవిశ్రామసీమా
పృథుచిదమృతధారాభీక్ష్ణసిక్తాకుపీటి
ప్రథితతిరుమలక్ష్మాపత్యపత్యాగ్రజన్మా. 78

గద్యము. ఇది నిజసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వ వైభవ పింగళి యమరయార్యతనూభవసౌజన్యజేయసూరయనామధేయ ప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయమునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

ప్రథమ యని, ప్రథమతమవచోంత = వేదాంతములయందు, ప్రస్ఫుట= లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, బ్రహ్మవిద్యాపథ=బ్రహ్మజ్ఞానమార్గమునకు, పథిక=పాంథులైన,

విపశ్చిద్భావ=విద్వాంసుల హృదయములకు, "విద్వాన్విపశ్చిద్దోషజ్ఞః" అని అ. విశ్రామసీమా = విశ్రమస్థానమైనవాఁడా! విశ్రామయని ఘఞ్ప్రత్యయముగాఁ జెప్పినందుకు "తమృషిం మనుష్యలోకప్రదేశ విశ్రామశాఖిన" మ్మని మురారియు, విశ్రామం లభతామిదం చ శిథిలజ్యాబంధమస్మద్ధనుః" అని కాళిదాసును జెప్పినను గాని, "మితాం హ్రస్వః" అనుసూత్రమున హ్రస్వమురాఁగా విశ్రమ యని యుండవలె ననియు, విశ్రామోపశబ్ద ఇతి కాశికాయా మన్నందువలన విశ్రమశబ్దమే యుండవలెఁ గనుక, "కథం కథం విశ్రామ" అని న్యాసకారులు చెప్పినం గాని వ్యాకరణాంతరము వలన నుపధావృద్ధి రావలెఁ గనుక. "విశ్రాంతిం భవతా" మని శాకుంతలవ్యాఖ్యానములోనును వ్రాసినాఁడు గనుకను, విశ్రాంతిసీమా యనెడునదియుఁ మంచిపాఠము. పృథు = అధికమైన, చిదమృతధారా = జ్ఞానామృతధారచేత, అభీక్ష్ణ = నిరంతరమును "ముహుః పునఃపునశ్శశ్వదభీక్ష్ణమసకృత్సమా" అని అ. సిక్త=అభిషిక్తుఁడైన, ఆకువీటిప్రథితతిరుమలక్ష్మాపతి=ఆకువీటితిరుమలనాయనియొక్క, అపత్యాగ్రజన్మా=జ్యేష్ఠపుత్రుఁడైన పెదవేంకటాద్రి గలవాఁడా?

గద్యము. ఇది మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానందనందవరాన్వయక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజగణపయామాత్య పెదగావధీమణిప్రదర్శితం బైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ బ్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

# రాఘవపాండవీయము.

## ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీపంపాసరసక్రీ
డాపండిత పెద్దవేంకటక్ష్మాపతిచి
త్తోపాసితపద ప్రత్య
గ్రూప విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

క. దేవాంశభవులఁ బుత్త్రుల
నీవిధమునఁ బడసి ముదితహృదయుఁ డగుచు ధా
త్రీవరుఁడు పెనుచుచుండె య
థావిధి సంస్క్రియలు మునికదంబమునడుపన్. 2

రెంటికి సమము-సులభము.

సీ. నానాఁటి కుప్పొంగునవకంపుఁగళలపెం
పునఁ జిన్నిక్రొన్నెలబోద లనఁగ
నుత్తరోత్తరవృద్ధి నొప్పుతేజోరేఖ
పసఁ గోమలార్కబింబంబు లనఁగఁ
గ్రొత్తక్రొత్తగఁ బొదల్కొమరునెమ్మేనుల
బలుపుష్టిఁ గరికలభంబు లనఁగ
నంతకంతకు మించు వింతమగంటిమి
యదుటునసింగంపుఁ గొదమ లనఁగ
తే. వెలసి రిలను ధర్మజభీమ విజయు లనఁగఁ
గ్రాలునృపసుతుల్ దమలోనఁ గవలు గూడి
మనసుమైత్త్రిచే రామలక్ష్మణచరితము
ననయభరతశత్రుఘ్నఖేలనము మెఱయ. 3

రా. ధర్మజ=వింటివల్లఁ బుట్టిన, "ధర్మః పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచార యోః క్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపే చోపనిషద్యపి" అని వి. భీమ = భయంకరమైన విజయము గలవారు - అనఁగా, క్రూలు = ఒప్పుచున్న, నృపసుతులు, కవలుగూడి=జోడుగూడుకొని, మనసుయొక్క మైత్రిచే రామలక్ష్మణులయొక్క, చరితము= నడకయు, సనయ=నీతిసహితులైన, భరతశత్రుఘ్నులయొక్క, ఖేలనము = విహారమును, మెఱయ వెలసిరి.

భా. ధర్మజభీమవిజయు లనఁగన్=ధర్మరాజభీమార్జును లనునట్టుగా, కవలుగూడి= నకులసహదేవులనుగూడి, సుమైత్రిచే, మనన్=ఒప్పఁగా, రామ=మనోహరమై, లక్ష్మణ = లక్ష్మీవంతమునైన, చరిత్రమును, సనయభరతన్=నయాతిశయముతోఁ గూడినవారౌట చేత, శత్రుఘ్న=శత్రుసంహారకమైన, ఖేలనమును మెఱయ వెలసిరి.

ఉ. అంత వసంత మొప్పెఁ జరమాగ్రిమభాగచరాఖిలర్తుసా
మంత మనంతజాలకసమంజసరంజితకుంజకుంజరో
ద్వాంతనితాంతసాంద్రమధుదానవిజృంభితబంభరస్వనా
త్యంతనిరంతరీకృతదిగంత మతాంతలతాంతకుంత మై. 4

రెంటికి సమముగా వసంతవర్ణనము. చరమాగ్రిమభాగ = పశ్చాత్పూర్వభాగ ములయందు, చర=వర్తింపుచున్న, అఖిలర్తువులును, సామంతము = సరిదొరలుగాఁ గలిగి నది, సకలఋతుసౌభాగ్యముగల దనుట. అనంత = అసంఖ్యములైన, జాలక = మొగ్గల చేత, "క్షారకో జాలకం క్లీబే" అని అ. సమంజస = యుక్తమౌనట్టుగా, "దృశ్యరూపం సమంజసం, యుక్తమాపయికం లభ్య" మ్మని అ. రంజిత=ఒప్పిన, కుంజ = పొదలనెడి, కుంజర=ఏనుఁగులవల్లనుండి, ఉద్వాంత=వెడలి వచ్చుచున్న, నితాంతసాంద్ర = మిక్కిలి దట్టమైన, మధు = మకరంద మనెడి, "మధు మద్యే పుష్పరసే" అని అ. దాన= మదముచేత, "దానం గజమదే త్యాగే" అని యా. విజృంభిత=గర్వించిన, బంభర= తుమ్మెదలయొక్క, "బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళభసలౌ సమా" అని యా. స్వన = ధ్వనిచేత, అత్యంతమును, నిరంతరీకృత = నిబిడముగాఁ జేయఁబడిన, దిగంతములు గలది, అతాంత = అలయికలేని, లతాంతకుంతమై = కుసుమాయుధుఁడు గలదై, అంత వసంత మొప్పెను.

సీ. అచ్చంపులేఁజిగురాకుజొంపము కెంపు
మేలిచెందిరపుఁగెంధూళి గాఁగఁ
గ్రుచ్చినట్టుగ జాదుకొన్న మొగ్గలగుంపు
ప్రకటపాటలబిందుపాళి గాఁగ

విచ్చినపరువంపువిరులతండము పెంపు
శోభితభూతిరింఛోళి గాఁగ
నిచ్చలం బైనతేనియవానజడిసొంపు
లాలితదానధారాళి గాఁగ
తే. సుమపరాగముల్ కేళిపాంసువులు గాఁగ
భ్రమరపంక్తులు పైసరపణులు గాఁగ
బుడమినెల్లెడ వాహ్యాళి వెడలుమదను
మదపుటేనుఁగువోలె నామని దనర్చె. 5

భూతి = గజశృంగారముయొక్క, రింఛోళి=పంక్తి, "భూతిర్మాతంగశృంగారే" అని వి. "రింఛోళిః శ్రేణికాస్త్రియా"మ్మని యా. కడమ సులభము. మొదటినాలుగు పాదములయందు నంత్యప్రాసము నియమములు కలుగఁ జెప్పినాఁడు.

రగడ. పొలిచె మధులక్ష్మి సురపొన్నలను బొన్నలను
దెలివిపడి పుష్పాదులతిన్నెలను జిన్నెలను
రంగుగఁ దనర్చునారంగములసంగములఁ
బింగళత చెందె మదభృంగముల యంగములఁ
గొఱలెఁ జిగు రెలమావిగున్నలను జిన్నలను
బఱిచె మరుఁ డురుల ముదిపన్నలను బిన్నలను
లలిఁ జిక్కెఁ గరువలిబలంగముఁ లవంగముల
లులిత మై లవలీకుడుంగముల లుంగముల
వెలయుకురువిందపూవిరువులును మురువులును
దెలిపె మదనునకుఁ బనితెరువులును హరువులును
బెరయుచుఁ బలాశతరుబృందముల నందముల
విరిమొగ్గ లమరెఁ గురువిందముల చందముల
నెన్నికగ వాసించె నిరువులును బొరువులును
జిన్ని చెందొవలచేఁ జెరువులును దొరువులును
వీలకొఱ పమరె నరవిందములఁ గుందముల
లీల దళుకొత్తగ మిళిందముల డెందముల
మెదలె మలయాచలసమీరములు సారములు
కొదవి రహి కయ్యె నతిఘోరములు క్రూరములు

జడిగొనుమధూళికాసారములపూరముల
వడి దనరె నవసింధువారముల యీరముల
వదరెఁ గడుఁ గ్రొవ్వి పికవారములుఁ గీరములు
గదిరె వళులందు ఝుంకారములు బీరములు
గలఁగి పాంథులు కర్ణికారముల వేరములఁ
దొలఁగి రిల ఘుంటలకు దూరముల దూరములఁ
బొదలె సంపెగలందుఁ బూవులును దావులును
గుదిగొన, దనర్చెఁ గడుఁ గ్రొవ్వులును మోవులును
సారెకడ తాఁకుసంచారికల చేరికల
జారులు చరించి రభిసారికల కోరికల
నిగురుబోం ట్లెన్న రై రీవులును గీవులును
దిగజాఱి విడిచి రటు తీవులును వావులును
దదనంగతంత్రావతారికల కారికల
చదు వంటెఁ గేలివనశారికలఁ గీరికల
మితి లేక పరఁగె రతిమెలపులును వలపులును
నతివ లెంతయు మఱచి రలపులును నొలపులును
బోణిమిగ వకులకుజపూగములఁ బూగముల
రాణ దనరారెను బరాగముల రాగములఁ
బరఁగె మధుమదనులకు బలుపులును గెలుపులును
బెరిఁగె యువయువతులకుఁ బిలుపులును బొలుపులును
రంజిలిరి గాణ లనురాగముల రాగములఁ
బుంజితశ్రీఁ దనరు భోగములఁ జాగముల
నలముకొని వెంటిచెరలాటములు గూటములుఁ
జలిపె నహిపక్షిమృగఘాటములుఁ గీటములు
పొరిది మధువృష్టి వంజులకములఁ దిలకములఁ
గురిసెఁ జెదరుచుఁ దేంట్లుకులకముల జలకములఁ
గయికొనియె ననుపసగాటములు వాటములు
నయి తరులతలవెనుఁగు లాటములు నోటములు
బొరసె విరహిణుల కురుపులకములఁ దిలకములఁ
బరుసఁదనము కఫోలఫలకముల నలకముల

సరిగెనానాలతాజాలములు పాలములు
జరదళుల నయ్యె వాచాలములు నీలములు
దళు కెసఁగఁ బల్లవవితానముల సూనములఁ
బులియుఁ బికమధుపములు బోనములఁ బానములఁ
జవి గొనిరి గరువలు పిసాళములు మేళములు
మివులఁ దపసికి నించె మేళములుఁ దాళములు
దగ మసలుభసలసంతానముల గానముల
మగువ లెగఁజోఁపి రభిమానముల మానముల
వడిఁ ద్రిప్పి మరుఁడు జయవంతములు కుంతములు
సడలించె మునిజనస్వాంతములు శాంతములు
మందిరారామ వనమాలికల డోలికలఁ
బందెములు జరిగెఁ గులపాలికల కేలికల
సతతమును గంధవసంతములుఁ బంతములు
వ్రతులకును నయ్యె రసవంతములుఁ కాంతములు
మరిగి యెప్పుడును గంతమాలికల పోలికలఁ
బరఁగ మగ లిడి రంకపాలికల బాలికల. 6

రెంటికి సరి వర్ణనము. పోణిమి యని ణకారముగాఁ జెప్పవచ్చు నందులకు, ఆ. 'తీవ తీఁగ యనుచుఁ దివిరి పల్కఁగఁ దగుఁ, బగడ మనఁగ నొప్పఁ బవడ మనఁగ, భోగిశయన పరఁగుఁ బోణిమి పోడిమి, వేగ వేవ నాఁగ వెలయుఁ గృష్ణ'. యని యనంతునిఛందమందు, ద్వి. 'రాణివాసద్రోహి రావణుఁ బట్టి, పోణిమిఁ జెఱుపవా బుధులు నుతింప' యని రామాయణద్విపద.

మ. త్రిజగన్మోహనతన్ వసంతఋతు వీరీతిం బ్రకాశింపఁ గా
యజమానత్వరసప్రకర్షమహిమవ్యాప్తిన్ విజృంభించె ది
వ్యజనుల్ మెచ్చనితాంతసంయమిత విశ్వామిత్రమానీశబు
ద్ధి జయప్రౌఢిని మించు టెంతయు ధరిత్రిం జేటతెల్లంబుగన్. 7

భా. త్రిజగన్మోహనతన్ = మూఁడులోకములవారికి రమ్యమాటచేత, వసంతఋతువు, ఈరీతిన్ = పూర్వము వర్ణించిన ప్రకారమున, ప్రకాశింప, కాయజమానత్వర = మన్మథునియొక్క యహంకారవేగము, సప్రకర్షమహిమవ్యాప్తిన్ = అధికప్రభావయోగముచేత, దివ్యజనుల్మెచ్చ, నితాంత సంయమితవిశ్వామిత్రమా = మిక్కిలి శిక్షింపఁబడిన సకలాంతశ్శత్రువులుగలదైన, ఈశుబుద్ధిన్ = పాండురాజుబుద్ధిని,

జయప్రౌఢిన్=జయప్రౌఢిచేత, మించుట=చలింపఁ జేయుట, ధాత్రిం, తేటతెల్లంబుగ విజృంభించెను.

రా. యజమానత్వ=సోమయాజిభావముఁదుఁగల, రసప్రకర్ష మహిమవ్యాప్తిన్= రాగాతిశయమహిమయొక్క వ్యాప్తిచేత, నితాంతసంయమితన్=మంచియతిత్వము చేత, విశ్వామిత్రమౌనీశబుద్ధి - కర్తృపదము, జయప్రౌఢినిమించుట = సర్వోత్కర్షమున నొప్పుట, తపోవ్యయము చేయకయ రాక్షసుల సంహరించి యజ్ఞముసేయ యత్నముచేయుట యని ఫలితార్థము. తేటతెల్లంబుగ, విజృంభించెను. క్రియ.

వ. అప్పుడు. 8

మ. అనయము మ్రోల నేకతమహార్దగతిం దనచిన్ని రామచం
ద్రునినగుమోముదామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁ గాం
క్షు నరయుపాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుం డవారితా
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతి యై ప్రవర్తిలన్. 9

రా. ఏకతమ=మిక్కిలి ముఖ్యమైన, హార్దగతిన్=స్నేహవర్తనచేత, చిన్ని= ముద్దు వచ్చుచున్న, రామచంద్రునియొక్క నగుమోముతామరసిరులు, చెలంగఁ గాంక్షు నరయు, పాండు=శుభ్రమైన, రాజిత = మనోహరమైన, యశస్కుఁడు=కీర్తిగలవాఁడు దశరథుఁడు, అవారిత=నివారింపఁబడని, అతనువిభవ=అనల్పవిభవముగల, అధిరాజ్య=సామ్రాజ్యముచేత, సముదగ్ర=ఉన్నతమైన, మనోధృతియై = మన స్సంతోషము గలవాఁడై, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. ప్రవర్తిలఁగా, చేరెనని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనయము=మిక్కిలియు, మ్రోలన్=సమీపమున, ఏకతమ=ఏకాంతమున, తనచిన్నిరామ = తనచిన్న పెండ్లామైన మాద్రియొక్క, చంద్రునినగుమోముదామర సిరుల్ = చంద్రుని నవ్వెడుముఖపద్మకాంతులు, కనుపండువుగాఁ జెలంగ, పాండు రాజు, ఇత=పొందఁబడిన, యశస్కుఁడు=కీర్తిగలవాఁడు, అతనువిభవ=మన్మథవిభవముచేతనైన, ఆధి=మనోవ్యథయొక్క, రాజి=శ్రేణిచేత, అసముదగ్ర = అల్పమైన, మనోధృతియై=మనోధైర్యముగలవాఁడై, ప్రవర్తిలఁగా, ఆయమ చేరెనని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

క. ఆయమ నియమైకనిధి మ
హాయతధైర్యమహిమ గని యసురక్షయమ
త్యాయత్తతఁ దాఁ జేయక
యాయతనుక్రియకుఁ జేరె నతనినియతిచేన్. 10

రా. ఆయమ=మాద్రి, మహాయతధైర్యమహి=అధికధైర్యస్థానమైనది, మగని = పాండురాజుయొక్క, అసురక్షు=ప్రాణరక్షను, అమత్యాయత్తతన్ = అబుద్ధివశమున, తాఁజేయక, ఆయతనుక్రియకున్=ఆమన్మథక్రీడకు, అతనినియతిచేన్=ఆపాండురాజు దురదృష్టముచేత, చేరెను.

రా. ఆయమనియమైకనిధి=యమనియమములకు ముఖ్యస్థానమైన యావిశ్వామిత్త్రుఁడు, "శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యం యత్కర్మ తద్యమః, నియమస్తు స యత్కర్మ నిత్యమాగంతుసాధన" మ్మని అ. మహాయతధైర్య, మహిమ = మహిమచు, కని=ఎంచి, మఱియొకయర్థము. మహిమకు, గని = ఆకరమైనవాఁడు. అసురక్షయము = రాక్షసనాశమును, అత్యాయత్తతన్=ఆసక్తిచేత, అతనుక్రియకు=అధికోద్యోగమునకు, అతనినియతిచేన్=ఆదశరథునిభాగ్యమున, చేరెను=వచ్చెను.

చ. మనుజవరుండు నప్డు నడుమన్ ఘటియిల్లెడువిఘ్నవాక్ప్రవ
ర్తనలు గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచు రామ యేక్రియన్
నిను విడ నేర్తు నంచుఁ గడు నెమ్మిఁ గవుంగిటఁ జేర్చి యంతటం
దనయసువాంఛ డించి తగఁ దన్పెఁ దదర్థిఁ గృతార్థుఁ గామునిన్.

రా. మనుజవరుండు = దశరథుఁడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు = అంపలేననుమాటలను, గురుప్రయత్న=వసిష్ఠునినిర్బంధముచేత, విహతంబులు సేయుచున్ = మాన్పినవాఁడై, తనయసువాంఛన్ = అధిక పుత్త్రవాత్సల్యమును, డించి, తత్ = ఆరాముని, అర్థిన్=తోడుకపో నిశ్చయించినవాని, మునిని గృతార్థుగాఁ దన్పెను.

భా. మనుజవరుండు=పాండురాజు, నడుమన్ ఘటియిల్లెడు, విఘ్నవాక్ప్రవర్తనలు=మాద్రిప్రతికూలోక్తులను, గురుప్రయత్నవిహతంబులు సేయుచున్ = అధికప్రయత్నముచేత మాన్పుచు, రామ=మాద్రికి సంబుద్ధి. తనయొక్క, అసువాంఛను డించి, తత్=ఆప్రాణములను, అర్థిన్=హరియింప నిశ్చయించినవాని, కృత = చేయఁబడిన, అర్థున్=ప్రయోజనము గలవాని, సంఘటనకర్త యనుట, తన్పెను, మాద్రి మాటలు వినక సంభోగించె ననుట.

తే. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు సలుప నతఁడు
రామసాంగత్య మర్థించెఁ బ్రమదగరిమఁ
బెనుచుతదనుయాత్రకు నంతఁ దనువు వాఁగఁ
బ్రస్ఫుటం బైనయుత్సాహభరముఁ బూనె. 12

భా. స్వవిధి=తనవిధి, విఘ్ననిరాసంబు సలుపన్=విఘ్నములేకుండఁజేయఁగా, స్త్రీయొక్క, సాంగత్యమును, అర్థించెను=క్రీడించె ననుట, అంతన్=అటుతర్వాత

ప్రమద=మాద్రి, గరిమఁబెనుచు=గౌరవహేతువైన, తదనుయాత్రకున్=తదనుగమనము నకు, ఉత్సాహభరమును బూనెను.

రా. స్వవిధివిఘ్ననిరాసంబు = స్వానుష్ఠానవిఘ్నరాహిత్యమును, చలుప, అతఁడు= విశ్వామిత్రుఁడు, రామసాంగత్య మర్థించెన్ = రాముని నంపుమనెను, అంత=దశరథుఁ డంపెదనన్నతర్వాత, ప్రమదగరిమఁ బెనుచు = సంతోషాతిశయమును గూర్చుచున్న, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, అనుయాత్రకున్=వెంటవచ్చుటకు, ప్రస్ఫుటం బైన యుత్సాహభరముం బూనెను = త్వరపడెననుట.

స్రగ్ధర. తలఁ పిట్లుత్సాహ మొందం దనయజనపరిత్రాణ మర్థించియ
క్కాం, దళితాపత్యానురక్తిన్ మహిపుననుగతిం దాను రాఁ బూన
కుండన్, వలనొప్పన్ మాన్చి స్వస్థానమునకుఁజనియెన్ రామునాత్మే
శుఁ బ్రేమా, త్యలఘుశ్రేయస్సుమిత్రానవరతనయయోగాఢ్యుఁ దో
డ్కొంచు వేడ్కన్.

రా. తన, యజనపరిత్రాణము = యజ్ఞసంరక్షణమును, అర్థించి, అక్కాందళితా పత్యానురక్తిన్=ఆచిగిర్చినపుత్త్రానురాగము కలవాని. మహిపున్=దశరథుని, మాన్చి= తిరుగనంపి, ప్రేమచేత, అత్యలఘు = అతిశయమానట్టుగా, శ్రేయః = శ్రేష్ఠుఁడైన, "శ్రేయాన్ శ్రేష్ఠః పుష్కలశ్చ" అని అ. సుమిత్రా=సుమిత్రయొక్క, అనవరతనయ= అపరతనయుఁడు గాని జ్యేష్ఠుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, "యవీయో వరజానుజా" అని అ. యోగాఢ్యున్ = కూటమిగలవాని, ఆత్మేశున్=పరబ్రహ్మస్వరూపమైనవాని, రామునిఁ దోడ్కొంచు, స్వ = తనయొక్క, స్థానమునకున్ = ఆశ్రమమునకు, చనియెను, కందళి తాపత్యానురక్తిన్మహిపుననుదిక్కాన, బిందువునకు నకారము యతిచెల్లినందుకు, తే. 'టతప వర్గాక్షరములకు డాపలించి, యొనర నూఁదినబిందువు లుండెనేని, వరుస ణనములు పళు లగువానికెల్ల, నవనిఁ గొందఱు సుకవులయనుమతమున' నని 'కావ్యాలంకార చూడామణి, 'కందళచూత్కారపరంపరల్ పయిపయిన్ మధ్యాహ్నముం దెల్పెడి' నని మనుచరిత్రములోని ప్రయోగము.

భా. తనయజనపరిత్రాణము = పుత్త్రజనరక్షణమును, అర్థించి, దళిత=పోఁగొట్ట బడిన, అపత్య=పుత్త్రులయందుఁగల, అనురక్తిన్ = వాత్సల్యము గలదాని, అక్కాన్ = కుంతిని, అక్కాందళిత యనుదిక్కాన, క. 'నాంతములైనపదంబుల, పొంతంబై నున్న శబ్దముల కచటతపల్, దొంతిగజడదబ లగున, య్యంత నకారంబు సున్న లభినవదండీ' యనులక్షణమున నకారపుఁబొల్లు సున్నైనది. ఏయక్షరమున్నఁగాన సున్న నిలువఁ జెప్పవచ్చునందుకు, లయగ్రాహి. 'కమ్మని లతాంతములకు మ్మొనసివచ్చు మధుపమ్ములసుగీ తనినదముల" అని యాదిపర్వమునందు నన్నయభట్టుప్రయోగము. మహిపుననుగతిన్ =

రాజు వెంటను, మాన్చి, ప్రేమ = ప్రియముచేత, అత్యలఘు = మిక్కిలి నధికమైన, శ్రేయః = పుణ్యమునకు. "స్యాద్ధర్మమస్త్రియాం పుణ్యశ్రేయసీసుకృత" మని అ. సుమిత్ర = లెస్సచెలికాఁడైన, అనఁగాఁ బుణ్యముతోఁ గూడినవాఁడనుట, అనవరత = ఎడతెగని, నయ=నీతిగల, యోగ=ఆత్మయోగముచేత, ఆఢ్యున్=సంపన్నుఁడైనవాని, రామున్=మనోహరుని, ఆత్మేశున్=తనపతిని, తోడ్కొంచు, స్వస్థానమునకున్ = స్వర్గస్థానమునకు, చనియెను.

తే. అట్లు తండ్రిచేత విసృష్టులైనయట్టి
రాకుమారులు సహజననీకయాత్రఁ
బూని సంయమీశ్వరనీయమాను లగుచుఁ
జనిరి నిజపురమునకు విషాద మొదవ. 14

భా. అట్లు, తండ్రి చేతన్ = పాండురాజుచేత, విసృష్టులైనయట్టి=విడువఁబడినట్టి, తండ్రి చచ్చినవారనుట, రాకుమారులు = ధర్మజభీమార్జుననకులసహదేవులు, సహజననీకయాత్రన్=తల్లియైన కుంతితోఁ గూడిన యాత్రను పూని, సంయమీశ్వరులచేత, నీయమానులగుచున్=తోడుకొని రాఁబడినవారై, విషాదమొదవన్ = ఖేదపడుచును, నిజపురమునన్ = హస్తినగరమునకు, చనిరి.

రా. తండ్రి చేత, విసృష్టులైనయట్టి = అంపఁబడినట్టి, రాకుమారులు=రామలక్ష్మణులు, సహజన్=కులాచారయోగ్యమైన - స్వభావసిద్ధమైన దనుట, అనీక యాత్రను = యుద్ధయాత్రను, "అస్త్రియాం సమరానీకరణాః" అని అ. సంయమీశ్వర=విశ్వామిత్రుని చేత, నిజపురమునకున్ = అయోధ్యకు, విషాదమొదవన్ = ఖేదమగునట్లుగా, చనిరి.

సీ. అత్తెరంగునఁ జను నప్పుడు దమవార్త
దవుదవ్వులను విని తత్పథంబు
నందు మదప్రౌఢి మందాటకమహేభ
హరిశతాంగసమృద్ధిఁ గరముమించు
సముదగ్రతరబల సంపద నెదురుగాఁ
గనిజపితృజ్యేష్ఠుఁ డనుప నతని
ప్రియముగా రాముసంశ్రితధర్మగుణమైన
యమ్ము బుధాళికి సమ్మదకర
ఆ. మగుచుఁ బరగె నమ్మహాబలముదము భ
జించి యమరనగరిఁ జేర నంత
నక్కుమారు లరిగి రావలమానని
గాఢధృతినిమానికథలు వినుచు. 15

రా. మద ప్రౌఢిమన్=గర్వోద్రేకముచేత, మహేభ = మత్తేభములయొక్కయు, హరి = సింహములయొక్కయు, శత = నూఱులసంఖ్యలైన, అంగ = శరీరములయొక్క, సమృద్ధిన్ = స్ఫూర్తిచేత, కరముమించు, సముదగ్రతరబలసంపదను = అత్యంత బలసమృద్ధిగలదాని, తాటక నెదురుగాఁ గని, జపితృజ్యేష్ఠుఁడు = మునిశ్రేష్ఠుఁడైన విశ్వామిత్రుఁడు, అనుపఁగా నతనిప్రియముగా, రాము = రామునియొక్క, సంశ్రిత ధర్మగుణమైన=వింటియల్లెయందు సంధింపఁబడిన దనుట. "మౌర్వీ జ్యా శింజినీ గుణః" అని అ. అమ్ము = బాణము, బుధాళికిన్ = దేవశ్రేణికి, సమ్మదకర మగుచు, అమ్మహాబల= తాటక, ముదముభజించి, అమరనగరిన్ = స్వర్గమును, చేరన్ = చేరునట్టుగా, పరఁగెన్=పఱచెను. అంత, అక్కుమారులు = రామలక్ష్మణులు, మానని=అణఁగని, గాఢ ధృతిన్=అధికసంతోషమున, ఆవల నరిగిరి.

భా. మద ప్రౌఢిచేత మందమానట్టుగా, ఆటక = చరింపుచున్న, "అట గతౌ" అనుధాతువుమీఁద ఘఞ్ప్రత్యయాంతము. మహేభములయొక్కయు, హరి = గుఱ్ఱముల యొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు "శతాంగః స్యందనో రథ" అని అ. సమృద్ధిన్ = అతిశయముచేత, కరముమించు, బలసంపదన్ = చతురంగబలసంపదను, నిజపితృజ్యేష్ఠుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఎదురుగాననుప అతనిప్రియము, గారాము, సంశ్రితధర్మగుణమై, నయమ్ము = నీతియు, బుధాళికిన్ = పెద్దలకు, సమ్మదకరమగుచుఁ బరఁగ నమ్మహాబలము తమ్ము, భజించి యమరన్=కొల్చి యొప్పఁగా, ఆవలమాన=ఇంచు కంతచలింపుచున్న, "ఆజీవదర్ఘ్దేఽభివ్యాప్తౌ" అని అ. నిగాఢధృతిన్ = అధికధైర్యము చేత, అక్కుమారులు, మానికథలు = వెంటవచ్చెడుమునులవాక్యములను, వినుచు, అరిగిరి=హస్తిపురికిఁ బోయిరి.

సీ. ఆరీతిఁ జని తమయానగరంబు ప్ర
వేశించి మెల్లఁగ నుద్వృత్తి నడరు
నస్రపయోధుల నంబకంబుల నాఁగి
తన్మహాశ్రమశోక దైన్యభరము
హరియించుటకుఁ దమకురువృద్ధు లొసఁగెడు
బహుళతాపసహిత భాషితములు
దీ వెనల్ వినయవి ధేయతతోడఁ జే
కొనుచును వెండియు నెనరుదొరలు
ఆ. గౌరవము లొనర్పఁ గైకొంచుఁ గ్రమమునఁ
బితృవియోగచింతఁ బ్రిదిలి క్రీడ

సలిపి రెల్లప్రొద్దు సన్మానసస్థితిఁ
జాల ధార్తరాష్ట్ర లీలఁ దగిలి. 16

భా. తమ, ఆనగరంబు = ఆహస్తినగరమును, ప్రవేశించి, అస్ర = కన్నీళ్లనెడి, పయోధులన్ = సముద్రములను, "అస్రమశ్రుణి శోణితే" అని అ. అంబకంబులన్ = నేత్రములయందు, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వి. ఆఁగి, తత్ = ఆవ్యధచేతనైన, మహాశ్రమ = అధికమైన బడలికగల, శోక = ఖేదముయొక్కయు, దైన్యముయొక్కయు, భరమున్=అతిశయమును, "భరోఽతిశయభారయోః" అని వి. హరియించుటకు, తమ, కురువృద్ధులు = భీష్మాదులు, ఒసఁగెడు, బహుళతాప = అధికపరితాపముతోడ, సహిత= కూడిన, భాషితములను, నెనరుదొరలు=నెనరులుగలరాజులు, గౌరవములు = పూజలను, ఒనర్పఁ గైకొంచు, పితృవియోగచింతన్=పాండురాజు పోయినవిచారమును, ప్రిదిలి = విడిచి, సన్మానసస్థితిన్ = మంచిమనోవ్యాపారముచేత, ధార్తరాష్ట్ర = దుర్యోధనాదుల యొక్క, లీలఁదగిలి క్రీడసలిపిరి.

రా. ఆరీతిఁజని, తమయాన=తమయాజ్ఞ, "ఆజ్ఞప్తి యానతి యాజ్ఞ యాన"యని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ దద్భవములలోఁ జెప్పినది. అస్రప = రాక్షసులైన, యోధులన్=వీరులను, అంబకంబులన్=బాణములచేత, ఆఁగి=నివారించి, తత్=ఆవిశ్వామిత్రునియొక్క, మహాశ్రమ=తపోవనమందుఁగల, తమకు, ఉరువృద్ధులు=అభివృద్ధులను, ఒసఁగెడు బహుళతాపసులయొక్క, హితభాషితముల=ప్రియోక్తులయందుఁగల, దీవెనలను కైకొనుచు, వెండియున్=మఱియును, నెనరుదొరలు = ప్రియముగూడిన, గౌరవములను, ఒనర్పన్=మునీశ్వరులు చేయఁగా, సత్=సత్పురుషులయొక్క, మానస=మనస్సనెడిమానస సరస్సునందుఁగల, శ్లిష్టరూపకము. "సితాంశువర్ణై ర్వయతి స్మ తద్గుణైః" అని నైషధ ప్రయోగము. స్థితిన్=వర్తనచేత, ధార్తరాష్ట్రలీలన్=హంససామ్యమును "ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైః" అని అ. తగిలి క్రీడసలిపిరి.

మ. అమితప్రౌఢిగధార్మికాగ్రియపితృ వ్యాదిష్టవృత్తిన్ మహో
త్తమభక్తిన్ గ్రహియించి శాంతనవస త్త్వశ్రీచమత్కారప
క్త్రిమసౌభాగ్యధురీణతన్మహిమహ ర్షిస్వాంతలీలోచితో
త్తమసంక్రీడ లొనర్చి రక్కుమరు లాత్మజ్ఞాతిసఖ్యాఢ్యులై. 17

రా. అమితప్రౌఢిని, గ = పొందినవారలునై, ధార్మిక = విలుకాండ్రలోపల, అగ్రియ = శ్రేష్ఠుఁడైన, "పరార్ధ్యాగ్రప్రాగ్రహరప్రాగ్ర్యాగ్ర్యాగ్రీయమగ్రియ" మని అ. పితృ = దశరథునిచేత, వ్యాదిష్ట = ఆజ్ఞాపింపఁబడిన, వృత్తిన్=వర్తనను, గ్రహియించి, శాంత = పరస్పరవిరోధములేనివియు, నవ = ప్రాయపువియునైన, సత్త్వ = సింహాది మృగములయొక్క, శ్రీ=సమృద్ధియొక్క, సమూహముయొక్కయనుట, చమత్కార =

చెల్లాటములచేత, పక్త్రిమ=పరిపక్వమైన, సౌభాగ్య = ఒప్పిదమును, ధురీణ=వహించిన, తన్మహి=ఆతపోవనభూమియందున్న, మహర్షి=మునీశ్వరులయొక్క, స్వాంత=మనస్సుల యొక్క, లీలా=ఉల్లాసమునకు, ఉచిత = తగిన, ఉత్తమసంక్రీడల నొనర్చిరి, ఆత్మజ్ఞ= బ్రహ్మజ్ఞులతోడనైన, అతిసఖ్యాఢ్యులై.

భా. అమిత, ప్రాఢిగ=ప్రౌఢియగునట్టుగా, ధార్మిక=ధర్మాత్ముఁడైన, అగ్రియ పితృవ్య = పెదతండ్రియైనధృతరాష్ట్రునిచేత, "పితృభ్రాతా పితృవ్యస్స్యా" త్తని అ. ఆదిష్ట = ఉపదిష్టమైన, వృత్తిని, శాంతనవ=భీష్మునియొక్క, సత్త్వశ్రీ = బలసంపద యొక్క, తన్మహిమ = ఆధృతరాష్ట్రునియైశ్వర్యముచేత, హర్షి = సంతోషముగల, ఆత్మ జ్ఞాతి=దుర్యోధనాదులతోడనైన, కడమ సరి.

శా. శశ్వద్విస్ఫురితస్వబాహుబలభీష్మప్రౌఢచాపక్రియల్
విశ్వామిత్రవితానవిఘ్నభయవిశ్లేషం బొనర్పగ జగ
ద్విశ్వాసస్థితిఁ జాలి యున్కి నటులవ్వీరార్భకుల్ గాంచి ర
త్యైశ్వర్యాహమికావిశృంఖలవిహారారంభవిస్రంభముల్. 18

భా. భీష్మునియొక్క, విశ్వ=సమస్తమైన, అమిత్ర = శత్రువులయొక్క, వితాన= సమూహముచేతనైన, అవ్వీరార్భకుల్ = కౌరవపాండవులు, అత్యైశ్వర్యమును, అహమికా = పరస్పరాతిశయాహంకారమును, విశృంఖలవిహారములను, ఆరంభముల యందుఁగల, విస్రంభములు = విశ్వాసములను, "సమౌ విస్రంభవిశ్వాసౌ" అని అ. సిద్ధఫలములైన యుద్యోగములను ననుట, కాంచిరి.

రా. స్వబాహుబలముచేత, భీష్మ = భయంకరములైన, ప్రౌఢచాపక్రియలు, విశ్వామిత్రునియొక్క, వితాన = యజ్ఞముయొక్క, "క్రతువిస్తారయోరస్త్రీ వితానం త్రిషు తూచ్ఛకే" అని అ. అవ్వీరార్భకుల్ = ఆరామలక్ష్మణులు, అత్యైశ్వర్య = ఈశ్వరకృత్యము నతిక్రమించిన, "అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయా" అని ద్వితీయాతత్పురుషము. ఐశ్వర్యశబ్దము "గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః ష్యఞ్" అని కర్మధారయమందలి ష్యఞ్ప్రత్యయాంతము. అహమికా = అహంకారముచేత, విశృం ఖల = అనివారితములైన, విహారారంభ=క్రీడోద్యోగములయందుఁగల, విస్రంభములు= అసంకోచప్రవృత్తుల ననుట, కాంచిరి.

సీ. ఇమ్మాడ్కి నయ్యన్నదమ్ములపాపల
వార్భటిలల నతివ్యాప్తమైన
యాసవనక్షోణియందును సరసుల
గరిడి నిష్టపురాణపరిచితిఁ బ్రియ

మం దెడుసమయంబునం దాటకాకుమా
రులలోలసద్బలరూఢి నెందు
మాఱుద్ది లేకొప్పుమాఱుభీమోద్ధతి
ప్రబలంగఁ దారాసరణి మెలంగ
ఆ. గడఁక చాలక కడుఁ గలఁగెడు తాపస
నాథహృదయవర్తనంబు దిరము
గాఁగఁ దేర్చి బాధకలితసుయోధనా
దు లగురాజనందనులు గడంగి. 19

రా. ఇమ్మాడ్కిని, అయ్యన్నదమ్ములు = ఆరామలక్ష్మణులు, అపాపలవ = పాపలేశరహితులైన, ఆర్య = పెద్దలయొక్క, ఖేలలన్ = విహారములచేత, అతివ్యాప్తమైన, ఆసవనక్షోణియందున్ = ఆయజ్ఞభూమియందు, సరసులగరిడీన్ = రసికులవెంబడిని, ఇష్ట, పురాణపరిచితిన్ = పురాణశ్రవణమువలన, ప్రియమందెడు సమయంబున, తాటకాకుమారులు = సుబాహుమారీచులు, అలోల = చలింపని, సద్బల = మంచి సేనయొక్క, భీమ = భయంకరమైన, తారాసరణిన్ = ఆకాశమున, మెలంగఁగా, తాపసనాథ = విశ్వామిత్రునియొక్క, హృదయవర్తనంబు తేర్చి, బాధకలిత = మిక్కిలిఁ జేయఁబడిన, సుయోధ = శూరులయొక్క, నాదులు = సింహనాదముగలవారనుట, కలితప్రారంభులైరని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. ఇమ్మాడ్కిని, అన్నదమ్ములపాపలు = కౌరవపాండవులు, అవార్య = విశృంఖలమైన, ఖేలలన్ = విహారములయందు, ఆసన్ = అపేక్షచేత, వనక్షోణియందున్ = ఉద్యానవనభూమియందును, సరసులన్ = కొలఁకులయందును, గరిడియందును, ఇష్టపురాణ = వేడుకయొక్క, పరిచితిన్ = ఎడతెగమిచేత, సమయంబునందు, ఆటకు నాకుమాగుల లోలసద్బలనిరూఢిచేత, భీమోద్ధతి = భీముని యౌద్ధత్యము, ప్రబలంగ, తారు = తాము, ఆసరణిన్ = ఆరీతిని, మెలంగ, కడఁక = ధైర్యము, చాలక, తాపసనాథ = విచారయుక్తమైన, హృదయవర్తనంబు తేర్చి, బాధ = సంహరించెదమనెడి ప్రతిజ్ఞచేత, "భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాధః" అని అ. కలిత = కూడిన, కుయోధనాదులు = దుర్యోధనాదులు.

మ. అసమామ్నాయనయాధ్వరక్షణవిభూతాపాదిరై మించురా
క్షసకర్మంబునకుం దలంకక సమగ్రస్థైర్యధౌరేయమా
నసులై డెందములోనధర్మపటిమం దద్భీమసేనాంగద
ర్పసముద్రేకము రూపుమాపఁ గలితప్రారంభులై రంతటన్. 20

భా. అసమ = సరిలేని, ఆమ్నాయ = కులముయొక్క, "ఆమ్నాయ స్సంప్ర దాయకః" అని అ. నయాధ్వ = నీతిమార్గముయొక్క, రక్షణమునకు, రాక్షసకర్మంబు నకున్ = క్రూరకృత్యమునకు, లోను, అధర్మపటిమన్ = అధర్మపునేర్పుచేత, కడమ సులభము.

రా. అసమమైన, ఆమ్నాయనయ = వేదవిధిగల, "శ్రుతిః స్త్రీ వేద ఆమ్నాయః" అని అ. అధ్వరక్షణ = యజ్ఞోత్సవముయొక్క, "నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః" అని అ. రాక్షసకర్మంబునకున్ = రాక్షసుల యత్నములకు, తలంకక, ధర్మపటిమన్ = వింటినేర్పుచేత, తత్ = ఆరాక్షసులయొక్క, భీమ = భయంకరములైన సేనలయొక్క, అంగ = అంగములైన రథకరితురగపదాతులయొక్క, దర్పసముద్రేకమును రూపుమాప డెందములోన, కలితప్రారంభులైరి = ఉద్యోగించిరనుట.

ఉ. తోరపుటల్క నారిపులు దొమ్మిగఁ బైపయిఁ గ్రమ్మ వారిలీ
లారణవృత్తిఁ గిట్టి కడు లావరిభీముఁడు రామభద్రుఁ డే
పారెడువేడ్కతో నెరపె నప్పుడు కాండపటుప్రహారదు
ర్వారవిధిన్ సుబాహుఁడనువాఁడిలసద్గతి గాంచి మించఁగన్. 21

రా. అరిభీముఁడు = రామభద్రుఁడు, అప్పుడు, కాండ = బాణములయొక్క, సుబాహుఁ డనువాఁడు, ఇలసద్గతిగాంచి మించఁగా, కడు, లావు = బలిమిని, నెరపెనని యన్వయము.

భా. తోరపుటల్కను, అరిపులు = దుర్యోధనాదులు, వారిలీలా = జలక్రీడయందగు, రణవృత్తిన్ = పోరాటముచేత, పైపయిఁ గ్రమ్మఁగాఁ గడులావరి, రామభద్రుఁడు = మంచియదృష్టముగల, "స్వశ్శ్రేయసం శివం భద్ర" మని అ. భీముఁడు, సుబాహుఁడను = లెస్సభుజములు గలవాఁడనెడి, వాఁడి = ప్రతాపము, లసద్గతి గాంచి = ప్రఖ్యాతినిగాంచి, మించఁగా, కాండ = ఉదకముయొక్క, "కాండోఽస్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. పటుప్రహారవిధిని నెరపెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. అప్పు డతండు మఱియును. 22

క. వెసఁ దజ్జ్యేష్ఠుని నతిసా, హసుని హృదర్పితమహాశుగాశుగవేగో
ల్లసనప్రసభాచరితౌ, ధిసముద్రనిపాతుఁ జేసె దృఢదోశ్శక్తిన్. 23

భా. వెసను, తజ్జ్యేష్ఠునిన్ = దుర్యోధనుని, మహాశుక్ = అధికశోక మనెడి, "మన్యుశోకౌతుశుక్ స్త్రియా" మని అ. ఆశుగ=బాణములయొక్క, ఆ ధిసముద్ర = చింతాసముద్రమందు, నిపాతుక్ = పాటుగలవానిఁగా, చేసెను.

రా. తజ్జ్యేష్ఠరిక్ = మారీచుని, ఆశుగాశుగ = వాయవ్యాస్త్రముయొక్క, "ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ" అని అ. ఆచరిత్తమైన, అధిసముద్ర = సముద్రమందు, అవ్యయీభావము, నిపాతుక్=పాటుగలవానిఁగా, చేసెను.

చ. అతఁడును నట్లు బాల్యదశయంద కడుం బిరుదైనయాబలా
ద్భుతునిదురంబరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళఁ గ్రూరచి
త్తతఁ దనమూఁకతోఁ బొదివి తాఁ దదజయ్యతచూచుటక్ భయా
హతమతిఁ గట్టివైచె వెస నాపగలోన ననారతంబుగన్. 24

రా. అతఁడును=ఆమారీచుఁడును, ఆబలాద్భుతుని = రామునియొక్క, దురంబు=యుద్ధము, అరిస్ఫురణ = శత్రుసామర్థ్యము, తూలక్ = కొంచెముపడునట్టుగా, ప్రవర్తిలువేళ, తత్ = ఆరామునియొక్క, అజయ్యత = జయింప శక్యముగానివాఁడౌటను, "క్షయ్యజయ్యౌ శక్యార్థే" అని నిపాతము. చూచుటవల్ల, లోనక్ = మనసులోన, ఆపగ = భ్రాతృవధద్వేషమును, అతఁడు, కట్టివైచెను = అణఁచెను, అని యన్వయము.

భా. ఆతఁడును = దుర్యోధనుండును, అట్లు=పూర్వోక్తప్రకారమున, బలాద్భుతుక్=భీముని, నిదురక్=నిద్రచేత, పరిస్ఫురణదూలఁ బ్రవర్తిలువేళ = ఏమఱియుండునప్పు డనుట, ఆపగలోనక్ = నదియందు, 'స్రవంతీనిమ్నగాపగా" అని అ. వారితంబుగ, కట్టివైచెక్=బంధించిపడవేసెను, కడమ సులభము.

వ అప్పుడు. 25

క. ఘనవిగ్రహజృంభణమున
ననయము దనకట్లు దెగఁగ నవ్వాహినిఁ గ్రీ
డన గెలిచి వచ్చునబ్బా
లుని గని వెఱఁ గంది రాత్మ లో నచటిజనుల్. 26

భా. విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "విగ్రహస్సమరే కాయే విస్తారప్రవిభాగయోః" అని వి. జృంభణమునక్=నీల్గుటచేత, కట్లుదెగఁగా, అవ్వాహినిక్=ఆనదిని, "స్రవంత్యామపి వాహినీ" అని అ. గెలిచివచ్చు=తరించివచ్చుచున్న.

రా. విగ్రహజృంభణమునక్ = యుద్ధాతిశయముచేత, అవ్వాహినిక్ = రాక్షససేనను, తనకు, అట్లు=ఆరీతిని, తెగఁగక్=తెగిపోఁగా.

క. ఆతఁడు మదిఁ జతురాత్మ
భ్రాతృసహాయతఁ గరంబు రంజిలుచుం ద
జ్జ్ఞాతులయాగస్ఫుటవిధు
లీలెఱుఁగున జరుగ నిర్వహించె విజయతన్. 27

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, చతుర = సమర్థుఁడైన, ఆత్మభ్రాతృ=లక్ష్మణుని యొక్క, తద్జ్ఞ=విశేషజ్ఞుఁడైనవిశ్వామిత్రునియొక్క, అతుల = సరిలేని, యాగముయొక్క, స్ఫుటవిధులను, విజయతః=విశిష్టజయముకలవాఁడౌటచేత, నిర్వహించెను.

భా. ఆతఁడు=భీముఁడు, చతుః=నలుగురైన, ఆత్మభ్రాతృ = ధర్మాదులయొక్క, తద్జ్ఞాతుల=ఆదుర్యోధనాదులయొక్క, ఆగః=అపరాధములయొక్క, "ఆగోపరాధో మంతుశ్చ" అని అ. స్ఫుటవిధులు = కనిపించుకొని చేయుటలు, "శర్పరే ఖరి వా విసర్గలోపః" అని విసర్గలోపము జరుగఁగా, విజయతః = విజయత్వమును, నిర్వహించెను.

సీ. అతఁడు దానవిహాత యైనవసుధయంద
మును మించుప్రఖ్యాతి ఘనసమృద్ధిఁ
దనర విశ్వామిత్ర తాపసుహృత్ప్రమో
దస్ఫూర్తి సాధించి తద్గురుత్వ
శక్తినంబకఘనాశనిగదాస్యాదులు
వర్ణింప నెక్కుడై వఱలఁ గాంచెఁ
గావున నప్వీర్య కలితుఁ డాశత్రుల
యమ్మనాకులవృత్తి నిమ్ముకొనఁగఁ
తే. జేసె నంత ఘనఖ్యాతి భాసిలఁ గృప
నామునిఁ బురస్కరించి నానామహాస్త్ర
గరిమ వడసి రాకుమారు లాగురునిరూఢిఁ
దిరముకొలిపెఁ దదచ్యుత తేజ మిలను. 28

భా. అతఁడు=భీముఁడు, తాను, అవిహాతయై, నవసుధయందమును = అపూర్వ రీతిని, మించు, ప్రఖ్యాతి = కీర్తి, తనర, విశ్వామిత్రతాప = అఖిలశత్రుతాపము యొక్కయు, సుహృత్ప్రమోద = మిత్రసంతోషముయొక్కయు, స్ఫూర్తిని సాధించి, తత్=ఆస్ఫూర్తియొక్క, గురుత్వశక్తిచేత, అఘనాశనిగః=దుఃఖమును విడిచిన దగు నట్టుగా, అంబకః = తల్లియైన కుంతికి, దాస్యాదులు = సేవాదులను, కాంచెఁగావున, అప్వీర్యకలితుఁడు=భీముఁడు, ఆశత్రుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, అమ్మను = గాంధారిని, ఆకులవృత్తి నిమ్ముకొనఁగఁజేసెః = విచారపడఁజేసెను, అంత, ఆకుమారులు= కౌరవపాండవులు, కృపనామునిః=కృపాచార్యుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమను బడసిరి, తత్=ఆకుమారులయొక్క, అచ్యుత=జాఱని, తేజము, ఆగురుని=కృపునియొక్క, రూఢిః=ప్రసిద్ధిని, తిరముకొలిపెను, అని యన్వయము.

రా. అతఁడు=రాముఁడు, దానవి=తాటక, హతయైన వసుధయందు = నొచ్చిపోయినభూమియందే, ముని=మునుపు, విశ్వామిత్ర తాపసు = విశ్వామిత్రునియొక్క, హృత్ = హృదయమునకు, ప్రమోదస్ఫూర్తిని సాధించి, తద్గురుత్వశక్తి = ఆయన యొక్కగురుత్వముతోఁ గూడిన సామర్థ్యముచేత, వర్ణింప నెక్కుడైన వఱల, అంబక= బాణములైన, ఘన=మేఘములును, అశని=పిడుగులును, గదా = గుదియలును, అసి= చంద్రహాసమును, ఆదులు = మొదలుగాఁ గలవాని, వారుణాస్త్ర-ఇంద్రాస్త్ర-యామ్యాస్త్ర-రౌద్రాస్త్రములు మొదలైనయస్త్రము లనుట, "చంద్రహాసారిష్టయః" అని అ. కాంచెన్ = పరిగ్రహించెను, కావున, అవ్వీర్యకలితుఁడు = రాముఁడు, శత్రులయమ్ము=శత్రుసంహారమును, అనాకులవృత్తిన్ = అనాయాసముననే, చేసెను, స్వతఃసిద్ధమైన మహిమగలరఘునాథుఁడు విశ్వామిత్రునివల్ల నస్త్రముల నభ్యసించి శత్రుజయమును జేయుటకు హేతువుఁజెప్పుచున్నాఁడు, తత్=ఆ, అచ్యుత=విష్ణువుయొక్క, తేజము = అంశమయిన రాముఁడు, అంత = అంతైన, రఘునాథునికిని గురువనెడి యనుట, ఘనఖ్యాతిభాసిల, కృపన్ = తనదయవలన, ఆమునిన్ = విశ్వామిత్రుని, పురస్కరించి యస్త్రగరిమనుబడసి, రాకుమారు = రాజపుత్రునియొక్క, లాగు=రీతిని, ఉరునిరూఢిచేతఁ దిరముకొలిపెను, తాను శిష్యుఁడై విశ్వామిత్రునికిఁ బ్రసిద్ధి గల్పించె ననుట.

వ. అంత. 29

సీ. సంయమిదివ్యతేజమునఁ గుంభిని జనిం
చినయాదిలక్ష్మి నజేయుఁడైన
విమలశీలునిరఘువీరకులోత్తంసుఁ
దాగూర్చువాఁ డయితన్నృపాల
వరకుమారకులకుగురువై మనః ప్రీతి
దనర నత్యాశ్చర్యజనకధామ
భీమబాణాసనస్థేమవార్తా ప్రవ
ర్తనమనుభవ్యసుధన్వినూత్న
తే. విరచితావధానశ్రుతివీధికలను
ద్రోణులసదాదరైకధురీణుఁ డగుచుఁ
బ్రౌఢి మన్నించె మేదినీపతిసుతులును
దద్ధనుశ్శక్తిపస గాంచుతమిఁ బొదలిరి. 30

రా. సంయమి = విశ్వామిత్రుఁడు, కుంభినిన్, భూమియందు, దివ్యతేజమున, జనించినయాదిలక్ష్మిన్ = సీతను, రఘువీరకులోత్తంసున్=రామునిని, కూర్చువాఁడయి=

వివాహము చేయించు యత్నము చేసినవాఁడై, మనఃప్రీతి, గురువై = అధికమై, తనర, జనక = జనకుని యొక్క, ధామ = గృహమందున్న, భీమ = పరమేశ్వరునియొక్క, బాణాసన = వింటియొక్క, స్థేమ=బలిమియొక్క, స్థిరశబ్దముమీఁద నిమనచ్ప్రత్యయము. వార్తాప్రవర్తనము, అను = అనెడి, సుధన్ = అమృతమును, శ్రుతిపీథికలను=కర్ణరంధ్రములనెడు, ద్రోణులన్ = దొన్నెలయందు, "ద్రోణీ కాష్ఠాంబువాహినీ" అని అ. ప్రౌఢిమను, నించెన్ = నిండించెను-నిలిపె ననుట.

భా. సంయమిదివ్యతేజమునన్ = భరద్వాజమునివీర్యమున, కుంభిన్ = కలశమందు, జనించి, నయాదిలక్ష్మిన్ = నయాదిగుణసంపద చేత, అజేయుఁడైన విమలశీలుని, నిరఘున్ = అఘరహితుఁడైనవాని, అత్యాశ్చర్యజనకమైన, ధామ = ప్రతాపము చేత, భీమ = భయంకరమైన, బాణాసన = వింటిపల్లనైన, స్థేమ=స్థైర్యగుణముయొక్క, వార్తాప్రవర్తనచేత, మను=ఒప్పుచున్న, భవ్యసుధన్వి = మంచి విలుకాఁడైనవాని - ధనుర్ధరుని ననుట. నూత్నమానట్టుగా విరచితమైన, అవధాన = ఎచ్చరికగల, శ్రుతిపీథికలనున్= వేదమార్గవిచారముగలవాని, ద్రోణున్=ద్రోణాచార్యుని, తన్నృపాలవరకుమారకులకున్= కౌరవపాండవులకు, తాను, కూర్చువాఁడయి = ఆప్తుఁడై, గురువై = ఆచార్యుఁడై, తనర, మేదినీపతి = ధృతరాష్ట్రుఁడు, మన్నించెను, ఆని యన్వయము. సుతులును, కాంచుతమిన్ = అభ్యాసాపేక్షచేత, పొదలిరి=వర్తించిరి, కడమ సులభము.

వ. అందు. 31

మ. గురుసంకల్పముచొప్పు దప్ప కెలమిన్ క్షోణీజనాశ్చర్యవి
స్ఫురణం బొంద ఘనోగ్రకార్ముకవరంబున్ వంప నెంతే మహా
శరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిఁ బొదలన్ సామర్థ్యసంపద్ధురం
ధరుఁ డారామవిభుండు జిష్ణుఁడు సముద్భాసిల్లె నత్యంతమున్. 32

భా. జనాశ్చర్యమైన, విస్ఫురణంబు = ఖ్యాతిని, ఒందను, శర = బాణముల యొక్క, రామవిభుండు=మనోజ్ఞ కాంతిగలవాఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, సముద్భాసిల్లెన్ = లెస్సగాఁ ప్రకాశించెను. క. 'సల్లలితైకపదముపై, నిల్లుండుట యగుట యనఁగ నెల్లెడఁ జను రా, జిల్లుట ప్రభవిల్లుట శో, భిల్లుట వర్తిల్లు టనఁగఁ బెనుపై యునికి' నని యాంధ్రభాషాభూషణమందుఁ గ్రియాపదములలోఁ బ్రభవిల్లుట యని యెత్తినాఁడు గనుక నుపసర్గముతోఁగూడఁ జెప్పినాఁడు.

రా. గురు = విశ్వామిత్రునియొక్క, సంకల్పముచొప్పు, ఆశ్చర్యవిస్ఫురణము= వింతైనకాంతిగల, క్షోణీజను = సీతను, పొందన్ = వరించునట్టుగా, ఉగ్రకార్ముకవరంబున్ = రుద్రచాపమును, వంపన్ = ఎక్కుఁబెట్టుటకును, మహాశరసోత్కర్షరయప్రయుక్తిన్ = అనురాగమహిమవేగప్రేరణచేత, ఎంతేన్=మిక్కిలి, పొదలన్, అత్య

ధికమాచునుండఁగాననుట, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, సముద్భాసిల్లెను = సంతసిల్లెను, సామర్థ్యసంపద్ధురంధరుఁడు గనుక నీశ్వరునివిల్లు వంచి సీతను వరించెదనని మిక్కిలి తెలివిగలిగియుండె ననుట.

సీ. అపు డేమి చెప్పన న్యాసాధ్యతద్ధను
ర్వార్త సర్వక్షత్రవంశ్యులందు
మిగులఁ గర్ణాసహ్యముగఁ బర్వ నతఁడు త
న్మహిమ పెంపునరాతి మత్సరవిధి
నాత్మలో సరకుసేయక సంభ్రమించె స
న్మునికృప జనకునింటను వివాహ
మగుటకు మున్ను తదంబకాశ్చర్యమం
త్రమహత్త్వకృతచండధామయుక్తి
తే. నుదయ మందిన మేటియన్యులకలఁగునె
యరయ నిట్లర్కసంతతి ఖ్యాతిమహిమ
ధాత్రిపైఁ గుంద సూతసంతానభావ
గణనఁ బ్రబలుట తత్పోష కారణమున. 33

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తత్ = ఆవింటియొక్క, మున్ను=మునుపు, మహిమ పెంపును, అరాతి = శత్రులయొక్క, మత్సరవిధిన్ = తనజయమును సహింపనివారి తోడిద్వేషమును, సరకుసేయక జనకునింట వివాహమగుటకు, సంభ్రమించెన్=త్వరపడెను. ఇంకఁ గవివాక్యము. తదంబక = ఆవిశ్వామిత్రునిబాణములయొక్క, ధామయుక్తిన్=ప్రతాపయోగముచేత, ఉదయ = అభ్యుదయమును, అందిన మేటి = రఘునాథుఁడు, అన్యులకున్ = పరులకు, అలఁగునె=లోఁబడునా, ఇట్లు, అర్కసంతతి=సూర్యవంశముయొక్క, ఖ్యాతి = మహిమ, తత్పోషకారణమునన్=ఆరాముఁడు పోషించుటవల్ల, ధాత్రిపై, కుంద = మొల్లలయొక్కయు, "మాఘ్యం కుంద" మని అ. సూత= పాదరసముయొక్కయు, "రసస్సూతశ్చ పారదే" అని అ. సంతాన = కల్పవృక్షములయొక్క, భా = కాంతియొక్క, అవగణనన్ = తిరస్కారమువల్లఁ బ్రబలుట.

భా. తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ధనుర్వార్తమిగుల, కర్ణాసహ్యముగఁబర్వ = కర్ణునికి ససహ్యముగాఁబరఁగ, అతఁడు = ఆకర్ణుఁడు, తన్మహిమ = ఆధనుఃప్రావీణ్యముయొక్క, పెంపును, నర = అర్జునుమీఁదనున్న, మత్సరవిధిచేత సరకుసేయక సంభ్రమించెను, ఇంకఁ బూర్వకథాసూచనముగాఁ గవివాక్యము. తత్=ఆయర్జునునియొక్క, అంబకున్ = తల్లియైనకుంతికి, వివాహమగుటకు, మున్ను = మునుపే, జనకుని = కుంతిభోజునియొక్క, ఇంటను, సన్ముని=దూర్వాసునియొక్క, కృపన్ = అనుగ్రహమువల్ల,

ఆశ్చర్యమంత్రమహత్త్వకృతమైన, చండధామయుక్తిక్ =సూర్యయోగముచేత, ఉదయమందిన = పుట్టిన, మేటి = కర్ణుఁడు, అన్యులకలఁగునె, కాకుస్వరము. అర్కసంతతి = సూర్యపుత్త్రుఁడనెడి, ఖ్యాతి = మహిమ, కుందక్ = అణఁగఁగా, సూతసంతానభావ = సూతపుత్త్రత్వముచేతనైన, గణనక్ = ఎన్నికచే, ప్రబలుట, తత్ =ఆసూతునియొక్క, పోషకారణమున.

చ. అది యటులుండెఁ గన్గొనుసమస్తజనుల్ దమలోనఫల్గును
న్మదఘనశత్రుభంగగరిమన్ గురుదక్షిణ నేసి యొప్పుశ
శ్వదనఘుఁ జారుమూర్తిమనువంశవతంసు నుతించి రిమ్మహా
భ్యుదయునిఁ గన్న నెంతలరునో జనకుం డనుచింత సంధిలన్. 34

భా. మదఘన = గర్వపూర్ణుఁడైన, శత్రు = ద్రుపదునియొక్క, భంగ = పరాజయముయొక్క, గరిమన్ =అతిశయముచేత, మను=మనెడి, వంశవతంసున్ = తనవంశమునకు శేఖరమైనవాని, ఫల్గునున్ = అర్జునుని, కన్నన్ = చూచినను, జనకుండు = పాండురాజు, ఎంతలరునోయను, చింత = విచారము, సంధిలఁగా నుతించిరి, అర్జునుఁడు ద్రుపదునిఁ బట్టితెచ్చి ద్రోణునకు గురుదక్షిణచేసినాఁడని విస్తారముగా నాదిపర్వమందుఁ జెప్పినారు గనుక.

రా. జనులు, తమలోను, అఫల్గున్ = సారవంతుని, "అసారం ఫల్గు" అని అ. ఉన్మదఘన, గురు=విశ్వామిత్రునికి, మనువంశమునకు, యోజన సులభము.

వ. అంత. 35

సీ. తనయకలుషయత్న ఘనతరనిర్బంధ
మున రాజు వనుచుటయును గపటధు
రావారణావతారచితాతిమంజులా
గారమయశోభిప్రశస్తధామ
ఘనకేళికలనుండఁగఁ బ్యుఁ డాత్మస్వామి
యనియు నిజోచితియును గణించి
యురుతరాదరము నేయుచు భాగ్యయుతముగా
నమ్మనువంశరత్నమ్ముఁ గొంచు
తే. నరిగె సపరిచ్ఛదముగ రాజాన్వయముని
తనదుసుఖదుఃఖవిరహవర్తనలు సరకు
గొనక సమవర్తితనయుండు జనకుఁడేలు
పురమున కరాళగతివాసి సరళసరణి. 36

రా. తన, అకలుష = ధర్మార్థమైన, యత్నముయొక్క, నిర్బంధమునన్ = బలాత్కారముచేత, రాజు=దశరథుఁడు, పనుచుటయును, కపటధురా = కపటభారమును - "ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే" అనుసూత్రమున అకారాంతము. వారణా= అధర్మమును, మాన్పునటువంటి, అవతార = మత్స్యాద్యవతారములచేత, చిత = సంపాదింపఁబడిన, మంజుల = సుందరమైన, అతిధామ = అధికమునైన, యశస్సుచేతను, అభిప్రశస్తమైన, ధామ = మహిమచేత, "గృహదేహత్విట్ప్రభావాధామాని" అని అ. ఘనమైన, కేళి కలనుఁడు=క్రీడావిధిగలవాఁడు, అగణ్యుఁడు = అమేయుఁడైన, ఆత్మస్వామి=పరబ్రహ్మమైనవాఁడు, అనియు గణించి, అమ్మనువంశరత్నమ్మున్ =రాముని, భ్రాతృయుతముగాన్ = లక్ష్మణసహితముగా, రాజాన్వయముని = విశ్వామిత్రుఁడు, సపరిచ్ఛదముగన్ = నిజపరిజనముతోఁగూడ, కొంచునరిగెన్ = తోడ్కొని పోయెను, తనదు, సుఖదుఃఖ విరహావర్తనలు, "ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే" అనున్యాయమున, సుఖవిరహదుఃఖముయొక్కయు విరహాసుఖముయొక్కయు వర్తనలను, సరకుగొనక, సమవర్తితన=సమవర్తిత్వమునే, ఉందు, జనకుఁడేలుపురమునకున్ =మిథిలకు, అరాళగతివాసి = వక్రమార్గమును బాసి, సరళసరణిన్ = చాయతెరువున, అరిగెనని క్రిందటికన్వయము.

భా. తనయ=దుర్యోధనునియొక్క, కలుషయత్న = పాపయత్నముకొఱకు, ఘనతరమైన నిర్బంధముచేత, రాజు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, కపటధురా = కపటభారముచేత, వారణావతమందారచితమైన, అతిమంజు=అతిమనోహరమైన, లాక్షామయ=లక్కతోచేత నిబిడమైనదై, ప్రాచుర్యార్థమున మయట్టు, శోభి=ప్రకాశించుచున్న, ప్రశస్త = యోగ్యములునైన, ధామ=గృహములయందుఁ గల, ఘనకేళికలను = అధికక్రీడలచే, ఉండన్ =ఉండెడుకొఱకు, పనుచుటయున్ =అంపుటను, ఆత్మస్వామి = తనకుఁగర్తయైన ధృతరాష్ట్రుఁడు, గణ్యుఁడు=ఆదరణీయుఁడు, అనుటను, నిజోచితియున్ = ధార్మికుఁడైన తనకు నుచిత మాటను, గణించి, భ్రాతృయుతముగాన్ = భీమార్జుననకులసహదేవసహితముగా, వంశరత్నమైన, అమ్మన్ =కుంతిని, కొంచున్ =తోడ్కొంచు, రాజాన్వయముని=రాజర్షి, సమవర్తితనయుండు=ధర్మజుఁడు, జనకుఁడేలుపురమునకున్ = పాండురాజేలినవారణావతపట్టణమునకు, పాండురాజు వారణావతము నేలినవాఁడని భారతమందున్నది గనుక, అరాళ గతివాసి = విచారపడక, సరళసరణిన్ = ఋజువర్తనచే, అరిగెను.

తే. పరమముని యతివశతమన్యురతి హేతు
వున మహాశాపహతిఁ జేసి తనువికృతిగ
నున్న నేల యంత వచింపనొగి నయ దని
తత్కథల్ రుచిగొనుచు రాట్తనయులందు. 37

భా. నియతివశత=దైవాధీనత, పరమము = అలంఘ్యమనుట, మన్యు=శోకమును, రతి=వేడుకయును నెడి, హేతువునన్ = కారణముచేతను, మహాశా = పేరాసయొక్క, అపహతిఁజేసి=వ్యర్థతఁజేసియుండియు, తనువికృతిగన్=దేహవైవర్ణ్యముగా, ఉన్నన్= ఉండినను, ఏల = ఏమిటికి, అరుదని = ఆశ్చర్యమని, అంత వచింపఁగా, అందున్ = ఆమార్గమందు, తత్కథల్ = ఆధర్మరాజుకథలను, రుచిగొనుచున్ = ఆదరింపుచు, రాట్తనయులు = రాజకుమారులు, అరుగునప్పుడని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. పరమముని = గౌతమునియొక్క, అతివ = అహల్య, శతమన్యు=ఇంద్రుని యొక్క, రతిహేతువున శాపహతిఁజేసి, తనువికృతిగనున్న=దేహవికారతఁ జెందియున్న, నేల = భూమి, అంత వచింపన్ = అంతటఁ జెప్పఁగా, రాట్తనయులు, అందున్ = ఆభూమియందు, తత్కథల్ = ఆవిశ్వామిత్రుఁడు చెప్పినయహల్యాజారతా ప్రసంగములను, రుచిగొనుచు.

సీ. ఆలీల నలరుచు నరుగునప్పుడు తత్పు
రస్ఫూర్తి మిగులఁ జిత్రంబొనర్చె
రమణీయమైనయారామపాదపరాగ
మాశాపవారణ మాచరింప
నాయతివసుశోభ నాకృతియును సర
సీకృతమానస హ్రీకలనయు
ఘననవరత్న కాంచనధామశోభన
వన్యాభరణవైభవస్ఫురితయు
ఆ. విపులతరపయోధకపదవ్యతిక్రమ
కరనవాంశుకాంతవరణనిరతి
శయసమున్నతియును నయి వారలందఱు
గౌరవమునఁ దన్నుఁ గనుఁగొనంగ. 38

రా. అప్పుడు, తత్=వారియొక్క, పురః=ముందట, స్ఫూర్తిన్ = ప్రకాశించుట చేత, ఆరామపాదపరాగము శాపవారణము నాచరింపఁగా, ఆయతివ = అహల్య, సరసీకృతమానసహ్రీకలనయున్ = పచ్చిగాఁ జేయఁబడినమనోలజ్జాస్థితిగలది, రత్నముల యొక్కయు, కాంచన = బంగారుయొక్కయు, ధామ = కాంతివంటికాంతిగలది, పద్మరాగమౌక్తికచ్ఛాయగల యధరదంతములును సువర్ణచ్ఛాయగలదేహమును గలది, శోభనములైన, వన్య = వనభవములైన నారచీరలు మొదలయిన, ఆభరణ = అలంకారముయొక్క, "అలంకారస్త్వాభరణ" మని అ. వైభవముచేత స్ఫురితయు, "సరసిజ మనువిద్ధం,శైవలేనాపిరమ్యం మలినమపి హిమాంశోర్లక్ష్మ లక్ష్మీం తనోతి,ఇయమపిచమనోజ్ఞా

వల్కలేనాపి తన్వీ కిమివహి మధురాణాం మండనం నాకృతీనా" మ్మని కాళిదాసును శాకుంతలమందుఁ జెప్పినాఁడుగనుక, పయోధరపదవ్యతిక్రమకర=కుచస్థలాతిక్రమమును జేయుచున్న - జాఱుచున్నదనుట, నవ=మనోహరమైన, అంశుకాంత = పైఁటయొక్క, పరణ = కప్పుటయందు, నిరతి = ఆసక్తిగల, శయ = హస్తములయొక్క, "పంచశాఖ శ్శయః పాణిః" అని అ. సమున్నతియును = ఉపచారముగలదియు, ఐ, చిత్రం బొనర్చెనని క్రిందటి కన్వయము.

భా. అలరుచుఁ = వికారరహితుఁడై, తత్పుర = ఆవారణావతముయొక్క, స్ఫూర్తి, ఆరామ=ఉద్యానవనములయందున్న, పాదప = వృక్షములయొక్క, రాగము = వర్ణము, "రాగోనురక్తే మాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితాదిషు" అని వి. ఆశా = దిక్కుల యొక్క, అపవారణము = ఆచ్ఛాదనమును, "అంతర్ధిరపవారణ" మని అ. ఆచరింప, ఆయతి=ఉత్తరకాలఫలముచేతను, వసు = ద్రవ్యములచేతను, శోభనాకృతియు, సరసీ = కొలంకులచేత, కృతమైన, మానస = మానససరస్సుయొక్క, హ్రీకలనయుఁ = లజ్జాస్థితి గలదియు, రత్నకాంచనములయొక్క, ధామ = గృహముయొక్క, శోభఁ = శృంగారముచేత, అవని = భూమికి, ఆభరణములైన వైభవములచేత, స్ఫురితయు, పయోధర పదవీ = మేఘమార్గముయొక్క, అతిక్రమమును, కర=చేయుచున్న, నవాంశువులచేత, కాంత=మనోహరమైన, వరణ=కోటయొక్క, నిరతిశయ, సమున్నతియుఁ = ఔన్నత్యముగలదియు, ఐ, పురస్ఫూర్తిచిత్రంబొనర్చెనని యన్వయము.

తే. హరిపురాభోగవార్తపెంపపుడు వారి
మదిఁ బొడమఁ దలపోసి రట్టిది యటంచుఁ
జెలువసంకోచవిభవవైచిత్రిఁ బరఁగఁ
బరఁగునా నగరంబు గన్పట్టఁజూచి. 39

భా. చెలువు = ఒప్పిదము, పరఁగ, ఆనగరంబునుజూచి, హరిపుర = అమరావతి యొక్క, ఆభోగ = విరివియొక్క, వార్తపెంపు మదిఁబొడమ, "సదృశాదృష్టచింతాద్యాః స్మృతిబీజస్య బోధకాః" అను న్యాయముగనుక, అట్టిది = అమరావతివంటిది, అటంచుఁ దలపోసిరి.

రా. హరి=ఇంద్రునియొక్క, పురాభోగ = తొంటిసంభోగముయొక్క, వార్తపెంపు, వారి=రామాదులయొక్క, మదిఁబొడమఁగా, రట్టు = పరపురుషసంగతివల్లనైన దూఱు, ఇది యటంచుఁజెలువ, సంకోచవిభవ = మిక్కిలికొంకుచేతనైన, వైచిత్రిఁ = వింతలాగుచేత, పరఁగు = ప్రవర్తిల్లుచున్న, ఆన = ఆజ్ఞ, కన్పట్టఁజూచి, నుతించిరని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

తే. అనిశశివవాస మైనపుణ్యాపురమణివ
ఘాపహాస్మృతి వనుచు నాయపకలంక
మానసోత్కర్ష యుక్తులనూననుతులు
సేసి యందఱు తత్పురస్థితిని బరఁగ 40

రా. అనిశశివవాసమైన = నిరంతరశుభప్రదమైన, పుణ్యాపురమణివి = పుణ్యాంగనవు, అఘాపహాస్మృతివి = పాపహరణమైన స్మరణగలదానవు, "అహల్యా ద్రౌపదీ సీతా" అని స్మృతిగనుక, అనుచు, ఆయప=ఆయమయొక్క, కలంక=కలఁక, మానన్=మానునట్లుగా, సోత్కర్షయుక్తులచేత, ఊనన్ = మనస్సున స్థిరమగునట్టుగా, నుతులు సేసి, తత్=ఆయహల్యయొక్క, పురస్థితిని బరఁగన్=ముందరనుండఁగాను, జనిరి.

భా. శివవాసమైన = రుద్రనివాసమైన, పుణ్యాపురమణివి, కాఁగా, అఘాపహాస్మృతివి యనుచు, అపకలంక=నిష్కళంకమైన, మానస=హృదయముయొక్క ఉత్కర్షతోడ, యుక్తులు=కూడినవారు పాండవులు, అనూననుతులు = అధికస్తోత్రములను, చేసి, తత్పురస్థితిని బరఁగన్=ఆపట్టణమున నుండఁగా.

క. చనునెడ శ్రీరాముఁడు పావనినవనిజరూపవైభవశ్రీ నుల్లం
బున నిడి దానవిచిత్రాతనురాగప్రౌఢి వచ్చి తనుఁ బైకొనఁగన్. 41

రా. శ్రీరాముఁడు, పావనిన్=పవిత్రమైనదాని, అవనిజ = సీతయొక్క, రూపవైభవశ్రీని, ఉల్లంబుననిడి, దానన్ = ఆమనస్సునునుంచుటచేత, విచిత్రమైన, అతనుని వల్లనైన, రాగప్రౌఢి = మోహాతిశయము, తనుఁబైకొనఁగా, అనుమతించెనని ముందరి పద్యమునఁ గ్రియ.

భా. శ్రీరాముఁడు = కాంతిచేత నొప్పెడువాఁడు, పావని = భీముఁడు, నవ, నిజ = స్వకీయమైన, శ్రీని, చిత్రమైనయతనురాగప్రౌఢిగలదైన, దానవి = హిడింబ, పైకొనఁగా.

సీ. ఆసమయమున నేమని చెప్ప నరుదెంచి
చూడ నద్భుతతమమూర్తియగుచుఁ
దజ్జ్ఞాతియమితచేతఃకళంకుండు త
ద్గృహమేధితద్వేషమహిమపేర్మి
ననలసముద్వృత్తిహరము గావింపంగ
నంచితానఘవిధిసంచితార్థ
సందర్శనుఁడు గామినిందనపెం పెల
ర్పంగఁ జేకొనియె నారాకొమరులు

తే. నతనియాదరక్రియ గాంచియవలఁ జనిరి
స్వీయగురుయుక్తముగఁ దద్విసృష్టు లగుచు
విదురజనదర్శితోచితవివరసరణి
నలఁత యెఱుఁగక దక్షిణానిలజధృతిని. 42

రా. ఆసమయమున, తత్=ఆశాపమోక్షప్రకారమును, జ్ఞ = ఎఱిఁగినవాఁడై, తద్గృహమేది = ఆయహల్యాపతిగౌతముఁడు, చూడనద్భుతతమస్ఫూర్తియగుచున్ = చూడరానితేజస్సుగలవాఁ డౌచును, అనలస=అధికమైన, ముత్=సంతోషముయొక్క, "ముత్ప్రీతిః ప్రమదో హర్షః" అని అ. వృత్తి, తత్ = ఆయహల్యయందుఁగల, ద్వేషమహిమపేర్మి నిహతముగావింపఁగా, అంచిత = పూజితమైన, అనఘవిధిచేత, సంచిత = సంపాదింపఁబడిన, అర్థసందర్శనుఁడు=తత్త్వజ్ఞానముగలవాఁడు, "అర్థోఽభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషు" అని అ. "దర్శనం నయనస్వప్నబుద్ధిధర్మోపలబ్ధిషు" అని వి. కామినిన్=అహల్యను, చేకొనియెను, రాకొమరులు=రామలక్ష్మణులును, అతని = గౌతమునియొక్క, ఆదరక్రియ = ఆదరణను, కాంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్ = విశ్వామిత్రునితోఁగూడ, తత్ = ఆగౌతమునిచేత, విసృష్టులగుచు, దక్షిణానిలమువల్ల, జ= పుట్టిన, ధృతిన్=సంతోషముచేత, అలఁతయెఱుఁగక, విదురజన=నెళవరులచేత, "జ్ఞాతాతు విదురో విందః" అని అ. దర్శిత=చూపఁబడిన, ఉచితమైన, వి=విశేషించిన, వివరణిన్=మంచిత్రోవయందు, చనిరి.

భా. ఎంచిచూడనరుదు, ఇది కవివాక్యము. అమితచేతఃకళంకుఁడు, తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, జ్ఞాతి=దుర్యోధనుఁడు, అద్భుతమైన తమోగుణముయొక్క, స్ఫూర్తి= ఉద్రేకము గలవాఁడు, అగుచు, తత్ = ఆధర్మజునియొక్క, గృహమును, ఏధిత = వృద్ధిఁబొందిన, ద్వేషమహిమయొక్క, పేర్మిన్=ఆధిక్యముచేత, అనల = అగ్నియొక్క, సముద్వృత్తిన్ = దరికొల్పుటచేత, హతముగావింపంగ, అంచి = ఒకమనుష్యుని ననిపి, తాను, అఘవిధిన్ = పాపపువిధిచేత - ఆగృహదాహవిధిచేతననుట, సంచిత= సంపాదింపఁబడిన, అర్థసందర్శనుండు = ప్రయోజనప్రాప్తిగలవాఁడు, కామిన్=కాఁకుండుటచేత, నిందన = అపకీర్తినే, చేకొనియెను, తద్విసృష్టులగుచున్ = ఆయగ్నిభయముచేత విడువఁబడ్డవారై - అగ్నిభయమును దప్పించుకొన్నవారైయనుట, విదురునియొక్క, జన=దూతచేత, దర్శితమైన, వివరసరణిన్ = బిలమార్గమున, "సుషిరం వివరం బిల"మని అ. దక్షిణ=సమర్థుఁడైన, "దక్షిణస్సరళోదారపరచ్ఛందానువృత్తిషు" అని వి. అనిలజ= భీమునియొక్క, ధృతిన్=ధారణముచేత, ఆరాకొమరులు=పాండవులు, అతని=దుర్యోధనునివల్లనైన, ఆ, దర=భయముయొక్క, "దరోఽస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే" అని అ. క్రియను, కాంచి = ఎంచి, స్వీయగురుయుక్తముగన్ = తమతల్లితోఁగూడ, ఆవలచేకొనియె నని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

ఆ. తొడఁగి యపుడు దానితోఁబుట్టుగురుతర
సంగరసముదీర్ణ సరణిఁ బరఁగ
వాని నంత గెలిచి స్వగురుకథాదర
మమరఁ బ్రమదయుక్తి కనుమతించె. 43

భా. దానితోఁబుట్టుగు=హిడింబుఁడు, ఉరుతర, సంగర=యుద్ధమందు, పరఁగ వానిఁ గెలిచి, స్వగురుకథా = కుంతిధర్మజులమాటమీఁదనైన, ప్రమదయుక్తికి = హిడింబా సంయోగమునకు, అనుమతించెను.

రా. దానితోఁబుట్టు = రాగప్రౌఢితోఁగూడఁబుట్టునట్టి, గురుతర, సంగరసము = ఆపేక్ష, ఉదీర్ణసరణిఁబరఁగ, వానిన్ = ఆమన్మథరాగసంగవాంఛలను, గెలిచి=అణఁచి, స్వగురుకథా = విశ్వామిత్రుని గంగాసంభవాదికథలయందుఁగల, ఆదరము, అమరఁగా, ప్రమద=సంతోషముయొక్క, యుక్తికి ననుమతించెను.

వ. అంత. 44

తే. ఉరుగుణాద్భుతజనకసుతోదయమహి
మాతిశయము సాధించి పుణ్యజన కాంత
సుగుణ యనిపించుకొనిన భాసురపురమణిఁ
జూపుతగులు వహించె నుత్సుకత నతఁడు. 45

రా. ఉరుగుణాద్భుతుఁడైన జనకునికి, సుతా = కొమార్తెయైన సీతయొక్క, ఉదయ = పుట్టుటచేతనైన, మహిమాతిశయమును సాధించి, పుణ్యజన = సుజనులచేత, కాంత = మనోహరమైనది, భాసురపురమణిన్ = పురశ్రేష్ఠమైనమిథిలయందు, అతఁడు= రాముఁడు, చూపుతగులు వహించెను.

భా. ఉరుగుణుఁడైన యద్భుతజనకుఁడైన, సుత=ఘటోత్కచునియొక్క, పుణ్య జనకాంత=రాక్షసస్త్రీ హిడింబ, "యాతుధానః పుణ్యజనః" అని అ. అనిపించుకొనినన్= పోయినను, అతఁడు = భీముఁడు, భాసురపు, రమణిన్ = హిడింబయందు, చూపుతగులు వహించెను=అనురాగము నిలిపెను.

ఉ. అన్నగరంబు ప్రోది దన రారఁగఁ దమ్ములఁ గన్న తల్లి నా
సన్నుతఖేలనుండు వికసన్నయనైకవిలాసగౌరవా
భ్యున్నతిఁ దద్వనాంతమునఁ బ్రోచెఁ గడుం దనశ్రాంతి యాత్మలో
నన్నె యయం గణింపఁడు మనస్స్థిరతన్ వివరించుపూనికన్. 46

భా. అన్న=ధర్మరాజు, కరంబు = మిక్కిలియు, తమ్ములను గన్నతల్లిని, ఆసన్నుత ఖేలనుండు=భీముఁడు, నయ=నీతియొక్క, నైక=ఉన్నతిచేత, ప్రోచెను=రక్షించెను. తన,

శ్రాంతి=అలమటను, ఆత్మలోనన్ = మనస్సునందు, నెఱయ, గణింపఁడు = ఎంచఁడు, పూనికన్=యత్నముచేత, మనస్థిరతన్=మనస్స్థైర్యమును, వివరించును, ఆయనపూనికఁ జూచినను మనస్థైర్య మేర్పడు చున్నదనుట.

రా. అన్నగరంబు=మిథిలాపురి, ప్రోదిఁదనరారఁగ, తమ్ములఁగన్నతల్లి నాన్=పద్మముల కుత్పత్తిస్థానమనఁగా, సన్నుత=వర్ణితమైన, ఖేలన్ = లీలచేత, ఉండు=ఉండెడి, వికసన్నయన=తెలికన్నులయొక్క, ఏక=ముఖ్యమైన, విలాసగౌరవ=శృంగారాతిశయము యొక్క, అభ్యున్నతిచేత, తత్=ఆపట్టణముయొక్క, వనాంతమునన్=ఉద్యానవనమందు, ప్రోచెను. పద్మకాంతిగల నయనములచేతఁ బ్రోచెననఁగాఁ గటాక్షించె ననుట. లక్షణా ప్రయోగము. "గిరానుజగ్రాహతరాంనరాధిపః" అని నైషధమందు. తనశ్రాంతిని, మనస్థిరతన్విన్=మనస్సున లగ్నమైన స్త్రీని సీతను, వరించుపూనికన్ = వివాహ మగు యత్నమున, శ్రాంతిని గణింపఁడని యన్వయము.

వ. అది యట్లుండె వారలందఱు తత్ప్రకారంబున విపినమార్గవర్తనంబు నడపి యథోచితగమనంబున. 47

రెంటికి సరి - సులభము.

క. చనిరి పురసవిధమార్గం
బున సద్ద్విజలీలలు నడపుచు మాధుకరా
శన మొనఁగూర్చుచు నపుడుప
వనసంతతి యలరఁ జేసె వారలయాత్మన్. 48

రా. పుర = మిథిలయొక్క, సవిధ=సమీపమైన, "సదేశాభ్యాససవిధసమర్యాదస దేశవ"త్తని అ. మార్గమందుఁ జనిరి. అపుడు, సత్ = లెస్సైన, ద్విజ = పక్షులయొక్క, లీలలను, నడపుచున్=చేయుచును, మాధుకర=భ్రమరసంబంధమైన, "తస్యేద"మ్మని అణ్ప్రత్యయాంతము. అశనము=పూఁదేనెనుట, ఒనఁగూర్చుచు, ఉపవనసంతతి=ఉద్యానపరంపర, వారల=రామాదులయొక్క, ఆత్మన్=మనస్సును అలరఁజేసెను.

భా. పుర=ఏకచక్రపురముయొక్క, ద్విజలీలలు=బ్రాహ్మణవేషములను మాధుకరాశనము=భైక్షమును, పవనసంతతి=భీముఁడు, కడమ సరి.

ఆ. అందుదారవృత్తి నందితానేకచ
క్రాగ్రహారహితవిహారమహిమఁ
బ్రచురసారసమద బకదర్పహారితఁ
దనరె సరసు లందఱును నుతింప. 49

భా. అందున్ = ఆవర్తనలందు, ఉదారవృత్తినంది = సాహసవృత్తిని బొంది యనుట. తాను = భీముఁడు, ఏకచక్రాగ్రహారమునకు, హిత = ప్రియమైన, విహారమహిమచేత, ప్రచురసార = అధికబలముగల, "సారో బలే స్థిరాంశేచ" అని అ. సమద=గర్వసహితుఁడైన, బక=బకాసురునియొక్క, దర్పహారితన్ = గర్వాపహారిత్వముచేతఁ చంపుటచేత ననుట, సరసులు=రసికులు, నుతింపఁ దనరెను.

రా. అందున్ = ఆపట్టణమందు, దారవృత్తి = భార్యావర్తనచేత, నందిత = సంతోషితములైన, అనేక చక్రవాకపక్షులయొక్క, కోకశ్చక్రశ్చక్రవాకః" అని అ. ఆగ్రహ = కోపముచేత, అరహిత = విరహితమైన, ఔత్సుక్యముగల దనుట, విహారమహిమన్ = సంచారాతిశయముచేతను, సారస = బెగ్గురులయొక్కయు, మదబకముల యొక్కయు, దర్ప=విశృంఖలసంచారముచేతనైన, హారితన్ = మనోహరత్వముచేతను, సరసులు=కొలఁకులు, ఈకారాంతము, తనరెను.

క. జననేత్రచిత్రదారుణా, వనజగతులనిశలసత్త్వవశత నడచుచోఁ
గన నరుదురమారూఢిం, దనరె జితాంగారపర్ణదర్పోదయతన్. 50

రా. ఇంకఁ బురవర్ణన, జననేత్రచిత్రద, అరుణవనజగతులు = కెందామరల ప్రకారములు, అనిశ = ఎల్లప్పుడు, లసత్త్వవశత = శోభావశత్వము, నడచుచోన్ = నడచెడిచోట నాపట్టణమందు, కననరుదు = చూడ నశక్యము, జిత = జయింపఁబడిన, అంగార=అగ్నిశకలములు గల, రక్తవర్ణములు గలవనుట, పర్ణ=రేకులయొక్క, దర్పోదయతన్=గర్వోన్నతి గలవౌటచేత, రమారూఢిన్, లక్ష్మీప్రాప్తిచేత, తనరెను, అరుణపద్మములు నిత్యశోభావశత వర్తిల్లెడుపట్టున రమారూఢిచేఁ దనరినది గనుకఁ జూడ నద్భుతమనుట.

భా. జననేత్రములకుఁ జిత్రములును, దారుణ = భయంకరములు నైన, వనజగతులన్ = వనభూములయందు, "జగతీ రత్నగర్భా చ" అని అ. నిశలన్=రాత్రులయందు. సత్త్వవశతన్ = బలవంతుఁ డౌటచేత, నడచుచోన్ = నడిచెడునప్పుడు, కనన్ = చూచుటకు, నరుదురము=అర్జునునియుద్ధము, జితమైన యంగారపర్ణుఁ డనెడు గంధర్వునియొక్క యహంకారాతిశయము గల దౌటచేతఁ దనరెను.

వ. అంతట వారియంతరంగంబునందు. 51

క. వివిధద్విజాళిభూమా
నవరతసంశ్లాఘితస్వయంవరకల్యా
ణావిధివరద్రుపదసుతా
నవమంజులతాప్రవృత్తినడపెఁ గుతుకమున్. 52

భా. ద్విజాళి = బ్రాహ్మణసమూహములయొక్క, భూమ - బాహుళ్యముచేత, అనవరతమును సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరమనెడు కల్యాణవిధిగల, ద్రుపదసుతా = ద్రౌపదియొక్క, నవ=నూతనమైన, మంజులతా = మనోహరత్వముయొక్క, ప్రవృత్తి = వృత్తాంతము, కుతుకమును నడపెను.

రా. వివిధద్విజాళి = పక్షిసమూహములయొక్క, భూమ = బాహుళ్యముచేత, సంశ్లాఘితమైన స్వయంవరకల్యాణవిధిచేత, పర = వరులైన, ద్రు=వృక్షములు, "ద్రు ద్రుమాగమాః" అని అ. పద స్థానముగాఁ గలవియునైన, సుతానవ=మంచికోమలత్వము గల, మంజులతా=రమ్యలతలయొక్క, ప్రవృత్తి, కుతుకమును నడపెన్ = సంతోషమును జేసెను, తీఁగెలు తమంతనె చెట్లఁ బ్రాకినను స్వయంవరమున వరించినట్లుంబలె నుండె ననుట; ద్విజశబ్దమున బ్రాహ్మణధ్వని, ఆవృక్షములఁజూచి వివాహాపేక్ష గల రాముఁడు సంతోషించె నని భావము.

శా. అంతన్ వారలు రామభద్రుపదరాజ్యారూఢిచే నెంతయుం
జింతాతీతవిశేషులై ప్రబలలక్ష్మీ న్మించుచంచద్ఘనో
పాంతం దత్పురి గూఢరాజపదవిప్రాకారరేఖన్ శుచి
స్వాంతుల్ సేరిరి తత్పురోహితముఖవ్యాక్షిప్తసన్మానులై. 53

రా. వారలు = విశ్వామిత్రాదులు, రామభద్రు = రామునియొక్క, పదరాజి = పాదవిన్యాసపంక్తియొక్క, ఆరూఢిచేన్ = ప్రాప్తిచేత, చింతా=భావనను, అతీత = అతిక్రమించిన, స్యాచ్చింతా స్మృతిరాధ్యాన" మని అ. విశేషులై = వింతగుణములు గలవారై, ప్రబలన్ = ప్రబలునట్టుగా, భావింపశక్యముగాని శృంగారములఁ దగునట్టుగా ననుట, లక్ష్మీన్మించు, గూఢ==ఆవృతమైన, రాజపదవి = చంద్రమార్గముల, రఘువంశ మందు "వైదేహిబంధోర్హృదయం. విదద్రే" అన్నట్లు, ప్రాకారశ్రేణిగలయని, తత్పురిన్ = ఆమిథిలను, తత్ = ఆపట్టణమందున్న, పురోహితుఁడు మొదలైనవారిచేత వ్యాక్షిప్తసన్మానులై చేరిరి, జనకునిపురోహితామాత్యు లెదురుగావచ్చి తోడుకొని పోఁగాఁ బోయిరనుట.

భా. రామ = రమ్యమైన, భ = కాంతిగల, స్త్రియాం పుంవద్భాషిత" అను సూత్రమునఁ బుంవద్భావము. ద్రుపదునియొక్క, రాజ్యముయొక్క యారూఢిచేన్ = రాజత్వప్రాప్తిచేత, చింతాతీత, విశేషులై = తాత్కాలికావస్థగలవారై, "విశేషః కాలికో వస్థా" అని అ. ప్రబలలక్ష్మీన్ = ఉత్కృష్టబలములయొక్క యతిశయముచేత, తత్పురిన్=ఆద్రుపదునిపట్టణమును, గూఢమైన, రాజపద = రాజచిహ్నముగల, "పదం వ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుషు" అని అ. విప్రాకారరేఖన్=బ్రాహ్మణాకృతిచేత సౌందర్య లీలచేత, శుచిస్వాంతులు? వారలు = ధర్మరాజాదులు, తత్ = అలాగు ప్రసిద్ధ

లయిన, పురః = ముందటికి, హిత = శ్రేయస్కరములైన, ముఖ సంచారములు గల, "ముఖం నిస్సరణేవక్త్రే ప్రారంభోదయయోరపి" అని వి. వి=పక్షులచేత, "వినిర్విఘ్నే చతు పక్షిణి" అని వైజయంతి. ఆక్లిష్ట = మిక్కిలిఁ జేయబడ్డ, సస్నానులై = బహుమానము గలవారై "మానశ్చిత్తసమున్నతిః" అని అ. మంచిశకునము లవుచు నుండఁగా ననుట, చేరిరి. తచ్ఛబ్దము ప్రసిద్ధవాచక మైనందున, "అనుభవతి శచీత్థం సా ఘృతాచీముఖాభిః" అని నైషధమందు.

ఆ. అందుఁ దన్నృపాలుఁడాత్మజ కిది యుంకు
వంచు నెక్కుడనియమించినట్టి
కార్ముకోత్తమమునుఘనమైనమూర్తిల
క్ష్యంబు సూచి రాన్నృపాత్మభవులు. 54

భా. అందుఁ = పట్టణమందు, ఘనమైన, మైనమూర్తి = మీనసంబంధమైన యాకృతిగల, లక్ష్యంబు = గుఱిని - మత్స్యయంత్రమను ననుట, కడమ సులభము.

రా. ఘనమైన, మూర్తి = కాఠిన్యముచేత, "మూర్తిః = కాఠిన్యకాయయోః" అని అ. లక్ష్యంబు = చూడఁదగినదాని, వింటికి విశేషణము, చూచిరి.

వ. అటమున్న సకలదిగ్దేశాగతులైన రాజకుమారులు నిజశక్తితారతమ్యంబునం జేసి దర్శన స్పర్శనచాలనోచ్చాలనాదివ్యాపారపారాహంకారులగుచు శిథిలప్రయత్నులయి తొలంగిపోవం జేవ మిగులు నమ్మహాకోదండంబు గనుంగొనునప్పుడు వారలందు. 55

రా. వ్యాపారములు పారముగాఁ గలయహంకారము గలవారై, వారలందుఁ = రామలక్ష్మణులందు, భారతార్థమునకును నీలాగున నే.

చ. అనుపమదివ్యవిక్రమసమగ్రుఁడు రామవిభుండు జిష్ణుఁ డా
యనితరభేద్యరౌద్రధనువశ్రమభంగిగ వంచి బాహులీ
ల నెరసె నభ్రగానిమిషలక్షహృదంబకవృత్తి నుర్వరా
జనహృదయాక్షివర్తనముఁ జాలఁగ నద్భుతవార్ధి ముంచుచున్. 56

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుండు, రౌద్ర = రుద్రసంబంధమైన, ధనువును, ఉకారాంతము. "సోయం ధనుర్జనివక్రః" అని నైషధమందుఁ బ్రయోగము. అశ్రమ = అనాయాసముననే, భంగిగఁ =భంగము గలదానిఁగా, వంచి=విఱిచియనుట, అభ్రగ = గగనచరులైన, అనిమిష = దేవతలయొక్క, లక్ష=లక్షసంఖ్యల యొక్క, హృదంబకవృత్తిఁ = హృదయముయొక్కయుఁ గన్నులయొక్కయువ్యాపారమును, అద్భుతవార్ధిని ముంచుచును బాహులీలల నెరపెను.

భా. అభ్రగ = ఆకాశమందుఁ జరించుచున్న, అనిమిష=మత్స్యమనెడి, "సుర మత్స్యావనిమిషౌ" అని అ. లక్ష = గుఱిని, "లక్ష్యం లక్షం శరవ్యం చ" అని అ. హృత్ =హరించునట్టి, అంబక=బాణముయొక్క, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వై. వృత్తిన్ = వర్తనచేత - ప్రయోగముచేత ననుట, కడమసరి.

చ. ఉదుటున నట్లు తన్మహిపుఁడొడ్డినయొడ్డు జయించి యేమనం
దదసహకర్ణశల్యసముదగ్రతరప్రధనాశ్రితాధికా
భ్యుదయతఁ జెందె భీమభుజపుష్టిసహాయతఁ దజ్జయార్థులై
కదిసి సమస్తభూపతులు గైకొని రంతకమున్న భంగమున్. 57

భా. అట్లు తన్మహిపుఁడు = ద్రుపదుఁడు, ఒడ్డిన, ఒడ్డు=పందెమును, జయించి, తత్ = ఆజయమును, అసహ = సహింపని, కర్ణశల్యులతోడనగు సముదగ్రతరమైన, ప్రధన = యుద్ధమందు, "ప్రధనం ప్రవిదారణ" మని అ. అధికాభ్యుదయతను = ఉచ్ఛ్రియమును, భీమ = భీమునియొక్క, భుజపుష్టిసహాయతవలనఁ జెందెను, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, జయార్థులై భూపతులు, అంతకమున్న = ఆకర్ణశల్యులయుద్ధము కంటెముందే, భంగమున్ = అపజయమును, కైకొనిరి.

రా. తత్ = ఆవిల్లు విఱుచుటవల్ల, అసహ = ఓర్వనివారియొక్క, కర్ణములకు శల్యమైన, ప్రథన్=ఖ్యాతిచేత, "ప్రథాఖ్యాతౌ" యని యమరసంకీర్ణవర్గులో ఆశ్రితాధిక, అభ్యుదయత = అభ్యుదయముననుట, భీమ=భయంకరమైన, తత్=ఆవింటియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. అతఁడు వీర్యశుల్కయగు రాజసుత నట్లు
దనదుసొమ్ముఁ జేసికొని భృశప్ర
కాశితాత్మవంశుఁడై శోభిలెను మామ
కసదృశప్రమోదమావహిల్ల. 58

రా. ఆతఁడు = రాముఁడు, వీర్యశుల్కయగు=పరాక్రమమే యుంకువగాఁగల "శుల్కస్త్రీధనేపి చ" అని అ. భృశప్రకాశిత, ఆత్మవంశుఁడై, తనవంశమునకు ఖ్యాతిఁ దెచ్చిన వాఁడై శోభిలెను.

భా. అతఁడు=అర్జునుఁడు, భృశ=మిక్కిలియు, ప్రకాశిత = తెలుపఁబడిన, తామును దమవంశమును గలవాఁడై, శోభిలెను.

సీ. అసమానపాండుకీర్తిసమృద్ధిజనకుండు
ధర్మరాజీడితకర్మపరుఁడు
స్వజననియుక్తియు వరగుణవ్యాసము
నీశ్వరాజ్ఞయుఁ దనహృదయగతియు

నేకమై తనుఁ జాల నెచ్చరింప నిజాను
　　జులసన్మతిని బిల్చి తెలియఁ జెప్పి
తమకు నందఱకు నుదారభావంబున
　　నాచరింపఁగ బాత్ర మగుట యరసి
తే. యునికి నపు డాసుబాహుజ యోపశోభి
తమ్ము లైనకుమారరత్నములకాభు
జద్రవిణశుల్క యనుజల జాతబాంధ
వరుచిఘనహృదబ్జామోద గరిమ నొసఁగె. 59

భా. పాండు = పాండురాజుయొక్క, కీర్తిసమృద్ధికి, జనకుండు=ఉత్పత్తిస్థానమైన వాఁడు, ధర్మరాజు, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, "ఈడిత శస్త పణాయిత పనాయిత ప్రణుత ప్రణిత పనితాని" అని అ. కర్మ=ప్రయోజనములయంచు, పరుఁడు, స్వజనని = కుంతియొక్క, ఉక్తియుఁ = వాక్యమును, వరగుణుఁడైన వ్యాసమునీశ్వరునియొక్క యాజ్ఞయును, ఎచ్చరింప, నిజానుజులన్=భీమాదులను, తమకు నందఱకును=అయిదుగురికిని, దారభావంబునన్=భార్యాత్వముచేత, ఆ, సుబాహుజయోపశోభితమ్ములైన=భుజశౌర్యశోభితులైన, కుమారరత్నములకు, రత్నశబ్దమునకు విశేషణముగనుక శోభితశబ్దము నపుంసకము, ఆభుజద్రవిణశుల్కయను = భుజసత్త్వమే=యుంకువగాఁగలద్రౌపదియనెడి, "ద్రవిణంతురో బలశౌర్యాణి" అని అ. జలజాతబాంధవరుచి=సూర్యదీప్తి, హృత్=హృదయములనెడి, అబ్జ=తామరలకు, ఆమోద=హర్షమనెడిసౌరభ్యముయొక్క. శ్లిష్టరూపకము. "ఆమోదో హర్షగంధయోః" అని వి. గరిమన్=అతిశయమును, ఒసఁగెను.

రా. అసమానమై, పాండు=శుభ్రమైన, కీర్తి సమృద్ధి గలవాఁడు, జనకుండు, ధర్మరాజి=ధర్మపంక్తిచేత, ఈడిత = స్తోత్రముచేయఁబడిన, స్వజన = తనయాప్తజనులయొక్క, నియుక్తియుఁ=నియోగమును, వర=వరులయొక్క, గుణవ్యాసము = గుణవిస్తారమును, "విస్తారో విగ్రహో వ్యాసః" అని అ. "శ్రితోరుర్వ్యాసోమహాభారతసర్గయోగ్యః" అని నైషధప్రయోగము. ఈశ్వరాజ్ఞయు, నిజానుజున్=తన తమ్ముఁడైన కుశధ్వజుని, ఉదారభావంబునన్=మహత్త్వముచేత, సుబాహు=సుబాహుఁడనురాక్షసునియొక్క, జయముచేత, ఉపశోభి=ప్రకాశించెడు రామునియొక్క, తమ్ములయిన కుమారరత్నములకున్ = లక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులకు, ఆ, భుజద్రవిణశుల్క=సీతయొక్క, అనుజలన్ = చెల్లెండ్రైనయూర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తులను, జాత=పుట్టిన, బాంధవ=బంధుత్వమునందుఁగల, రుచిన్=అపేక్షచేత, "అభిషంగే స్పృహాయాంచ

గభస్తౌ చరుచిస్త్రీనయా'' మ్మని అ. ఘనహృదబ్జా మోదగరిమచేతను నొసఁగెను, భరత శత్రుఘ్నులును సమీపమున లేకున్నను వారికి నిచ్చెదనని వెళ్లినాడె ననుట.

వ. అంతఁ దత్ప్రవృత్తి యాకర్ణించి. 60

క. తనయులు దాను నపుడు త
జ్జనకుం డరుదెంచి చూచు జనులకు ననుభా
వనిరూఢి మానితానం
తనవోత్సవముగ నొనర్చెఁ దత్పరిణయమున్. 61

రా. తత్ = ఆకుమారరత్నములయొక్క, జనకుండు=దశరథుఁడు, తనయులు= భరతశత్రుఘ్నులును, అనుభావనిరూఢిక్ = ప్రభావమహిమచేత, మానితానంతనవో త్సవ మయియుండఁగా, తత్పరిణయముక్=ఆరామాదులవివాహమును. "తథాపరిణ యోద్వాహోపయామాః పాణిపీడన" మని అ. ఒనర్చెను.

భా. తత్ప్రవృత్తి=ఆధర్మరాజుయొక్క ప్రవర్తనను - పెండ్లియాడవలె ననెడి ప్రయత్నము ననుట, ఆకర్ణించి, తనయులు, ధృష్టద్యుమ్నాదులు, తత్ = ద్రౌపది యొక్క, జనకుండు=ద్రుపదుఁడు, అరుదు, ఎంచి చూచుజనులకు, అను=అరుదనెడి, భావనిరూఢి=తలఁపుయొక్క దార్ఢ్యమును. మాని=చాలించి, తాను, అంత.

వ. అందు 62

అందు=ఆవివాహమందు.

క. త్రిజగద్భూషణ మగుభూ,మిజనాదృతశీలఁ గృష్ణమృగనేత్రఁ బురం
ధ్రిజనులుగయిచేసిరి సొం,పుజనింపవివాహయోగ్యభూషావిధులన్.

భా. భూమిజనాదృతశీలను, కృష్ణక్ = ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

రా. భూమిజను = సీతను, ఆదృతశీలను, కృష్ణమృగనేత్రక్ = హరిణాక్షిని, పురంధ్రిజనులు=ముత్తైదువలు, పురంధ్రిశబ్ద మికారాంతమునకు, "పురంధ్రిభిశ్చక్రమశః ప్రయుక్త" మని కాళిదాసుప్రయోగము. కయిచేసిరి=అలంకరించిరి,

మహాస్రగ్ధర. లలనం గైసేసికాంతల్రమణగృహమహా
లక్ష్మివై యొప్పు మంచుం
గలితాశీర్వాద లైరక్కడమముగురుభా
గ్యస్థితుల్ మీఱ నీదృ
గ్బలవన్మాల్యాంగరాగాభరణవసనసౌ
భాగ్యలక్ష్మీకలై కాం
తలగత్సంసేవలందుం దలఁపు మనుచు ను
త్కంఠఁ బ్రాపించి రందున్. 64

రా. అక్కడమముగురు=ఊర్మిళామాండవీశ్రుతకీర్తులు, ఈదృక్ = ఈసీతాలంకారమువంటి, మాల్యాంగరాగాభరణవసనములయొక్క, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలై = సౌభాగ్యాతిశయముగలవారై, కాంత = పతులయందు, లగత్ = తగిలిన, సంసేవలందుక్= పతిసేవలందనుట, తలఁపు=కోరికను, మనుచు=పోషింపుచున్న, ఉత్కంఠను బ్రాపించిరి= పతిసేవకు వేగిరించిరనుట.

భా. లలనంగై సేసి రమణులయొక్కగృహములకు, మహాలక్ష్మివై = ఒప్పిదమవై, ఉండుమంచుఁ గృతాశీర్వాదలైరి, ఆకాంతలనెడుమాట, అక్కడక్ = ఆపతిగృహములయందు, మముక్=మిమ్మును, గురుభాగ్య. ఈదృక్ = ఇప్పటిశృంగారమువలెనే, సౌభాగ్యలక్ష్మీకలా=సౌభాగ్యసంపత్సమృద్ధియొక్క, ఏకాంత = మిక్కిలియు, లగత్= తగిలిన-ఆసక్తిగలయట్టివనుట, సంసేవలందుక్=అనుభవములయందును, ఫలితార్థము, ఇటువంటియలంకారములు ధరియించెడువేళ ననుట, తలఁపుమనుచు నుత్కంఠఁ బ్రాపించిరి.

వ. తద్వధూజనకుండును దత్కాలసముపస్థితం బైనవరసమాగమంబున కత్యంతసంతుష్టుం డగుచు ననంతవిభవసంపదలు వొదల నెదురుకోలు సేయించి తత్ప్రవేశోత్సవంబు నడపునప్పుడు. 65

రెంటికి సరి-సులభము.

సీ. నృపకన్యకలకనిందితనవభ్రమరకా
స్యవిలాసలక్ష్మీనిరస్తపూర్ణ
తారకాధిపతుల కారయఁ దత్పూర్వ
భవసంచితోరుతపఃఫలంబు
లేగురుశుభగుణభోగాంచితులు వీర
లీరీతిఁ దగఁ బతులై రటంచు
లోకరక్షణచతురాకారభాగ్దివ్య
విమలతేజోవిలాస మిది యనుచు
తే. నర్థి నేతెంచి చూచెఁ బౌరాళి యత్యు
దారమణిభూషణోజ్జ్వల దాశరథుల
మాంగలికవస్త్రరత్నభూషాంగరాగ
పాండుసూనులఁ గన్నులపండువుగను. 66

భా. అలకనిందితనవభ్రమరకు "అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః" అని అ. ఆస్యవిలాసలక్ష్మీచేత, నిరస్త=తిరస్కరింపఁబడిన, తారకాధిపునియొక్క, తులకుక్ = సామ్యముగలదానికి, నృపకన్యకుక్=ద్రౌపదికి, తత్పూర్వభవ = ఆద్రౌపది పూర్వజన్మమందు,

సంచిత=సంపాదింపఁబడిన, తపస్సుయొక్క ఫలంబులు, ఏగురుపతులై రటంచును, చతుర= సమర్థములైన, ఆకారములను, భాక్ = పొందిన, దివ్య = ధర్మానిలశక్రాశ్వినులయొక్క, తేజః = అంశలయొక్క మణిభూషణములచేత, ఉజ్జ్వలత్ = ప్రకాశింపుచున్న, ఆశ=దిక్కులుగల, రథులక్ = రథములుగలవారిని, మాంగలిక = శుభార్థములైన, వస్త్రాదులుగల, పాండుసూనులక్=పాండవులను, కన్నులపండువుగఁ బౌరాళి యే తెంచి చూచెనని యన్వయము. ద్రౌపది పూర్వజన్మమందు నీశ్వరునిఁగూర్చి తపస్సుచేసి యైదు గురుపతులవేఁడెనని యాదిపర్వమునం దో విస్తారముగాఁ జెప్పియున్నది.

రా. నృపకన్యకలకు, అనిందిత=నిందింపఁబడని, నవ, భ్రమరక = ముంగురులు గల, "తే లలాటే భ్రమరకాః" అని అ. ఆస్య = ముఖములయొక్క, విలాసలక్ష్మిచేత, నిరస్త=తిరస్కృతుఁడైన, పూర్ణతారకాధిపతిగలవారికి, లోక = భువనములయొక్క, "లోకస్తు భువనే జనే" అని అ, రక్షణార్థమైన, చతుః=నాలుగైన, ఉజ్జ్వల = ప్రకాశించుచున్న, దాశరథులక్=దశరథపుత్త్రులను, అంగరాగ = మైపూఁతలును, పాండు= ధవళములైన, సూనులక్=పుష్పములును గలవారిని, దాశరథులఁ బౌరాళి చూచెను.

చ అలఘుతరాజవంశమణులై విలసిల్లెడునక్కుమారకుల్
నలుగురురూపవైభవకళల్ గడు మీఱుచు సద్గుణాతిశీ
తలచతురాకృతిన్ మెఱయు తజ్జనకాన్వయభాగ్యలక్ష్మి నా
నలరెడు పెండ్లికూఁతులసదాదర మొప్పఁగ నోలిఁ బెండ్లి యై. 67

రా. అలఘుతర, అజ=అజునియొక్క, వంశమునకు, మణులై=అలంకారమైన వారై, విలసిల్లెడు, నలుగురు=రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు, చతుః=నాల్గైన, ఆకృతిన్= ఆకారములచేత, మెఱయు, తత్=ఆ, జనక=జనకునియొక్క, అన్వయభాగ్యలక్ష్మినా నల రెడుపెండ్లికూఁతుల - జనకునిభాగ్యలక్ష్మి నాలుగాకారములై యున్నవారి నని యుత్ప్రేక్ష. పెండ్లియై, అతులితానందమునఁ బేర్చిరి యని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. అలఘుతన్ = అలఘుత్వమున, రాజవంశ=చంద్రవంశమునకు, "రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే" అని వి. అక్కుమారకులు=పాండవులు, చతురాకృతిన్=మనో హరాకృతిచేత, నల=నలునియొక్క, గురురూపవైభవకళలను, మీఱుచు, తత్=అద్రౌ పదియొక్క, జనక, పెండ్లికూఁతు, లసదాదరమొప్పఁగ, కడమ సరి.

తే. అతులితానందమునఁ బేర్చి రంత విదుర
మంత్రిధృతరాష్ట్రుఁ డమ్మహామహులతండ్రి
వినిహతమనోవిచారుఁ డై తనదుపురికిఁ
గొడుకులవధూయుతముగఁ దోడ్కొంచు రాఁగ. 68

భా. విదురమంత్రి=విదురుఁడు మంత్రి గాఁగల, ధృతరాష్ట్రుఁడు, అంత=వివాహ వృత్తాంతమంతయు, విని, హృతమనోవిచారుఁడై, పాండవు లేమైరో యనువిచారమును విడిచి, తనదుపురికి, కొడుకులన్=ధర్మరాజాదులను, వధూయుతముగన్ = ద్రౌపదితోఁ గూడ, తోడ్కొంచురాఁగన్ = తోడితెచ్చుటకు, అనుప నని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. అంత, విదుర = వివేకులైన, "జ్ఞాతాతువిదురోవిందః" అని అ. మంత్రి = ప్రధానులచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, రాష్ట్రముగలవాఁడు, వినిహృతమనోవిచారుఁడై, పుత్రుల కనుకూలవివాహములాయెను గనుక, రాఁగన్=రాఁగా.

సీ. ప్రౌఢిఁ బేర్చినవారిభావ మెలర్పంగ
నసుపశాంతాత్మత నరుగుదెంచి
రాకుమారులవైరిలోకాభిగమ్యభు
జావిజృంభణగుణశ్లాఘునుండు
వీరుసర్జునుఁ బరశూరులసత్ప్రతా
పాన్వితభీమబాహాసహాయుఁ
డై యోర్చినట్టియాహవజయశోభిరా
ముండని వేడ్కఁ బెంపున వెదకుచుఁ
తే. బఱపె మిక్కిలిఁ జూడ్కులందఱిని గడచి
యవల దాశరథిశ్రేష్ఠుఁ డైనయతని
పైఁ బురస్థితజనకదంబకముచిత్త
ములమహాదరసంభ్రమ మొలయ నపుడు. 69

రా. నవ = నూతనమైన, అరిభావము = శత్రుత్వము, ఎలర్పంగ, అనుపశాంత=శాంతముగాని, ఆత్మతన్ = బుద్ధిగలవాఁడౌటచేత, అరుగుదెంచి, రాకుమారులవైరి, శ్లాఘనముగలవాఁడు, అర్జునున్ = కార్తవీర్యార్జునుని, పరశు = గండ్రగొడ్డలిచేతనగు, ఉరు=అధికమైన, లసత్ప్రతాపముతోడ, అన్విత=కూడిన, బాహా = భుజములు, సహాయముగాఁగలవాఁడై, ఓర్చినట్టి=జయించిన, రాముండు=పరశురాముఁడు, అనిన్ = యుద్ధమందు, పురః=ముందట, స్థితజనకదంబకముయొక్క, చిత్తములను, మహా, దర=భయము వల్లనైన, సంభ్రమము=బెగడుట, ఒలయన్ = వర్తింపఁగా, అతనిపైన్ = రామునిపై, చూడ్కులఁ బఱపెను.

భా. ప్రౌఢిఁబేర్చినవారిని, అనుపన్ = అంపినను, ఆకుమారులరుగుదెంచిరి, ఆవైరిలోకాభిగమ్య = శత్రుజనమునకుఁ బొందరాని, భుజా = బాహువులయొక్క, "దోఃప్రవిష్టోభుజోబాహుర్భుజాసంకథ్యలేబుధైః" అని యా. విజృంభణగుణ,

శ్లాఘః=శ్లాఘనచేత, ఉండువీరః=అర్జునుని, భీమ=భీమునియొక్క, బాహాసహాయుఁడై పరశూరులః=శత్రువీరులను, ఓర్చినట్టి, ఆహవజ = యుద్ధజన్యమైన, యశః=కీర్తిచేత, అభిరాముండు, అని వెదకుచు, అవలత్=చలింపని, ఆశః = అపేక్షచేత, పుర = పట్టణమందు, స్థితజనకదంబకము, కర్త.

వ. కనుంగొనుజనులు తదనంతరంబ. 70

సీ. ఎంతయు నద్భుతంబీరామభార్గవ
రామలసత్ప్రౌఢి యేమిచెప్ప
బలవదనేకపతులనానుగుణ్యంబు
జగదుపశ్లోకితంబుగ భజించెఁ
గంటిరే యనువారు గడఁక నేతద్వర
పురుషు లన్యోన్యంబు నొరసి యెవ్వ
రెట్టు గాఁగలవారొ యిటమీఁద ననుశంక
మదిఁ బెట్టువారు నక్కొదవ లేల
తే. యొదవు మనభాగ్యమహిమ కయోనిజాత
మహితనయ కృష్ణమృగనేత్ర మంజుగాత్ర
యైదువతనంబుప్రోక మాయమ్మ యనుచు
సతికిఁ గేల్మోడ్చువారు నై సందడిలిరి. 71

భా. ఈరామ=ద్రౌపది, భార్గ=భర్గసంబంధమైన, వర=వరములయొక్క, అమల=నిర్మలమైన, సత్ప్రౌఢి = మహత్త్వమును, బలవత్ = బలవంతులైన, అనేకపతులః = అయిదుగురుభర్తలను, భజించెను. ఏతత్=ఈద్రౌపదియొక్క, వర=పతులైన, పురుషులు, అన్యోన్యంబునొరసి యెట్టుగాఁగలవారొ, జనులు ద్రౌపదితో ననెడుమాట, మనభాగ్యమహిమకు నక్కొదవలేలయొదవు, మహితమైన, నయ=నీతిగలదానా, కృష్ణ = ద్రౌపదీ, అనుచు సందడిలిరి.

రా. ఈరామభార్గవరాముల, లసత్ప్రౌఢి, అనేకప=గజములయొక్క, "ద్విరదోనేకపోద్విపః" అని అ. తులః=సామ్యముచేత, ఏతత్=ఈ, వరపురుషులు, మహితనయ, కృష్ణమృగనేత్ర, కడమ సులభము.

వ. మఱియును. 72

చ. చనియెఁ బ్రశాంతమై యనలసత్వరహేతివిహారవృత్తిచే
తన యని వింటి మిట్టియతిధర్ము యమోదయు రాజమానశా

సనుఁ గొనివచ్చెఁ దానవరజస్స్ఫురణాఢ్యునిఁజేసి క్రమ్మఱన్
మనపృథగూఢభాగ్యమహిమస్థితి యిట్టిది వో విచిత్రముల్. 73

రా. అనలస=అమందమైన, త్వర=వేగముగల, హేతి=ఖడ్గముయొక్క, "రవే ర్చిశ్చ శస్త్రం చ వహ్నిజ్వాలాచ హేతయః" అని అ. విహారమందు, వృత్తి=వర్తన గల, చేతన=బుద్ధి, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. ప్రశాంతమై చనియె నని వింటిమి. ఇట్టియతిధర్మున్ = మునిధర్మముగలవాని, యమోదయున్ = యమముయొక్క, యుదయము గలవాని, "శరీరసాధనాపేక్షం నిత్యం యత్కర్మ తద్యమః" అని అ. రాజమానశాసనున్ = క్షత్రియగర్వాపహారి యైనపరశురాముని, మన=మనయొక్క, పృథక్=వేఱువిధముగా, ఊఢ = వహింపఁబడిన, భాగ్యమహిమస్థితి, కర్త, క్రమ్మఱ, నవ=నూతనమైన, రజోగుణముయొక్క, స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసికొనివచ్చెను. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలుకనని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. గూఢమైన భాగ్యమహిమస్థితిగలది, మనపృథ = కుంతి, అనల = అగ్ని యొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, హేతి = జ్వాలలయొక్క, విహార, వృత్తిచేతన=వర్తన చేతనే, ప్రశాంతమై చనియెనని వింటిమి, అతిధర్ముని, యమోదయున్ = ధర్మజుని, రాజమాన = ప్రకాశింపుచున్న, అవరజ=తమ్ములయొక్క, "యవీయో వరజానుజాః" అని అ. స్ఫురణాఢ్యునిఁ జేసి క్రమ్మఱఁ దాను గొనివచ్చెను.

తే. అని యనేకు లనేకవాక్యములు వలుక
నట్లు చను దెంచినట్టి భీమాగ్రజన్ము
నిజపురస్థాయిగాఁ గాంచి నిఖిలలోకు
లును సముద్వేగవినతు లై వినుతిసేయ. 74

భా. సముద్వేగ=సంతోషాతిశయముతోఁ గూడునట్టుగా.

రా. భీమ = భయంకరుఁడైన, అగ్రజన్మున్ = బ్రాహ్మణునిఁ బరశురాముని, "ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః" అని అ. నిజపురః=తనముందట.

ఉ. పేర్మినివిగ్రహించినను భీమధనంజయలీలఁ బేర్చుత
ద్ధర్మజతేజ మాత్మజుప్రతాపసమృద్ధి నడంచు నంచు నం
తర్మనుఁ డై మహీధవుఁడు తత్సమరాజ్యసమర్పణంబుఁ దా
నిర్మలవృత్తిఁ జేయుటయనీతిగ నెంచెఁ గడున్ మనంబునన్. 75

రా. ధనంజయ = అగ్నియొక్క, "వీతిహోత్రో ధనంజయః" అని అ. లీలఁ బేర్చు, తద్ధర్మజతేజము=ఆపరశురాముని వింటివలనఁబుట్టినశౌర్యము, అంతర్మనుఁడై = ఖిన్నమనస్కుఁడై, "దుర్మనా విమనా అంతర్మనాః" అని అ. మహీధవుఁడు = దశ

రథుఁడు, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, సమర=యుద్ధమనెడి, ఆజ్యముయొక్క సమర్పణంబుఁ జేయుట, యనీతిగ నెంచెను.

భా. భీమ=భీమునియొక్కయుఁ, ధనంజయ = అర్జునునియొక్కయు, ఆత్మజు= దుర్యోధనునియొక్క, మహీధవుఁడు=ధృతరాష్ట్రుఁడు, తత్=ఆధర్మజునకు, సమ, రాజ్యసమర్పణంబుఁ జేయుటయు, నీతిగ నెంచెను.

సీ. అట్లాత్మ నెంచినయర్థరాజ్యమహిమ
 తేజప్రదీప్తుఁ డారాజు ప్రియము
తో నమర్చి యనుపమానసపర్యాప్తి
 నెరపుచు నాదరోన్మేష మొప్ప
సప్రణతిగ నమ్మహిప్రభు నానతి
 గైకొని నిలక శీఘ్రంబ యరిగి
ప్రథితమహాచలేంద్రప్రస్థపుటభేద
 నప్రభువై శిఖోగ్రప్రతాప
తే. కలితుఁ డురుదండనీతిభార్గవుఁడు నిజభు
జైకవశసర్వధరణిపార్థాధ్యుఁ డగుచు
నవరజస్థితిబంధురాజ్యవిరళరతిఁ
బొదలి యభిరామవర్తనంబునఁ జెలంగె. 76

భా. అర్థరాజ్యమహిమను, అమర్చి=ఇచ్చియనుట, అనుపఁగా, మానసపర్యాప్తిన్ = మనఃపూర్తిని - సంతోషముననుట, సప్రణతిగన్ = నమస్కారసహితముగా, అమ్మహిప్రభుని = ఆధృతరాష్ట్రునియొక్క, ఆనతి = వాక్యమును, కైకొని, ప్రథిత = ప్రసిద్ధమైన, మహ=ఉత్సవములచేత, "మహ ఉద్ధవ ఉత్సవః" అని అ. అచల=స్థిరమైన, ఇంద్రప్రస్థమనెడి, పుటభేదన = పట్టణమునకు, "పట్టణం పుటభేదన" మని అ. ప్రభువై, శిఖా = జ్వాలభంగి, "అర్చిర్హేతిశ్శిఖాస్త్రియాః" మ్మని అ. ఉగ్రమైన ప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు = కూడినవాఁడు, ఉరుదండనీతియందు, భార్గవుఁడు = శుక్రునిఁబోలినవాఁడు, ధరణి = భూమిగలవాఁడు, పార్థాధ్యుఁడు = పృథాపుత్రజ్యేష్ఠుఁడు. అవరజస్థితిన్ = తమ్ములకూటమిచేతను, బంధురాజి = ఆత్మజనసహాయముయొక్క, అవిరళరతిన్=అధికానురాగముచేతను, చెలంగెను.

రా. అట్లాత్మ నెంచి, నయ=నీతిచేత, బుద్ధ=వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన, "అద్గుణః" అని సూ. రాజ్యమహిమచేతను, తేజ = ప్రతాపముచేతను, ప్రదీప్తుఁడు, ఆరాజు = దశరథుఁడు, అనుపమాన = అసమానమైన, సపర్యాప్తిన్ = పూజావిధిని, సపర్యా తర్పణం బలిః అని అ. నెరపుచు, సప్రణతిగన్ = సప్రణతిసహితుఁడౌచు నుండఁగా-

ప్రణమిల్లుచుండఁగా ననుట, అమ్మహాప్రభునియొక్క, ఆనతి = ఆనమస్కారమును, కైకొని, నిలక = నిలువక, సేవాదులను జేకొనకయనుట, మహాచలేంద్ర=క్రౌంచ పర్వతముయొక్క, ప్రస్థ = చరిపట్టుయొక్క, "ప్రస్థోస్త్రీ సానుమానయోః" అని అ. పుట = బంధనముయొక్క, భేదనమందు, ప్రభు=సమర్థమైన, వైశిఖ=విశిఖసంబంధమైన, ఉగ్రప్రతాపముతోడ, కలితుఁడు, ఉరుదండనీతి, భార్గవుఁడు, నిజభుజైకవశము లైన, ధరణిప = భూపతులయొక్క, అర్థాఢ్యుఁడు, అర్థప్రాణముగలవాఁడు, నవ మైన, రజ = రజోగుణముయొక్క, స్థితిచేతను, బంధుర = సమర్థమైన, ఆజీ=యుద్ధ మందుఁగల, అవిరళరతిచేతను, పొదలి, అభిరామ = రాముని కెదురైన, వర్తనంబునఁ జెలంగెను.

వ. ఇట్లు ప్రవర్తిల్లుచుండ. 77

క. సత్యైక్యముకతమున వీ
రత్యంతము నిర్విభేదు లయ్యు నతనుమా
యాత్యాజితమైత్రీసా
తత్యతఁ దమలోనఁ బోరెదరో యనుశంకన్. 78

రా. సత్య = యథార్థమైన, ఐక్యముకతమునన్=ఇద్దఱు నావిష్ణువునవతారము లైన నిమిత్తమున, వీరు = రామభార్గవరాములు, నిర్విభేదులయ్యును, అతనుమాయా= అధికమైన మాయచేత, త్యాజిత = విడిపింపఁబడిన, మైత్రియొక్క, సాతత్యతన్ = ఎడతెగమిగలవాఁ రౌటచేత, పోరెదరో యనుశంకను, కయ్యంబుల వేడుకకాఁడు వచ్చెనని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

భా. సతీ = భార్యయొక్క, ఐక్యముకతమున, వీరు=పాండవులు, నిర్విభేదు లయ్యున్ = బెరకులేనివారయ్యును, అతనుమాయా = మన్మథమాయచేత.

క. కయ్యంబులవేడుకకాఁ, డయ్యున్నతకలహకేళికాకాంక్షుఁడై
నెయ్యమున వచ్చె నారదుఁ, డయ్యెడ దివినుండి వారినభిదర్శింపన్.

భా. కయ్యంబులవేడుకకాఁడయ్యున్ = యుద్ధాపేక్షగలవాఁడై యుండియు, నత = అణఁగినట్టి, కలహకేళికా = కలహక్రీడయందుల, ఆకాంక్షగలవాఁడై, పాండవులమీఁదిదయచేఁ గలహకాంక్ష విడిచి యనుట, దివినుండి=స్వర్గముననుండి, వారిన్= పాండవులను, అభిదర్శింపన్ = చూచునిమిత్తమై, నారదుఁడు వచ్చెను.

రా. కయ్యంబులవేడుకకాఁడు, అయ్యున్నతకలహకేళికి, ఆకాంక్షుఁడై, వారిన్=రామభార్గవులను, చూచెడికొఱకు.

వ. అప్పుడు. 80

ఉత్సాహ. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్ర్యాయి దమ్ములుం
 దాను బరశుభాసమాన ధాముఁడైనమునికిఁ బెం
 పూన నర్ఘ్యముఖ్యవిధులనూనముగ నొనర్ప న
 మ్మౌనివరుఁడు నవగణితసమస్తతదుపచారుఁ డై. 81

రా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్ర్యాయి = దశరథునికి జ్యేష్ఠపుత్త్రుఁడైన రాముఁడు, పరశు = గండ్రగొడ్డలిచేత, భాసమాన=ఒప్పుచున్న, ధాముడైన=ప్రతాపము కలవాఁడైన, మునికిక్ = పరశురామునికనుట, ఆమ్మౌనివరుఁడును, అవగణిత=ఎంచఁబడని, తత్=ఆరాముని చేతనగు, ఉపచారములు గలవాఁడై.

భా. ఆనరాధిపతికుమారకాగ్ర్యాయి=ఆరాజకుమారశ్రేష్ఠుఁ డైనధర్మరాజు, పరశుభాసమానధాముఁడైన = పరులకు శుభకరమై యసమాన మైన తేజస్సు గలవాఁడైన, మునికిక్ = నారదునికి, అమ్మౌనివరుఁడు, నవ=క్రొత్తపునట్టుగా, గణిత=ఆదరింపఁబడిన, తత్=ఆపాండవులయొక్క, కడమ సరి.

వ. పదంపడి నిజభ్రూచలనదూరనిరస్తసమస్తజనుం డగుచు నతని నుపలక్షించి తదనుజసమక్షంబున. 82

క. అకళంకిత నిట్టనుఁ గొం
 చక యేమీమనమునసమరసముదారక్రీ
 డకు నొండొరుమాఱ్కొనుట దొ
 రకు నని వచ్చితి నెఱుంగ రావా కినుకల్ 83

రా. ఇట్టనుక్=పరశురాముఁడు రామునితో ననెడుమాట, ఏమీ, మనము=ఇద్దఱమును, సమర = యుద్ధమనెడి, క్రీడకు మాఱ్కొనుట దొరకునని కొంచక వచ్చితిని, కినుకలు = కలహోద్యోగములు, ఎఱుంగరావా=తెలియఁబడవా, భర్త్సనా వాక్యము.

భా. ఇట్టనుక్ = నారదుఁడనెడుమాట, ఏను, మీమనము = అన్నదమ్ములైన మీమనస్సు, దారక్రీడకుక్ = ద్రౌపదీసంభోగమునకు, సమరసము = సమానరాగమైనది, "శృంగారాదౌ రసే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః" అని వి. అటుగనుక, ఒండొరు మాఱ్కొనుట = మీలోకలోకరితోఁ గలహించుట, దొరకుక్ = సంభవించును, అని, వచ్చితిక్ = ప్రతీకారము సేయవచ్చితి ననుట, ఎఱుంగరావు, ఆకినుకలు = ఆలాగుస్త్రీమూలమైన కోపములు, చెప్పినట్టు రావనుట.

క. చేతశ్చిత్రము గాదె స,మాతతగుణసార్థసిద్ధిమద్రామమహా
 ఖ్యాతిపతివ్రత యిట్లువి,ఘాతముగ ననేకభర్తృకత నడపు టిలన్.

భా. సమాతత=విస్తృతమైన, గుణసార్థ = గుణసమూహముయొక్క, "సంఘసార్థా" అని అ. సిద్ధిమత్=సిద్ధిగల, రామ=రమణిద్రౌపది, మహాఖ్యాతి = అధికఖ్యాతి గలది, పతివ్రత, ఇట్లనిఖ్యాతముగ, అనేకభర్తృకత=పెక్కండ్రుభర్తలు గలదౌటను, నడపుట, చేతశ్చిత్రముగాదె.

రా. సమాతతగుణములచేత, సార్థసిద్ధి=అర్థసిద్ధిసహితమైనది, మత్=నాయొక్క, రామ=రాముఁడనెడి, మహాత్=అధికమైన, ఆఖ్యా=నామధేయమనెడి, అతిపతివ్రత, అనేకభర్తృకతన్=అనేకభర్తలు గలదౌటను, నడపుట = అసాధారణముగా నాయందుండెడి రామాఖ్య మఱియొకరియందుండుట, చిత్రముగాదె.

ఆ. ఇదియ నాకు మీకు నితరేతరద్వేష
  హేతు వనుచుఁ దోఁచె నేకతన్వి
  భూతినెరపు నేను బుంవ్యక్తులకు నాలి
  తనముతో సమాఖ్య మనుచు బెట్టు. 85

రా. ఇదియ=ఈరామశబ్దమే, నాకు మీకును ద్వేషహేతువనుచుఁ దోఁచెను, ఏకతన్=ముఖ్యత్వమున, విభూతి=ఐశ్వర్యమును, నెరపు నేను, పుంవ్యక్తులకున్ = పురుషులకు, నాలితనముతోన్ = కొంచెపుతనముతో, సమాఖ్య = సమమైనయాఖ్యను, మనుచు బెట్టు, ఆఁడువారికి రామాఖ్యగాక నాముందటఁ బురుషులకు నా యనుట.

భా. ఇదియ=ఏకపత్నీభోగము, మీ కన్యోన్యవైరమూలమనుచు నాకుఁదోఁచుచున్నది, ఏకతన్వి = ఏకమైనకాంత, భూతినెరపు నేనుబుంవ్యక్తులకున్ = ఐశ్వర్యమును నెరపెడియయిదుగురు పురుషులకును, ఆలితనముతోన్=భార్యయయి, సమాఖ్యమనుచు బెట్టు=కీర్తిచెడకుండ నిర్వహించుటేలాగు.

చ. భవదుపయామకాలమునఁ బర్వినసుద్దులు విన్నవాఁడ నా
  భవువరధర్మ మట్టగుట భావములో నిడి మాకు శంక లె
  య్యవి యని యుబ్బు టొప్ప దివి యావరశక్తికి లోనుగా వశ
  క్యవిజయముల్ మదీరితమహాశరమణ్యవరుద్ధయుద్ధముల్. 86

భా. భవత్=మీయొక్క, ఉపయామకాలమునన్ = వివాహసమయమందు, పర్వినసుద్దులు = వ్యాసులుచెప్పిన పంచేంద్రోపాఖ్యానము మొదలయినవార్తలను, విన్నవాఁడను, ఆభవు=ఆఈశ్వరునియొక్క, వరధర్మము=వరమురీతి, అట్టగుట=అయిదుగురు పతులనిచ్చుటను, ఇవి=స్త్రీమూలములైన వైరములు, ఆవరశక్తికిన్ = ఈశ్వరవరమాహాత్మ్యమునకు, లోనుగావు, జగడాలుపుట్టకుండ వరము లేదనుట, అటుగనుక నే, అశక్యవిజయముల్ = జయింపరానియట్టివి, మత్=నాచేత, ఈరిత = పలుకఁబడిన, సుందోపసుందోపాఖ్యానమనుట, మహాశ=అధికసురతాపేక్షగల, రమణీ = స్త్రీలచేత,

అవరుద్ధ=నిలుపఁబడిన - కల్పింపఁబడినవనుట, యుద్ధము లశక్యవిజయములని యనన్వ యము.

రా. సాథవు=నాగురువైన యీశ్వరునియొక్క, వరధర్మము = దొడ్డవిల్లు, అట్టగుట=విఱువఁబడుటను, ఆవరశక్తికిన్ = ఆవిల్లువిఱిచిన సత్త్వమునకు, మత్ = నాచేత, ఈరిత=ప్రయోగింపఁబడిన, మహాశరమణి=మహాస్త్రశ్రేష్ఠములచేత, అవరుద్ధ= నిలుపఁబడ్డ - చేయఁబడ వనుట.

క. విను మంతపనులరాకకు
మునుపుఁగ వచ్ఛాంతిమార్గముం దెలిపెద నొం
డొనరింపుము సమయము ధరఁ
గొనసాఁగి తనర్చెద మనుకోర్కి గలిగినన్. 87

రా. సమయము=నోవ్వము, ధరన్ = భూమియందు, కొనసాఁగితనర్చెదము= ఉత్తరోత్తరముగా నుండెదము, అనుకోర్కిగలిగినను, ఒండు=ఒకటిని, ఒనరింపుమని క్రిందటి కన్వయము.

భా. ఒండు=ఒకటైన, సమయము=సంకేతమును, ఒనరింపుము.

చ. సమరసరూఢిమచ్చరితసాధ్వసమాకృతిఁ బర్వరాజస
త్త్వమదనిరాసివక్త్రమగువం దనధర్మము పూని కొల్వ సే
యు మనుము నీకుఁ దమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట నేఁడు పూ
ర్ణముగ వసించి సొంపు లమరన్ సమయం బిటు సేయు టొప్పగున్.

భా. సమరసన్ = సమానరాగము గలదాని, రూఢిమచ్చరితను = ప్రసిద్ధిగల చరిత్రముగలదాని, సాధు=సుందరమునై, అసమ = సరిలేని ఆకృతిగలదాని, పర్వ రాజ=పున్నమచందురునియొక్క, సత్వమద = చారుత్వగర్వమును, నిరాసివక్త్రన్ = తిరస్కరించెడు ముఖముగలదాని, మగువన్=ద్రౌపదిని, తనధర్మముఃపూని = పతివ్రతా ధర్మముఁబూని, ఒక్కనియొక్కనియింటను, ఏఁడు = వత్సరము, పూర్ణముగ నమరఁ గొల్వ సేయుమనుము.

రా. సమర=యుద్ధమందు, సరూఢి=ప్రసిద్ధితోఁగూడిన, మత్ = నాయొక్క, చరిత=చరిత్రమువల్లనైన, సాధ్వసము=భయము, ఆకృతిఁబర్వన్ = ఆకారమునఁ గాన రాఁగా, రాజసత్వ = రజోగుణముచేతనైన, మద = మదమును, నిరాసి = విడిచిన, వక్త్రమగు = ముఖముగల - ఆరంభముగలదైనయనుట. వందనధర్మముఁబూని కొలువ సేయుము, మనుము=బ్రతుకుము, నీకుఁదమ్ములకు నొక్కనియొక్కనియింట, నేఁడు= ఈప్రొద్దు, నేఁడనియర్థబిందువున్నందుకు, ఉ. 'వాఁడిమయూఖము ల్గలుగువాఁ డప రాంబుధిఁ గ్రుంకె ధేనువు, ల్నేఁ డిట వచ్చె' నని నన్నయభట్టు ప్రయోగము. సొం

పులు = విలాసములు, అమరక్ = అమరుటకు, సమయంబు=వేళ, ఇటు సేయుటొప్పు
గుక్ = వందనము సేయునది మేలు.

వ. మఱియు నొక్క నియమం బెఱింగించెద. 89

క. విను రామ యొరుని శాంతం
బున సేవయొనర్చు కాలమున నెవ్వఁడు దాఁ
జను దండకార్యగతి నా
యన వర్షాచరితతీర్థయాత్రుఁడుగఁ దగున్. 90

రా. రామ = సంబుద్ధి, శాంతంబునక్ = శాంతి చేత, "కర్తరి క్తః" సేవ
యొనర్చు కాలమున, ఒరుని, దండకార్యగతిక్ = దండోపాయమున, ఎవ్వఁడు,
చనుక్ = ప్రవర్తించును, ఆయన, వర్ష=వర్షాకాలమందు, ఆచరిత=చేయఁబడిన, తీర్థ
యాత్రగలవాఁడు గాఁదగును. "వర్షాకాలే ప్రయాణ" మ్మని యతిక్లేశము గనుక.

భా. రామ = ద్రౌపది, ఒరు = ఒకరియొక్క, నిశాంతంబునక్=గృహమందు,
"నిశాంతవస్త్యసదన" మని అ. దండకుక్=సమీపమునకు, ఎవ్వఁడు దాఁజనును, ఆయన,
ఆర్యగతిక్ = సన్మార్గమున, వర్ష = సంవత్సరమెల్ల.

క. అని శమదమహిమవర్తనుఁ
డనిపించుకొని చనియెను సహస్రకరుఁడు నా
యనలసమానౌజస్సృష్
ష్టిని జిత్రపతంగలీలఁ జెందెఁ జను నెడన్. 91

భా. అని = పూర్వోక్తప్రకారమునఁజెప్పి, శమ అంతరింద్రియనిగ్రహము
చేతను, దమ = బహిరింద్రియనిగ్రహముచేతను, హిమ=చల్లనైన, "తుషారశ్శీతలశ్శీ
తో హిమః" అని అ. వర్తనముగలనారదుఁడు, అనిపించుకొని = అంపించుకొని, చని
యెను, చను నెడక్ = నారదుఁ డాకాశగమనమునఁ బోవునప్పుడు, సహస్రకరుఁడును
= వేయికిరణములు గలసూర్యుఁడును, ఆయనయొక్క, లసమాన = ఒప్పుచున్న, ఓజ
స్స ఎృష్టిని=తేజస్స ఎర్పచేత, చిత్రపతంగ=చిత్తరువుసూర్యునియొక్క, "పతంగః పక్షి
సూర్యయోః" అని అ. లీలఁ జెందెను.

రా. అనిశ=ఎల్లప్పుడును, మదమహిమ=గర్వాతిశయముచేత నగు, వర్తనగల
వాఁడు, అనిపించుకొని = ఖ్యాతిగని - ఎంచఁబడినవాఁడై యనుట, సహస్రకరుఁడు=
కార్తవీర్యుఁడు, చనియెను = నొచ్చెను, నా=నాయొక్క, అనల=అగ్నికి, సమానమైన,
ఓజ = తేజస్సుయొక్క, సృష్టిచేత, చను నెడక్ = నొచ్చునపుడు, చిత్ర = అద్భుత
మైన, పతంగ = మిడుతయొక్క, "సమౌ పతంగశలభౌ" అని అ. లీలక్ = సామ్య

మును, చెందెను, ప్రియము చెప్పనందువలన నాప్రతాపాగ్నియందుఁ గార్తవీర్యుఁడు మిడుతవలెనే పడ్డది వినియుండవా యనుట.

ఉత్సాహ. అంతరహితసమయవృత్తినర్జునుండు ధర్మ రా
జాంతికమున కరిగె దృఢనిజాయుధగ్రహేచ్ఛన
త్యంతము గురుధేనుదస్యుతాపితాతిమన్యుమ
త్స్వాంతబాడబప్రశాంతిసలుపనేర కొండుమైన్. 92

రా. ఇంకరెండుపద్యములఁ గార్తవీర్యార్జునుని భంగములె యుత్ప్రేక్షించుచున్నాఁడు. అంత రహిత = అంతశ్శత్రువులయొక్క, సమయవృత్తిన్ = సమష్టి వ్యాపారముచేత, అర్జునుండు = కార్తవీర్యార్జునుఁడు, దృఢమైన, నిజాయుధగ్రహేచ్ఛన్ = తనయాయుధగ్రహణమును మానకయనుట, గురు = తమతండ్రి జమదగ్నియొక్క, ధేనువుయొక్క, దస్యుతా = చౌర్యముచేత, ఆపిత = పొందఁబడిన, అతిమన్యు = మిక్కిలికోపముగల, మత్ = నాయొక్క, స్వాంతమనెడి బడబాగ్నికిఁ బ్రశాంతిని, ఒండుమైన్ = ఉపాయాంతరమున, చలుపనేరక, ధర్మరాజ = యముని యొక్క, అంతికమునకు నరిగెను. మా కాగ్రహమును బుట్టించి మఱి భూలోకమున నిలువఁగూడదుగనుక ననుట.

భా. అంతన్=అంతటు, రహిత=విడువఁబడిన, సమయ = సంకేతముగల, "సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదః" అని అ. వృత్తిన్ = వర్తనచేత, అర్జునుండు, గురు = పూజ్యములైన, ధేను=పాడియావులయొక్క, "ధేనుస్స్యాన్నవసూతికా" అని అ. దస్యు=దొంగలచేత, "దస్యుతస్కరమోషకాః" అని అ. తాపిత = తపింపఁజేయఁబడ్డట్టియు, అతిమన్యుమత్ = మిక్కిలిశోకవంతమైన, స్వాంతముగల, బాడబ= బ్రాహ్మణునికి, "ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః" అని అ. ప్రశాంతిన్=చిత్తశాంతిని, కడమ సులభము.

క. ఉదుటున నట్లరిగి యతం
డది ప్రాయశ్చిత్తతీర్థయాత్రాలీలన్
వదలక పూతము సేయన్
సదమలగతి పూనె వృథగయె సత్సంగరముల్. 93

భా. అతండు = అర్జునుఁడు, అది=పడకింటిలోని ధర్మరాజువద్దికిఁబోయిన ప్రతిజ్ఞాభంగదోషమును, తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమలెల్ల, నరయ నొక్కొక్కచో ద్వితీయార్థ మిచ్చు' పూతముసేయన్ = పరిశుద్ధముచేయ, గతి=గమనమును, పూనెను, సత్సంగరముల్=సత్పురుషుల ప్రతిజ్ఞలు, "ప్రతిజ్ఞాజిసువిదాపత్సు సంగరః" అని అ. వృథగాయె = వ్యర్థముగాదు, అని యర్థాంతరన్యాసాలంకారము.

రా. అతండు = కార్తవీర్యుఁడు, అది = ధేనుచౌర్యదోషమును, పూతముసేయ, ప్రాయశ్చిత్త = పాపపరిహారకర్మమునకు, తీర్థ = రేవైన - ప్రవేశాస్పద మైనదనుట. "యోనౌ జలావతారేచ మంత్రాద్యష్టాదశస్వపి, పుణ్యక్షేత్రే తథా పాత్రే తీర్థం స్యాచ్చ" అని హలాయు. యాత్రా=యుద్ధయాత్రయొక్క, లీలచేత, సదమలగతి = సద్గతిని, పూనెను. సత్సంగరముల్ = లెస్సయుద్ధములు, వృథయె, ఎంతపాపాత్ముఁడేనియు యుద్ధమందుఁబడినను సద్గతిని బొందును గనుక, ఇందుకు స్మృతి. "ద్వావిమౌ పురుషౌ లోకే సూర్యమండలభేదినౌ, పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణే చాభిముఖో హతః" ఇటనఁగాఁ బ్రియముఁ జెప్పవలె లేదా లెస్సగాఁ బోట్లాడవలె ననుట.

వ. అందు. 94

తే. అతనురణరసభోగికన్యార్థపరతఁ
దా నిలావంతుఁ డనుమహాద్రవిణనిధిని
సుతుల సద్వృత్తిఁ బడసెద మితయశస్స్వ
లీల సుఖియింతు ననుచింత లే దెప్పుడును. 95

రా. అతనురణరసభోగికిన్ = అనల్పమైనయుద్ధము చవియెఱిఁగినవానికి, అన్యమైన, అర్థ=ప్రయోజనముమీఁదిదైన, పరతన్ = తాత్పర్యముచేత, తాను, ఇలావంతుఁడను = భూమిగలవాఁడను, "గోరిలా కుంభినీ క్షమా" అని అ. ద్రవిణనిధిని = ధనవంతుఁడను, "ద్రవిణం తు ధనం బల" మ్మని అ. సుతులను సద్వృత్తిఁబడసెదను, మితమైన, యశః = కీర్తిగల, స్వలీలన్ = తనవిలాసముచేత, సుఖియింతు ననుచింతలేదు, యుద్ధప్రియునకు జయతృప్తి లేదనుట.

భా. అతను = మన్మథునియొక్క, రణ = యుద్ధమందు, రస = వేడుకగల, భోగికన్యా = నాగకన్యయైన ఉలూచియొక్క, అర్థపరతన్ = ప్రయోజనవశతచేత, తాను, ఇలావంతుఁడనెడు, ద్రవిణనిధిని = బలాఢ్యుని, లసద్వృత్తిని సుతుఁబడసెను, దమిత = అణఁపఁబడ్డ, యశః = కీర్తిగల, స్వలీలన్ = తనక్రీడచేత, సుఖియింతు ననుచింతలేదు, కీర్తివిడిచి తీర్థయాత్రకునడుమ స్త్రీభోగముకు గోరఁడని భావము.

సీ. తీర్థయాత్రాసమాప్తిఁ గరంబు దనరి రా
జోపభోగ్యం బైనయుద్ధవసుధ
నతిసరస మగుచిత్రాంగదానామల
తాంగీకృతసురతావాప్తిఁ జేసి
భాసురనందనప్రసవభూషితవర
వర్ణినీగురుచిత్రవాహనుండు

తదదూరదేశసిద్ధసరసీపుణ్యతీ
ర్థోపసేవల మహాశాపకలుష
తే. నైకనిర్జరీధృతమకరీకలాప
రూపలోపకృజ్జలవిహారుఁడును దివ్య
ధామకలితుండు నై శూరతరుఁ డగునరుఁ
డొప్పెసగురుచిరయశోమహోదయతను. 96

భా. తీర్థయాత్రాసమాప్తిక్=వత్సరపరిపూర్తిచేత, ఉద్ధవసుధక్ = ఉత్సవామృతముచే, చిత్రాంగద యనెడినామముగల, లతాంగీ = స్త్రీయందు, కృతమైన, సురత = సంభోగముయొక్క ఆవాప్తిచేత, నందన = పుత్త్రుఁడైన బభ్రువాహనునియొక్క, ప్రసవ=పుట్టుకచేత, భూషిత=అలంకరింపఁబడిన, వర్ణినీగురు= చిత్రాంగదాజనకుఁడైన, చిత్రవాహనుఁ డనెడిరాజుగలవాఁడు, చిత్రాంగదకుఁబుట్టినవానిఁ జిత్రవాహనునికి నర్జునుం డిచ్చెద నన్నాఁడని యాదిపర్వమందుఁ జెప్పియున్నదిగనుక, తత్ = ఆచిత్రవాహనునిపట్టణమునకు, అదూరదేశ = సమీపదేశమందు, సిద్ధమైన = కలిగిన, సరసియొక్క, పుణ్య=మనోహరమైన, తీర్థ = రేవుల, ఉపసేవలన్ = స్నానములచేత, మహాశాపకలుషలైన, నైకనిర్జరీ = అనేకదేవతాస్త్రీలచేత, ధృత = ధరింపఁబడిన, మకరీకలాపరూప=మకరీసమూహదేహములయొక్క, లోపకృత్ = నాశమును జేసినట్టి, జలవిహారముగలవాఁడు, వారిమకరీరూపశాపమోక్షమును జేసియనుట, దివ్య=మనోహరమైన, ధామ=తేజస్సుతోడ, కలితుండు = కూడినవాఁడు, నరుఁడు = అర్జునుండు, సగురుచిరయశోమహోదయతన్ = ఘనమైన చిరకీర్త్యతిశయముతోడఁ గూడినవాఁడౌటచేత, ఒప్పెను.

రా. తీర్థయాత్రకు, సమ=సమానమైన, ఆప్తిక్ = వ్యాప్తిచేత, యుద్ధవసుధన్= రణభూమియందు, అతిసరసమగు = మిక్కిలిప్రియమైన, చిత్ర = ఆశ్చర్యమైన, అంగదాన = శరీరచ్ఛేదమువల్లనైన, "దో అవఖండనే" అనుధాతువున నిష్ఠాంతశబ్దము. అమలతా=నిష్కల్మషత్వముచేత, అంగీకృతమైన, సురతా=దేవత్వముయొక్క, అవాప్తిఁజేసి = ప్రాప్తిచేత, శూరతరుఁడైన, నరుఁడు = పురుషుఁడు, నందన = నందన వనముయొక్క, ప్రసవ = పుష్పములచేత, భూషితములునై, వరవర్ణినీ = ఉత్తమస్త్రీలచేత, గురు = ప్రేఁపైన, చిత్రవాహనుండు = చిత్తరువుతోఁగూడిన విమానములు గలవాఁడు, తత్ =ఆనందనవనములకు, అదూరదేశ = సమీపదేశమందున్న, సిద్ధసరసీ = ఆకాశగంగయొక్క, మహాశ = అధికాశగలవారైన, అపకలుష, మకరీకలాప = మకరికాపత్త్రాలంకారముచేతనైన, " కలాపో భూషణే బర్హేతూణీరే సంహతావపి" అని అ. రూప =

సౌందర్యముయొక్క, "రూపం స్వరూపే సౌందర్యే" అని అ. దివ్యధామ = దివ్య గృహములయందు, ఒప్పెసగుర్ = క్రియ, కడమ సులభము.

తే. అంత శౌర్యాశ్రయం బైన యట్టిమేటి
వీడు నాకాహవస్పృహాన్వీతధామ
కాంతిఁ జూచిపోయెద నని కదలి వచ్చి
నాఁడ నెఱి సూపుమదనుగుణక్రమమున. 97

రా. అంతరమైన, శౌర్యాశ్రయంబైనయట్టిమేటివి, ఈడునాకు = నాకు సరియైనవాఁడవు, ఆహవస్పృహ = యుద్ధవాంఛతోడ, అన్వీత = కూడిన, శౌర్యముతోఁ గూడినదనుట, ధామ = ప్రతాపముయొక్క, కాంతిక్ = స్ఫురణచేత, ఈడైన వాఁడవని క్రిందటి కన్వయము, కాంతిపదము. కముకాంతౌ - అన్న యుదాహరణమున నిచ్ఛాపరమైన నవును. యుద్ధవాంఛను బ్రతాపవాంఛను నీడైనవాఁడవు. అటుగనుకనే వచ్చినాఁడను, మత్ = నాకు, అనుగుణక్రమమున, నెఱిసూపు = ఎదిరింపుమా.

భా. అంతట, శౌరి = కృష్ణునికి, ఆశ్రయంబైనయట్టిమేటివీడు = ద్వారకను. నాక=స్వర్గముతోడనగు, ఆహవ=యుద్ధముయొక్క, స్పృహ = కోరికతోడ, సామ్యముతోడననుట, అన్వీత=కూడిన, ధామ=గృహములయొక్క, కాంతిగలదాని, చూచిపోయెదనని వచ్చి, నాఁడ = నాఁడే, మదనునియొక్క, గుణక్రమమునక్=గుణానుసారమున, చేరి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

క. తెరలక మనము సుభద్రా
కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ గప్పఁగఁ జనునా
దొర యదుపురిఁ జేరి జనవి
సరముల కెఱుకపడనీక శౌర్యతనుఘృణన్. 98

భా. మనము=మనస్సును, సుభద్రా = సుభద్రయొక్క, కరనాళీకగ్రహేచ్ఛ = హస్తపద్మగ్రహణవాంఛ, వివాహేచ్ఛయనుట, కప్పఁగక్ = ఆక్రమింపుచుండఁగా, చనునాదొర=చనుచున్నయర్జునుఁడు, యదుపురిక్=ద్వారకను, శౌరి = కృష్ణుని యొక్క, అతను = అనల్పమైన, ఘృణక్ = దయను, "ఘృణా జుగుప్సాకృపయోః" అని వి. ఎఱుకపడనీక, తిరంబై పోయె నని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

రా. మనము=ఇద్దఱమును, సుభద్రాకర = శుభాస్పదమైన, నాళీకగ్రహేచ్ఛ = శరగ్రహేచ్ఛను - యుద్ధవాంఛననుట, "నాళీకం శరపద్మయోః" అని. వి. కప్పఁగఁ జనునా=అణఁపవచ్చునా, నీకు, అశౌర్యతక్ = శౌర్యహీనత్వముచేతను, ఘృణక్ =

జుగుప్సచేతను, పురిన్=అయోధ్యను, చేరి జనవిసరములతో, యొఱుకపడన్ = కనుపట్టు నట్టుగా, దొరయదు=యుక్తముగాదు.

మ. అనయంబున్ మదనామితాస్త్రకలనాత్యంతార్తి రాఁకుండఁ జ
య్యన మౌనిత్వకృతేష్టసిద్ధితఁ దిరంబై పోయె దేదీప్యమా
ననిరూఢిం బయిఁబడ్డయాదవులనానావీరధర్మప్రవృ
త్తినిరర్థం బనిపించి యాత్మపురికిం దేవేరితోఁ గూడఁగన్. 99

రా. మత్=నాయొక్క, అనామిత = అణఁపఁబడని, అస్త్రకలన = బాణప్రయోగము చేతనైన, అత్యంతార్తిరాఁకుండ, మౌనిత్వ=నిరుత్తరత్వము చేత, కృత=చేయఁబడ్డ, ఇష్టసిద్ధితన్ = అభీష్టసిద్ధిగలుగుట చేత, దీప్యమానని రూఢి చేత, పయిఁబడ్డ=ఆరోపితమైన, ఆ, దవుల = దూరములనున్న, నానావీరధర్మప్రవృత్తి = వార్త, ఆత్మపురికి, పోయెదే=పోయెదవా.

భా. మదన=మన్మథునియొక్క, అమితమైన, అస్త్రకలనా = బాణవిద్య చేతనగు, మౌనిత్వ=మునిత్వము చేత, కృతేష్టసిద్ధితను, సన్న్యాసివేషమున సుభద్రను వరించిన వాఁడై యనుట, దేదీప్యమాననిరూఢింబయిఁబడ్డ, యాదవులయొక్క, దేవేరితోన్ = భార్యతోఁగూడ, పోయెను.

చ. అనికృతధర్మవీక్షుఁ డయి యావరవర్ణి నికామసంభ్రమం
బు నడపుచుం గరం బమరపూజ్యసమిజ్జయశోభిమన్యునా
మునిసుతుఁ గాంచి లక్ష్మణుఁ డముద్రితదీప్తిధనంజయుండు నే
ర్పె నయగభీరవీరసమపేక్ష్యతరోచ్చరణప్రగల్భతన్. 100

భా. అనికృత=తిరస్కరింపఁబడని, ధర్మవీక్షుఁడయి = ధర్మదృష్టిగలవాఁడై, ఆ వరవర్ణిని=సుభద్రయందు, కామసంభ్రమంబునడపుచును, అమరపూజ్య = దేవతాశ్లాఘనీయమైన, సమిజ్జ=యుద్ధమం దుఁబుట్టిన, యశ = కీర్తిగల, అభిమన్యుఁ డను నామము గలవాని, సుతున్=పుత్త్రుని, కాంచి, లక్ష్మణుఁడు = లక్ష్మీవంతుఁడు, "లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణః శ్రీలః" అని అ. అముద్రితదీప్తి = అనర్గళమైనదీప్తిగలవాఁడు, ధనంజయుండు= అర్జునుఁడు, నయ=నీతి చేత, గభీరములై, వీరుల చేత, సమపేక్ష్యతర=మిక్కిలి నాశింపఁదగిన, ఉచ్చ=ఉన్నతమైన, రణమందుఁగల, ప్రగల్భతన్=ప్రౌఢిమను, నేర్పెన్ = ఉపదేశించెను.

రా. అని=ఈలాగునఁబలికి, కృతమైన, ధర్మవీక్షుఁడయి = వింటియందు దృష్టి గలవాఁడై, విల్లెక్కుఁబెట్టనిశ్చయించినవాఁడై యనుట, ఆవరవర్ణి = ఆనైష్ఠికబ్రహ్మచారి పరశురాముఁడు, "వర్ణినో బ్రహ్మచారిణః" అని అ. నికామ=అత్యంతము, సంభ్రమంబునడపుచును, కరంబు=మిక్కిలి, అమరఁగా, అముద్రితదీప్తి చేత, ధనంజయుండు=

అగ్నినిబోలినవాఁడు, లక్ష్మణుఁడు, పూజ్య=శ్లాఘ్యమైన, సమిజ్జయ=యుద్ధజయములచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, మన్యుꣳ = క్రోధముగలవాని, ఆమునిసుతుꣳ = పరశురాముని, నేర్పునయꣳ = చాతుర్యయుక్తముగా, ఉచ్చరణప్రగల్భతꣳ = ఉచ్చారణశక్తిచేత, ఇట్లనునని ముందటిపద్యమునఁ గ్రియ.

తే. కొసర నిట్లనుభావంబు పస నెరపుచు
నమ్మహాత్ముతో జిష్ణుతేజోతిశయము
మిక్కిలిఁ బ్రకాశముగ భ్రాతృమిత్రబంధు
సచివులసమాదృతిని జూపి రుచితసరణి. 101

రా. జిష్ణు = జయశీలమైన, సమాదృతిꣳ = అత్యాదరమున, రుచిత = ఒప్పెడి, సరణిచేత.

భా. ఇట్లు, అనుభావంబు, అమ్మహాత్ముతోꣳ = అభిమన్యునితోఁ గూడి, జిష్ణు = అర్జునునియొక్క, ప్రకాశముగꣳ = ప్రకటముకాఁగా, సచివులు, అసమ=అతులమైన, ఆదృతిꣳ=ఆదరమును, చూపిరి, ఉచితసరణిꣳ=తగినరీతిని.

క. మగలయిలువరుస గలపెను
దగ వరు లొకఁడొకఁడొకొక్కతనయు రుచిరశౌ
ర్యగతినుతిఁ జెంద ఘనకీ
ర్తిగ నలరంగలరుద్రోవది వరక్రమతన్. 102

భా. ఘనకీర్తిగ, అల, రంగలరు=రంగుమీఱు, ద్రోవది=ద్రౌపది, తద్భవపదము. ఉ. 'ద్రోవదిబంధురం బయినక్రొమ్ముడి గ్రమ్మవీడ్చి వెంద్రుకల్, దావలకేలఁబూని యసితచ్ఛవిఁ బోల్చుమహాభుజంగియో, నావిలసిల్లి వ్రేలఁగ మనంబునఁ బొంగ విషాద రోషముల్, గావగలేక బాష్పములు గ్రమ్మఁగ దిగ్గనలేచి యార్తయై' అని యుద్యోగ పర్వమందుఁ బ్రయోగము. తగ, వరులు = పతులు, రుచిర = ప్రకాశించుచున్న, శౌర్యగతి=శౌర్యవర్తనచేతనైన, నుతి=స్తుతిగలవాని, ఒకొక్క, తనయుꣳ = కుమారుని, చెందఁగా, వరక్రమతꣳ=పెద్దపిన్నవరుసను, లేక, వర=శ్రేష్ఠమైన, క్రమతꣳ=మర్యాద గలదౌటచేత, మగలయిలువరుస గలపెను.

రా. మగలయిలువరుసగల = వంశానుగపౌరుషముగల, పెనుదగవరులు=మంచి నేర్పరులు, ఒకఁడొకఁడు = ఒక్కొక్కపురుషుఁడే, ఒకొక్క = ఒకానొకటైన, వింతైన దనుట. ఉరు=అధికమైన, చిర=స్థిరమైన, శౌర్యగతి = శౌర్యవర్తనము, నుతిఁజెందꣳ = ప్రసిద్ధమగునట్టుగా, అలరంగలరు=ప్రకాశింపఁగలరు, అక్రమతꣳ = క్రమము దప్పి, త్రోవదివరు,

సీ. అంత శౌర్యాప్తిచే నధికప్రవర్షసం
        పన్నత దగఁ గాంచియున్న తమగు
    దండితనమున వీరుండ నేనస్ఫుట
        పటుశక్తి విజయుండ బాలిశుండ
    నీకాభిముఖ్యంబు గైకొని సుమనోబ
        లంబుతోఁ దగ నుత్తరంబుఁ జెప్పఁ
    జతురుండ నాతపస్థితివనాదృతవివి
        ధవిహారభోగవర్తనల నొనరి
తే. తనరునచ్యుతయోగశోభనత నుండ
    వనికిఁ బనివడి విప్రుఁడై యనలుఁ డేగు
    దెంచె ననవరదీప్తి నేతెంచి యిట్లు
    పలికె దీవనలసగర్వకళ నెరపుచు. 103

రా. అంతైన=పూర్వోక్తమైన, దండితనమున, వీరుండఁ = ఈబంధుమిత్రాదులుండఁగా, నేను, అస్ఫుట = వ్యక్తముగాని, పటుశక్తియుఁ విజయము గలవాఁడను, బాలిశుండను = బాలకుండను, నీకు, ఆభిముఖ్యంబు గైకొని, సు=లెస్సైన, మనోబలంబుతోఁ=బుద్ధిబలముతో, ఉత్తరంబుఁ జెప్పఁ జతురుండనా, తపస్థితివి = తపస్సునందు నిలుకడగలవాఁడవు, అనాదృత = ఆదరింపఁబడని, వివిధవిహారభోగములు గలవర్తనలనొనరి తనరెడి, అచ్యుత = నిలుకడైన, యోగ = అష్టాంగయోగముచేత, శోభనమైన, తనుండవు = మేనుగలవాఁడవు, అనికిఁ బనివడి విప్రుడై యనలుఁ డేగుదెంచె నన, ఈవు, అనలస = అమందమైన, గర్వకళఁ = గర్వప్రాప్తిని, నెఱపుచుఁ బలికెదవు.

భా. అంతట, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, ఆప్తిచేఁ = ఆగమనముచేత, వీరుండు, అనేన=పాపరహితమైన, "కలుషం వృజినైనోఘ" మని అ. స్ఫుటమైనపటుశక్తిగలవాఁడు, అబాలిశుండు=బుద్ధిమంతుఁడు, విజయుండు=అర్జునుఁడు, అనీక=యుద్ధమునకు, "సమరానీకరణాః" అని అ. సుమనోబలంబుతోఁ = దేవబలముతోడ, చతురుండు, అనాతపస్థితి=ఆతపస్థితిలేని, వన=వనమందు, ఆదృత=ఆదరింపఁబడి, తనరు=ఒప్పుచున్న, అచ్యుతయోగ = కృష్ణసఖ్యముచేతనైన, శోభనతను = శోభనత్వమున, ఉండఁగా, అనవర=శ్రేష్ఠమైన, దీప్తిచేత, అసగర్వ=గర్వయుక్తముగాని, కళఁ = వర్తనచేత, దీవనలను, నెరపుచుఁ=ఇచ్చుచు, పలికెను.

క. విను విజయశక్తిమీరితి
    ననుగాఢాహామిక చెల్లునామదిలో నెం

దును బహుతరాశనుండం
జనునే మి మ్మడుగవలయుసకలార్థంబుల్. 104

భా. విజయ=సంబుద్ధి, తినన్=భక్షించునట్లుగా, గాఢాహామిక, నామదిలో, చెల్లున్ = చెలంగుచున్నది, బహుతరాశనుండన్=బహ్వాశనుండను, నే=నేను, వలయు=వలసినట్టి, సకలార్థములను మిమ్మడుగ, చనున్=తగుదుననుట.

రా. విను=విజయశక్తిమీరితిని, అను=అనెడి, గాఢాహామికచెల్లునా, ఇక్కడ-ప్లుతయతి. మదిలో, బహుతరాశన్=అధికాపేక్షచేత, ఉండఁజనునే, సకలార్థంబులు=సకలప్రయోజనములు, మిమ్మడుగవలయున్=మిమ్ము నడిగి తెలిసికోవలెను.

మ. అని వాలాయముగా నభీష్టతమమౌ నన్నం బొసంగన్ స్వనీ
తిని ము న్నెంతయు నియ్యకొల్పి మఱియు ద్వృత్తిం బ్రవర్తిల్లుము
జ్జనితోల్లాసముతోడఁ బల్కె సముదంచత్ఖాండవాస్వాదవ
ర్తన మిష్టం బని రాజపుత్త్రునకు శస్తం బౌశుచిత్వంబునన్. 105

రా. అని=యుద్ధము, అభీష్టతమమౌను, అన్నన్=అన్నట్టాయెనా, స్వనీతిన్=బ్రాహ్మణధర్మమును, బొసంగన్, ప్రవర్తిల్లుము, ఉజ్జనితోల్లాసముతోడ, పల్కె=భాషణమె, సముదంచత్=ప్రకాశించుచున్న, ఖాండ = ఖండశర్కరాసంబంధమైన, "స్యాత్ఖండశ్శకలే చేక్షువికారమణిదోషయోః" అని వి. "తస్యేద" మ్మని అణ్ప్రత్యయాంతము. వాః=ఉదకముయొక్క, "వార్వారి సలిలం కమలం జల" మ్మని అ. స్వాద=రుచివంటిరుచిగల, వర్తనము=వర్తనగలది, శస్తంబౌ, శుచిత్వంబునన్=అప్రతిహతుఁ డౌటచేత, "శుచిశ్శుద్ధేనుపహతే శృంగారాషాఢయోరపి, గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యా" త్తని వి. అని= యుద్ధము, ఇష్టంబు=ప్రియమైనది, రాజపుత్త్రునికి వాఙ్మాధుర్యమును యుద్ధకార్కశ్యమును స్వతస్సిద్ధమైనదిగాదా యనుట.

భా. అని=ఇటని, అన్నంబును, ఒసంగన్ = ఇచ్చెడికొఱకు, అన్నశబ్దము-అద .భక్షణే, అనుధాతువున నిష్పన్నము గనుక ఆహారవాచకము. స్వనీతిన్=తనబ్రాహ్మణాకృతిధర్మముననే, ఇయ్యకొల్పి=ఆలాగుననే ఇచ్చెదమనిపించి, మఱి=అనుపించుకొన్నపిమ్మట, ముత్=సంతోషముచేత, జనిత=పుట్టిన, ఉల్లాసముతోడ, శస్తంబౌ=చెప్పఁబడిన, శుచిత్వంబునన్=అగ్నిత్వముగలవాఁడై, పల్కెన్=పలికెను.

ఉత్సాహ. ఈవిధమునఁ బల్కి మఱియు నిట్టులనియె నట్టి కాం
తావిధి నొకవిఘ్న మిపుడు గలదు నిన్ను నారయం
గా వినుమునివారణాధి కారమునకు దగుదువే
తావదర్థగతియు మున్ను దలఁచినాఁడ నామదిన్. 106

భా. అట్టికాంతారవిధికిన్ = ఆఖాండవవనభక్షణవాంఛకు, నిన్నునారయంగా వినుము, నివారణాధికారమునకున్=ఆవిఘ్నముమాన్పెడుపనికి, తగుదువు, ఏతావదర్థగతియున్=ఇంతపూనికను, మున్న=మునుపె, తలఁచినాఁడను.

రా. విను, మునివి, ఆరణాధికారమునకు, తగుదువే=తగుదువా, తావదర్థగతియున్=అంతైనకార్యరీతిని, మునీశ్వరుఁడవని తాళుకొన్నాఁడ నని తాత్పర్యము.

తే. వఱలునచ్యుతసఖ్యాతివర్ణితాతు
లప్రదీప్తి నిట్లలరు నీ విప్రభావ
మెందుఁ బెట్టనికోటగా నెసఁగుచుఁ గడ
చేర్తువస్మన్మహాశరాజితనిరూఢి. 107

రా. అచ్యుత=స్థిరమైనయోగముచేత, సఖ్యాతి=ఖ్యాతిసహితమైన, వర్ణితా = బ్రహ్మచారిత్వముయొక్క, అతులప్రదీప్తిన్=అత్యంతప్రసిద్ధిచేత, నీ, విప్రభావము= విప్రత్వము, అస్మత్=మాయొక్క, శర=బాణములయొక్క, అజితనిరూఢిన్ = అప్రతిహతమైన శక్తిని, కడచేర్తువు=అతిక్రమింతువు, నీవు బ్రాహ్మణుఁడవు గాఁబట్టి కొంకుచున్నామనుట.

భా. వఱలు=ఒప్పెడి, అచ్యుత=కృష్ణునియొక్క, సఖ్యముచేత, నతివర్ణితమైన, యతులమైన ప్రదీప్తిన్=తేజస్సుచేత, ఇట్లలరునీవు, ఇది కృష్ణునిసాంగత్యమును జూచి చెప్పెడిమాట, ఇప్రభావము=ఈమహిమ, రాజితనిరూఢిన్=మంచి యస్త్రాభ్యాసమందలి నేర్పుచేత, అస్మత్=మాయొక్క, పూజాబహువచనము, మహాశన్ = అధికాపేక్షను, కడచేర్తువు=సఫలము చేతువు.

ఉత్సాహ. ఎన్న నేవరించువరసమిన్మహావనంబులో
నన్నగారి గినిసినను ఘనాతిచండకాండవృ
ష్టి న్నలంప వచ్చు జగదజేయదండ నుండుమా
యన్న బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగుభక్తితోన్. 108

భా. ఎన్న, నేవరించు=నేనుగోరెడి, వర=శ్రేష్ఠమైన, సమిత్=సమిధలుగల, 'ఇధ్మమేధస్సమిత్ స్త్రియా" మ్మని అ. మహావనంబులోను, అన్నగారి=ఆయింద్రుఁడు, కినిసి, నన్=నన్ను, ఘన=మేఘములయొక్క, అతిచండ=మిక్కిలి నుగ్రమైన, కాండవృష్టిన్=ఉదకవర్షముచేత, "కాండోస్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. నలంపవచ్చున్ = నలగించెడికొఱకు వచ్చును, జగదజేయ-సంబుద్ధి, దండనుండుమా, అన్నన్ = అనినను, బ్రాహ్మణునకున్ = బ్రాహ్మణాకృతి యైనయగ్నికి, విరచితమైనయంజలిగలదైన, పంచమీబహువ్రీహి, భక్తితో, ఇట్లనునని ముందరఁ గ్రియ.

రా. ఎన్నసే=ప్రసిద్ధమగునట్లుగానే, వరించు = స్వీకరించు, వరసమిత్ = మహాయుద్ధమనెడి, మహ=ఉత్సవముయొక్క, "సమిత్యాజిసమిద్యుధః మహస్తూత్సవతేజసోః" అని అ. అవనంబులోనన్=రక్షణములోపల, నగారిగినిసినన్=ఇంద్రుఁ డెదిరించినప్పటికిని, కాండవృష్టిన్ = శరవర్షముచేత, జగదజేయదండనుండు = జగములకు నతిక్రమింపరాని యాజ్ఞగలవాఁడు, మాయన్న = రఘురాముఁడు, నలంపవచ్చున్ = అణఁచుయత్నము చేయును, అట్లైనను దాళినందునకు హేతువు, బ్రాహ్మణునకు విరచితాంజలి యగును, "గవాగ్రజన్మనామగ్రే న శూరో రోషవానయ" మ్మని రామవాక్యము గనుక.

స్రగ్ధర. ఆరాజన్యోత్తముం డిట్లనుదితరభసుండై భవత్సత్వరవ్యా
హారంబిట్లోర్చియుంటన్యముగఁగొనకుమాత్తాంగనాశుల్కతాదృ
క్సారోగ్రేష్వాస మిట్లశ్రమజిత మగునెంచంగ నాచేతికాఁటం
గ్రూరేష్వాసంబు లేదొక్కొఁడు గలుగునె తద్ఘోరయుద్ధంబునైఁపన్.

రా. ఆరాజన్యోత్తముండు = రాముఁడు, ఇట్లు, అనుదితరభసుండై = పుట్టనట్టి యాగ్రహము గలవాఁడై, భవత్=నీయొక్క, సత్వర=తీవ్రమైన, వ్యాహారంబు=వాక్యమును, "వ్యాహారఉక్తిర్లపిత" మ్మని అ. ఓర్చియుంట నన్యముగ, కొనకుము=ఎంచకుమా, తాదృక్సార=అట్టిచేవగల, ఉగ్రేష్వాసము=ఈశ్వరునివిల్లు, ఎంచంగ, ఆచేతికిన్=ఆరఘునాథునిహస్తమునకు, అఁటన్=తాళునట్టుగా, క్రూరేష్వాసంబు=దురుసైనవిల్లు, శరాసనమనినట్లు, లేదు, ఒక్కొఁడు=ఒకపురుషుఁడు, ఒకఁడు, ఒకొఁడు అని రెండు ప్రయోగములు గలవు గనుక, తత్=అట్టిరఘునాథునియొక్క, కలుగునె క్రియ.

భా. ఆరాజన్యోత్తముండు=అర్జునుఁడు, ఇట్లను, దిత=ఖండితమైన, రభసుండై=వేగముగలవాఁడై, త్వరపడకయనుట, ఓర్చియుంట=వించున్నయునికి, నాచేతికి, క్రూరేష్వాసంబు=గట్టివిల్లు, ఒక్కొఁడు=ఒకటి, ఉ. 'ఇప్పు డేను రాకుండ నొకండు వచ్చి మఱియొండునె' అని పెద్దిరాజు ప్రయోగము. తత్=ఆయింద్రునియొక్క, కలఁగునె=కలిగెడినా, అని క్రియ. నాచేతికిఁ దగినవి ల్లొకటియిచ్చినను నింద్రునితో యుద్ధము సేయఁగల ననుట.

సీ. అనుటయు నాతఁ డాజననాథ వరకుమా
రాగ్రణిఁ జూచి నీయాత్మయందు
నిటువంటితలఁపున్న నిదిగో మహాబలో
ద్దామంబు కమలేశదత్త మయ్యొ

నాకీశచాపంబునకు నెక్కుడిది గాండి
వం బనుభారతీవరుధనుర్మ
తల్లిక శేషోగ్రతరగుణప్రౌఢి న
త్యధికంబు క్రమమున నన్యదేవ
తే. ధృతములైనవానిని గణుతింప నేల
దీని నెక్కుడి నీభుజస్థేమఘునవి
జృంభణముఁ జూపు మని తనచేతివిల్లు
దృఢరణస్థితి నరదంబుఁ దెచ్చి యిచ్చె. 110

భా. కమలేశ=జలాధిపతియైనవరుణునిచేత, దత్తమయ్యెను=ఇవ్వఁబడెను, నాకీశ=దేవేంద్రునియొక్క, చాపంబునకు నెక్కుడు, గాండివంబను = గాండివమనెడి, ధనుర్మతల్లిక=ధనుశ్శ్రేష్ఠమైనది, ''మతల్లికా మచర్చికా ప్రకాండముద్ధతల్లజౌ ప్రశస్తవాచకాని''అని అ. శేషునిభంగి నుగ్రతరమైన, గుణ=నారియొక్క, ''మౌర్వీ జ్యాశింజినీగుణః'' అని అ. ప్రౌఢిచేత నత్యధికంబు, అన్య దేవ=బ్రహ్మాదులచేత, ధృతములైనన్=ధరించుటలు గలిగినను, వానిన్=ఆధారణములను, గణుతింపనేల, అని. తనచేతివింటిని, దృఢమైనరణమందుల, స్థితిన్=ఉనికిగలదాని, అప్రతిహతమైనదానిననుట, అరదంబును=రథమును, తెచ్చి యిచ్చెను.

రా. ఆతఁడు = పరశురాముఁడు, జననాథవరకుమారాగ్రణిన్ = దశరథకుమారజ్యేష్ఠుఁ డైనరాముని, చూచి, అనుమాట, నాకు, కమలేశదత్తమయ్యెన్=ప్రీతిచేత నియ్యఁబడెను. ఈశచాపంబునకు నెక్కుడిది, ధనుర్మతల్లికన్=ధనుశ్శ్రేష్ఠమునకును, అశేషోగ్రతరగుణప్రౌఢిచేత నత్యధికంబు, దృఢరణస్థితి=దృఢమైనరణస్థితిగల, నర=పురుషులను, ద=ఖండించుదాని, ''దోఅవఖండనే, ఆతోనుపసర్గే కః'' అని కప్రత్యయాంతము. తన చేతివింటినిచ్చెను.

మ. నుతశక్తిన్ నృపసూనుఁ డట్టిధనువున్ మోపెట్టి యైంద్రాయుధో
ద్ధతిపాథోదనిరాసి యయ్యె నపు డాతండున్ సముద్వేగయు
క్తతఁ గీర్తించి కృతావృథాగ్రహతదస్త్రక్రామితస్వర్గప
ద్ధతియై యిష్టమహావనీచరతఁ జెందం గాంచి పొంగెన్ మదిన్. 111

రా. ఐంద్రాయుధోద్ధతిపాథోదనిరాసియగ్యెన్=ఇంద్రధనుస్సుతోఁగూడిన యున్నతిగలమేఘమును దిరస్కరించినవాఁడాయెను. నీలమేఘశ్యాముఁడు గనుక, ఆతండున్=పరశురాముఁడును, సముద్వేగయుక్తతన్ = భయయోగముచేత, కృతమైన, అవృథా=వ్యర్థముగాని, గ్రహ=గ్రహణముగల - ఎక్కుఁబెట్టుటగల, తదస్త్ర=ఆరామునిబాణము

చేత, క్రామిత=ఆక్రమింపఁబడ్డ, పోఁగొట్టఁబడ్డదనుట, స్వర్గముయొక్క, పద్ధతి=మార్గము గలవాఁడై, ఇష్టమైన, మహా, అవనీచరతక్=భూసంచారమును, చెందంగాంచి మదిని, పొంగెక్=సంతసిల్లెను.

భా. నృపసూనుఁడు=అర్జునుఁడు, అట్టిధనుర్=గాండీవమును,ఐంద్రాయుధోద్ధతి=ఇంద్రుని మాయాయుధములయొక్క యుద్ధతితోఁగూడిన, పాథోద=మేఘములను, నిరాసియయ్యెక్ = పోఁగొట్టినవాఁడాయెను. ఇంద్రునివజ్రము మొదలైనమాయాయుధములను మేఘములను బోఁగొట్టెననుట. సముత్=సంతోషముతోగూడిన, వేగ=సంభ్రమముతోడ నైన, "సమా సంవేగసంభ్రమా" అని అ. యుక్తతక్ = కూటమిచేత, ఆతండుక్ = ఆయగ్నియు, కీర్తించి, కృతమైన, అవృథా=వ్యర్థముగాని, ఆగ్రహ=చలముగల, తత్=ఆయర్జునునియొక్క, అస్త్రములచేత, క్రామితస్వర్గపద్ధతియై=కప్పబడ్డయాకాశమార్గము గలవాఁడై, అర్జునుఁడు శరపంజరము గట్టెఁ గనుక, ఇష్టమైన, మహా, వనీ=వనముయొక్క, చరతక్=భక్షణమును.

తే. తనకనలుచేష్ట లంతభీతిని ఘటింప
మగిడి శరణన్నఁ దన్మహి మయుఁ దదాత్త
తన్మహాదైన్యము గణించి దయ దలిర్పఁ
గాచె నేమన నప్పాండురాచపట్టి, 112

భా. తనకు, అనలుచేష్టలు, అంతభీతిక్=నాశభయమును, ఘటింప, శరణన్నక్=శరణువేఁడినను, తన్మహిక్=ఆఖాండవవనభూమియందు, మయుఁక్=మయుఁడనువాని, తదా=తత్కాలమందు, ఆత్త=పొందఁబడిన, తత్=ఆమయునియొక్క, మహాదైన్యమును గణించి, ఆరాచపట్టి=అర్జునుఁడు, కాచెక్=రక్షించెను.

రా. తనయొక్క, కనలుచేష్టలు=కోపచేష్టలు, అంతైన, తత్=ఆపరశురాముని యొక్క, మహిమయుఁక్=మహిమను, కడమ సరి.

ఉ. స్రుక్కక భూమిభృత్కులవిరోధి కడంక నడంచి యిమ్మెయిం
దక్కక హేతిధారి కుచితం బగుకార్యము నిర్వహించి పెం
పెక్కుడుగాఁగ నాత్మపురి కేఁగె హరిన్నుతకీర్తిఁ గూడి న
ల్దిక్కులఁ బిక్కటిల్లుచుఁ దలిర్చుప్రతాపవిజృంభణంబునన్. 113

రా. భూమిభృత్కులవిరోధియైన పరశురామునియొక్క, కడంకక్=గర్వమును, హేతిధారికిక్=శస్త్రధారునకు, "రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్ని జ్వాలా చ హేతయః" అని అ. హరిత్=దిక్కులయందు, "ఆశాశ్చ హరితశ్చ తాః" అని అ. నుతమైన, ఏఁగెను=క్రియ, కడమ సులభము.

భా. భూమిభృత్కుల=పర్వతసమూహములకు, "భూభృద్భూమిధరే నృపే" అని అ. విరోధియైనయింద్రునియొక్క, హేతిధారికిన్=జ్వాలావహుఁడైనయగ్నికి, నుత కీర్తిని, హరిన్=కృష్ణుని, కూడి, ఆత్మపురికిన్=ఇంద్రప్రస్థపురమునకు, ఏఁగెను.

సీ. సర్వేశ్వరుఁడు కృష్ణు సఖ్యాతిమహిమకు
నెంత పెంపును దగు నేమిచెప్ప
దక్షుఁ డానరుఁ డట్లు దనర రాక్షసకుల
తక్షకుం డతివిచిత్రతరశక్తి
మయుఁ డతిక్రాంతవాఙ్మానసభావిశే
షంబు వైవస్వతసంతతికిని
దనదులీలోదయంబునను సంపాదించి
పెట్టె నత్యంతంబు పెంపుసొంపు
తే. సంఘటిల మరుచ్ఛతమఖసంతతుల క
తఁడు గదాదండమును సమిద్ధజయనాది
కంబువరము నిచ్చెను హరికిం బడరఁగఁ
బలుదెఱంగుల నార్యులుఁ బ్రస్తుతింప. 111

భా. సర్వేశ్వరుఁడగు కృష్ణునియొక్క సఖ్యముచేతనైన యతిమహిమకు, దక్షుఁడు, ఆనరుఁడు = ఆయర్జునుఁడు, అట్లుదనరన్ = ఆలాగునవొప్పుచుండఁగా, రాక్షసకులము యొక్క, తక్షకుండు, విశ్వకర్మ, "తక్షకో నాగవర్ధక్యోః" అని అ. అతివిచిత్రతరమైన శక్తిగలవాఁడు, మయుఁడు, అతిక్రాంత = అతిక్రమింపఁబడిన, వాక్కులయొక్క, మాన = పరిమాణముగల, వాగగోచరమనుట. సభావిశేషంబును, వైవస్వతసంతతికిన్ = ధర్మజునకు, తనదు, లీలోదయంబునన్=క్రియాచాతుర్యముచేత, సంపాదించిపెట్టెను, మరుచ్ఛతమఖసంతతులకున్ = వాయువుయొక్కయు నింద్రునియొక్కయుఁ బుత్త్రుల-భీమార్జునులకు, అతఁడు, మయుఁడు, గదాదండమును, సమిద్ధ=ప్రకాశింపుచున్న, జయ= జయముగలుగునట్టుగా, నాది= మ్రోసెడి, కంబువరమును=శంఖశ్రేష్ఠమును, "శంఖస్స్యాత్కంబురస్త్రియా" మ్మని అ. హరికిన్=శ్రీకృష్ణునికి, ఇంబడరఁగన్ = ఇంపగునట్టుగా, "ఇంబడరఁగా భజసనంబు" లని యనంతుని ఛందఃప్రయోగము.

రా. కృష్ణ=విష్ణువుయొక్క, సఖ్యాతి=ఖ్యాతితోఁగూడిన, దక్షుఁడానరుఁడు, తక్షకుండు = శాసకుఁడు, శక్తిమయుఁడు, అతిక్రమింపఁబడిన, వాఙ్మానస = వాక్కును మానసమునుగల, అవాఙ్మానసగోచరమనుట. భావిశేషంబు=కాంతివిశేషమును, వైవస్వత సంతతికిన్ = వైవస్వతమనువుయొక్క వంశమునకు, తనదు = తనయొక్క, లీలా=విలా

సార్థమైన, ఉదయంబునన్ = అవతారముచేత, మరుచ్ఛత = దేవతాశతములకును, మఖసంతతులకున్=యాగసమూహములకును, అతఁడుగదా=ఆవిష్ణువుగదా, దండ=ఆధారము, మును = పూర్వమందు, జయన = జయము, "జయనే జయః" అని అ. ఆదికంబు=ఆదిగాఁగల, వరమును, హరికిన్=ఇంద్రునకు, ఇచ్చెను. రఘునాథునిమహిమను వర్ణింప శక్యముగాదనుట.

చ. అది యటులుండె నట్టిసభయానతశత్రుదయాళుఁ డాజిదీ
వ్యదరిహృదంతవహ్నిసమవర్తిసుతుం డతిలోకభాగ్యసం
పద లమరంగఁ జేకొని శుభస్థితిఁ దమ్ములు దాను నెంతయుం
బొదల శుచిత్వశాలి యజపుత్త్రుడు మిక్కిలి సంతసిల్లుచున్. 115

రా. సభయ=భయసహితమానట్టుగా, ఆనత=నమ్రులైన, శత్రువులందు దయాళుఁడు, ఆజి = యుద్ధమందు, దీవ్యత్ = ప్రకాశింపుచున్న, అరి = శత్రువులయొక్క, హృత్ = హృదయములయందు, అంతవహ్నిసమ = ప్రళయాగ్నికి సమమానట్టుగా, వర్తించుచున్నవాఁడు, సుతుండు=రఘునాథుఁడు, అతిలోక=లోకముల నతిక్రమించిన, "అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయా" అని ద్వితీయాసమాసము. భాగ్యసంపదలచేతఁ బొదలఁగా, అజపుత్రుఁడు = దశరథుడు, పెంపొందెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అది యటులుండె, అట్టిసభయందు, ఆనతశత్రుదయాళుఁడు, అంత వహ్నియయినవాఁడు, సమవర్తిసుతుండు=ధర్మజుఁడు, శుచిత్వ=ధావళ్యముచేత, శాలి=ఒప్పెడివాఁడు, అజపుత్త్రుఁడు=బ్రహ్మపుత్త్రుడైననారదుఁడు, చనుదెంచి యని ముందటిపద్యమునకు నన్వయము.

క. చనుదెంచి సర్వదిగ్వ
ర్తనఁ దేజము మెఱయఁ దత్పురస్థితిఁ బెంపొం
దె నతం డనుజులు దానుం
బొనరించుమహోపచారముల రంజిలుచున్. 116

భా. సర్వదిగ్వర్తనను దేజము మెఱయగా, తత్=అధర్మజునియొక్క, పురః=అభిముఖమందు, స్థితిన్=ఉనికిచేత, పెంపొందెను.

రా. తత్పురస్థితిన్ = ఆపట్టణస్థితిచేత, అతండు=రాముఁడు, అనుజులు దానును బొనరించునుపచారములచేత, దశరథుండు, రంజిలుచును పెంపొందెన్ = సుఖముననుండెను.

శా. మాహోనాథవిహారవాహన కృపామాహాత్మ్యసాహాయ్యకో
త్సాహశ్లక్ష్ణకటాక్షవిక్షిపితభక్తవ్రాతసంసార శ్రీ

బాహుళ్యప్రదపాదసంస్మరణ పంపాహేమకూటాద్రిఖే
లాహేవాకవిపాకవిస్మరితకైలాసాదికేళీరసా. 117

మాహానాథ=గోరాజైనవృషభమే, “మాహేయీ సౌరభేయీ గౌరుస్రా మాహాచ శృంగిణీ” అని అ. విహారార్థమైనవాహనముగలవాఁడా, కృపా మాహాత్మ్యమనెడి, సాహాయ్యక = సహాయముచేత, ఉత్సాహి = ఉప్పొంగిన, శ్లక్ష్ణకటాక్ష=కటాక్షలేశముచేత, “శ్లక్ష్ణం దభ్రం కృశం” అని అ. “కటాక్షోపాంగదర్శనే” అని అ. విక్షపిత=చెదరమీటఁబడిన, భక్తవ్రాతముయొక్క, సంసార = జన్మాదిబంధముగలవాఁడా, భక్తుల నిత్యులఁజేసెడివాఁడనుట, శ్రీబాహుళ్య = ఐశ్వర్యపరంపరను, ప్రద = చాలాఇచ్చెడి, పాదసంస్మరణముగలవాఁడా, పాదారవిందస్మరణమువల్ల సంపదను, ప్రసన్నతవల్ల మోక్షము నిచ్చెడివాఁడుగనుక, పంపానదియందుఁగల, హేమకూటాద్రియందుఁగల, ఖేలా=విహారముయొక్క, “క్రీడా ఖేలా చకుర్దన” మని అ. హేవాక=హృదయంగమమైన, విపాక=పరిచయముచేత, విస్మరిత=మఱువఁ జేయఁబడిన, కైలాసాది = కైలాసగంగలయొక్క, కేళీరసా=విహారాపేక్షగలవాఁడా, హేమకూట పంపానదులు కైలాసగంగలకంటె శ్రేష్ఠములనుట.

క. పెదవేంకటాద్రిహృదయాం, స్పదపదవిన్యాసతుంగభద్రావీచీ
మృదుశీకరవిరచితనిజ, సదనాంగణరంగవల్లిసౌభాగ్యకళా. 118

రంగవల్లి=ముగ్గులయొక్క.

స్రగ్విణి. బ్రధ్నకోటీసమభ్రాజితేజోఘనా
బుధ్నభావాప్తిసంపుష్టసృష్టిద్రుమా
బుధ్నవద్బోధసంహృష్యదృష్యర్చితా
గృధ్నుతాపూర్వకాకృష్టశిష్టార్చనా. 119

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారకవిత్వవైభవ పింగళి యమరనార్యతనూభవ సౌజన్యజేయ సూరయనామధేయప్రణీతం బైన రాఘవపాండవీయంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

బ్రధ్నకోటీసమ = కోటిసూర్య సమమానట్టుగా, భ్రాజి = ప్రకాశించుచున్న, తేజస్సుచేత ఘనమైనవాఁడా, బుధ్నభావ=మూలమాటయొక్క, “మూలం బుధ్నోంఘ్రినామకః” అని అ. ఆప్తి=ప్రాప్తిచేత, సంపుష్ట = పోషింపఁబడిన, సృష్టియనెడి, ద్రుమా=వృక్షముగలవాఁడా, బుధ్నవత్ = వృద్ధిఁబొందుచున్న, బోధ = జ్ఞానముచేత,

సంహృష్యత్ = సంతోషించుచున్న, ఋషులచేత, అర్చితా = పూజింపఁబడ్డవాఁడా, గృధ్నుతా = అపేక్షచేత, "గృధ్నుస్తు గర్ధనః - లుబ్ధోభిలాషుకస్తృష్ణ" క్కని అ. అపూర్వకమానట్టుగా, ఆకృష్ట=అంగీకరింపఁబడిన, శిష్టులచేతియర్చనలుగలవాఁడా.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానంద నందవరకులక్షీరపారావార తారకాసుధాధామముద్ద రాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రదర్శితంబైన రాఘవ పాండవీయాదర్శంబునందు ద్వితీయాశ్వాసము.

శ్రీ ర స్తు.

శ్రీ రామచంద్ర పరబ్రహ్మణే నమః.

# రాఘవపాండవీయము.

## తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీమద్ధారీపరమ
ప్రేమాస్పద యాకువీటి పెద వేంకటధీ
ధామ సదాలసదసదృ
గ్భూమ విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా! 1

సదా = ఎల్లప్పుడును, లసత్=ఒప్పుచున్న, అసదృక్=సరిలేని, భూమ=మహిమ గలవాఁడా, "పృథ్వాదిభ్యఇమనిచ్ బహోర్లోపోభూచబహోః" అనుసూత్రములచే ఇమనచ్ప్రత్యయముయొక్క యికారమునకు లోపమును బహుశబ్దమునకు భూ అను నాదేశమును.

వ. అవధరింపుమట్లురంజిల్లుచున్న యయ్యతీంద్రసామ్రాజ్యధౌరేయుండు.

రా. అతీంద్ర = ఇంద్రునినతిక్రమించిన, సామ్రాజ్యధౌరేయుండు=దశరథుఁడు.

భా. యతీంద్రసామ్రాజ్యధౌరేయుండు = మునీశ్వరోత్తముఁడైన నారదుఁడు.

తే. అతిశుభార్థసంపత్పదంబై నవసుధ
మహిమ నేలుచు వాత్సల్యమధురిమమున
నతని నలరింపుచును బ్రియంబగుసభాజ
నప్రధానహితోక్తిబృందమున నంత. 3

వ. ఇట్లనియె. 4

భా. అతిశుభ = మిక్కిలియుఁనింపైన, అర్థసంపత్ = భావపుష్టిగల, పదంబై= వాక్యములుగలవాఁడై, నవ=నూతనమైన, సుధ=అమృతముయొక్క, మహిమను, ఏలుచున్ = అతిక్రమించుచును, అతనిన్=ధర్మరాజును, అలరింపుచును, ప్రియంబగు= ప్రియమైన, సభాజన = సన్మానమే, "ఆనందనసభాజనే" అని అ. ప్రధానముగాఁ గలహితోక్తిబృందముచేతను.

రా. అతిశుభమైన, అర్థసంపత్, ద్రవ్యసమృద్ధికి, పదంబైన=స్థానమైన, వసుధ= భూమిని, ఏలుచు, వాత్సల్య = నెనరుచేతనైన, మధురిమమునన్ = ప్రేమముచేతను,

"స్వాదుప్రియౌ తుమధురౌ" అని అ. సభా=సభయందుఁగల, జనులయొక్కయు, ప్రధాన = సుమంత్రాదిమంత్రులయొక్కయు, హితోక్తిబృందమునన్ = ప్రియ వాక్యముచేతను, అతనిన్ = ఆరాముని, అలరింపుచు, ఇట్లనియె నని ముందరి కన్వ యము.

క. క్రమమున ధరణీభరణ, క్షమ మగుతద్ధర్మనీతి చాతుర్యవిశే
 ష మశేషమరసి యధిక,ప్రమదుఁ డయిప్రసంగవశతరప్పించి తగన్. 5

రా. తత్=ఆరామునియొక్క, ధర్మనీతి, ప్రసంగవశతచేత, రప్పించి=రాముని రప్పించి.

భా. తద్ధర్మ=ఆధర్మరాజుయొక్క, ప్రసంగవశతను రప్పించి=ప్రసంగమును దెప్పించి యనుట.

సీ. బంధురంజనరామభద్ర ధర్మాత్మజ
  యైశ్వర్యశోభిత యన్వయైక
 పావన పాండురాజీవరమాధుర్య
  శోభననయనవసుప్రతాప
 నిర్మలప్రౌఢివినీతత్వవిజ్ఞాన
  సౌశీల్యశౌర్యాది సద్గుణములు
 విని యుబ్బుచున్న వాఁ డనుమోదగరిమఁ ద
  త్ప్రేరణఁ జేసి యేఁ దివిరి నిన్నుఁ
తే. బనిచెద సమస్తమహిరాజ్యపాలనముగ
 రంబునుతికెక్కఁజేయుము రాజసూయ
 మానచంద్రికాస్ఫూర్తియుఁ బోనికీర్తి
 మున్నుగాఁబర్వ కకుబంతములఁ దలిర్ప 6

భా. బంధురంజనముచే, రామ=ఒప్పెడి, భద్ర = శుభములుగలవాఁడా, "స్వశ్శ్రే యసం శివం భద్ర" మ్మని అ. ధర్మాత్మజ, ఐశ్వర్యశోభిత, పాండురాజు, ఈ = నీయొక్క, వరమాధుర్య, శోభననయ, నవసుప్రతాప, నిర్మలప్రౌఢి, వినీతత్వ, విజ్ఞాన, సౌశీల్య, శౌర్యాదిసద్గుణములు విని యుబ్బుచున్నవాఁడు, అనుమోదగరిమచేత, తత్ = ఆపాండురాజుయొక్క, ప్రేరణఁజేసి = పనుపుటచేత, రాజ్యపాలనము నుతి కెక్క, ఆన = ఆజ్ఞ, తద్భవపదము, కీర్తిమున్నుగా = కీర్తికంటె ముందరఁగా, తలిర్ప, రాజసూయము చేయుమని యన్వయము.

రా. బంధురరంజన, రామభద్ర, ధర్మాత్మ, జయైశ్వర్యశోభిత, అన్వయైకపావన, పాండురాజీవ = తెల్లదామరభంగి, రమాధుర్య=లక్ష్మీని వహించినవై, శోభనములయిన, నయన=కన్నులుగలవాఁడా, వసు = అష్టవసువులయొక్క, ప్రతాపమువంటి ప్రతాపము గలవాఁడా, ఇవి సంబోధనలు. నిర్మలప్రౌఢివి = కళంకములేని ప్రజ్ఞగలవాఁడవు. నీ = నీయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతమైన, విజ్ఞాన=శాస్త్రజ్ఞానమును, "మోక్షే ధీర్జ్ఞానమన్యత్ర విజ్ఞానం శిల్పశాస్త్రయోః," అని అ. సౌశీల్య=సద్వర్తనయు, శౌర్యము నాదిగాఁగల సద్గుణములను విని, మోదగరిమన్=సంతోషాతిశయముచేత, ఉబ్బుచున్నవాఁడను, తత్ = ఆయా మోదగరిమయొక్క, ప్రేరణచేత, ఏనుబనిచెద, రాజ=చంద్రునిచేత, "రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే" అని వి. సూయమాన=సృజింపఁబడుచున్న, కైత్తైనదనుట, చంద్రికాస్ఫూర్తియుఁబోని = వెన్నెల నిగ్గుగలిగిన, కీర్తి, కకుబంతములన్ = దిగంతములయందు, "దిశస్తు కకుభః కాష్ఠాః" అని అ. తలిర్పన్=ప్రకాశించునట్లుగా, రాజ్యపాలనము చేయుము.

క. అనుటయు ముకుళితకరుఁడై
యనఘా మరి నవధరింపు మంతటిశక్తుం
డనె యే నొండొకపని నా
కనుగ్రహింపు మన మఱియు నతఁ డిట్లనియెన్. 7

రా. భా. రెంటికి సమము సులభము.

చ. జనకునియాజ్ఞ యన్న నవిచార్యము మున్నిది యెన్నిచూడుమా
యనయమున సన్నిధిన్ నిను సమర్థతరుం డని నిశ్చయించి పం
చినపని దీనినీవు దగఁ జేయ సదాత్తసుధర్మతన్ సుఖం
బున హరికొల్వొనర్తు నని పూనినవాఁడనయంబు బుద్ధిలోన్. 8

భా. జనకునియాజ్ఞ, అన్న, ఎన్నిచూడుము, ఆయన = పాండురాజు, యమసన్నిధిన్=యమునిసమ్ముఖమందు, పంచినపనిని దీనిన్=యాగమును, చేయన్=చేసినను, సదా=ఎల్లప్పుడును, ఆత్త=పొందఁబడిన, సుధర్మతన్ = దేవసభగలవాఁడౌటచేత, పూనినవాఁడు=తలఁచినవాఁ డనుట.

రా. జనకునియాజ్ఞ, అన్నన్=అనినను, అవిచార్య మెన్ని చూడుమా, అనయము=ఎప్పుడును, సన్నిధిన్=సత్పురుషులకు నిధివైన, నిన్ను, సదా, ఆత్త=స్వీకరింపఁబడిన, సుధర్మతన్ = లెస్సధర్మముగలవాఁడనై, హరికొల్వు = శ్రీహరిసేవను, ఒనర్తు నని బుద్ధిలో నయంబును బూనినవాఁ డనుట.

క. జను లందఱు నీయం ద
త్యనురాగముకలిమి నెరపెదరు సత్త్వమహ
త్వనిరూఢిఁ బొల్పెసఁగునీ
యనుజులు భవదీయశాసనైకాయత్తుల్. 9

రెంటికి సమము-సులభము.

వ. కావున నమ్మహాకార్యంబు నిర్వహింప. 10

ఆ. అనఘ నీవె తగుదు వనివారితనయాద
రౌచితిఁ గడు నొప్ప నాయతిశుభ
గుణవశు డనిపించుకొని నిజేచ్ఛఁ జనని
యత్యుదారుఁ డఖిలకృత్యవిదుఁడు. 11

రా. దశరథుఁడు రఘునాథునికి నీతి యుపదేశించెడిప్రకారము, అనఘ, అని వారితమైన, నయ=నీతియొక్క, అదర=అమితమైన, ఔచితిన్ = ఔచిత్యముచేత, "ఈషదర్థే దరం స్మృత" మ్మని అ. కడు, ఒప్పన్=ఒప్పుటచే, నీవె తగుదువు, ఆయతి= ఉత్తరకాలఫలముచేత, శుభములైన, గుణములకు = నిత్యత్వాదిగుణములకు, వశుఁ డని పించుకొని, నిజేచ్ఛఁజనని=తనఇచ్ఛను నడవనటువంటి, అత్యుదారుఁడు = అతిసమర్థుఁ డయినవాఁడు, అఖిలకృత్యవిదుఁడు = సర్వకార్యజ్ఞుఁడు, నీవు నీచెప్పినగుణములుగల వాఁడవు గనుక సకలకార్యములను నెఱుఁగుదు వనుట.

భా. అనఘ, నీవె తగుదువు, అని=పలికి, వారి=పాండవులయొక్కయు, తన యొక్కయు, ఆదరౌచితికడునొప్పఁగా, శుభగుణ = సద్గుణవంతులకు, వశుఁడు=విధే యుఁడు, ఆయతి=నారదుఁడు, అనిపించుకొని = అంపించుకొని, చనన్ = పోఁగా, నియతి=నియమముచేత, "నియతిర్నియమే దైవే" అని వి. ఉదారుఁడు, అఖిలకృత్య విదుఁడు, అవనివరేణ్యుఁడని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

ఆ. ఆయవనివరేణ్యుఁ డాయాగమవ్యయా
గమసముచితధర్మగతి నడపుట
కై జయింపవలయు నాశల నన్నింటి
నని కృతిజనగోష్ఠినాకళించి. 12

భా. ఆ, అవనివరేణ్యుఁడు=ధర్మరాజు, అవ్యయ = నాశములేని, ఆగమసము చిత=వేదోచితమైన, ధర్మగతిన్=ధర్మవర్తనచేత, ఆ, యాగమును, నడపుటకై = చేసెడి కొఱకు, ఆశలన్ = దిక్కులను, జయింపవలయునని, కృతిజనగోష్ఠిన్ = విద్వజ్జనులతోడి ప్రసంగముచేత, ఆకళించి = తెలిసి, రిపులనేలఁగలిపె ననుపర్యంతము కుళకము.

రా. అవనివరేణ్యుఁడు, ఆయాగమ = ఆదాయప్రాప్తికిని, వ్యయాగమ=వ్యయప్రాప్తికిని, సముచిత=తగిన, ధర్మగతిన్ = ధర్మవర్తనను, నడపుటకై, 'సీ. ఆయంబునందు నాలవభాగ మొండె మూఁడవభాగ మొండె నందర్ధ మొండెఁ, గానివ్యయము సేయరాదు నరపతికిని' అని సభాపర్వములోఁ జెప్పినాఁడు గనుక, ఆశలన్ = వాంఛలను, ఆశలను జయింపనివానికి నుచితధర్మము నడవదు గనుక, అనికృతి=శఠత్వము లేని-కపటము లేనివా రనుట, జనులతోడి=గోష్ఠి చేత, ఆకళించి = తెలిసి, ఆయవ్యయౌచిత్యమును, ఆశాజయోపాయమును దెలిసి నడపు మనుట.

తే. సత్త్వధర్మకళావిరాజత్ప్రతాప
ఘనుఁడు రాజులలోఁ బెద్ద యనఁగఁ జనుఁ బ్ర
కృష్టతనుజరాసంధుండు కేవలముని
జేష్టకర్మాక్షముం డని యెన్ను మదిని. 13

రా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా = ధర్మశాస్త్రముచేతను, విరాజత్ = ఒప్పుచున్న, ప్రతాపముచేతను, ఘనుఁడు=అధికుఁడైనవాఁడు, పెద్దయనఁగ, చనున్=తగును, ప్రకృష్ట=అధికమైన, తను=శరీరముయొక్క, జరా=ముదిమియొక్క, సంధుండు = సంధానముగలవాఁడైనను, ముదిసినవాఁడైననుట, నిజ = తనకు, ఇష్టమైన, కర్మ=ప్రయోజనమందు, అక్షముండు = అసమర్థుఁడు, తనముదిమిచేత నాచారలోపమేకాని పెద్దతనము కలిగియు నియమము లేక యుండును, అని=ఇటని, మదిన్=మనస్సున, ఎన్నుము, తాను ముదివాఁడు గనుక రాజ్యపాలనమునకు నీవె తగుదువని తాత్పర్యము.

భా. సత్త్వ=బలిమిచేతను, ధర్మకళా = ధనుర్విద్యచేతను, ప్రకృష్టతన్=ఆధిక్యమున, జరాసంధుండు, నిజ = స్వకీయమైన, ఇష్టకర్మ = యాగకర్మమందు, "ఇష్టం యాగాదికర్మస్యా" త్తని అ. కరికలభవత్ప్రయోగము. అక్షముండు = ఓర్పు లేనివాఁడు, అని, ఎన్నుమదిన్ = ఎంచెడిమనస్సుచేత.

తే. విహితసన్మంత్రుఁ డగుచు వివేకఘనుఁడు
విహతి లేకొప్పునచ్యుతవిజయసంయు
తప్రహితభీమసేనోద్ధతిప్రవృద్ధి
చేత రిపు నేలఁగలపెను సిరులు గొనుచు. 14

భా. విహిత = చేయఁబడిన, సన్మంత్రుఁడగుచు = మంచియాలోచన గలవాఁడై కొంచును, వివేకఘనుఁడు=ధర్మరాజు, ఒప్పుచున్న, అచ్యుతవిజయసంయుత = కృష్ణార్జునసహితముగా, ప్రహిత=అంపఁబడిన, భీమసేనునియొక్క, ఉద్ధతి=ప్రహారముల యొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపున్ = శత్రుఁడైనజరాసంధుని, నేలఁగలపెన్ = సంహరించెను.

రా. విహితసన్మంత్రుఁడగుచున్=మంచివారితో నాలోచన చేసినవాఁడై, వివేకఘనుఁడైన జనుఁడు, అచ్యుత = జాఱని, విజయముతోడ సంయుతమైన, ప్రహిత=అత్యంతవిహితమైన, భీమ = శత్రుభయంకరముసైన, సేనయొక్క, ఉద్ధతి=ఔద్ధత్యము యొక్క, ప్రవృద్ధిచేత, రిపునేలఁగల=శత్రువుయొక్కభూమియందుఁ గలిగిన, పెనుసిరులు=అధికసంపదలను, కొనుచు, ఒప్పునని క్రియ.

మ. స్వనిదేశోన్నతి నంతటన్ నెఱయుచున్ శక్తిం జతుర్దిజ్నరేం
ద్రనికాయంబును గెల్చి తమ్ము లసమానప్రాప్తవిత్తార్పణం
బునఁ దన్పన్ వశులైనబ్రాహ్మణులతోఁ బూర్ణాధ్వరారంభుఁడై
యనఘుశ్రీఁ బృథివీశుఁ డొప్పెసగు రూఢాపూర్వసత్కీర్తితోన్. 15

రా. స్వనిదేశోన్నతిన్ = స్వాజ్ఞామహిమచేత, అంతటన్ = అన్నిచోటులను, చతుర్దిక్కులందుల, గెల్చి, తమ్ము, లసమాన=ఒప్పునట్లుగా, ప్రాప్తమైన = ధర్మార్జితమైనదనుట, విత్త=ధనముయొక్క, అర్పణంబునన్=దానముచేత, తన్పన్=తనియింపఁగా, తమ్ముఁ దన్పఁగా ననుట, వశులైన=విధేయులైన, బ్రాహ్మణులతోఁగూడ, రూఢ=ప్రసిద్ధమైన, అపూర్వ=వింతైన, సత్కీర్తితోడ, పృథివీశుఁడు, ఒప్పెసగున్, క్రియ.

భా. అంతటను, తమ్ములు=భీమాదులు, అసమానమానట్టుగా, పూర్ణ=ఈడేఱిన, అధ్వర = యాగముయొక్క, ఆరంభముగలఁవాఁడై, సగురు = తండ్రితోఁగూడునట్లుగా, ఊఢ=వహింపఁబడిన, పృథివీశుఁడు = ధర్మరాజు, ఒప్పెన్=క్రియ.

ఉ. క్లిష్టత యించుకంతయును లేక మనఃప్రమదంబుతోడ నా
యిష్టము నిర్వహించి పృథివీశులలోపల నర్హభీష్మసం
సిష్టిమెయిం గరం బొనరిచెందుదనుత్తమపూజ చక్రికు
తృష్టత నుర్విలోనసమతేజుఁడవీవని పల్కి నెమ్మితోన్. 16

భా. ఆయిష్టము=ఆయజ్ఞమును, నిర్వహించి=చేసి, అర్హమైన, భీష్మునియొక్క, సంసిష్టిమెయిన్=అనుజ్ఞచేత, తుదన్=యజ్ఞసమాప్తియందు, అసమతేజుఁడవు, ఈవు, అని, చక్రికిన్=కృష్ణునికి, ఉత్తమపూజ నొనరించెను.

రా. నాయిష్టము=నాకోరికను, అర్హ=తగుమైన, భీష్మ=భయంకరమైన, సంసిష్టిమెయిన్ = సమ్యగాజ్ఞచేత, అనుత్తమపూజ = అత్యుత్తమపూజను, చెందుదు=పొందుచున్నాఁడవు, చక్రికిన్ = విష్ణువునకు, సమ=సమానమైన, తేజుఁడవు, అని, పల్కి, నడపెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

తే. మఱియుఁ దగుమాటలాడి యమర్త్యకార్య
నియతలీలావతారు నన్నీలవర్ణు

స్నేహారసమున నభిషిక్తుఁ జేయ నతఁడు
లలి నడపె నప్డు తచ్ఛుభలగ్నచింత. 17

రా. అన్నీలవర్ణున్=శ్రీరామచంద్రుని, స్నేహరసముతోడ, అభిషిక్తుఁజేయన్=పట్టాభిషిక్తునిఁ జేయుటకు, తచ్ఛుభలగ్నచింత = ఆపట్టాభిషేకశుభలగ్నవిచారమును, నడపెను.

భా. అన్నీలవర్ణున్=శ్రీకృష్ణుని, స్నేహారసమున నభిషిక్తుఁజేయన్ = స్నేహరసము వర్షింపఁగాననుట, అభిషిక్తుఁజేసినను, అతఁడు=కృష్ణుఁడు, తత్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, శుభమందు లగ్నమైనచింతను నడపెను.

చ. సువిభవభూతిఁ బేర్చుహరి సొం పవుఁగా దనుశ్రీమదాత్మవై
భవము వెలార్చుచుం బ్రబలభవ్యతదీయసుదర్శనంబుచే
దివిభు వినున్నసభ్యవితతిం బరికల్పితసాధులోచనో
త్సవవిధి యైనితాంతము దితత్త్వముఁ జెందఁగఁజేసె నంతటన్. 18

భా. హరి=కృష్ణునియొక్క, సొంపును, అవుఁగాదను = నిందించెడి, శ్రీమద = సంపద్గర్వముతోఁ గూడిన, ఆత్మ = తనయొక్క, వైభవము, ప్రబలఁగా, తదీయసుదర్శనంబు = శ్రీకృష్ణునిసంబంధమైన చక్రము, వినున్నసభ్యవితతిన్ = తిరస్కరింపఁబడిన సాధుజనసమూహము గలవాని, చేదివిభు = శిశుపాలుని, పరికల్పితమైన, సాధు=సజ్జనులయొక్క, లోచనోత్సవవిధిగలదై, సుదర్శనమునకు విధేయవిశేషణము. నితాంతము=మిక్కిలియు, దితత్త్వమున్=ఖండితత్వమును, చెందఁగఁజేసెను = సంహరించె ననుట.

రా. హరి=ఇంద్రునియొక్క, సొంపును, అవుఁగాదను = మించిన, శ్రీమత్=సమృద్ధిమత్తైన, ఆత్మవైభవము = నిజవిభవమును, వెలార్చుచున్ = ప్రకటించుచు, ప్రబలమైన, భవ్య=శుభముగల, "భావుకం భవికం భవ్య" మ్మని అ. తదీయ=ఆవైభవసంబంధమైన, సుదర్శనంబుచేన్ = సుదర్శనముచేత, దివిభువినున్న = ఆకాశమున భూమిని నుండిన, సభ్యవితతిన్=సురభూసురసమూహమును, పరికల్పిత, సాధు=లెస్సైన, లోచనోత్సవవిధిగలదై, నితాంతముదితత్త్వమున్=మిక్కిలిసంతుష్టత్వమును, చెందఁగఁజేసెను, అతఁడు = ఆదశరథుఁడని పూర్వపద్యమునఁ గర్త.

సీ. ఘనధర్మసుతరాజ్యఘటనయాశల నట్లు
దనరుచునికి గనుఁ గొని యసహ్య
మానతద్వైభవ మందరోన్మథితహృ
ద్విషధివిషాయిత ద్వేషభరత

జనని గర్హ్యాచారమున కోడ కెట్లొ యే
మంద్రొ బంధువు లన్వయాదిగుణగు
రుతమాయనాడుదు రోదరం బిట్టిచో
నూహింప నౌచిత్యయుక్త మనక
తే. తద్విధిని హరియించె నత్యంతదుష్ట
మతిని దుర్యోధనుఁడు సపత్నితనయుండ
జాతశాత్రవరాజ్యవిభూతి మీఱు
టుల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక. 19

రా. ఘనధర్మ = అధికధర్మములుగల, సుత = రామునియొక్క, రాజ్యఘటన యందుఁగల, ఆశలన్ = అపేక్షలచేత, ఉనికి = దశరథునియునికిని, అసహ్యమాన= సహింపఁబడని, తద్వైభవ=రామునివైభవముగల, మందరచేత, ఉన్మథిత = మథింపఁబడిన, హృద్విషధి=హృదయమనెడు సముద్రమునకు, విషాయిత = కాలకూటవిషము భంగినిబుట్టిన, ద్వేషముగలది, భరతజనని=కైకేయి, గర్హ్యాచారమునకునోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత=గురుత్వమును, మాయనాడుదురో = తూలింతురో, దరంబు= భయము, "దరోస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే" అని అ. ఔచిత్యయుక్తము = ఉచితము, అనక=ఇటనివిచారింపక, తద్విధిన్ = ఆపట్టాభిషేకవిధిని, హరియించెన్ = మానిచెను, అత్యంత, దుష్టమతిన్=దుష్టబుద్ధిచేత, దుర్యోధనుఁడు = పోట్లాడశక్యముకానివాఁడు, సపత్ని=సవతియొక్క, తనయుఁడు=కుమారుఁడు, అజాతశాత్రవ = నిష్కంటకమైన, రాజ్యవిభూతిన్=రాజైశ్వర్యముచేత, మీఱుట = అతిశయించుట, ఉల్లమున నించుకంతయు నోర్వలేక.

భా. ఘన, ధర్మసుత=ధర్మరాజుయొక్క, ఆశలన్=దిక్కులయందు, తత్ = ఆధర్మరాజుయొక్క, వైభవమనెడి, మందర = మందరపర్వతముచేత, ద్వేషభరతన్ = ద్వేషాతిశయముగలవాఁడౌటఁజేసి, జన=లోకులచేత, నిగర్హ్య=నిందింపఁదగిన, ఆచారమునకు నోడక, అన్వయాదిగుణ, గురుత=గురుత్వమును, ఏమంద్రొ = ఏమందురో, మాయనాడు = మాయచేతనాడెడి, దురోదరంబు=జూదము, "పణే ద్యూతే దురోదర" మ్మని అ. ఔచితి=ఔచిత్యముతోడ, అయుక్తము=రహితము, అనుచితమనకయనుట, తద్విధిన్=ఆమాయాద్యూతవిధిచేత, సపత్నిత = శత్రువుగాఁజేయఁబడిన, "రిపౌ వైరిస పత్నారిద్విషద్ద్వేషణదుర్హృదః" అని అ. నయుండు=నీతిగలవాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, అజాతశాత్రవ=ధర్మరాజుయొక్క, రాజ్యవిభూతినిమీఱుట నోర్వలేక హరియించె నని క్రిందటికన్వయము.

సీ. అవ్వేళ భవితవ్యతానుసారితఁ బ్రియ
కైతవదాసీకృతాతిమన్యు
గళితప్రమోద యై కృష్ణ సారప్రేక్ష
ప్రబలోగ్రతను స్వకపటము దోఁప
మలయుదుశ్శాసన మత్సరంబున శంకి
తత్వంబునొంది సత్వరిత యగుచు
స్వపురస్థితిఁ దనర్చు చక్రిలీలామర్త్య
మూర్తినుద్దేశించి ముదిత వలికెఁ
తే. దా మునుపుగన్న యాత్మనాథవరశక్తి
గడు పరాజిత యై యప్పు గానుపింప
ధర్మ పాశసంయుతనిరుత్తరనిజాధి
పతిసదైన్యేక్షితాననపద్మ యగుచు. 20

భా. భవితవ్యతానుసారితన్ = అదృష్టానుసారముచేత, ప్రియ=ప్రియుఁడైన ధర్మరాజుయొక్క, కైతవ=జూదముచేత, దాసీకృత = దాసిగాఁజేయఁబడ్డదై, అతిమన్యుగళితప్రమోదయై = అత్యంతశోకగ్రస్తహర్షయై, కృష్ణ=ద్రౌపది, సారప్రేక్ష = సారమైనబుద్ధిగలది, ప్రబలమైన, ఉగ్రతను = క్రౌర్యముచేత, స్వకపటము = స్వకీయమైన వస్త్రమును, దోఁపన్=దోఁచుటకు, మలయు = తీవ్రపడుచున్న, దుశ్శాసన = దుశ్శాసనునియొక్క, మత్సరంబున, శంకితత్వంబునొంది = మానభంగమునకుదెసచెడి, స్వపుర = తనపట్టణమందుఁగల, స్థితిచేత, లీలామర్త్యమూర్తిని, చక్రిన్ = కృష్ణుని, ఉద్దేశించి=కూర్చి, తా, మునుపు, కన్న = ఎఱిఁగిన, ఆత్మనాథులయొక్క పరమైన శక్తి, నిజాధిపతులచేతను సదైన్యమానట్టుగా కడమ సులభము.

రా. ప్రియమైన, కైతవ = కపటముగల, దాసీ = మందరచేత, కృతమయిన, అతిమన్యు = అత్యంతక్రోధముచేత, గళితప్రమోదయై, కృష్ణసారప్రేక్ష = హరిణేక్షణకైక, "కృష్ణసారరురున్యంకురంకుశంబరరౌహిషాః" అని అ. మలయు = మలయునట్టి, దుశ్శాసన = అణఁచశక్యముగాని, మత్సరంబును, ఆశంకితత్వంబును, మత్సరమునకు విశేషణము, పొంది, స్వపురస్థితిన్=తనముందట, చక్రి=విష్ణువుయొక్క, లీలామర్త్యమూర్తియైన రాముని, ఆత్మనాథ = దశరథునియొక్క, పరశక్తి = వరసామర్థ్యము, పరాజితయై = పరులచేత నవారణీయమైనదై యనుట, ధర్మపాశముచేత, సంయుత = బద్ధుఁడై, నిరుత్తరుఁడైన, నిజాధిపతి= దశరథునిచేత, కడప సమము, పలికెను=క్రియ.

చ. వినుముదయాభివృద్ధి ప్రభవింపఁగ నిద్ధర యేలురాజు మ
త్తనయుఁడు నాకు మాపతి ముదంబునఁ బూర్వము నం దనుగ్రహిం

చినవరలాభ మిప్పు డిటు సేసె నిజాత్మ నుపేక్ష మాని నీ
సునియతి నిల్పు మాన హాని సోఁకక యుండఁగఁ జేసి యుక్తిచేన్. 21

రా. వినుము, ఉదయాభివృద్ధి = అభ్యుదయాభివృద్ధి, మత్ = నాయొక్క, తనయుఁడు ధరయేలురాజు, నాకు, మాపతి = మాయొక్కపతిదశరథుఁడు, అనుగ్రహించిన=ఇచ్చిన, వరలాభము = వరప్రాప్తి, ఇప్పుడు, ఇటుసేసెన్ = రాజ్యముగైకొను నట్టుగాఁ జేసెను, ఆత్మయందు నుపేక్షమాని, ఆన=తండ్రియాజ్ఞ, హానిసోఁకకయుండఁగఁ జేసి, నీ=నీయొక్క, సునియతి = నియమమును-పుత్త్రధర్మమును, నిల్పుము.

భా. వినుము, దయాభివృద్ధి, ఇద్ధరయేలురాజు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, మత్తన యుఁడు = మత్తునియొక్క నీతివంటినీతిగలవాఁడు - అవివేకియనుట, నాకు, ఉమాపతి= పరమేశ్వరుఁడు, అనుగ్రహించిన = ఇచ్చిన, వర = పతులయొక్క, లాభము, ఉపేక్ష సేసెనని యన్వయము. మానినీ = మానవతులయొక్క, సునియతినిల్పు, మానహాని= మానభంగము, సోఁకకయుండఁగా.

ఉ. ఏకము నీవెఱుంగనిది యెయ్యది సర్వవిదుండ వీవు సో
త్సేకనిరూఢి నెల్లెడల శ్రీపసనాతన యుండుదంచితా
స్తోకవిభూతిమీఱ నొరుచొప్పున నీయెడ నుండవచ్చునో
నీకును గావునన్ మదిగణింపఁగ నెమ్మెయిఁ గాన దిక్కుఁకన్. 22

భా. సోత్సేకనిరూఢిన్ = అతిశయయుక్తప్రౌఢిచేత, శ్రీప - సనాతన-సంబుద్ధులు. ఎల్లెడలనుండుదువు, కావు నన్ = ననురక్షింపుమా, ఎమ్మెయిన్ = మఱేరూప ముననైనను, దిక్కు-గానను.

రా. శ్రీపసన్ = ఐశ్వర్యాతిశయముచేత, నాతనయుండు, ఉదంచిత, ఒరు చొప్పునన్ = అమాత్యాదులరీతిని, కావునన్ = అటుగనుక, కాన = అడవి, దిక్కు, వనవాసమునకుఁ బొమ్మనుట.

సీ. ఇట్లు వల్కెడునంత హృదయసాహసమున
దాక్షిణ్యము లవంబు దనకుఁ లేమిఁ
దోరంపుబిరుసున దుశ్శాసనుఁడవని
విభునూరకునికి భావింప నితని
కే నన్న పనిసేయు టెంతయు నభిమతా
ర్థం బని కని యవారణ మగువన
వాసస్థితినిఁగూర్పు స్వాంతవర్తనమున
స్వీతగర్హణభయనిష్ఠఁదోఁప

తే. రామ కపటభావం బెందు నేమియునుజ
నింపదేమన నెంతటి పెంపు నీదు
నెమ్మనమునందు నెఱయ నా యమ్మ పాదు
కొలుపుభూతభవద్భవ్యగురుమహాజ్ఞ. 23

రా. ఇట్లు పల్కెడునంత = ఇపుడు తాఁబల్కెడు పాటి, హృదయసాహసమున, దాక్షిణ్యము, లవంబుదనకు లేమిన్ = ఇంచుకంతేనిఁదనకుండకుండుటఁబట్టి, తోరంపు బిరుసున, దుశ్శాసనుఁడవని = శిక్షింపశక్యముకాని వాఁడవనియు, విభు = దశరథుని యొక్క, ఊరకునికిన్ = మాటాడకుండుటను, భావింపన్ = విచారింప, ఇతనికిన్ = ఈ రాజునకు, ఏనన్నపని సేయుట = రాజ్యమువిడిచి వనవాసమునకుఁబోవుట, ఎంతయు నభిమతార్థంబని, కని = తెలిసి, అవారణమగు = అన్యశంక లేకయనుట, వనవాసమనెడు స్థితియందు, అన్వీత = అనుసరింపఁబడ్డ, గర్హాణభయ = పితృవచనోల్లంఘననిందాభయముగల, నిష్ఠన్ = సౌజన్యమనుట, తోఁపన్ = ప్రకాశింపఁగా, స్వాంతవర్తనమును గూర్పుమని యన్వయము. వనవాసమునకుఁ బూనుమనుట, రామ=సంబుద్ధి, నీదు= నీయొక్క, నెమ్మనమునందుఁ గపటభావం బెందు నేమియు జనింపదు, ఇది స్తోత్రపూర్వకముగా వనవాసమునకుఁ బురికొలుపుట, భూత = అయిన, భవత్ = నీయొక్క, భవ్యగురు=పూజ్యుఁడైన తండ్రియొక్క, మహాజ్ఞచేత, నెఱయన్ = ఇంకఁబదిలముగా, నాయమ్మ = న్యాయమునె, ఇది తద్భవపదము. నెమ్మనమునందుఁ బాదుకొలుపుమని యన్వయము.

భా. ఇట్లుపల్కెడు, అంతన్ = అంతటిలోన, దుశ్శాసనుఁడు, అవనివిభునూరకునికిన్ = ధృతరాష్ట్రునియూరకునికిచేత, ఏను, అన్నపని=దుర్యోధనునిపని, చేయుట, ఆవారణన్=అడ్డగింపులేని, మగువన్ = ద్రౌపదిని, అవాసస్స్థితిన్ = వస్త్రరహితమైన స్థితిని, కూర్పస్వాంతవర్తనమునన్ = విగతవస్త్రఁజేయుతలఁపునందు, వీత = పోఁగొట్టఁబడిన, గర్హాణభయముగల, నిష్ఠన్ = తలపెట్టుటచేత, తోఁపఁగా, రామకున్=ద్రౌపదికి, అపటభావంబు=వస్త్రరాహిత్యము, ఏమియును జనింపదు, ఆయమ్మ = ద్రౌపది, పాదుకొలుపు = తలఁచునట్టి, భూతభవద్భవ్యగురు = భూతభవిష్యద్వర్తమానములకుఁ గర్తయైనహరియొక్క, మహాజ్ఞయెంతటి పెంపునీదు, అని కవివాక్యము.

సీ. తొల్లి యొకప్పు డెందును గన్న యది గాక
తనరునాయరిదివర్తనకు మెచ్చి
స్వవరమహారాజ్యసంపదల్ భూనాయ
కుఁ డొసంగ రామ చేకొన్న దానఁ

దజ్యేష్ఠసుతుఁ డవాప్తవిషాదతను జెంది
మగుడ నమందాక్షమాయచేత
గురుదత్తరాజ్యంబు హరియించెదో దూయ
మానులై జనులు లోలోనఁ దిట్ట
ఆ. ననికృతాత్మ గురువచోనుపాలనునాత
తప్రభావు ననఘు ధర్మసూతి
నంద యోటువఱచి యాచతుర్దశవర్ష
భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁ బనిచె. 24

భా. తనరు = ఒప్పుచున్న, ఆయరిదివర్తనకుఁ = ఆయక్షయవస్త్రములకు, మెచ్చి, స్వ = తనయొక్క, వరులనుమహారాజ్యసంపదలను, భూనాయకుఁడు = ధృతరాష్ట్రుఁడు, ఒసంగ, రామ, ద్రౌపది, చేకొన్న, దానన్ = ఆచేకొనుటచేత, తత్ = ఆధృతరాష్ట్రునియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడు, అవాప్త, విషాదతన్ = ఖిన్నత్వమును, చెంది, అమందమైన, అక్షమాయచేత, "రక్షోరథస్యావయవే పాచికేప్యక్షమింద్రియ" మ్మని వి. దోదూయమానులై = మిక్కిలిఁ బరితపింపుచుచున్నవారై, అనికృత = తిరస్కరింపఁబడని, ఆత్మ = తనయొక్క, గురు = అధికమైన, వచోనుపాలనున్ = వాక్యపాలనగలవాని, ధర్మసూతిన్ = ధర్మజుని, అంద = ఆపునర్ద్యూతమునందే, ఆచతుర్దశవర్ష = పదునాలుగవయేఁటిపర్యంతము, పదుమూఁడేఁడులు నిండుదనుక ననుట, భోగ్యమగు ప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

రా. తొల్లి = పూర్వమందు, చేకొన్నదానను, తత్ = ఆదశరథునియొక్క, జ్యేష్ఠసుతుఁడవు, ఆప్త = పొందఁబడ్డ, అమందాక్ష = లజ్జారహితమైన్న, "మందాక్షం హ్రీస్త్రపావ్రీడా" అని అ. మాయచేతన్ = కపటవర్తనచేత, హరియించెదో = తీసికొనెదవా, దూయమానులై = పరితపించుచున్నవారలై, అని, ధర్మసూతిన్ = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముని, అంద = ఆమాటయందే, ఓటువఱచి = ఓడించి - నిరుత్తరునిఁ జేసి యనుట, ఆ, చతుర్దశవర్ష = పదునాలుగేండ్లు నిండుపర్యంతమును, "ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోః" అని అభివిధ్యర్థము. భోగ్యమగుప్రవాసమునకుఁ బనిచెను.

సీ. అతఁడు తద్వచనాను స్మృతి నాత్మసామ్రాజ్య
మొకవికారము లేక యుజ్జగించి
ప్రియతరానుజకళత్రయుతంబుగా నుగ్ర
కాననంబునకు నేగంగ నంత
వత్స రామ లసత్ప్రవర్తనల్ జనులకు
నప్రకాశంబుగ నాచరింపఁ

బూని యరిగెదయ్య మానెమ్మనంబుల
వేడుక లన్నియు వృథ చనంగఁ
తే. జేసితె కటకటా యంచుఁ జింతఁ జాల
వగచువారును బతిఁ దిట్టువారు నగుచుఁ
బౌరవృద్ధులు వెనువెంటఁ బాయ కరిగి
రతఁడు వారల మగుడంగ ననిచి చనియె. 25

వ. అంత. 26

రా. అతఁడు = రాముఁడు, తద్వచనానుసృతిన్ = కైకవాక్యానుసరణముచేత, అనుజకళత్రయుతంబుగాన్ = లక్ష్మణసీతలతోఁగూడ, ఉగ్రకాననంబునకు నేగంగన్= వనవాసమునకుఁ బోఁగా, అంతన్ = ఆసమయమందు, జనులనెడుమాట, వత్స, రామ, రెండును సంబుద్ధులు. అరిగెదయ్యా = పోవుచున్నావుగదా, మానెమ్మనంబుల, అతఁడు = రాముఁడు, వారలను = ఆపౌరవృద్ధులను, మగుడంగ ననిచి చనియెను.

భా. అతఁడు = ధర్మరాజు,. తద్వచనానుసృతిన్ = ఆదుర్యోధనువాక్యానుసారమునను, అంత, వత్సర = పదుమూఁడవయేఁటియందుఁగల, అమలసత్ప్రవర్తనలను, అప్రకాశంబుగ నాచరింపన్ = అజ్ఞాతవాసమునకు ననుట, అరిగెను, దయ్యమా=జనుల విచారవాక్యము, కడమ సరి.

ఆ. పుత్త్రమోహమున విభుండు పోయినపోక
కును వగచుచు మఱియుఁ గూడ వచ్చి
కడుఁ బ్రయాణవిఘ్నకరు లగుభరతము
ఖ్యులబ్రయత్నమున మగుడ్చి వెసను. 27

భా. విభుండు పోయినపోకకున్ = ధృతరాష్ట్రుఁడు నడిచిననడవడికకు, ప్రయాణ=శీఘ్రగమనమునకు, విఘ్నకరులగు, వృద్ధులుగనుక శీఘ్రగమనముగూడదనుట, భరతముఖ్యులన్=భీష్మబాహ్లికాదులను, ప్రయత్నమున మగుడ్చి, చనియెనని క్రిందటి పద్యమునఁ గ్రియ.

రా. పుత్త్రమోహమున, విభుండుపోయినపోకకున్ = దశరథుఁడు నొచ్చిపోవుటకు, వగచుచు, ప్రయాణవిఘ్నకరులగు = తిరిగి పట్టణమునకు రమ్మనువారి ననుట, భరతముఖ్యులన్ = భరతాదులను, కడమ సరి.

చ, బహువనచిత్రకూటముఖపర్వతచక్ర మతిక్రమించి వి
శ్వహితుఁడు దండకాశ్రమని వాసులెదుర్కొని కొంచుఁబోవఁ ద
త్ప్రహితసపర్యుఁడై యలరెఁ బావని యాత్మవిశుద్ధసత్త్వవి
గ్రహఘనలక్ష్మి చూపఱకుఁ గన్నులపండువు గాఁగ నంతటన్. 28

రా. బహువనములుగల, చిత్రకూటముఖ = చిత్రకూటము మొదలయిన, పర్వత ములయొక్క, చక్రము = సమూహమును, అతిక్రమించి, విశ్వహితుఁడు = రాముఁడు, దండకాశ్రమనివాసులు = మునులు, కొంచుఁబోవన్ = తోడ్కొనిపోఁగా, తత్ = ఆ మునులచేత, ప్రహిత = కృతమైన, సపర్యుఁడై = పూజగలవాఁడై, "సపర్యా తర్పణం బలిః" అని అ. ఆత్మ=తనయొక్క, విశుద్ధసత్వగుణముగల, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "శరీరంవర్ష్మ విగ్రహః" అని అ. ఘనలక్ష్మి, పావని = పవిత్రమైనది, లక్ష్మికి విశేషణము, చూపఱకుఁ గన్నులపండువుగాఁగ నలరెను.

భా. బహువనములచేతఁ జిత్రములైన, కూటముఖ = శిఖరాదులుగల, "కూటో స్త్రీ శిఖరం శృంగ" మని అ. పర్వతచక్రమును, విశ్వహితుఁడు=ధర్మరాజు, దండకున్= సమీపమునకు, ఆశ్రమనివాసులు, అలరెను, పావని = భీముఁడు, "పవనస్యాపత్య" మ్మను నర్థమందు అత ఇఞ్=అని యిఞ్ ప్రత్యయాంతము. ఆత్మ = తనయొక్క, విశుద్ధసత్త్వ= మంచిబలిమిగల, విగ్రహలక్ష్మిచేత, కన్నులపండువుగాఁగ, కిమ్మీరునిఁగూల్చెనుపర్యంతము నేకయోజన.

క. సతియును దానును నతివి
శ్రుత మగుతనబలిమి నమితసుమనఃకిమ్మీ
రతరశ్రీధృత మగునతి
వితతాటవిఁ గొంకులేక విహరించుతఱిన్. 29

భా. సతియును దానును=ద్రౌపదియు దానును, తనబలిమిచేత, అమిత=అణఁపఁ బడిన, సుమనః = దేవతలుగల, కిమ్మీర=కిమ్మీరుఁ డనురాక్షసునియొక్క, తర = బలిమి యొక్క, "ద్రవిణం తరస్సహోబలశౌర్యాణి" అని అ. శ్రీ=సంపదచేత, ధృత=ఆవరింపఁ బడినదైన, అటవియందు.

రా. సతియును దానును=సీతతోఁగూడి, బలిమిన్=బలిమిచేత, అమితసుమనః = అధికపుష్పములచేత, "స్త్రియస్సుమనసః పుష్ప"మ్మని అ. కిమ్మీరతర=మిక్కిలిఁగర్బురవర్ణ మైన, "చిత్రకిమ్మీరకల్మాషశబలైతాశ్చ కర్బురే" అని అ. కడమ సరి.

శా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతి విరాధున్ నీలశైలోపముం
దారధ్వానయుతాట్టహాసవిసరద్దంష్ట్రామయూఖాళిఁ గి
మ్మీరాభిఖ్యుఁ దనర్చురాక్షసుమదమ్లిష్టోక్తు లాటోపదు
ర్వారాకృష్టమహీజుఁ డై వదరుగర్వగ్రస్తుఁ గూల్చెన్ ధరన్. 30

రా. దోః=భుజములయొక్క, "దోః ప్రవేష్టోభుజో బాహుః" అని వి.ఆస్ఫాల= మల్లచఱచుటచేత, కరాళిత = అతిభయంకరముగాఁ జేయఁబడిన, ఉద్ధతిన్ = ఔద్ధత్యము,

గలవాని, తార = అధికమైన, "తారోత్యుచ్చైః" అని అ. ధ్వాన = ధ్వనితోడ, "ధ్వనిధ్వానరవస్వనాః" అని అ. యుత = కూడిన, అట్టహాసముచేత, విసరత్ = వ్యాపించుచున్న, దంష్ట్రా=కోఱలయందుఁగల, మయూఖాళిక్ = జ్వాలాపరంపరలచేత, "మయూఖస్త్విట్కరజ్వాలా" అని అ. కిమ్మీరాభిఖ్యన్ = చిత్రవర్ణమైన కాంతిచేత, "అభిఖ్యా నామ శోభయోః" అని అ. తనర్చురాక్షసుని, ఆటోప=వేగముచేత,దుర్వారమౌనట్టుగా, ఆకృష్ట=అపహరింపఁబడిన, మహీజుఁడై=సీతగలవాఁడై, మదమువల్ల,మ్లిష్ట=స్పష్టముగాని, "అథమ్లిష్ట మవిస్పష్ట" మని అ. ఉక్తులు = మాటలను, వదరు = వదరెడి గర్వగ్రస్తుని, విరాధున్=విరాధుడనెడివాని, కూల్చెను.

భా. దోరాస్ఫాలకరాళితోద్ధతియొక్క, విరాధున్=ప్రాప్తిగలవాని "రాధసంసిద్ధౌ" అనుధాతువున ఘఞంతము. విరాధున్ = ధూర్తునినని యుఁ జెప్పవచ్చును. "రాధో మృగయుదుష్టయోః" అని వి. కిమ్మీరాభిఖ్యుఁ దనర్చురాక్షసున్=కిమ్మీరుఁడను రాక్షసుని, ఆకృష్ట = తివిచికొనఁబడిన, మహీజుఁడై = వృక్షములు గలవాఁడై, కడమ సులభము.

ఆ. ఆనిశాటుఁ డట్లు హతుఁ డయి దేవతా
తుష్టిఁ జేసి వారు దోడఁగినట్టి
విపినవాసకార్య మపవిఘ్నమై సాఁగఁ
బ్రథమహాత మగుబలిపశువుఁబోలె. 31

రెంటికి సమము సులభము.

వ. అది యట్లుండె మహారణ్యంబుదఱియంజొచ్చియారాజమూర్ధన్యుండు.

భా. ఆరాజమూర్ధన్యుండు=భీముఁడు.

రా. ఆరాజమూర్ధన్యుండు=రాముడు.

క. ఈతెఱఁగున సతితో స
భ్రాతృకుఁడై వరుసఁ జని ప్రపంచితసుమనో
ద్వైతవనభూములందుఁ బ్ర
భూతామోదమున నెలమివొందుచు నంతన్. 33

రా. సతితోన్=సీతతోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై = లక్ష్మణసహితుఁడై, ప్రపంచిత=విస్తరింపఁబడ్డ, సుమనః = పుష్పములతోడ, అద్వైత = ఐక్యముగల, వనభూములందు, పుష్పితవనములయం దనుట, ఎలమిఁబొందుచు.

భా. సతితోన్ = ద్రౌపదితోఁగూడ, సభ్రాతృకుఁడై = రాజాదులతోఁ గూడినవాఁడై, ప్రపంచిత=ప్రసిద్ధులైన, సుమనః=సజ్జనులుగల, ద్వైతవనభూములందు,ప్రభూత=ప్రచురమైన, కడమ సరి.

చ. మొలచువచః ప్రసంగముల ముందరఁ గాఁగలకార్య రేఖ పెం
పెలయ బరాత్మ చింతనసుహృచ్ఛరభంగసుతీక్ష్ణకుంభజా
దులహితశాసన క్రమముతోఁ జరియించెద రత్యనూనత
త్కలితబహూపచారతకతంబున రంజిలి యంచు నెంచుచున్. 34

భా. ముందరన్ = అజ్ఞాతవాసమునకుఁ దరువాత, కాఁగలకార్యరేఖ = యుద్ధమనుట, పర=పరులైనదుర్యోధనాదులయొక్కయు, ఆత్మ=తనయొక్కయు, చింతన్= బలాబలవిచారముచేత, అసుహృత్ = శత్రువులయొక్క, శరభంగమందు, సుతీక్ష్ణ = ప్రచండులైన, కుంభజాదులు=ద్రోణాదులు, అహిత = దుర్యోధనునియొక్క, శాసన క్రమముతో, అత్యనూన=పరిపూర్ణముగా, తత్కలిత = ఆదుర్యోధనకృతమైన, రంజిలి, చరియించెదరు, క్రియ, అంచు, ఎంచుచును.

రా. ముందరఁగాఁగలకార్యరేఖపెంపు, ఎలయన్ = ప్రకాశింపఁగా, పరాత్మ చింతన = పరమాత్మధ్యానమునకు, సుహృత్ = బంధువులైన, ధ్యానముతోఁ గూడిన వారనుట, శరభంగ, సుతీక్ష్ణ, కుంభజ, అగస్త్యుఁడు, ఆదుల = మొదలైనవారియొక్క, హితశాసనక్రమముతోన్ = హితోపదేశానుచారమున, రతి=వేడుకచేత, అనూన=అధిక మౌనట్లుగా, తత్కలిత=ఆమునికృతమైన, రంజిలి చరియించెదను.

సీ. కడుఁ దన్మహాశ్రమగమనోదితోత్సాహుఁ
డయ్యె నాసమయంబునందు నమిత
తుంగహృద్రిపుశర భంగమునీశ్వరు
నంబకమున్మహిమాస్పదమును
ఘనతపశ్శక్తిఁ దెమ్మని విధి దయచేసి
వెస జిష్ణుఁ బంచెఁ దవ్వేళ వచ్చి
తత్పితామహుఁడు సత్యవిధానుఁ డట్లంప
నాఘనుఁ డింద్రకీలాశ్రమప్ర
తే. వేశ మొనరించి యవ్విధివిభుసురేశు
నఖిలనుతుని భజించెద యాత్వరాతి
రాముఁ డాదిత్యకులభర్తరమణ వచ్చి
కరుణ సేయు నంతకుఁ దగుగట్టితాల్మి. 35

రా. తత్ = ఆశరభంగాదులయొక్క, మహాశ్రమములఁగూర్చి, గమన = తర్లి పోవుటకు, ఉదిత = పుట్టిన ఉత్సాహముగలవాఁడాయెను, నమిత, తుంగ=పొడవులైన, హృద్రిపు=అంతశ్శత్రువులుగలవాని, అంబక = నేత్రములకైన, మన్మహిమ = సంతో

షాతిశయమునకు,ఆస్పదమును, నేత్రోత్సాహ మైనవానిననుట. "అంబకం నేత్రశరయోః" అని వి. ఆస్పదశబ్దము నిత్యనపుంసకము. ఘనమైనతపశ్శక్తిగలవాని-శరభంగమునీశ్వరుని, తెమ్మని = పిలుచుకరమ్మని, విధి = బ్రహ్మదేవుఁడు, జిష్ణున్ = ఇంద్రుని, పంచెన్ = అంపెను, తద్వేళవచ్చి = తదుచితవేళరాఁగాననుట, సత్యవిధానుఁడు = తత్పితామహుఁడు, అట్లు-అంపన్ = అలాగు చెప్పి యంపఁగా, ఆఘనుఁడు = శరభంగుఁడు, అనుమాట, ఇంద్ర - సంబుద్ధి, కీల=అగ్నిజ్వాల యందుఁగల, "ద్వయోర్జ్వాలకీలా" అని అ. ఆశ్రమప్రవేశ మొనరించి, అవ్విధిన్ = బ్రహ్మదేవుని, భజించెదను, యాత్వరాతి=రాక్షసవైరి, "యాతురక్షసి" అని అ. రాముఁడు వచ్చి, కరుణసేయునంతకున్=నాకుఁదనసేవ ననుగ్రహించుదనుక, గట్టితాల్మితగున్=విలంబమును పహింపఁదగుననుట, ఇందుకుభావము రాముఁడు శరభంగాశ్రమమునకు వచ్చెడివేళ బ్రహ్మయింద్రునిఁ బంపి శరభంగునిఁ బిలిపింపఁగా నాయన రాముని సేవించినవెనుక నగ్నిప్రవేశముచేసి బ్రహ్మసన్నిధికి వచ్చెననుట.

భా. తత్=ఆయెన్నికచేత, మహాశ్రమగ = అధికశ్రమమునుబొందిన, మనః = మనస్సుచేత, దితోత్సాహుఁడయ్యెన్ = ఖండితోత్సాహుఁడాయెను, ఆసమయంబునందున్, అమితములైన,.తుంగహృత్ = ఉన్నతచిత్తులైన, రిపు = శత్రులయొక్క,శరములను, అమితపదము శరవిశేషణము, భంగము = భంగించెడిదాని, ఈశ్వరునంబకమున్ = పాశుపతాస్త్రమును, మహిమకు, ఆస్పదమైనదాని, ఘనతపశ్శక్తిచేత, విధిదయచేసి = మంత్రవిధానము నుపదేశించి, సత్యవిధానుఁడు=వ్యర్థముగాని శాసనముగలవాఁడు, తత్పితామహుఁడు = వ్యాసమునీశ్వరుఁడు, తద్వేళవచ్చి = ఆధర్మరాజునిచారవేళయందువచ్చి, జిష్ణున్ = అర్జునుని, పంచెనని క్రిందటికన్వయము. అట్లంపన్ = ఆరీతినంపఁగా, ఆఘనుఁడు = ఆయర్జునుఁడు, ఇంద్రకీలాద్రియందున్న యాశ్రమప్రవేశమొనరించి, అవ్విధిన్=ఆమంత్రవిధానముచేత, సురేశున్=ఇంద్రుని, భజించెను. దయాత్వరా=కృపాతిశయముచేత, అతిరాముఁడు=మిక్కిలి నభిరాముఁడు, ఆదిత్యకులభర్త=దేవతాపతియైన యింద్రుఁడు, కరుణసేయునంతకున్ = ప్రసన్నమగుపర్యంతము, తగు=తగిన, గట్టితాల్మిచేత, భజించెనని క్రిందటికన్వయము.

తే. ప్రీతి వచ్చి నాకీశుఁడు నాతపోవి
భూతిఫలము దా నైయత్యపూర్వవృత్తి
నధికశివమనురూపసన్నిధి యొసంగ
నతని నంచి కృతార్థుండ నగుదు ననుచు. 36

భా. ప్రీతివచ్చి, నాకీశుఁడు = ఇంద్రుఁడు, ఆతపోవిభూతియొక్క ఫలమును, తాన్ = తాను, నైయత్యపూర్వ=నియతత్వపూర్వకమైన, వృత్తిన్=వర్తనగల

దాని, అధికమైన, శివమనురూప=శివమంత్రరూపమైన, సన్నిధి=లెస్సైనసనిధానమును, పెన్నిధివంటిపంచాక్షరి ననుట, ఒసంగఁ=ఇచ్చినను, అతనిఁ=ఇంద్రుని, అంచి = అంపి, కృత=చేయఁబడ్డ, అర్థ=శివారాధనరూపప్రయోజనము గలవాఁడను, అగుదు ననుచు, ఇంద్రుఁడు శివమంత్రోపదేశము చేసినతర్వాత నర్జునుఁ డీప్రకారమున, జింతించెను.

రా. ప్రీతివచ్చి=సంతోషమువచ్చి, నాకు, ఈశుఁడు=రాముఁడు, అధిక శివము=అతిశుభమైన, అనురూపసన్నిధి=నాకుఁ దగినసాన్నిధ్యమును, ఒసంగఁ=కృపచేసిన తర్వాత, అతనినంచి=ఆరఘునాథుని నంపినవాఁడనై, కృతార్థుండ నగుదుఁ = ఆలాగె బ్రహ్మలోకమునకు వచ్చెద ననుచు.

వ. యథోచితవినయోపచారపూర్వకంబుగా నింద్రుని మగుడ ననిచి. 37

క. తనమనమున నెంతయు మిం
చినతాత్పర్యమున రాజశేఖరు శుభద
ర్శనుని రఘునాథుఁ దలఁచుచు
ననుపమభూయస్సమాధినతఁడు దలిర్చెన్. 38

రా. రాజశేఖరుఁ = రాజశ్రేష్ఠుఁడైనవాని, రఘునాథునిఁ దలఁచుచు, భూయః=మఱియు.

భా. రాజశేఖరుఁ=ఈశ్వరుని, నిరఘుఁ=నిష్కల్మషమైనవాని, నాథుని దలఁచుచు, భూయః=తఱుచైన, తపస్సమాధిని దలిర్చెను.

చ. అతఁడును దత్తపోమహిమయచ్చటిమౌనులు వచ్చి చెప్పఁగా
నతికుతుకంబునన్ వినుచునచ్చటికిం జనియెం బరాజితో
ద్ధతివిలసద్వయోమృగయుతన్ వనలక్ష్మి నశేషలోకసం
స్తుతగుణుఁ ధరాత్మజకుఁ జూపియుఁ జెప్పియు వేడ్క సేయుచున్.

భా. అతఁడును=ఈశ్వరుఁడును, తత్=ఆయర్జునునియొక్క, తపోమహిమను, అచ్చటికిఁ=అర్జునాశ్రమసమీపమునకు, పర=పరులచేత, అజిత=నివారింపఁబడని, ఉద్ధతి=ఔద్ధత్యముచేత, విలసత్=ఒప్పుచున్న, వయః=ప్రాయముగల, మృగయుతన్=కిరాతత్వముచేత, "మృగయుర్లుబ్ధకశ్చసః" అని అ. వనలక్ష్మిని, ధరాత్మజకుఁ = పార్వతికి, "అహార్యధరపర్వతాః" అని అ. చూపియుఁ జెప్పియు వేడ్క సేయుచును, చనియెనని క్రియ.

రా. అతఁడును = ఆరాముఁడును, పరాజిత = తిరస్కరింపఁబడిన-లేనిదనుట, ఉద్ధతి = ఔద్ధత్యముగల-వైరముగలవైయనుట, విలసత్=ఒప్పెడి, వయః = పక్షుల తోడను, "ఖగబాల్యాదినోర్వయః" అని అ. మృగములతోడను, యుతన్=కూడిన,

వనలక్ష్మిన్=శరభంగాశ్రమవిలాసమును, ధరాత్మజకున్=సీతకు, చూపియుఁ జెప్పియు వేడ్కసేయుచును, అచ్చటికి, చనియెనని క్రియ.

చ. వలసినవన్యవర్తన మవార్యగతిన్ జరిగింపుచుం బ్రవ
ర్ధిలుతమిఁ బేర్చుతమ్మునియతిస్థిరభక్తిఁ బ్రమోదసంపదల్
దలకొనఁగా నరణ్యచరతన్ భజియించియతండుముఖ్యభృ
త్యులమరసంయముల్ ముదముతో మదిమ్రొక్కనటించె మర్త్యతన్.

రా. వన్యవర్తనము=కందమూలఫలాదికమును, జరిగింపుచున్=ఆహారము చేసికొంచును, ప్రవర్ధిలుతమిన్=అధికారముచేత, పేర్చు=ఒప్పునట్టి, తమ్ముని = లక్ష్మణుని యొక్క, అతిస్థిర, భక్తిన్, = భక్తిచేత, ప్రమోదసంపదల్తలకొనఁగా, అరణ్యచరతన్ =వనసంచారమును, భజియించి=చేకొని, అతండు=ఆరాముఁడు, ముఖ్యభృత్యులు=ఆత్మసేవకులైన, అమరసంయముల్ = దేవమునులు, మది మ్రొక్కన్ = మనస్సులయందే మ్రొక్కఁగా, మనుష్యావతారుఁడై యున్నాఁడు గనుక, మర్త్యతను నటించెను.

భా. వలసిన, వన్యవర్తనము=వనవిహారమును, తమ్మును, అరణ్యచరతన్=కిరాతత్వమును, భజియించియ=పొందినవారయ్యే, తండుముఖ్యభృత్యులు = నంది ప్రముఖ సేవకులును, "తండునందినౌ నందికేశ్వరే" అని అ. అమరఁగా, సంయముల్=మునులు, ముదముతోమదిన్=సంతోషముతోఁ గూడినమనస్సుచేత, మ్రొక్క, మర్త్యతన్ = మనుష్యరూపమున, నటించెన్=వర్తించెను.

వ. అది యట్లుండె నట్టిసమయంబున. 41

చ. బిరుదునఁ బేర్చుదేవరిపుభీమవరాహవపుష్కరాక్షసుం
దరసవిశేషధామసముదంచితసత్త్వమయాంగరాజకుం
జరకుధరాకృతిం బ్రబలుసర్వపలాశిచయంబు గూల్చుసు
స్థిరునినుమావిభుం డనుమతిన్ వెనుదొలెదమాదరంబునన్. 42

భా. దేవ=దేవతలకు, రిపు=శత్రుఁడైనవాని, భీమ=భయంకరమైన, వరాహవపుష్క=సూకరాకారముగలిగిన, రాక్షసున్ = మూకాసురుననుట, తరస = మాంసముయొక్క, "పిశితం తరసం మాంస" మ్మని అ. విశేష = భేదమునకు - క్రొవ్వునకనుట, ధామ=స్థానమైన, సముదంచిత=ప్రకాశింపుచున్న, సత్త్వమయ = బలప్రచురమైన, ప్రాచుర్యమున మయట్టు, అంగరాజకున్ = శరీరశ్రేష్ఠముగలవాని, చర = చరించెడి, కుధరాకృతిన్ = పర్వతాకారముచేత, ప్రబలెడువాని, సర్వ, పలాశిచయంబు=వృక్షసమూహమును, "పలాశీద్రుద్రుమాగమాః" అని అ. కూల్చుసుస్థిరుని, వరాహవ

పుష్కరాక్షుసనని క్రిందటికన్వయము. ఉమావిభుండు = ఈశ్వరుఁడు, దమ = అణఁచుటయందుఁగల, ఆదరంబున వెనుదొలెను, రాక్షసుఁ దరసవిశేష, అంగరాజకుఁ జరకుధర, అనెడిదిక్కుల సంధిలక్షణము. క. 'నాంతము లైనపదంబుల, పొంతం బైనున్నశబ్దములకచటతప, ల్దాంతి గజడదబ లగున, య్యంత నకారంబు నున్న యభినవదండీ' యని యాంధ్రభాషాభూషణము.

రా. దేవరిపుభీమ, వరాహవ = లెస్సయుద్ధముగలవాఁడా, "సంగ్రామాభ్యాగమాహవాః" అని అ. పుష్కరాక్ష = రాజీవాక్ష, "బిసప్రసూనరాజీవపుష్కరాంభోరుహాణి చ" అని అ. సుందరము లై, సవిశేషధామ = విశేషతేజస్సహితము లై, సముదంచిత=పూజితము లై, సత్త్వమయ = సాత్త్వికగుణప్రధానము లైన, అంగముగలవాఁడా, రాజకుంజర = రాజశ్రేష్ఠుఁడా, "సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరాః" అని అ. ఇవి సంబుద్ధులు. ప్రబలు = ప్రబలెడి, సర్వ, పలాశిచయంబు = రాక్షససమూహమును, నిను, మావిభుండు = మాధవుఁడు, అను=అనెడి, మతిఁ = మతిచేత, వెనుతొలెదము.

సీ. అని కోర్కిమీఱ నిజాలోకపరులతీ
        తాశ్రమాలయులు దన్ననుసరింప
    నవనిభూదారానుయానోచితాధ్వని
        క్షిప్తాంఘ్రిగతులను జెన్నుమిగుల
    నాత్మభక్తునిసత్త్వ మరసి ప్రోచుటకు రా
        జవతంసుఁ డట్లు వత్సలత నేఁగి
    యావనక్రోడంబు నం దాతపస్వియుఁ
        దానును గూడ సత్ఫలత నొప్పు
తే. నంబకము లేసిరి వహించె నది తదుభయ
    సంగరాగమనోర్జితోత్సవధురాని
    మిత్తతఁ గరంబు నుతి గాంచి మించె నప్పు
    డొగిఁ దదనోన్యజన్యముద్ద్యోతియగుచు. 43

రా. అని=ఇటని, అవనిభూ = సీతయొక్క, ఉదార మైన, అనుయాన = కూడవచ్చుటకు, ఉచితమగునట్టుగా, అధ్వ = మార్గమందు, నిక్షిప్త = పెట్టఁబడిన, అంఘ్రి=పాదములయొక్క, గతులచేతఁ జెన్నుమిగులఁ నట్టుగా, ఆత్మభక్తుని = శరభంగునియొక్క, సత్త్వము=సత్త్వగుణమును, ఆవనక్రోడంబునందుఁ = వనమధ్యమందనుట. "క్రోడసూస్రశరపాతంగ్యోః క్రోడః క్రోడం చ వక్షసి" అని అ. ఆతపస్వియుఁదానును గూడఁ=శర

భంగరాములు సంధింపఁగా, సత్ఫలతః = లెస్సఫలము గలపోటచేత, ఒప్పెడి, అంబకములు = కన్నులు, ఏసిరి = ఏయొప్పిదమును, వహించెను. అది = ఆయొప్పిదము, తదుభయ = ఆయిద్దఱియొక్క, సంగమందు రాగముగల, మనః = మనస్సుచేత, అర్జిత= సంపాదింపఁబడ్డ, ఉత్సవధురా = ఉత్సవాతిశయమునకు, "బుధస్పూర్ధ్వాఽపథామా నత్తే" అనుసూత్రమున టచ్ప్రత్యయాంతము. నిమిత్తతః = సూచకమగుటచేత, తత్ = ఆశరభంగరాములయొక్క, అన్యోన్యజన్య = ఒకరొకరివలనఁ బుట్టిన, ముత్ = సంతోషముచేత, ద్యోతియగుచుః = ప్రకాశింపుచున్నదై, అదియొప్పిదము మించెనని యన్వయము. ఇందుకుభావము శరభంగుడు రాముఁడును గూడఁగాఁ గన్నులవికాస మేదికలదో యావికాసము వారిమనస్సులయందలి యుత్సవమును సంతోషమును దెలిపె ననుట.

భా. అని = యుద్ధమందుఁగల, కోర్కి మీఱఁగా, నిజాలోకపరులు, అతీత = విడువఁబడిన, ఆశ్రమములు నాలయములు గలవారు, మునులు, అనుసరింప, భూదార= వరాహముయొక్క, "క్రోడోభూదారఇత్యపి" అని అ. అనుయాన= వెంటఁ బోవుటకు, ఉచితమానట్టుగా, అధ్వని=ధ్వని లేకుండునట్టుగా, క్షిప్త= పెట్టఁబడిన, అంఘ్రిగతులచేత, అవని = భూమి, చెన్నుమీఱఁగా, ఆత్మభక్తుని=అర్జునునియొక్క, సత్త్వము=బలమును, అరసి=పరీక్షించి, ప్రోచుటకు, రాజనతంసుడు=చంద్రశేఖరుఁడు, ఏగి, ఆవనక్రోడంబు నందుః=అడవిపందియందు, ఆతపస్వియుఁ దానును = అర్జునుండును దానును, కూడ, సత్ఫలతః=మంచిముల్లులు గలపోటచేత, "సస్యబాణాగ్రయోః ఫల" మ్మని రత్నమాల. ఒప్పు, అంబకములు = బాణములను, ఏసిరి, అవి = ఆయేయుట, తదుభయ=ఆయిద్దఱి యొక్క, సంగర = యుద్ధముయొక్క, ఆగమనము నెడి, ఉత్సవధురా = ఉత్సవాతిశయ మునకు, నిమిత్తతః = కారణత్వమును, వహించెనని క్రిందటికన్వయము. తత్ = ఆకిరాతార్జునులయొక్క, అన్యోన్యజన్యము = పరస్పరయుద్ధము, "యుద్ధమాయోధనం జన్య" మ్మని అ. ఉద్యోతియగుచుః=ప్రకాశింపుచున్నదై, నుతిగాంచిమించెనని క్రిందటి కన్వయము.

వ. వారలిద్దఱు గొంతతడవు. 44

క. నుతసత్త్వాధికరణాలస
దితరేతరజాత్యుచితసమిద్ధసపర్యా
యతిరోహితభావు లగుచు
ధృతి నెరపుచు ధర్మపటిమ దృఢత నెరప్పుచున్. 45

భా. నుతసత్త్వ = వర్ణనీయబలముగల, అధికరణ = ఘనయుద్ధముచేత, లసత్= ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజ = ఒకరొకరివలనఁబుట్టిన, అత్యుచితమానట్టుగా, సమిద్ధ =

ప్రదీప్తమైన, సపర్యాయ=పర్యాయముతోఁగూడిన, తిరోహితభావు లగుచున్=తిరోహితత్వముగలవారై - ఓటమిగలవా రౌచుననుట, ధృతి = ధైర్యమును, నెరపుచును, ధర్మపటిమ=వింటినేర్పుయొక్క, దృఢత=దార్ఢ్యమును, నెరపుచును.

రా. నుత, సత్త్వ = సత్త్వగుణమునకు, అధికరణ=స్థానమైనదియునై, లసత్= ఒప్పుచున్న, ఇతరేతరజాతి = అన్యోన్యబ్రహ్మక్షత్త్రజాతులకు, ఉచిత = తగిన, సమిద్ధమైన, సపర్యా = పూజలయొక్క, "సపర్యా తర్పణం బలిః" అని అ. ఆయతి=నిడివియందు, రోహిత = మొలిపింపఁబడ్డ, భావ = తాత్పర్యముగలవారౌచును, ధృతి = సంతోషమును, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని అ. ధర్మపటిమ= ధర్మాతిశయముయొక్క.

వ. ప్రవర్తిల్లి రయ్యవసరంబున. 46

మ. అరుదార న్నరభావవిస్ఫురితశౌర్యాలోకఖేలన్మనో
హరమాహాత్మ్యము మీఱ లుబ్ధకరిణవ్యావర్తనాశక్తిని
ర్భరుఁడై తాపసుఁ డంపలేమిఁ బ్రకటింపం జూచి యీరాట్కులా
భరణం బిందునె చిక్కునో యని నిలింపవ్రాత మెంచె న్మదిన్. 47

రా. అరుదారన్ = అరుదగునట్టుగా. నరభావ = మనుష్యత్వముచేత, విస్ఫురితుఁడైన, శౌరి=విష్ణువైన రామునియొక్క, ఆలోక=సందర్శనమనెడి, ఖేలన్ = క్రీడచేత, మనోహరమైన మాహాత్మ్యము మీఱఁగా, భావము. విష్ణుసందర్శనమువల్లఁ దపోమహత్త్వము ప్రకాశింపఁగా ననుట, లుబ్ధ = ఎడఁబాయఁజాలని, కరణ=ఇంద్రియముయొక్క, లోభముయొక్క యనుట. "కరణం సాధకతమక్షేత్రగాత్రేంద్రియేష్వపి" అని అ. వ్యావర్తన = త్రిప్పుటయందుఁగల, అశక్తిచేత నిర్భరుఁడై, అశక్తి యధికమనుట, తాపసుఁడు = శరభంగుఁడు, అంపలేమిన్ = అంపలేకుండుటను, ఈరాట్కులాభరణంబు = ఈరామచంద్రుఁడు, ఇందునె = ఈయాశ్రమమందే, చిక్కునో= రాక్షససంహారముచేయక నిలుచునో, అని = ఇట్లని, నిలింపవ్రాతము = దేవతాసమూహము, ఎంచెను.

భా. నర = అర్జునునియొక్క, భావమందు విస్ఫురితమైన శౌర్యముయొక్క, ఆలోక=పరీక్షయందు, ఖేలత్ = విహరింపుచున్న, మనః=మనస్సుగల, హరునియొక్క, మాహాత్మ్యము = జయము, మీఱఁగా, లుబ్ధక = కిరాతరూపమైనహరునియొక్క, "మృగయుర్లుబ్ధకశ్చ సః" అని అ. రణ=యుద్ధమునకు, వ్యావర్తన = మాన్చుటయందుఁగల, అశక్తి=శక్తిరాహిత్యముచేత, నిర్భరుఁడై = అతిశయము లేనివాఁడై, "భరోతిశయభారయోః" అని వి. తాపసుఁడు = అర్జునుఁడు, అంపలేమిన్ = అమ్ములయొక్క లేమిని, ప్రకటింపన్ = ప్రకాశము చేయఁగా, అమ్ములు పొదులలోఁగానక వెదుకు

లాడఁగా ననుట, ఈరాట్కు_లాభరణంబు=ఈయర్జునుఁడు, ఇందునె = ఈబాణములేమి చేతనే, కడమ సులభము.

క. తనకును శరభంగమునీ
శునకు సమరసత్వభరము సొరిది నొదవుచుం
దనరుట గడు నెన్నికలం
గని ప్రబల ధృతిం దనర్చు క్షత్త్రియుఁ డంతన్. 48

భా. క్షత్త్రియుఁడు = అర్జునుఁడు, తనకు, శరభంగము = బాణములులేకపోవు టయు, ఈశునకు సమరసత్వభరము, ఎన్ని, కలంగని=చలింపని.

రా. తనకును, శరభంగమునీశునకును, సమ=సమానమైన, రసత్వభరము = అను రాగాతిశయము, ఎన్నికలన్ = కొనియాడుటలచే, బలధృతిన్ = అధికసంతోషముచేత, క్షత్త్రియుఁడు=రాముఁడు.

సీ. అతిదృఢం బైనట్టి యాత్మసఖ్యాతిచా
పలత యొంతయుఁ దనబలిమిఁ ద్రిప్పి
ఘనతేజు నమ్మహాత్ముని నీకు నలబ్రహ్మ
కట్టడ యెట్లట్ల కాక దాఁట
నగునె పొమ్మనుచుఁ దా ననివెనుగడఁక మొ
త్తంబై నిలింపసంఘంబు విరులు
గురిసె నప్పుడు నిజస్థిరచండహేతిపా
తమునవికారలేశముఁ బొరయక
తే. మెఱయునారణ్యకేంద్రుపై మెచ్చుదనర
నర్హగతివిధిఁ జేరంగ నరిగె నాస
మిద్ధశౌర్యుఁడు శుభమానియుద్ధవశత
ఘనపదవి నెల్లఖచరులు వినుతిసేయ. 49

రా. ఆత్మ=తనయొక్క, సఖ్య = చెలిమియందుఁగల, అతిచాపలత=అత్యంతచప లత్వమును, త్రిప్పి = మరలించి, రాముఁడనెడుమాట, అమ్మహాత్మునిన్ = శరభంగుని, నీకు, బ్రహ్మకట్టడ=బ్రహ్మదేవునియాజ్ఞ, అనుచు నని వెను, నిజ = స్వకీయమైన, స్థిర = నిత్యకృత్యమైన, చండ, హేతి = అగ్నిహోత్రునియందగు, ఔపాసనాగ్నియందలి యనుట, పాతమునన్ = ప్రవేశించుటచేత, మెఱయు, అరణ్యకేంద్రుపైన్ = ముని శ్రేష్ఠుఁడైన శరభంగునిమీఁద, నిలింపసంఘంబు, అర్హగతిన్ = తగినక్రమముచేత, విధిన్ = బ్రహ్మదేవుని, చేరంగన్ = చేరుచుండఁగా, విరులు గురిసెనని క్రిందటి కన్వ యము. ఆసమిద్ధశౌర్యుఁడు = ప్రదీప్తమైన శౌర్యముగల రాముఁడును, శుభ, మాని =

శరభంగునియొక్క, ఉద్ధవ=సంతోషములయొక్క, శతములచేత ఘనమైన పదవిని ఎల్ల ఖచరులు వినుతిసేయఁగా నరిగెనని యన్వయము. ఫలితార్థము రాముఁడు శరభంగునికి ముక్తికి ననుమతించి యామునిదివ్యపుష్పవర్షములతో బ్రహ్మలోకమునకుఁ బోవుచుండఁగాఁ దాను సుతీక్ష్ణునియాశ్రమమునకు సాఁగివచ్చె ననుట.

భా. ఆత్మ=తనయొక్క, సఖ్యాతి = ఖ్యాతితోఁగూడిన, చాపలత = ధనుర్లతను గాండీవమును, తనబలిమిచేత, త్రిప్పి=పిసరి, అమ్మహాత్మునిన్ = ఈశ్వరుని. నీకు, బ్రహ్మకట్టడ=బ్రహ్మవ్రాఁత, దాఁటనగునె పొమ్మనుచున్=ఈ పెట్టుదగిలించుకొనియణఁగునట్లుగా నీవ్రాఁతయుండెననుచు, తాను = అర్జునుఁడు, అనిపెనుగడఁకన్ = యుద్ధమందలి యధిక రోషముచేత, మొత్తన్ = కొట్టఁగా, పైన్ = అర్జునునిపై, నిలింపసంఘంబు విరులుగురిసెను,నిజస్థిరచండహేతి=గాండీవముయొక్క, 'రవేరర్చిశ్చ శస్త్రం చవహ్నిజ్వాలాచ హేతయః' అని అ. పాతమునన్=పెట్టుటచేత, మెఱయుచున్న, ఆరణ్యకేంద్రుపైన్=కిరాతరూపముననున్న యీశ్వరునిమీఁద, మెచ్చు దనరఁగా, అర్హగతివిధిన్ = సమయోచితగతివిధానముచేత - వేగిరముగా ననుట, ఆసమిద్ధశౌర్యుఁడు = అర్జునుఁడు, శుభమా = శుభమగునట్టి, నియుద్ధవశతన్=బాహుయుద్ధపరతచేత, "నియుద్ధం బాహుయుద్ధే స్యా" త్తని అ. ఘనపదవిన్ = ఆకాశమార్గమున, ఎల్ల, ఖచరులు = దేవతలు, వినుతిసేయఁగాఁ జేరంగ నరిగెను.

వ. అంత. 50

శా. మాయామర్త్యుఁడుమాధవుం డవిచల న్మైత్రిన్ సుతీక్ష్ణాశ్రమ
స్ఫాయత్సత్త్వవిహారమప్రవిశదీ షద్ద్వేషరోషాంకురం
బై యేపారఁగఁ జూచుచుం బరువడిన్ హర్షోదయం బెక్కఁగా
జాయం దమ్ము నిరూఢదృష్టిఁ గన భ్రూసంజ్ఞన్ నియోగించుచున్. 51

భా. ఉమాధవుండు, అవిచలత్=చలింపని, మైత్రి = అర్జునునిమీఁది మైత్రిచేత, సుతీక్ష్ణమై, అశ్రమ=శ్రమరహితమై, స్ఫాయత్ = పెరుఁగుచున్న, సత్త్వ = బలిమియొక్క, విహారము = పెనఁగులాటయనుట, అప్రవిశత్ = ప్రవేశింపని, ఈషద్ద్వేషరోషాంకురములుగలదై, పరు-వడిన్ = అర్జునునియొక్కవడిచేత, జాయన్=పార్వతిని, తమ్మున్ = అర్జునుని దన్నును, నిరూఢదృష్టిన్ = సావధానదృష్టిచేత, కనన్ = చూచునట్లుగా, నియోగించుచును.

రా. మాయామర్త్యుఁడైన మాధవుండు = రాముఁడు, సుతీక్ష్ణాశ్రమమందు, స్ఫాయత్ = వృద్ధిఁబొందుచున్న, సత్త్వ=జంతువులయొక్క, విహారము, మైత్రిచేతన ప్రవిశదీషద్ద్వేషరోషాంకురంబై యేపారఁగా, జాయన్=సీతను, తమ్మునిన్ = లక్ష్మణుని, రూఢ, కడమ సులభము.

క. ప్రీతి దనర భూరితప
శ్చాతుర్యసుతీక్ష్ణసత్త్వసందర్శనసం
జాత మగువేడ్క యంతటఁ
జేతోరంజనము మిగులఁ జేయ నలరుచున్. 52

రా. సుతీక్ష్ణమునియొక్క సత్త్వగుణముయొక్కసందర్శనమువలన, అలరుచును.

భా. తపశ్చాతుర్యముయొక్కయు, సుతీక్ష్ణ = తీవ్రమైన, సత్త్వ = బలిమియొక్కయు, కడమ సరి.

క. భద్రగతి నరుగలోపాముద్రానందస్వరూపమునిదర్శితని
ర్ణిద్రప్రసన్నతాసంపద్రుచిరత మెఱయ నేత్రపర్వ మొనర్చెన్. 53

రా. భద్రగతిన్ = మంచిగమనముచేత, అరుగన్ = పోఁగా, లోపాముద్రానందస్వరూపముని=లోపాముద్ర కానందస్వరూపమైనముని-అగస్త్యుఁడు, దర్శిత=చూపఁబడిన, నిర్ణిద్ర=స్ఫుటమైన, ప్రసన్నతాసంపదయొక్క రుచిరతమెఱయ, నేత్రపర్వ మొనర్చెన్ = కనుపట్టెను, రాముఁ డగస్త్యాశ్రమమునకుఁ బోయెననుట.

భా. భద్రగతిన్ = శుభలీలచేత, అరుక్ = నిరామయమైన, అలోప=అక్షయమైన, అముద్ర = నిరవధికమైన, ఆనందముగల, స్వ = తనయొక్క, రూపము, నిదర్శిత, రుచిరతచేత మెఱయఁగా, ఉమాధవుండు, నేత్రపర్వ మొనర్చెన్ = ప్రత్యక్షమాయెననుట.

వ. అప్పుడు. 54

సీ. దివిమోచి యున్నయద్రిని ధర్మకార్యార్థ
మానతంబుగఁ జేసి నట్టిఘనుని
మించిలోకము నావరించినవిషరాశి
నాపోశనము గొన్న యద్భుతాత్ము
జీవనదోషవిద్రావణజ్యోతిర్మ
యస్వమూర్త్యాలోకుఁ డగుమహాత్ము
నఖిలవేదాంతవేద్యాత్ముఁ డై భువనవం
ద్యతఁ బెంపు మీఱుమహానుభావు
తే. నమర నిమ్నగానిత్యసేకముల నెలయు
జడలలేఁగెంపు విమలతఁ గడు మెఱయఁగ
మెకముతోలు విభూతి సమిద్ధతనువు
నొండొకటి కంద మైయొప్ప నొప్పువాని. 55

భా. దివి=స్వర్గమును, మోచియున్న, అద్రిన్ = మేరువును, ధర్మ = వింటి యొక్క, "ధర్మ పుణ్యే యమే న్యాయే స్వభావాచారయోః క్రతౌ, ఉపమాయామహింసాయాం చాపే చోపనిషద్యపి" అని వి. కార్యార్థము, ఘనునిన్ = బలవంతుని, విషరాశిన్=కాలకూటమును, అద్భుతాత్మున్ = విచిత్రధైర్యముగలవాని, "ఆత్మాయత్నో ధృతిర్బుద్ధిస్స్వభావో బ్రహ్మవర్ష్మ చ" అని అ. జీవనదోష = సంసారదోషమును, విద్రావణ=పోమొత్తెడి, జ్యోతిర్మయమైన స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక = సందర్శనముగలవాఁడగు, మహాత్మున్ = పవిత్రరూపుని, వేదాంతవేద్యాత్ముఁడు, మహానుభావున్ = ప్రభావముగలవాని, నెలయున్=చంద్రుఁడును, కడమ సులభము.

రా. దివిమోచియున్న = మిన్నుముట్టిన, అద్రిన్ = వింధ్యమును, ధర్మకార్యార్థము = సంధ్యావందనాదిధర్మములు నడిచెడికొఱకు, ఆనతంబుగన్ = అణఁగునట్టుగా, విషరాశిన్ = సముద్రమును, జీవనదోష=నీళ్లకళంకును, "జీవనం భువనం వన"మ్మని అ. విద్రావణ=మాన్పెడి, జ్యోతిర్మయ = నక్షత్రరూపమైన, స్వమూర్తియొక్క, ఆలోక= ప్రకాశము గలవాఁడగు, "ఆలోకౌ దర్శనోద్ద్యోతౌ" అని అ. "ప్రససాదోదయాదంభఃకుంభయోనేర్మహౌజసః" అని రఘు. వేదాంతములను, వేది = తెలిసిన, ఆత్మ= బుద్ధిగలవాఁడై, అమరునట్లుగా, ఎలయు=పుట్టుచున్న, కడమ సరి.

తే. చూచి యాదిత్యకులరాజసుతుఁడు హర్ష
వినయభక్తులసాష్టాంగవినుతిసేసె
నపుడు గాకున్న యట్టితదస్త్రసిద్ధి
దమప్రయోజన మని సుర ల్దనరి రాత్మ. 56

రా. ఆదిత్యకుల = సూర్యవంశమందుఁబుట్టిన.

భా. ఆదిత్యకులరాజ = దేవేంద్రునియొక్క, దమప్రయోజనమని = నివాతకవచకాలకేయాదిసంహారహేతువని.

వ. అట్టిసమయంబున. 57

క. స్వతపఃఫలసాక్షాత్కా
రతఁ గృతసాన్నిధ్యుఁ డైనరాజవతంసున్
హతకలుషుఁడు దపసి ముద
న్వితమగుచిత్తమున నిట్లని ప్రశంసించెన్. 58

భా. రాజవతంసుని, తపసి=అర్జునుఁడు, చిత్తముతోడ.

రా. చిత్తమునన్ = చిత్తమందు.

క. విశ్వేశ్వరవిశ్వాత్మక, విశ్వాధిష్ఠాన యఖిలవేదాంతవచ
శ్శశ్వదభివర్ణ్యమానమ, హైశ్వర్య నిరీహనిత్యయభవశుభమయా. 59

రెంటికి సమము సులభము.

మ. నిశితప్రజ్ఞతఁ జూడ నేవికృతియున్లే దంద్రు నీయందు నీ
దశరూపాశ్రయణం బొనర్చుట మదిం దర్కింప లోకంబులం
దశుభప్రక్షయమున్ శుభోదయము నుద్యద్భక్తవాత్సల్యతా
తిశయాయత్తతఁ జేయ నింతియ గుణాతీతా ప్రసన్నాత్మకా. 60

రా. నీ, దశరూప = దశావతారములయొక్క, ఆశ్రయణంబును, ఒనర్చుట = వహించుట.

భా. ఈదశన్ = ఈప్రకారమున.

క. అది సకలసదాచారం
బది సర్వజ్ఞాన మది సమస్తజనిఫలం
బొదవినకొలఁది నొకప్పుడు
హృదయము నీయందుఁ జేర్తురేని మహేశా. 61

రెంటికి సరి. సులభము.

క. అతివాఙ్మనసాస్పద యీ, నుతికొగ్గినసాహసమ్మునుసహింపు దయన్
మతి నాకు నేన లజ్జిం,చితి నోయచ్యుత యనంత శివగుణరాశీ. 62

భా. అతివాఙ్మనసాస్పద = వాఙ్మనస్సులకు గోచరముగాని స్థితిగలవాఁడా, వాఙ్మనసపదము-అచతురాదిసూత్రమున నిపాతము. అచ్యుత=స్థిరా, శివ.

రా. శివగుణరాశీ.

క. అనుచుఁ బునః పునరభివం,దనములు నెమ్మనమునం దుదంచితసమ్మో
దనితాంతభక్తిసంతత, వినయంబులు సందడింప వేమఱుఁ జేసెన్. 63

భా. నెమ్మనమునందు వేమఱుఁజేసెనని యన్వయము, కడమ రెంటికి సమము.

వ. తదనంతరంబ. 64

క. విమలుఁడు రాజన్యోత్తముఁ,డమితతపశ్శక్తిమహిమహర్షీశకృపా
సమవాప్తినిష్టదివ్యా,స్త్రమతల్లీసిద్ధి గని ముదం బందెఁ గడున్. 65

రా. తపశ్శక్తికి, మహి=స్థానమైన, మహర్షీశ = అగస్త్యునియొక్క, దివ్యాస్త్రమతల్లీ = వైష్ణవచాపబ్రహ్మాస్త్రములయొక్క, సిద్ధి=ప్రాప్తిని.

భా. తపశ్శక్తిమహిమచేత, హర్షి=హర్షముగల, ఈశ = ఈశ్వరునియొక్క, అస్త్రమతల్లీ=పాశుపతముయొక్క, కడమ సులభము.

శా. అక్షుద్రప్రథమానదివ్యశరసంప్రాప్తిం బ్రకాశించునా
కుక్షిద్వంశవతంసుఁ గన్గొని మహాగోదావరీతీరస
ద్రక్షోపాయపథంబు నేఁడు దొరకెన్రండంచు సంరక్షణా
పేక్షం దద్వనభూమిదేవతలుసంప్రీతిం గడు న్మ్రొక్కరై. 66

భా. కుక్షిద్వంశ=భూపవంశమునకు, "గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ" అని అ. వతంసున్=అర్జునుని, మహాగః=అధికాపరాధముల చేత, "ఆగోపరాధో మంతుశ్చ" అని అ. దావరీతి = దవాగ్నిభంగిని, "దవదావౌ వనారణ్యవహ్నౌ" అని అ. రీతిశబ్ద మీకారాంతమైనందుకు, క్తిచ్ క్త్యౌచసంజ్ఞాయాంమ్మని క్తిన్-రాక క్తిచ్-వచ్చినది గనుక, "సర్వతో౽క్తిన్నర్థాదిత్యేకే" అని జీష్వచ్చి యీకారాంతమైనది. రసత్=మ్రోయుచున్న, రక్షః=రాక్షసులయొక్క, అపాయపథంబు=వధోపాయపథము, తద్వనభూమియందు, దేవతలు=ఇంద్రాదులు, పొడచూపి.

రా. కుక్షిద్వంశవతంసున్=రాముని, మహాగోదావరీతీరమందున్న, సత్ = సజ్జనులయొక్క, రక్షా=సంరక్షణముయొక్క, ఉపాయమార్గము, తద్వనమందున్న, భూమిదేవతలు=బ్రాహ్మణులు, పొడచూపి యుపచార మొనర్చి రని ముందరికన్వయము.

వ. యథోచితప్రకారంబునం బొడసూపి యతని ప్రణామాదివినయ
కృత్యంబులు గైకొని. 67

క. అరుదుగ నుపచార మొన
ర్చిరి దీవన లెలమి నిచ్చిరి తమతమమహా
శరసాదరార్పణంబులఁ
గర మమరుచు నుండ వేడుకను సప్రభులై. 68

రా. తమతమ, మహాః=అధికకాంతి, రస=అనురాగముయొక్కయు, ఆదరముయొక్కయు, అర్పణంబులన్ = ప్రకటనములచేత ననుట, అమరుచు నుండఁగా, సప్రభులై = ప్రభాసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

భా. తమతమ, మహాశర = దివ్యాస్త్రములయొక్క, సాదరార్పణంబులవల్ల, సప్రభులై=ఇంద్రసహితులై దీవనలిచ్చిరి.

తే. అంత నాత్మపురస్థితిఁ గొంతకాల
ముండి తమకార్యములకొదవ లుడిపి చనుట
గోరి వారలు దనుఁ దోడుకొంచుఁ జనఁగఁ
జనియె వేడ్కఁ దదావాసజగతి కతఁడు. 69

భా. ఆత్మపురస్థితిన్=స్వర్గస్థితిచే.

రా. ఆత్మపురః=తనుముందరనగు, స్థితిని, వారలు = ఆఋషీశ్వరులు, కడమ సులభము.

క. అందు నమందశుభోదయ
మొందఁగనిబిడౌజుఁ డలరు చుండె సుమిత్రా
నందనజనకసుతానిశ
సందర్శితనవనవోల్లసద్భజనరతిన్. 70

రా. అందున్=ఆవనమందు, నిబిడ=సాంద్రమైన, ఓజుఁడు = తేజస్సుగల రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అందున్=ఆస్వర్గమందు, కని, బిడౌజుఁడు=ఇంద్రుఁడు, "బిడౌజాఃపాక శాసనః" అని అ. సుమిత్ర = సన్మిత్రులకు, ఆనందనజనక = ఆనందకరుఁడైన, సుత= కుమారుఁడైన యర్జునుని చేత, అనిశ=ఎల్లప్పుడు, సందర్శితమైన భజనరతి చేత నలరు చుండెను.

సీ. ఆసక్తిఁ దనరిన వాసవ సేవామి
షానుభవనిరంతరానువృత్తి
నడఁగక పేర్చు పేరాసఁ గుందెడియుర్వ
శీతలోదరిపరిస్ఫీతతరస
కామసంభ్రమతనొక్కతె యహిమాంశువం
శాకల్ప మైనయారాకుమారుఁ
డున్న చోటికిఁ దమి నొక్కనాఁ డేతెంచి
కెళవున నుండి యాకృతివిలాస

తే. మరసి చూచి విశృంఖలస్మరశరార్తిఁ
బూనె నాసురవనిత దాఁ గాన యోగ్య
మైనకాంతాకృతి వహించి కానుపించె
సిగ్గుఁ జిఱునవ్వుఁ జూడ్కులఁ జెన్ను మీఱ. 71

రా. ఆసక్తిఁదనరి, నపమైన, ఆసవసేవా=మద్యపానముయొక్కయు, ఆమిషాను భవ = మాంసభక్షణముయొక్కయు, "పలలం క్రవ్యమామిష" మ్మని అ. నిరంతరాను వృత్తి చేత, పేరాసన్=అధికాశ చేత, ఉరు-అశీతల'దరి=గొప్పయుఁనై చల్లగాని కడుపు గలది, తనియనిదియనుట, ఒక్కతె = ఒకరాక్షసి, పరిస్ఫీత = సమగ్రమైన, తరస = మాంసమందుఁగల, కామ=కోరికయొక్క, సంభ్రమతన్ = త్వరచేత, అహిమాంశు= సూర్యునియొక్క, వంశమునకు, ఆకల్పమైన = అలంకారమైన, రాజకుమారుఁడు =

రాముఁడు, ఉన్నచోటికి, కెళవునన్ = సమీపమున, ఆర్తినిబూనెను, అసురవనిత తాఁగాన్=తాను రాక్షసస్త్రీగాఁబట్టి, కానుపించెను.

భా. ఆసక్తిఁదనరినవాసవసేవయనెడి, మిష=వ్యాజముచేతనైన, అనుభవ =సందర్శనముయొక్క, ఊర్వశీ తలోదరి = ఊర్వశియనెడువనిత, పరిస్ఫీతతర = ఘనమునై, సకామ=మన్మథసహితమైన, సంభ్రమతన్=సంభ్రమముగలదియాటచేతఁ ఒక్కతెయ= ఒకతెయే, హిమాంశువంశ = చంద్రవంశమునకు, ఆకల్పమైన = భూషణమైన, "ఆకల్పవేషౌనెపథ్య" మ్మని అ. రాకుమారుఁడున్నచోటికిన్=అర్జునునివద్దికి, తమిన్=రాత్రియందు, "రజనీయామినీతమీ" అని అ. ఏతెంచి ఆసురవనిత=ఆయప్సరస, కానయోగ్యమైన = వర్ణనీయమైన, కాంత = ఒప్పుచున్న, ఆకృతివహించి, కానుపించెన్ = వచ్చెననుట.

వ. ఇట్లు గానుపించి పరస్పరసందర్శనసమయసముచితసంభాషణంబులు నడపి తనమదిం బొదలెడుమదనవికారంబు తెఱం గెఱింగించిన నతండు. 72

రెంటికిని సరి.

తే. తనకుదారయోగితకల్మి తగఁ దెలుపుచు
మదనుజవశకలితనిజమతిని బ్రబలు
మనసుచేత నాచతురగామిని నెఱయఁగ
నానలేకతన్గదియ రా మానుపుచును. 73

భా. ఉదారమైన, యోగిత=యోగిత్వముయొక్క, కల్మిని దెలుపుచును, మదను=మన్మథునియొక్క, జవ=వేగముచేత, శకలిత = ఛేదింపఁబడిన, నిజమతిగలదాని, ఆచతురగామినిన్=ఊర్వశిని, ప్రబలుమనసుచేత, ఆనలేక=తాళలేక, తన్గదియరాఁగా మానుపుచును, ఆచతురగామినిన్, పల్కెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ,

రా. తనకు, దారయోగితకల్మి = భార్యాసంగతికలుగుటను, తెలుపుచును, మత్=నాయొక్క, అనుజ=తమ్ముఁడైన, లక్ష్మణునికి, వశకలిత=ఆధీనముగాఁ జేయఁబడిన, నిజమతిచేత, లక్ష్మణునిఁగోరియనుట, 'ప్రబలు' మనఁగా, సుచేతనా=మంచిబుద్ధిచేత, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. చతుర, కామిన్=కామిండుటచేత, చతురగామి ననుడిక్కన సంధికి లక్షణము. క. ప్రథమాంతవిభక్తులపైఁ, గథితములగుకచటతపలు గసడదవ లగు' నని యనంతునిఛందము. నానలేక కదియరాఁగా, లక్ష్మణుఁడు పల్కెనని ముందరిపద్యములోఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

సీ. జ్యేష్ఠసాభ్రాత్రసుస్థితిలక్ష్మణుఁడు వల్కె
నరయక యిటువచ్చితబల నన్ను

బ్రహ్మచర్యస్థితి భజియింపఁ బరమతా
పసనాథసత్యాజ్ఞ పసఁ బనిచిన
నాయగ్రజునియోగమీ యోజఁ జెఱుచుకో
నర్హ మె మగిడిపొమ్మనినవలపు
పొలుపుగా రామునూల్కొలుపుచుఁ గదిసి య
తం డట్ల పలుకనెందాఁకగుట్టు
ఆ. జరిపె దనుచుఁ దిరిగి తిరిగి పైకొనుకోర్కి
నతనినతని మదవదసమవిశిఖ
దళితహృదయ యగుచుఁ దెలచి యందు నొకింత
గలఁకలేమిచూచి నెలఁతగనలె. 74

రా. జ్యేష్ఠునితోడి సౌభ్రాత్రమందలి సుస్థితిగలవాఁడు లక్ష్మణుఁడు పల్కెను, బ్రహ్మచర్యస్థితిగలవాని నను భజియింప వచ్చితివి, తాపముతోడ, సనాథ = కూడిన, సతీ=భార్యయొక్క, ఆజ్ఞయొక్కపసచే, పనిచిననాయగ్రజునియొక్క యోగము, రామునినూల్కొలుపుచును, రాముఁడును, అట్ల = మునుపటివలెనే, పలుకఁగా, ఎం దాఁకగుట్టు, జరిపెదు=జరిపెదవు, అనుచు, తిరిగితిరిగి=రామునివద్దికిని లక్ష్మణునివద్దికిని దిరిగితిరిగి, మదవంతుఁడైన, అసమవిశిఖ=మన్మథుని చేత, దళితహృదయయగుచు, అతని నతనిన్=రాముని లక్ష్మణుని, తెలచి=తెల్చి.

భా. లక్ష్మణుఁడు=లక్ష్మీవంతుఁడైన యర్జునుఁడు, "లక్ష్మీవాన్లక్ష్మణశ్శ్రీలః" అని అ. పల్కెను, నన్నరయకయిటు, వచ్చితి = వచ్చితివి, పరమతాపసనాథ = వ్యాసుల యొక్క, ఆజ్ఞపసచేత, బ్రహ్మచర్యస్థితిని భజియింపఁబనిచిన, నాయగ్రజు=ధర్మజుని యొక్క, నియోగమునని యన్వయము. బ్రహ్మచర్యమునఁ దపము చేయుమన్న పనుపు ననుట, వలపుపొలుపు=రాగాతిశయమును, గారాము=నెనరును, నూల్కొలుపుచున్ = ప్రకటించుచును, కదిసి=ఊర్వశి చేరి, తిరిగితిరిగి=మఱిమఱి, పైకొనుకోర్కిన్ = పైకొనెడికోరిక చేత, అతనిమ = తనుత్వములేని, దవత్ = దవాగ్నివలె నాచరింపుచున్న, అసమవిశిఖ, అతనిన్=అర్జునుని, తెలచి యని యన్వయము.

సీ. ఏమని చెప్ప నిం పెసఁగెడునునుఁబల్కు
లలర నేత్రైకపర్వాంగలక్ష్మి
నొప్పురా కాసితద్యుతిమానితానన
యంబుజాత్యుచితరూపంబులైన
దృక్పాణిపదగతుల్ దీపింపఁగ మహాస్ర
గూఢగంధంబులు రూఢిఁ బర్వ

మేను సాంద్రతరసార్ద్రానులేపనముచే
నవగుణాధిక్యవైభవము సూపఁ
తే. ప్రేమమదనలీలలపయిఁ బెరిఁగి పెరిఁగి
మది గలంపంగ నిట్టట్టు గదిసి కదిసి
సప్రకర్షబీభత్సాత్మకప్రజనిత
వికృతయై తుదఁ గోపంబు వెలయఁ బలికె. 75

భా. నేత్రైకపర్వ = నేత్రోత్సవమైన, అంగలక్ష్మిచేతనొప్పెడి, రాకాసితద్యుతి= పున్నమచంద్రునిభంగిని, మానిత = బహూకరింపఁబడిన, ఆనన = ముఖముగలది, అంబుజ = పద్మములకు, అత్యుచితరూపంబులైన = మిక్కిలిఁ దగినసౌందర్యముగలవైన, దృక్పాణిపద = నేత్రహస్తపదములయొక్క, గతులు = విలాసరీతులు, దీపింపఁగా, మహాస్రక్ = కల్పవృక్షపుష్పమాలికలచేత, ఊఢ = వహింపఁబడిన, గంధంబులు, పర్వఁగ=ప్రకాశింపఁగా, మేను, సాంద్రతర = మిక్కిలిదట్టమునై, సార్ద్ర=సాత్త్విక స్వేదముగల, అనులేపనముచే, నవ = క్రొత్తైన, గుణాధిక్యవైభవముసూప, చెమటను దడిసిన మైపూఁతయందుఁ బరిమళమెచ్చు గనుక, మదనలీలలపయిన్ = మన్మథవిలాసములపై, ప్రేమపెరిఁగిపెరిఁగి, సప్రకర్ష = ధైర్యసహితమైన, బీభత్సాత్మకున్ = అర్జునునిమనస్సునకు, అప్రజనిత=పుట్టింపఁబడని, వికృతయై = వికారముగలదై, వికారమును బుట్టింపలేనిదై యనుట, కోపంబు వెలయఁబలికెను.

రా. ఏమనిచెప్ప, ఒప్పురాకాసి = శూర్పణఖ, తద్ద్యుతి = ఆమానుషస్త్రీరూప కాంతిని, మాని, తాను, అనయంబు, జాత్యుచితరూపంబులైన = రాక్షసజాతికిఁదగిన యాకారముగలవైన, మహాస్ర = బలునెత్తురులచేత, "అస్రమస్రుణి శోణితే" అని అ. గూఢ = ఆవృతమైన, సాంద్రమైన, తరస = మాంసముయొక్క, అనులేపనముచేత, అవగుణాధిక్యవైభవమును, ప్రేమము, అదనలీలలపయిన్=భక్షణక్రియలపై, బీభత్సాత్మక= జుగుప్సారూపమానట్టుగా.

చ. అలవి యెఱుంగలేక యితరాంగనలం బలెనన్ను నిమ్మెయిం
గలఁచుట యుక్తమే యొదవుఁ గాక భవత్కృతదుష్టచేష్టితం
బులకు ఫలంబు నేఁ డొకటి పూర్ణముగా నుపభోగ్యమై కడున్
జలమున నెందు నీమగతనంబు కడంకలరూపుమాలుటల్. 76

రా. భవత్కృతదుష్టచేష్టితంబులకు, నేఁడు, ఉపభోగ్యమై ఫలంబొదవుఁగాక, అట్టిఫలమేదనఁగా, మగతనంబు కడంకల = పరాక్రమములయొక్క, రూపుమాలుటలు, చంపెదననుట.

భా. ఫలంబును = ఫలమును, ఏఁడొకటిపూర్ణముగాన్ = ఏఁడాదినిండుపర్యంతము, మగతనంబుకడంకలరూపుమాలుటల్ = పేడితనమువచ్చుటయనుట, ఒదవుఁగాక.

వ. అని పలికి తదనంతరంబ. 77

సీ. మదిచపలతఁ దన్ను నెదిరిఁ గానమిని సీ
తా దేవరామ లాస్యాదితత్వ
విశ్రుతినాస యై వేల్పులు దనరాక
పోకలు గాంచి యుబ్బునఁ జెలంగ
నుండనేరక మర్త్యయోగేచ్ఛఁ జని యిట్లు
వచ్చెనే యని కన్నవారు నవ్వ
సిగ్గు లే కేమని యగ్గలికను జన
స్థానంబు చేరి తత్సంశ్రయఖర
తే. దూషణాదులచేత నా దుర్లలితము
లంతకంతకు దీపింప నాత్మవార్త
జరిపెదను జాతివికృతిచేష్టలు దివిజుల
ప్రీతి నుడిగించె ననుచింతఁ బెట్టి మదిని. 78

భా. కానమిని, ఇసీ = నిందావాక్యము, తా-దేవరామ = తాను దేవతాస్త్రీ, లాస్యాది = నృత్తగీతవాద్యములయొక్క, తత్త్వ = సిద్ధాంతజ్ఞానముయొక్క, విశ్రుతిన్ = ప్రసిద్ధిచేత, ఆసయై = ఆసపుట్టియనుట, వచ్చెనేయని, కన్నవారు = చూచినవారు, నవ్వ సిగ్గులేక యేమని, జనస్థానంబుచేరి, సభకుఁ బోయి, తత్సంశ్రయ = ఆసభయాశ్రయముగాఁగల జనులయొక్క, ఖర = క్రూరములైన, దూషణాదులచేత, నా, దుర్లలితములు = చెడ్డవలపులు, దీపింప, ఆత్మవార్త = ఆత్మభరణమును, జరిపెదను, జాతివికృతిచేష్టలు=అప్సరోజాతికిఁ దగనిచేష్టలు, దివిజులప్రీతి నుడిగించెను, అనుచింతన్ = అనెడి విచారమును, మదినిబెట్టి, నివాసమున కరిగెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. కానమిని, సీతాదేవర = సీతకు మఱఁదియైన లక్ష్మణునియొక్క, "స్యాలాస్స్యుశ్భ్రాతరఃపత్న్యాఃస్వామినో దేవృదేవరౌ" అని అ. అమల = స్వచ్ఛమైన, అసి = ఖడ్గముచేతనైన, 'చంద్రహాసాసిరిష్టయః" అని అ. ఆదితత్వ=మిక్కిలిఖండితత్వముచేత, అంటఁబట్టి కోయఁబడినదౌటచేతననుట, విశ్రుతినాసయై = చెవులుముక్కు లేనిదై, సిగ్గులేక, ఏను, మని = బ్రతికి, జనస్థానంబుచేరి = ఖరునిపట్టణమునకుఁబోయి, తత్సంశ్రయ=అందున్న, ఖరదూషణాదులయొక్క, చేతనాదుర్లలితములు = బుద్ధిదుశ్చేష్టలు, "ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా" అని అ. దీపింప, ఆత్మవార్త=తనవృత్తాంతమును, "వార్తాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతః" అని అ. జరిపెదన్ = నడిపించెదను. చెప్పెదననుట, అనుచిం

తక్ = అనుగతవిచారమును, అను = ఉపసర్గము, మదిక్=దేవతలమనస్సున, పెట్టి = పెట్టినదై, దివిజుల ప్రీతి నుడిగించెను.

క. అనివార్యము ఖరవాహిని
దనవార్త పురఃప్రయాణతక్ వెడలఁగ రా
మనివాసమున కరిగె మ
న్యునిరూఢతఁ గదలి యుద్ధృతోత్సాహగతిన్. 79

రా. అనివార్యము = అణఁపరానిది, ఖరవాహిని = ఖరునిసేన, "వాహినీ పృతనా చమూః" అని అ. తనవార్త=తా వచ్చెడువార్త, పురఃప్రయాణతక్ వెడలఁగన్= ముందుగానె వినఁబడఁగా, మన్యు = రోషముయొక్క, నిరూఢతక్ = పూర్తిచేత, 'మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి' అని అ. యుత్=యుద్ధమందు, 'సమిత్యాజిస్సమిద్యుధ" మని అ. ధకారాంతము, ధృతమైనయుత్సాహగమనము చేత రామునివాసమునకు నరిగెను.

భా. అనివార్య = వారింపశక్యముకానిదై, ముఖర = మ్రోసిపాఱునట్టుగా, వాహిని = ప్రవహింపుచున్న, ఎంతగుప్తము చేసినను వినఁబడునదియనుట, తనవార్త, మన్యు=శోకముయొక్క, ఉద్ధృత = పెకలింపఁబడిన, రామ = ఊర్వశి, కడమసులభము.

సీ. అది యంతయును వినియపుడు వేఱొకచంద
మైచింతనున్న యత్యాత్మఖేద
జనకుననుంగుపట్టిని దగఁ బిల్చి నీ
యీశాపదానంబు నేనెఱుఁగుదు
మదిచింత వలదు నీకిది యనిష్టసమాగ
మము గాదు నాదగుమాటఁజేసి
ఘనమోదముననుండుమనుచు జిష్ణుఁడు సుమి
త్రానందనుఁడు దేర్చె బూనియంత
ఆ. సారతరబలారి శాసనోద్దీప్తసం
రంభవిభవుఁ డగుచు రామవిభుఁడు
భుజనశీక్ర్పతాజినిజయుండు వేల్పుల
జయజయస్వనాతిశయము నిగుడ. 80

భా. అత్యాత్మఖేదజనకుక్ = ఆత్మఖేదమును బుట్టింపుచున్నవాని, అనుంగుపట్టిక్=అర్జునుని, పిల్చి, ఇంద్రుఁడ నెడుమాట, ఈ, శాపదానంబు = శాపమిచ్చుటను, ఇది=శాపము, అనిష్ట=ప్రియముగాని, సమా = సంవత్సరమందు, ఆగమము=రాకగలది,

ఆ. అతఁడు తన యవరజయాకర్ణనాసాస్ర
ములు నిజాక్షులనఘవిలసనమ్ము
గడు నిగుడ్చ నడిగి యడిగి తత్కథితస
భార్యరామవృత్తకార్యుఁ డగుచు. 83

రా. అతఁడు=రావణుఁడు, తన, అవరజ=చెల్లెలైన శూర్పణఖయొక్క, ఆకర్ణనాసాస్రములు = చెవులముక్కున నంతటనుండెడు నెత్తురులు, "అస్రమస్రుణి శోణితే" అని వి. నిజాక్షులన్ = తన నేత్రములయందు, అఘవిలసనమ్ము = దుఃఖోద్రేకమును, 'దుఃఖాంహో వ్యసనేష్వఘ' మ్మని అ. నిగుడ్చ, అడిగి యడిగి, తత్ = ఆశూర్పణఖ చేత, కథిత = తెలుపఁబడిన, సభార్య=సీతాసమేతుఁడైన, రామునియొక్క, వృత్త= అతీతమైన, కార్యముగలవాఁడగుచు, తదాశ్రమంబునకు వచ్చెనప్పుడని నాలుగుపద్యములతర్వాతఁ గ్రియ.

భా. అతఁడు, ఇంద్రుఁడు-తనయ=అర్జునునియొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన, జయము యొక్క, ఆకర్ణనా = వినుటచేత, సాస్రములు = ఆనందబాష్పములతోఁగూడిన, నిజాక్షులు, అనఘవిలసనమ్ము, తత్కథిత=ఆయర్జునునిచేతఁ జెప్పఁబడిన, సభార్య=సభ యందలి పెద్దలకు, రామ=హృద్యమైన, వృత్త, కార్య=రక్షోయుద్ధము గలవాఁడౌ చును, ఒసఁగెనని ముందరఁ గ్రియ.

క. తనకారుణ్యము మిక్కిలిఁ, గనుదామరగమిఁదలిర్పఁగా గ్రక్కున లే
చి నిజాసనార్ధభాగం,బునఁ దనయున్నతగభీరమూర్తినునుచుచున్. 84

భా. తన, కారుణ్యము=దయ, నతగభీరమూర్తిన్ = వినయావనతమైనగంభీర మూర్తిగలవాని, తనయున్=అర్జునుని, కడమ సులభము.

రా. తనకు, ఆరుణ్యము=రక్తిమ, కనుదామరగమియందుఁ దలిర్పఁగా కోపమునఁ గండ్లెఱ్ఱచేసికొనియనుట, ఆసనార్ధభాగంబునన్ = పీఠార్ధమందు, తనయొక్కయున్న తమునైన, మూర్తిన్ = శరీరమును, ఉనుచుచును, అప్పుడే యుద్ధయాత్రకు లేవ నుద్యోగించి యనుట.

తే. దివ్యకోటీరమాహారతీవ్రశక్తి
యుద్ధసహునకు నాకీశుఁడొసఁగె నీన
రుండు మద్బంధువై రమారూఢి నిర్వ
హించె నెఱవేరెఁ జెప్పెడిదేమియనుచు. 85

రా. రావణుఁడనుకొనుమాట, దివ్యకోటీ=దేవతాకోటియొక్క, రమా = సంప దను, హర=హరించెడి, తీవ్రశక్తిన్=అధికశౌర్యమును, యుద్ధసహునకున్ = యుద్ధ

ష్టుఁడైన, నాకున్=తనకు, ఈశుఁడు = ఈశ్వరుఁడు, ఒసఁగెను, ఈనరుండు= రాముఁడు, మద్బంధువైరము=నాజ్ఞాతులతోడి ద్వేషమును నిర్వహించెను, మనుష్యుఁడు రాక్షసద్వేషము చేసికొనెనుగదా చెప్పెడిదేమి యనుచు.

భా. దివ్యమైన, కోటీరము=కిరీటమును, ఆ-హరతీవ్రశక్తియుద్ధసహునకున్= ఆహరునియొక్క తీవ్రశక్తిగలయుద్ధము నోర్చినవానికి నర్జునునికి, నాకీశుఁడు = దేవేంద్రుఁడు, ఒసఁగెను, ఈనరుండు, మత్ = నాకు, బంధువై = ఆప్తుఁడై, రమారూఢి నిర్వహించెను=తనయైశ్వర్యమును నిలిపెను, అనుచుఁ గోటీర మొసఁగునని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. అప్పుడు దనమదియందుఁ దద్విజయవా
ర్తాశ్రవణంబుచేనశ్రమోత్థ
మగుమన్యుకలననిలాత్మజయమలస
ద్రూపప్రవృత్తిమాధుర్య మడఁపఁ
ద్వరితభవ్యస్వాంతవర్తనోచితతీర్థ
యాత్రసల్పితపోమహత్త్వసాధు
సహచరీకృతసింహశరభశార్దూలకు
మారీచరాక్షసుమత్తతరుణ
తే. హరిణమై రామపర్ణశాలాంచితవన
భూములబెడంగుదృక్పర్వముగ మెలఁగుచుఁ
బ్రబలుమార్తాండసంతతిప్రభువు మోస
పుచ్చుటకు నంచితామోదమచ్చుపడఁగ. 86

భా. అప్పుడు = అర్జునుఁ డింద్రునియొద్ద నుండెడుసమయమందు, తద్విజయవార్తా = ఆయర్జునుని వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రవణంబుచేన్ = వినకుండుటచేత, అశ్రమ=తగ్గుపడక, ఉత్థమగు=పుట్టిన, మన్యుకలన్=శోకాతిశయమును, "మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి" అని అ. "కలా శిల్పే గౌరవేచ" అని వి. అనిలాత్మజ=భీమునియొక్కయు, యమ = నకులసహదేవులయొక్కయును, లసత్=ఒప్పుచున్న, రూప = సౌందర్యముయొక్కయు, ప్రవృత్తి=నడకలయొక్కయు, మాధుర్యము = మనోహరత్వము, అడఁప, అర్జునవియోగదుఃఖమును భీమాదిసందర్శనమున నణఁపఁగాననుట, త్వరిత = తీవ్రపడుచున్న, భవ్య=శుభమైన, స్వాంతవర్తన=మనోవ్యాపారమునకు, ఉచిత=తగిన, తీర్థయాత్రసల్పి, తపోమహత్త్వముచేత, సాధు = లెస్సయగునట్టుగా, సహచరీకృత = సహాయముగాఁ జేయఁబడిన, సింహశరభశార్దూలములయొక్క, కుమారీ = పెంటిపిల్లల

యందు, చరాక్ష = తగులుచున్న కన్నులుగల-సాదరముగాఁ జూచునవియనుట. "సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ్"అనెడుసూత్రమున బహువ్రీహియందు కారాంతము. సుమత్త=లెస్సగామదించిన, తరుణహారిణమై = లేఁడిపిల్లలుగలదై, ఫలితార్థము తపోమాహాత్మ్యముచేత జాతివైరము విడిచి కూడియున్నసింహాదులపెంటిపిల్లలమీఁద లేఁడిపిల్లలెక్కుననుట, ఒప్పునట్టి, పర్ణశాలలయొక్క సమీపమైన వనభూములయొక్క, బెడంగు = ఒప్పిదము, దృక్పర్వముగన్ = నేత్రపర్వమౌచునుండఁగా, మెలఁగుచున్=చరించుచును, ప్రబలెడి, మార్తాండసంతతిప్రభువున్ = ధర్మజుని, ప్రభుశబ్దము పుత్త్రవాచకము, మోసపుచ్చుటకు నంచితామోద మచ్చుపడఁగ, జటుఁడువచ్చెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

రా. అప్పుడు, తత్ = ఆరామునియొక్క, విజయవార్తయొక్క, శ్రవణంబుచేన్ = వినుటవల్ల, మన్యుకలనన్ = కోపమహిమను, ఇలాత్మజ=సీతయొక్క, తెనుఁగు షష్ఠి. అమల = నిర్మలమైన, సద్రూప, ప్రవృత్తి = వార్తయొక్క, మాధుర్యము, అడఁపన్ = అణఁచఁగా, అప్పుడు పుట్టినకోపమును సీతసౌందర్యమును విని యణఁచెననుట, త్వరిత = శీఘ్రముగా, భవ్య=కాఁగల, స్వ=తనయొక్క, అంతవర్తనా=నాశవర్తనకు, ఉచిత = తగిన, తీర్థ=రేవైన-ద్వారమైన దనుట, యాత్ర=ప్రయాణమును, చల్పి, తపోమహత్త్వముచేత సాధువైనవాని, సహచరీకృతములైన సింహశరభశార్దూలములుగలవాని, స్వార్థకప్రత్యయము. మారీచరాక్షసున్ = మారీచుఁడనురాక్షసుని, మత్తతరుణహారిణమై = హారిణరూపముచేత, రామునియొక్క పర్ణశాలాంచితవనభూములందు మెలంగుచున్న, ప్రబలున్ = బలవంతుడైనవాని, మారీచునికి విశేషణము. మార్తాండసంతతిప్రభువున్ = సూర్యవంశపురాజైనరాముని, మోసపుచ్చుటకు, అంచి = అంపి, తాన్ = తాను.

క. ఘనదర్పోన్మూలితబహు
మునిజటుఁ డనుపరమకలుషమూర్తియసురకాం
తినికేతనమై యతిభా
వనియతిఁ బ్రకటించునట్టి వర్ణ్యాకృతితోన్. 87

రా. ఘనదర్ప = అధికమైనత్రుళ్లుచేత, ఉన్మూలిత = పెకలించిపాఱవేయఁబడిన, బహుమునిజటుఁడు = అనేకమునులయొక్కజడలుగలవాఁడు, అనుపరమ=అణఁగుటలేని, కలుష = పాపముగల, మూర్తి=శరీరముగలవాఁడు, అసుర = రాక్షసుఁడు, కాంతికి, నికేతనమై=నివాసమయి, యతిభావనియతిన్ = సన్న్యాసిత్వనియమమును, ప్రకటించునట్టి, వర్ణ్య = వర్ణింపఁదగిన, ఆకృతితో.

భా. ఘనదర్పముచేత, ఉన్మీలిత = చెలువఁబడిన, బహుమునులుగలవాఁడు, జటుఁడను = జటాసురుఁడనెడి, పరమకలుషమూర్తి=పాపాత్ముఁడు, వర్ణి = బ్రహ్మచారి యొక్క, ఆకృతితో వచ్చెనని ముందరి క్రియ.

వ. తదాశ్రమంబునకు వచ్చె నప్పుడు. 88

క. కుతుకంబున మహితనయా, పతితదనుజవంచనప్రపంచనమృగధీ
చతురిమము లేక తానా, శ్రితబుద్ధిం జూచి యుల్లసిల్లెడుమదితోన్. 89

భా. మహిత=శ్రేష్ఠమైన, నయ = ధర్మమార్గముచేత, ఆపతిత = ఆగతుఁడైన, దనుజ=జటాసురునియొక్క, వంచనప్రపంచన = కపటప్రతిపాదకముయొక్క, మృగ= తెలియుటయందుఁగల, 'మృగ అన్వేషణే' అను ధాతువుమీఁద, అచ్ప్రత్యయాంతము. ధీ=బుద్ధియొక్క, చతురిమము = సామర్థ్యము, లేక, జటాసురుఁడు బ్రహ్మచారియై రాఁగా రాక్షసుఁడని తెలియకనుట, తాను, ఆశ్రితబుద్ధిన్ = ఆప్తుఁడనెడు బుద్ధి చేత, చూచి, క్షితిజనపతి చేర ననుకూలించెనని ముందరిపద్యమునఁ గర్తయుఁ గ్రియయు.

రా. మహితనయా = సీతయొక్క, పతి = ప్రియుఁడైన రామునియొక్కయు, తదనుజ = ఆయనతమ్ముఁడైన లక్ష్మణునియొక్కయు, వంచన=మోసపుచ్చుటను, ప్రపంచన = ప్రకటింపుచున్న, "పచ విస్తారే" అను ధాతువునఁ గర్తరిలుడంతము. మృగ= మృగరూపమైన మారీచునియొక్క, ధీచతురిమములను, ఏకతానాశ్రితబుద్ధిన్ = ఏకాగ్రచిత్తమానట్టుగా నాశ్రయింపఁబడినబుద్ధిచేత, చూచి, "ఏకతానోనన్యవృత్తిః" అని అ. సావధానుఁడై చూచి యనుట, క్షితిజను జేరనని ముందరి కన్వయము.

క. క్షితిజనపతి సన్నిధియం
దతనిమహితవృత్తిఁ జేర ననుకూలించెన్
మతియతి విశ్వాసస మ
న్వితగతి దృఢత రాఘవసతి నిశిచరుఁ డంతన్. 90

రా. క్షితిజన్ = సీతను, అపతిసన్నిధియందున్=పతిసన్నిధిలేనియెడ, అతనిమ= తనుత్వములేని, హితవృత్తిన్ = మంచివాఁడుంబలెననుట, చేరన్ = దగ్గఱికి రాఁగా, రాఘవసతి=సీత, మతి = బుద్ధి, యతివిశ్వాస = సన్న్యాసియనెడు విశ్వాసముతోడ, సమన్వితగతిన్ = కూడినదౌచునుండఁగా, దృఢతన్=ధైర్యముచేత - వెఱపులేకయనుట, అనుకూలించెనని క్రిందటి కన్వయము. ఉపచరించెననుట, నిశిచరుఁడు = రావణుఁడు, అంతట, హరించెనని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. క్షితిజనపతి = ధర్మరాజు, సన్నిధియందు, అతనిన్=జటాసురుని, చేరను, అనుకూలించెన్ = సమ్మతించెను, మతి, అతివిశ్వాససమన్వితగతిన్ = అధికవిశ్వాస

యుక్తము గాఁగా, అనుకూలించెనని యన్వయము. అంత, దృఢతర = ఘనమైన, అఘ= పాపములకు, వసతియైనవాఁడు, నిశిచరుఁడు=జటాసురుఁడు.

తరళ. గుణవిదూరత సంధిలన్ శ్రుతి ఘోరనిష్ఠురదుష్టభా
షణము లాడుచుఁ దద్వసత్యుటజంబు జొచ్చిస్వరూపభీ
షణతనాయమనందనున్నతశౌర్యవిశ్రుతితో సగ
ర్హణతఁ బట్టి హరించెఁ దత్ప్రియ దాపహారము మున్నుగాన్. 91

భా. గుణవిదూరతసంధిలన్ = భీమునియొక్క దూరముపోవుట కలుగఁగా, భీముఁడు దగ్గఱలేకుండఁగా ననుట. "గుణః ప్రధానే శబ్దాదౌ మౌర్వ్యాం సూదే వృకోదరే" అని వి. తత్ = ఆధర్మజునికి, వసతి=నివాసమైన, ఉటజంబున్ = పర్ణశాలను, "సంస్త్యాయముటజం ధామ" అని అ. చొచ్చి, స్వరూప = తనరాక్షసరూపముచేతనైన, భీషణతన్ = భయంకరత్వముచేత, నత = అణఁగిన, శౌర్యముయొక్క, విశ్రుతితోన్ = ఖ్యాతితో-వంచనతోడననుట, సగర్హణతన్=నిందతోఁగూడినవాఁడై యనుట. ఆయమనందనున్=ధర్మజుని, తత్ప్రియదా=ఆద్రౌపదియొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, ధర్మరాజును ద్రౌపదీసహితముగాఁ బట్టుకపోయె ననుట.

రా. ఆయమన్=సీతను, అందున్ = ఆపర్ణశాలయందు, అనున్నత = నీచమైన, శౌర్యప్రసిద్ధితోడ, తత్ప్రియద = సీతాసంతోషముయొక్క, అపహారము మున్నుగా హరించెను, దిగులుపడఁ జేసి హరించెననుట, కడమ సరి.

క. నానాప్రకారదీనవ
చోనిచయము నడపుధర్మసూతిని సతి న
ద్దానవవరుఁ డట్లు నిజ
స్థానమునకుఁ గొనుచు గగనసరణిం జనఁగన్. 92

రా. ధర్మసూతిన్=ధర్మమునకుఁ గారణమైనదాని, సతిన్=సీతను.

భా. ధర్మసూతిని, సతిన్=ద్రౌపదిని, కడమ సులభము.

వ. అది యంతయు విని కోపోద్దీపితుం డగుచు నడ్డంబు పఱతెంచి. 93

రెంటికి సరి.

చ. తిరుగుము పోకుపోకు మని తిట్టుచు వాని నెదిర్చి విక్రమో
ద్ధురుఁ డగుచున్ మహాబలసుతుండపతత్త్రపదోర్జితప్రహా
రరభసభీషణంబగుదురం బొనరించె జటాయు వంత నా
నిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత నడంగె నెంతయున్. 94

భా. వానిన్ = అజటాసురుని, మహాబల = వాయువుయొక్క, సుతుండు = భీముఁడు, అపతత్ = జాఱనట్టి, త్రప=లజ్జగల-శౌర్యముగలననుట, దోః = బాహువుల చేత, "భుజబాహూ ప్రవేష్టోదోః" అని అ. జిత=అభ్యస్తములైన, ప్రహార = గ్రుద్దుల యొక్క, రభస=వేగముచేత, భీషణంబగు, దురంబు = యుద్ధమును, ఒనరించెను, అంత, అనిరుపమబాహుసాహసవినిద్రునిచేత: జటాయువు = జటునియొక్క యాయువు, అండ గెను, జటాసురుఁడు చచ్చెననుట.

రా. వానిన్=రావణుని, ఎదిర్చి, మహాబల = అధికబలముగల, సు = లెస్సైన, తుండ=ముఖముయొక్కయు, "వక్త్రాస్యే వదనం తుండ" మ్మని అ. పతత్ర = ఱెక్కల యొక్కయుఁ "గరుత్పక్షచ్ఛదఃపత్త్రం పతత్త్రం చ తనూరుహ" మ్మని అ. పద = పాదములయొక్కయు, ఊర్జిత = దృఢములైన, ప్రహారములయొక్క, దురంబును జటాయు వొనరించెను, అంత, అడంగెన్=రావణునిచేత నొచ్చెను.

వ అక్కాలంబునందు. 95

సీ. తనప్రియమును వేడ్క పెనుపుశోభిలఁ గృష్ణ
సారంబు సౌవర్ణ సారసమధి
కశ్రీలఁ గ్రాల నొక్కటి దైవగతిఁ జూచి
తాదృగబ్జముల నుత్కంఠ వెంచి
నలిఁ దదానయనంబు నకుఁ బంప దాని జే
యంగ నబ్బక దానవాంతకుండు
రామభద్రుండు గరంబు దూరంబుగా
నరిగి యంతటను దామరలు దృష్టి
తే కొనరు నైకొని పౌలస్త్య ఘననియుక్త
తచ్ఛమూరుదర్పమడంచి త్రాసచకిత
దారవచనాగతభ్రాతృదర్శనమున
మానసములోన మోదంబు పూనె నంత. 96

రా. తనప్రియ=సీత, మును = మునుపు, కృష్ణసారంబు=లేఁడి, సౌవర్ణ = సువర్ణ వికారభంగిని, సార=శ్రేష్ఠములైన, సమధికములైన, శ్రీలన్ = కాంతులచేత, క్రాలన్ = ఒప్పఁగా, చూచి, తాన్ = తాను, దృగబ్జములకున్ = నేత్రపద్మములకు, ఉత్కంఠ వెంచి=అపేక్షించి యనుట, తత్ = ఆమృగముయొక్క, ఆనయనంబునకున్ = తెచ్చుటకు, పంపఁగా, అబ్బక=కూడక, దానవాంతకుండు = రామభద్రుండు, తాన్ = తాను, మరలుదృష్టికిన్ = తిరిగివచ్చెడుయత్నమునకు, ఒనరునైకొని = ఇంపుఁబూని, పౌలస్త్య=

రావణుని చేత, ఘనమానట్టుగా - నిర్బంధించి యనుట, నియుక్త = నియోగింపఁబడిన, తచ్చమూరు = ఆమాయామృగముయొక్క, "చమూరుశ్చేతిహరిణః" అని అ. దర్పమడంచి = సంహరించి, త్రాస=భయముచేత, "మణిదోషే భయే త్రాసః" అని అ. చకిత=భయపడిన, దార=సీతయొక్క, వచనములవలన నాగతుఁడైన, భ్రాతృ=లక్ష్మణునియొక్క, దర్శనమున, మానసములో, అమోదంబు=ఖేదమును, పూనెను.

భా. తనప్రియమును వేడ్క పెంపును శోభిలఁగా, కృష్ణ = ద్రౌపది, సారంబు=శ్రేష్ఠమైన, సౌవర్ణసారస=బంగారుతామర, అధికశ్రీలచేత, తాదృక్ = అట్టి, అబ్జములకున్ = పద్మములకు, అబ్బకదానవాంతకుండు=బకాసురశత్రుఁడైన భీముఁడు, రామభద్రుండు=ఒప్పెడి భద్రము గలవాఁడు, తామరలు = పద్మములను, దృష్టికొనరు = కంటికింపైనవాని, తామరలకు విశేషణము కైకొని, పౌలస్త్య = కుబేరుని చేత, ఘనమ్మానట్టుగా, నియుక్త = అంపఁబడిన, తత్=అలాగున సన్నద్ధమై వచ్చిన, చమూ=సేనయొక్క, "పృతనానీకినీ చమూః" అని అ. ఉరు = అధికమైన, దర్పమునడంచి, త్రాసచకితులునై, దారవచన=ద్రౌపది వాక్యమువల్ల, ఆగత=వచ్చిన, భ్రాతృ = అన్నదమ్ములయొక్క, దర్శనమున, మోదంబు=హర్షమును, పూనెను, అంతర్=ఆతర్వాత.

క. ముగుద రెఱుంగక పంచినఁ
దగునే యుబ్బెగు దేరఁ దమ్ముఁడ యాద్ధ
త్యగరిష్ఠయతుకరక్షో
విగాఢ మీయడవి యిది వివేకము తెలఁగే. 97

భా. రా. రెంటికి సమము-సులభము.

వ. అని యతనిం బలుకుచు. 98

ఆ. అంత నిజమహాశుగాధిక్యసంప్రాప్తి
శంసిసవ్యసాచిసముపగమవి
యోజితవ్యథత్వ మొదవ వైవస్వత
సంతతినృపలోకసత్తముండు. 99

రా. అంతట, నిజ=స్వకీయమైన, మహాశుక్=అధికశోకముయొక్క, "మన్యుశోకౌ తు శుక్ స్త్రియాం" మ్మని అ. ఆధిక్య=అతిశయముయొక్క, సంప్రాప్తిని, శంసి = చెప్పుచున్నవై, సవ్య=ఎడమ పెక్కునకు, సాచి=అడ్డముగా, సముపగమ = రాకగల, వి=పక్షులచేత, అవశకునములచేత ననుట, యోజిత = కూర్పఁబడిన, వ్యథత్వము = వ్యథగలవాఁడౌట, ఒదవఁగా, వైవస్వతసంతతి = సూర్యవంశమందుఁగల, నృపలోకసత్తముండు=రాజేంద్రుఁడైన రాముఁడు, తిరిగివచ్చి యని ముందరిపద్యమున కన్వయము.

భా. అంతర్ = అటుతర్వాత, మహాశుగ = పాశుపతాద్యస్త్రములచేత నగు, అధికసంప్రాప్తి = మహత్త్వసిద్ధిని, శంసి = చెప్పుచున్న, సవ్యసాచి = అర్జునునియొక్క, సముపగమ=రాకచేత, వియోజిత = పోఁగొట్టఁబడిన, వ్యథత్వము = వ్యథగలవాఁడౌట, వైవస్వతసంతతి = ధర్మజుఁడు.

సీ. తిరిగి వచ్చి యొకప్డు దీర్ఘకాలాదర్శ
నావస్థఁ జెందనియతివశకలి
తార్తిఁ బావనిఁ గాన కడవుల వెదకుచు
నంతఁ గానంబడి యాత్మహితత
నెరపుజటాయుర్వినేతపదంబుల
జాడను జనిచని సకలకాన
నోగ్రజంతుత్రాసయోజనాయతదోఃప్ర
భావభీమాంగకబంధమర్ద
తే. నాతిదీప్తబలాధిక్యుఁ డగుచు నున్న
దారుణాహితాద్భుతదేహుఁ దత్ప్రదుష్ట
రూపభరణనిమిత్తర్షి శాపశంసిఁ
ద్రిదశపదవాసిఁ జూచి పార్థివవరుండు. 100

భా. తిరిగివచ్చి, ఒకప్డు = ఒకనాఁడు, దీర్ఘకాల = తడవుగా, అదర్శనావస్థ జెందర్ = కానకుండుటఁ బట్టి, నియతివశ = అదృష్టవశముచేత, కలిత = పొందఁబడిన, ఆర్తిక్=పీడగలవాని, జటాయుః = జటునియొక్క యాయువును, వినేత=పోమొత్తిన భీమునియొక్క, పదంబుల = అడుగులయొక్క, జాడను, జంతువులకు, త్రాస = భయము యొక్క, యోజన = పుట్టించుటయందు, ఆయత = అధికమైన, దోఃప్రభావ భుజశక్తి గల, భీమునియొక్క, అంగక = శరీరముయొక్క, బంధ = కట్టుటయందును, మర్దన= పీడించుటయందును, అతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడై, ఉన్న=ఉండిన, దారుణ = భయంకరమైన, అహితా = సర్పత్వముచేత, అద్భుతదేహుని, తత్ = ఆ, ప్రదుష్టమైన రూపభరణమునకునిమిత్తమైన, ఋషిశాప = సప్తర్షిశాపమును, శంసిర్ = చెప్పుచున్నవాని-నహుషుని ననుట, పార్థివవరుండు = ధర్మరాజు, జరిపెనని ముందరి కన్వయము.

రా. తిరిగివచ్చి యొకప్పుడును, దీర్ఘకాలమదర్శనావస్థఁ జెందని = తడవుచూడకుంట లేని, అతివర్=సీతను, శకలిత=ఖండింపఁబడిన, ఆర్తిగలదానిర్=సకలమైనయాపదలను మరలించుదాని ననుట, పావనిర్=పవిత్రమైనదాని, కానక, అంత, కానర్=అడవిలో, పడి, జటాయుర్వినేత = జటాయు వనెడి పక్షిరాజుయొక్క, పదంబులజాడర్ =

వాక్యసరణిని, సకలకానన = సమస్తాటవులయందున్న, ఉగ్రజంతు = సింహాదిమృగములను, త్రాస=వెఱపించెడి, యోజనాయతదోః = దీర్ఘబాహులయొక్క ప్రభావముచేత భీమాంగుఁడైన కబంధునియొక్కమర్దనచేత నతిదీప్తమైన బలాధిక్యము గలవాఁడగుచు, నున్న = పోమొత్తఁబడిన, దారుణమైన యహితమైన యద్భుతదేహముగలవానిన్ = రాక్షసదేహము గలవాని ననుట. తత్ప్రసుప్త = ఆఁగాగు మిక్కిలిఁ గష్టమైన, రూపభరణమునకు నిమిత్తమైన ఋషిశాపమును, శంసిన్ = చెప్పెడువాని, త్రిదశపదవాసిన్=ఆకాశమందు నిలిచినవాని-గంధర్వరూపమునుబొందిన యాకబంధుని ననుట. చూచి, పార్థివవరుండు=రాముఁడు.

తే. అతనిఁ బూర్వనామాదిక మడిగి వినుచు
సరవితోడఁ దచ్ఛాపమోచననిమిత్త
ము లగుప్రశ్నోత్తరములు వొల్పలరఁ బ్రీతి
జరిపెఁ గృతకృత్యత నతండు సనియె దివికి. 101

రా. అతనిన్ = కబంధుని, ప్రశ్నోత్తరములు = రాముఁడడుగఁగాఁ గబంధుఁడు వినుపింపఁగా, అతండు=కబంధుఁడు, చనియెను.

భా. అతనిన్=ఆనహుషుని, తత్ = ఆనహుషునియొక్క, శాపమోచననిమిత్తములు = శాపపరిహారహేతువులు, అయిన ప్రశ్నోత్తరములు - నహుషుఁ డడుగఁగా ధర్మరాజు చెప్పఁగా, అతండు=నహుషుఁడు.

క. వనదేవత లర్చించిరి
పనుపడఁ దచ్ఛాపమోక్షపరిమోచితభీ
మునిజననుతు నానృపనం
దనునిశుభానిలతఁ జలలతాకుసుమములన్. 102

భా. తత్=ఆనహుషునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచిత = విడిపింపఁబడిన, భీముఁడుగలవాని, ఆనృపనందనునిన్ = ధర్మరాజును, అర్చించిరి.

రా. తత్ = ఆకబంధునియొక్క, శాపమోక్షముచేత, పరిమోచితభీ=విడిపింపఁబడిన భయముగల, మునిజనులచేత నుతుఁడైన, ఆనృపనందనునిన్=రాముని, అర్చించిరి.

వ. ఇవ్విధంబున. 103

తే. అడవులఁ జరించునాభవ్యు నరయ వచ్చె
నంతటను శివతేజోమయస్వరూపుఁ
డై వెలయుహరి యాత్మేశుఁ డనుపమహిత
బుద్ధివర్తన మెంతయుఁ బొల్పుమీఱ. 104

రా. శివతేజోమయస్వరూపుఁడై = రుద్రవీర్యజనితుఁడై, వెలయు, హరి=వానరుఁడు-హనుమంతుఁడనుట. ఆత్మేశుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, అనుపఁగా, అథవ్యక్=రాముని, అరయన్=తెలియ వచ్చెను.

భా. శివ=శుభమైన, "శ్వశ్శ్రేయసం శివం భద్ర" మని అ. తేజోమయ=జ్యోతిర్మయమైన, స్వరూపముగలవాఁడు, హరి=శ్రీకృష్ణుఁడు, ఆత్మ = జీవులకు, ఈశుఁడు = కర్త, అనుపమ=సరిలేని, కడమ సులభము.

క. వచ్చి తగఁ రీతి దర్శన
మిచ్చి తదీయ మగువృత్త మెల్ల వినియెఁ దాఁ
జెచ్చెరఁ గుశలప్రశ్న స
ముచ్చారణపూర్వకముగ నుచితప్రౌఢిన్. 105

భా. సులభము.

రా. తదీయమగు = ఆరామునిసంబంధమైన, వృత్తమెల్లన్ = దశరథుఁడంపినది మొదలుకొని యావఱ కయినవృత్తాంతమంతయు, తాను వినియెను, కుశలప్రశ్న=నేర్పుగా క్షేమవార్త నడుగుటయొక్క, సముచ్చారణవాక్యపురస్సరముగా.

క. విని తనదువృత్త మంతయు
వినిపించి పరస్పరార్హవిధి నిష్టాలా
పనిరూఢి జరుగ నపు డా
తనిమది మాటబడిఁ దెలిసి తనమదిలోనన్. 106

రెంటికి సరి.

చ. అనిమిషరాట్తనూభవభుజాతిశయప్రతికారనిత్యచిం
తను రవినందనుం దనకు నచ్చినబంటుగ నేలి తత్ప్రియం
బనయము సల్పుచుం బ్రబలు నాత్మరిపుం దుదిఁ దా జయింపఁ జా
ల ననుమతి న్భజించుట యలంఘ్యత నీతనియందుఁ దోఁచెడున్. 107

రా. హనుమంతుఁ డెంచినప్రకారము, అనిమిషరాట్తనూభవ = వాలియొక్క, భుజాతిశయ=బాహుబలిమియొక్క, ప్రతికార=ప్రతిక్రియయందుఁగల,నిత్యచింతనున్ = నిత్యవిచారముగలవాని, రవినందనున్ = సుగ్రీవుని, బంటుగ నేలి, తత్ప్రియంబు = ఆసుగ్రీవునికిఁ బ్రియమును, సల్పుచున్ = చేయుచు, ప్రబలున్ = బలవంతుఁడైన, ఆత్మరిపున్=రావణుని, తుదిన్ = అతర్వాత, జయింప = సంహారించుటకు, చాలన్ = మిక్కిలి, అనుమతిన్ = అనుసరించిన బుద్ధితోడ, భజియించుట దోఁచెడును.

భా. అనిమిషరాట్తనూభవ=అర్జునునియొక్క, భుజాతిశయప్రతికారముయొక్క, నిత్యచింతన్ = నిత్యవిచారముచేత, రవినందనున్ = కర్ణుని, నచ్చినబంటుగ నేలి =

ఆత్మభృత్యునిఁగా నేలినవాఁడై, తత్ప్రియంబు = ఆకర్ణునికిఁ బ్రియమును, చల్పుచు, ప్రబలు=ప్రబలెడునట్టి, ఆత్మరిపుల్=దుర్యోధనుని, తుదిన్ = అజ్ఞాతవాసాంతమందును, జయింపఁ జాలను, అను = అనెడునట్టి, మతిని భజియించుట యీతనియందుఁ దోఁచెడును.

వ. అని యూహించి యతనితోడ. 108

రెంటికి సరి.

మ. నలు వొప్పన్పవమానసూతి యనియె న్నందన్మనస్థైర్యభం
గులు భావింపఁగ భూవరప్రవర మీకున్ మాకు వర్థిల్లుని
శ్చలసౌహార్దవిశేషవర్తన లిఁకం జర్చింపఁగా నెట్టిశ
త్రులనుం ద్రుంచుట యెంతకార్య మని చేతోవృత్తిఁ దర్కించెదన్.

భా. కృష్ణుఁడనెడుమాట, పవమానసూతి = భీమునియొక్క, అని = యుద్ధమును, ఎన్నన్ = యోజించినంగాని, తత్ = ఆభీమునియొక్క, కడమ సులభము. అందఱము సుఖమున నుండెదము విచారపడకు మనుట.

రా. పవమానసూతి యనియెన్ = హనుమంతుఁడు పలికెను, నందత్ = సంతోషించుచున్న, మనః = మనస్సుయొక్క, స్థైర్యభంగులు భావింపఁగా, అర్థాంతరము నన్= నన్నును, తను=ఆసుగ్రీవుని, కడమ సులభము.

మ. ఇటుము న్నుర్వరఁ బర్వుచున్న విజయోదీర్ణప్రతాపాద్భుతో
త్కటవార్తల్ రిపుకోటికిం బిడుగులై గర్జిల్లెడు న్నీకు నెం
తటివాఁడైన నెదిర్చి ప్రాణములతోఁ దాఁ గ్రమ్మఱన్ లేమి ప్ర
స్ఫుట మోభూపయరాతిచేష్టలు భవ ద్భ్రూభంగపర్యంతముల్.

రా. ఉర్వరన్ = భూమియందు, విజయ = విరోధాదిజయములఁగలదౌటచేత, ఉదీర్ణ=ప్రకటములైన.

భా. విజయ=అర్జునునియొక్క, కడమ సరి, స్తుతి.

క. అని పలికి యంత రవినందనచింతాభారనిరస ననిమిత్తములై
తనరారెడువాక్యము లా,యనవలనన్ వినుచు నలరె నజ్జనవిభుఁడున్.

భా. రవినందన = కర్ణునివల్లనైన.

రా. రవినందన = సుగ్రీవునియొక్క, కడమ సరి.

చ మన మలరారఁగాఁ దనరుమాధవుమైత్రికి యుక్తమైనప
ల్కెనయఁగఁ బల్కి వీడ్కొలిపి యీహనుమంతుఘనార్యధర్మవ

ర్తనభృశఖిన్ను నన్నుఁ గడు రంజిలఁ జేసె నితండు వచ్చి యి
ట్లనుఁగుఁదనంబు సూపునె య టంచు దదుత్సుకతం బ్రవర్తిలెన్.

రా. తనయొక్క, రుమాధవు = సుగ్రీవునియొక్కయు, మైత్రికి, ఈహనుమంతునియొక్క, ఆర్య=శ్రేష్ఠమైన, తత్=ఆహనుమంతునితోడి బంధుత్వమందుఁగల.

భా. తనరు = ఒప్పెడి, మాధవు = కృష్ణునియొక్క, వీడ్కొలిపి, కృష్ణునినంపి, ఈహార్=కోరికచేత, ఇతండు, మంతు=అపరాధముచేత, ఘనమైన, అరి = శత్రువైన దుర్యోధనునియొక్క, అధర్మవర్తనచేత, భృశ = మిక్కిలియు, ఖిన్నుఁడైనవాని, రంజిలఁజేసె, అనుఁగుఁదనంబు = బంధుత్వమును, అంచు, తత్ = ఆకృష్ణునియందుఁగల, ఉత్సుకతర్ = వేడుకచేత, ప్రవర్తిలెను.

తే. అంతటను భవ్యనవ్యసఖ్యప్రకటన
భృశసుఖితకర్ణశకునివాగ్వశగుఁ డగుచు
వాలి తమ్ముఁడు నిజకార్యవర్తనలకుఁ
గడుఁబ్రధానమంత్రస్థితి నడపుచుండ. 113

భా. అంతట, దుర్యోధనుండని మీఁదటిపద్యములోనున్నది కర్త, వాలి = మిటి, తమ్ముఁడు, దుశ్శాసనుఁడు, సులభము.

రా. అంతట, వాలితమ్ముఁడు, సుగ్రీవుఁడు, భవ్య = కాఁగల, నవ్య = నూతనమైన, సఖ్య = రామసఖ్యముయొక్క, ప్రకటన = తెలుపుటచేత, భృశ = మిక్కిలి, సుఖిత = సుఖింపఁజేయఁబడిన, కర్ణములుగల - విననింపైనవనుట, శకునివాక్ = పక్షివాక్కులయందు, వశగుఁడగుచుర్ = ప్రసంగపరుఁడై, ప్రధాన=ప్రధానులతోడనగు, మంత్రస్థితి = ఊహాపోహణలను, నడపుచుండ, తెలిపెనని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

సీ. ఎలమిఁ బొంగుచు మహాబలసంతతిసమగ్ర
సంభ్రమ మొప్పగఁ జని వినిశ్చ
లత రాఘవేశుఁ డుద్ధతహృదయారిదు
ర్యోధనుండు కళత్రయుతుఁడు నను
యుతుఁడు నై నిజనితాంతోజ్జ్వలతేజోమ
హాస్ఫూర్తిభీమనరాదులనుడి
కింపఁ దదాస్పదీకృతవనంబులఁ బ్రవ
ర్తిలుచుండ నతని దేవులఁ జెఱ యను
తే. దారుణార్తి చెందుటయు నా ధర్మసూతి
తద్విముక్తికై తమ్ముల సద్విధి నల

రించి యప్పుడు ఘనయశశ్శ్రీల నేల
వచ్చుటయు యుక్త మగుటయు వరుసఁ దెలిపె. 114

రా. మహాబలసంతతి = హనుమంతుఁడు, సుగ్రీవునితోన నెడుమాట, రాఘవేశుఁడు = రాముఁడు, ఉద్ధతహృదయుఁలైన, అరి = శత్రువులచేత, దుర్యోధనుండు= యుద్ధముసేయ శక్యముగానివాఁడు, కళత్రయుతుఁడు, సీతాసమేతుఁడును, అనుజయుతుఁడు = లక్ష్మణసహితుఁడునై, నిజ = స్వకీయమైన, నితాంత=మిక్కిలి, ఉజ్జ్వలమైన, తేజః=ప్రకాశముయొక్క, మహాస్ఫూర్తి=స్ఫురణము, భీమ=భయంకరులైన, నరాదులన్ = నరభోజులను, ఉడికింపన్ = పీడించునట్లుగా, తత్=ఆరాక్షసులచేత, ఆస్పదీకృతములైనవనంబులయందుఁ బ్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిదేవులన్ = సీతను, చెఱయను=చెఱఁబట్టుటయనెడి, ఆర్తి = పీడనుచెందుట, ఆధర్మసూతి = ధర్మమునకుఁ గారణమైన రాముఁడు, తత్ = ఆసీతయొక్క, విముక్తికై, తమ్మును, యశశ్శ్రీలతోడ, ఏలవచ్చుటయున్=రక్షింపవచ్చుటను, వరుసఁ దెలిపెను.

భా. బలసంతతి = చతురంగబలసమూహముయొక్క, వినిశ్చలతర=స్థిరతరములైన, అఘవేశుఁడు = పాపప్రవేశములుగలవాఁడు, ఉద్ధతములైన యంతశ్శత్రువులుగలవాఁడు, స్ఫూర్తిన్=స్ఫురణచేత, భీమనరాదులన్=భీమార్జునులు మొదలైనవారిని, ఉడికింపన్ = విచారము పెట్టునిమిత్తమై, ప్రవర్తిలుచుండఁగా, అతనిన్ = దుర్యోధనుని, దేవులన్=స్త్రీలను, చెఱయనునార్తి, చెందుటయున్ = పొందుటవల్ల, వారికిఁ జెఱరాఁగా ననుట, తమ్ములన్ = భీమాదులను, యశశ్శ్రీలనేలవచ్చుటయున్=శత్రునికి నాపదనివర్తింపఁజేయుట కీర్తియనియు, యుక్తమగుటయుఁ దెలిపెను, స్వకులాభిమానరక్షణము యుక్తము గనుక.

వ. తెల్పి యి ట్లనియె. 115

మ. మును తత్పార్థివుచేసినట్టిచరితంబుల్ రాక్షసౌద్ధత్యఖం
డనపాండిత్యధురంధరంబు లవి యెన్నం బెక్కు తాదృక్ప్రవ
ర్తనుకార్యంబున కిట్టివేళ మనకార్యప్రస్తుతత్వం బెల
ర్ప నొగిం గూడుకొనంగఁ గల్గుట మహాభాగ్యంబుగా కల్పమే. 116

భా. మును, తత్పార్థివుచేసినట్టి చరితంబుల్=దుర్యోధనునియొక్క చేసినకృత్యములు, రాక్షసౌద్ధత్యమును, ఖండన=అతిక్రమించిన, పాండిత్య=నేర్పుయొక్క, ధురంధరంబులు = బలిమిఁబొందినవి, రాక్షసకృత్యములకంటె మించినవి యనుట, తాదృక్ప్రవర్తను=అట్టినడువడిగల దుర్యోధనునియొక్క, కార్యంబునకు, ఇట్టివేళన్ = ఈచెఱనున్నసమయమున, మనకు, ఆర్యప్రస్తుతత్వంబెలర్పన్ = ఘనులను ప్రసిద్ధిరాఁగా, అల్పమే.

రా. మును, తత్పార్థివు=రామునియొక్క, మనకార్యప్రస్తుతత్వంబు=ప్రయోజనప్రసక్తి, అల్పమో.

తే. అని యనుపమానదోర్బల ఘనతఁ జేసి
యొకడ యాచెఱ విడిపింప నోపు నమర
శూరుఁ డాదిత్యకులరాజసూనుఁ డేమి
చెప్ప సయిదోడు ప్రాపు సుస్థిరతఁ దనర. 117

రా. అనుపమాన=సరిలేని, దోర్బలఘనతచేత, అని=యుద్ధమును, చేసి, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు=రాముఁడు, సయిదోడు=లక్ష్మణునియొక్క, కడమ సులభము.

భా. అని=ఇటని, అనుపన్ = అంపఁగా, మాన = ధైర్యముయొక్కయు, "మానశ్చిత్తసమున్నతిః" అని అ. దోర్బల = భుజములయొక్కయు, ఘనతఁజేసి, విడిపింపనోపు = విడిపింపసమర్థుఁడైన, ఆదిత్యకులరాజసూనుఁడు = అర్జునుఁడు, సయిదోడు=భీమునియొక్క, ప్రాపు తనరఁగా, విడిపించెనని రెండర్థములకు మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

శా. దుర్వారస్వచమూఘనధ్వజమరుద్ధూతాభ్రతిగ్మాంశుగం
ధర్వుళ్ దర్పితుఁ జిత్రసేను ఖరునిన్ దండించి విడ్పించె హృ
ద్గర్వాసాధుసుయోధను న్నిజభుజౌద్ధత్యప్రథల్ దిక్కులం
బర్వంగా సకళత్రసోదరపరిప్రాప్తవ్యథాసంగమున్. 118

భా. దుర్వారమైన, స్వచమూ = తనసేనయందున్న, ఘనధ్వజములయొక్క, మరుత్ = వాయువుచేత, ధూత=చలింపఁజేయఁబడిన, అభ్రమందున్న, తిగ్మాంశున్ = సూర్యుఁడుగలవాని, ఆయనసేనవల్ల సూర్యునికిని గగనమందు నిల్వరాదనుట, ఖరునిన్= క్రూరుని, చిత్రసేనుఁడను గంధర్వుని, దండించి = శిక్షించి, హృదయమందలిగర్వముచేత, అసాధు = చెడ్డవాఁడైన, సుయోధనున్ = దుర్యోధనుని, సకళత్రసోదర = పెండ్లాముతమ్ములతోఁగూడ, పరిప్రాప్త=పొందఁబడిన, వ్యథాసంగమును, విడ్పించెన్= పోఁగొట్టెను.

రా. తిగ్మాంశుగంధర్వన్=సూర్యునిగుఱ్ఱములవంటి గుఱ్ఱాలుగలవాని, చిత్రసేనున్=చిత్రములైనసేనలుగలవాని, ఖరునిన్=ఖరుఁడనురాక్షసుని, దండించి = సంహరించి, హృద్గర్వముచేత, అసాధు=ధూర్తులయిన, సుయోధ=సద్భటులను, నుత్ = విరియఁగొట్టెడి, "నుద ప్రేరణే" అనుధాతువునఁ గ్విబంతము. నిజభుజౌద్ధత్యములయొక్క, ప్రథల్ = ప్రసిద్ధములు, పర్వఁగా, సకళ = సమస్తమైన, లళలకభేదము, త్రస= ప్రాణములయొక్క, "త్రసలింగం చరాచరే" అని అ. ఉదర = కడుపులయందున్న, వ్యథయొక్క సంగమును విడ్పించెనని క్రిందటికన్వయము. ఖరునిఁజంపి చరించెడిజం

తువులకన్నిటికిని గడుపుఁగానివ్యథను మాన్పెననుట, అర్థాంతరము. సకళత్రసోదర = కళత్రసోదరులయందు, పరిప్రాప్త=పొందిన, వ్యథయొక్క, అసంగముఁ = పొందమిని, విడిపించెను, ఖరునిఁజంపి వానిసోదరకళత్రాదుల సంతోషముఁ బోఁగొట్టెననుట, పూర్వ పద్యములతోఁ గుళకము.

సీ. అతనిమహితబలోదగ్రత్వమున వాలి
క్రొవ్వినతనయ సంకోచిత మగు
మహిమఁ బేర్చినవాఁడుమనుజేశవర్యుఁ డూ
ర్జితశాసన ప్రౌఢిసింధురాజు
తద్భార్య నొకనాఁడు దళశాల నొంటిను
న్నపుడు గోరిఁకుచేష్టనాక్రమించి
ఘనమనోవిభ్రాంతి గాకవయోరూప
ధారణంబున మించు దానవుండు
తే. దానవానిమిషావార్యతన్మహాశు
గానలజ్వాల వెనుకొనఁగా నటవిని
వర్తనకు నొండుగతి లేకవందురుచును
గావున న్రామ నన్నేలు కరుణననుచు. 119

రా. అతని = రామునియొక్క, మహితబలోదగ్రత్వమున, వాలిక్రొవ్వ = వాలి గర్వము, ఇనతనయ - సుగ్రీవ-సంబుద్ధి, సంకోచితమగుఁ = అడఁగుననుట, మనుజేశ వర్యుఁడు=రాముఁడు, శాసన=శిక్షావిధియొక్క, ప్రౌఢియందు, సింధురాజు = వరుణునిఁ బోలినవాఁడు, అటుగనుక వాలినణఁపఁగలఁడనుట, తత్=ఆరామునియొక్క, భార్యను, దళశాలఁ = పర్ణశాలయందు, గోరిఁకుచేష్టఁ = నఖదుశ్చేష్టచేత, ఆక్రమించి = చీరి, ఘనమైన మనోవిభ్రాంతి గలవాఁడు, కాకవయోరూప = కాకియనెడు పక్షిరూపము యొక్క, "ఖగబాల్యాదినోర్వయః" అని అ. ధారణంబునమించుదానవుండు = కాకా సురుఁడనుట, దానవులకును, అనిమిష = దేవతలకును, అవార్యమైన, తత్ = ఆరాముని యొక్క, మహాశుగానలజ్వాల = బాణాగ్నిజ్వాల, "ఆశుగౌ వాయువిశిఖౌ" అని అ. వెనుకొనఁగా, అట, వినివర్తనకుఁ = ఆబాణాగ్నినిద్రిప్పుటకు, ఒండుగతి లేక, వందురు చును=విచారపడుచును, నన్=నన్ను, కావు = రక్షింపుము, రామ-సంబుద్ధి, కరుణఁ = దయచేత, నన్నేలుమనుచు, శరణాగతుండయి యని ముందటిపద్యమున కన్వయము.

భా. అతనిమ = తనుత్వములేసి, వాలి=మిాఱి, క్రొవ్విన, తనయొక్క, అసంకోచితమగు=స్ఫుటమైన, ఊర్జితమైన, శాసనప్రౌఢిగలవాఁడు, సింధురాజు = సైంధవుఁడు,

తత్ = ఆపాండవులయొక్క, భార్యన్ = ద్రౌపదిని, కోరి = కామించి, ద్రౌపదితో నసెడుమాట, ఘనమనోవిభ్రాంతిగాక, వయస్సుయొక్కయు, రూప = సౌందర్యము యొక్కయు, ధారణంబునమించుదానవు, ఉండుదానవా = ఉండగలవా, నిమిష=క్షణ మేని, అవార్యతన్ = వారింప శక్యముగాని దౌటచేత, మహాశుక్ = అధికశోకమనెడి, అనలసంబంధమైనజ్వాల వెనుకొనఁగా, అటవిని, వర్తనకున్ = జీవనమునకు, ఒండుగతి లేక వందురుచును, ఉండుదానవా యని క్రిందటికన్వయము, కావునన్ = అటుగనుక, రామ - ద్రౌపదికి-సంబుద్ధి, కరుణను; ననుచు = అంకురింపఁ జేయుమా, ముందటిపద్యములోఁ గుళకము.

సీ. అసమాస్త్రశిఖినిదయావృష్టి నార్పి హ్రా
త్తాప మెల్లను దీఱఁదన్ను మనుచు
నాథులు లేమి నెంతయుఁ బ్రేలుచును సాధ్వ
సమ్మతివిక్రృతోక్తిముమ్మరముగ
శరణాగతుం డయి సరగునఁ దద్రామ
ఘనఘృణార్ణవమున మునుఁగఁబట్టి
కొనిపోయె నాత్మీయతనువును మగుడ నా
వింటిబల్మిఁ బరిభవించి త్రిప్పఁ
ఆ. గలఁడె భీముఁ డైనబలభేదిసుతుఁ డైన
నితరుఁ డైన వీరుఁ డెవ్వఁ డైన
నని కడంక నమ్మహాబలాన్వితుఁడు రా
జన్యవరుఁడు యాత్రసలుపు నపుడు. 120

భా. అసమాస్త్ర = మన్మథుఁడనెడి, శిఖిన్ = అగ్నిని, దయావృష్టిచేత నార్చి తన్నుము, అనుచు, పాదప్రహారము శృంగారచేష్టయైనందుకు, "సాలక్తకేన నవపల్లవ కోమలేన పాదేన నూపురవతా మణిసింజితేన, యస్తాడ్యతే దయితయా ప్రణయాపరాధాత్సోంగీకృతో భగవతా మకరధ్వజేన" అని యమరుకశ్లోకము. సాధు = సత్పురుషులకు, అసమ్మతి=సమ్మతిరహితమైన, శరణాగతుండయి = ఇల్లుచొచ్చినవాఁడై, "శరణం గృహరక్షిత్రోః" అని అ. తద్రామన్ = ఆద్రౌపదిని, ఘృణార్ణవమునన్ = జుగుప్సాసముద్రమందు, మునుఁగన్ = మునుఁగుచుండఁగా, పట్టికొనిపోయెను, అప్పుడు సైంధవుఁ డనుకొనెడుమాట, నావింటిబల్మిని, పరిభవించి = అణఁచి, భీముఁడైనను, బలభేదిసుతుఁడైనన్ = అర్జునుఁడైనను, ఇతరుఁడైనవీరుఁ డెవ్వఁడైనన్ = ధర్మజ నకులసహదేవులలో నెవ్వరైనఁగాని, ఆత్మీయతనువున్ = నిజస్త్రీని, త్రిప్పఁగలఁడెయని యాత్రసలుపునపుడు, ముందటిపద్యములతోఁ గుళకము. "బహ్వాదిభ్యశ్చ" అను

,మున జేప్పువికల్పము గనుకఁ దన్వి యన్నట్టు తనుశబ్దమును స్త్రీవాచకముగాఁ
గాగించినాఁడు. ఇందుకుఁ బ్రయోగము నలోదయమందు, "తనుచ్ఛటోత్తమాల
కయాభవోత్తమాలయా, అహాని శీతమాలయా, యనిలావధూతమాలయా" అను
నందుఁ దనుచ్ఛటశబ్దము స్త్రీసమూహమని వ్యాఖ్యానమందుఁ జెప్పినది.

రా. అసమాస్త్రశిఖిన్=అధికమైన బాణాగ్నిని, ఆర్చి, తన్ను, మనుచునాథులు
=రక్షించెడివారు లేకుండుటచేత, సాధ్వసమ్ము = భయము, "భీతిర్భీస్సాధ్వ
యం" మ్మని అ. అతివికృతోక్తిన్=అధికమైనవికృతోక్తిచేత, మమ్మురముగన్ =
కానరాఁగా ననుట, శరణాగతుండయి, తద్రామ=ఆరామునియొక్క, ఘనమైన,
=దయయనెడి, "ఘృణా జుగుప్సాకృపయోః" అని వి. అర్ణవమున, మునుఁగఁ
కునుఁగుటవలన, రాముఁడు దయదలంచఁగా ననుట, ఆత్మీయతనువున్=తనశరీర
మగుడఁగానిపోయెను. నాన్=అనఁగా, వింటెని, భీముఁడైన=భయంకరుఁడైన,
పినుతుఁడైనన్=వాలియైనఁగాని, రాజన్యవరుఁడు=రాముఁడు, యాత్ర = జయ
త్రను, చలుపునపుడు, అనికడంకన్=యుద్ధసన్నాహమును, త్రిప్పఁగలఁడే యని
యము.

ని వారితవ్యథాసం, జననం బగు రామవార్త స్వజనము చెప్పన్
ని సంభ్రమ మొదవఁగఁ జయ్యన నాసుగ్రీవకపి హితాధికచింతన్.

రా. అని=ఇట్లని, వారిత=వారింపఁబడిన, వ్యథా=విచారముయొక్క, సంజన
=పుట్టువుగల, రామవార్త=రఘుపతివృత్తాంతమును, స్వజనము = హనుమంతుఁడు,
గా విని, సుగ్రీవకపి, హితాధికచింతను, అరిగి యని ముందటికన్వయము.

భా. అనివారిత, రామవార్త=ద్రౌపదివృత్తాంతమును, ఆసుగ్రీవకున్ = మంచి
గలద్రౌపదికి, అపిహిత=ప్రకటమైన, అధికిన్=మనోవ్యథ గలదానికి, "పుంస్యా
సీ వ్యథా" అని అ. అచింతన్ = సంతోషముచేత, ఎంచుచునని ముందటికన్వ

శుభమగుచంద మెంచుచు మంగళావహా
స్వనపత్రరథగతిసౌష్ఠవమునఁ
త్తంబు రంజిల్ల శీఘ్రయానంబున
నరిగి యాన్నృపునిఁ బ్రహర్ష మొప్పఁ
ని యప్డు భీమవిక్రమశక్రసుతదర్ప
యమనవరణనిష్ఠసమధిక మగు
చ్ఛులవిభవంబు తాఁ జూడఁగా మించి
వర్తిల్ల మానవేశ్వరవరుండు

తే. ధర్మరాజితజయమహోత్సాహుఁ డగుచు
నుగ్రజవనైకబాణప్రయోగమహిమ
నచలసంఖ్యతాలంబుల నధికసార
తరుల ధరఁ గూల్చెఁ జూపఱు వెరఁగుపడఁగ. 122

భా. శుభమగుచందమెంచుచు, మంగళావహ=శుభసూచకములైన, స్వన=సగిలింతలుగల, పత్ర=గుఱ్ఱములుగల, 'పత్త్రం వాహనపక్షయోః' అని అ. రథములయొక్క గతిసౌష్ఠవమున, ఆన్నృపునిన్=సైంధవుని, కని, భీమునివిక్రమమును, శక్రసుత = అర్జునునియొక్క, దర్పమును, యమ = అనుడలైననకులసహదేవులయొక్క, నవమైనరణమందుఁగల, నిష్ఠ=తాత్పర్యమును, తత్=ఆసైంధవునియొక్క, బలవిభవంబు=బలాతిశయము, చూడఁగా, మించివర్తిల్ల, ధర్మరాజు, ఇత=పొందఁబడిన, జయముచేత, మహోత్సాహుఁడగుచున్=చాలనుత్సాహముగలవాఁడై, ఉగ్రమునై జవన = వేగము గల, "ప్రజవీ జవనో జవః" అని అ. ఏక=ముఖ్యమైన, "ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాః" అని అ. బాణములయొక్క ప్రయోగమహిమచేత, అచలసంఖ్యతా = చలింపనియుద్ధముగలవారౌటను, ఆలంబులన్=అవలంబించినవారిని, అధికసారతరులన్ = ప్రబలశ్రేష్ఠులను, కూల్చెను.

రా. శుభమగుచందమెంచుచు మంగళావహములయిన, స్వన = వాక్కులుగల, పత్రరథ=పక్షులయొక్క, "పతత్పత్త్రరథాండజాః" అని అ. గతిసౌష్ఠవమునన్=మంచిగతులచేత, శకునములు లెస్సగా నౌచునుండఁగాననుట, ఆన్నృపునిన్=రాముని, భీమవిక్రముఁడైన, శక్రసుత=వాలియొక్క, దర్పమును, యమ=అణఁచెడి, నవరణనిష్ఠచేత, తత్=ఆరామునియొక్క, బలవిభవంబును, చూడన్=పరీక్షింప, కామించి=కోరి, వర్తిల్లగా, మానవేశ్వరవరుండు=రాముఁడు, ధర్మ=వింటిచేత, రాజిత = ఒప్పుచున్న, జయముచేత మహోత్సాహుఁడగుచు, అచలసంఖ్య = గిరిసంఖ్యగల-ఏడైనవియనుట, తాలంబులన్=త్రాటిచెట్లను, అధికసారతరులన్=మంచిచేవమ్రాఁకులైనవాని, కూల్చెను.

సీ. అకలుషాత్మప్రమదాప్తి నుబ్బుచు వాలి
తమ్ముఁ డాసింధు భూధవకుమారు
సఖ్యాతిబలముపసం దగుల్పడఁ జేసి
యన్న యహీనదర్పాధికతలు
మనుజాధినాథుసమ్యక్ప్రయుక్తవిశిఖ
త్వంబున భంగించి తప్పకతన

పసుపునఁ గ్రమ్మఱఁ దనకీశబల మెందుఁ
 గడు ననుకూలమై నడచుటకును
తే. రంజిలుచు రామకార్యవర్తనకుఁ దగిన
యట్టిమాటల నాహ్లాదమాచరించె
నంత నురువనవాసకాలాంత మగుడు
నుపరికృత్యంబునకు మహోద్యోగుఁ డయ్యె. 122

రా. అకలుష, ఆత్మ = తనయొక్క, ప్రమద = సంతోషముయొక్క, ఆప్తిని, వాలితమ్ముఁడు = సుగ్రీవుఁడు, ఆసింధుభూధవకుమారు = చతురుదధివేష్టితభూపతియైన రాముని, సఖ్య = స్నేహముయొక్క, అతిబలముపసను, అన్న వాలియొక్క, అహీనము లైన, దర్పము నధికత్వమును, మనుజాధినాథు=రామునిచేత, సమ్యక్ప్రయుక్త=లెస్సగాఁ బ్రయోగింపఁబడిన, విశిఖత్వమునన్ = బాణముగలవాఁడౌటచేత, విశిఖసమ్యక్ప్రయోగముచేతననుట, భంగించి = రామునిబాణముచే వాలినిజంపించియనుట, కీశ బలము=వానరసేన, "మర్కటో వానరః కీశః" అని అ. రామ=రఘుపతియొక్క, కార్య వర్తనకుఁ దగినయట్టిమాటలన్ = దండెత్తిపోయి సీతను హరించినవాని సంహరింత మనెడుమాటలచేత, అంత, ఉరువన = అధిక జలమునకు-వృష్టికి ననుట, వాస = నివాస మైన, కాలముయొక్క, అంతము = శరత్కాలము, అగుడున్ = అవుటవలన, కడమ సులభము.

భా. అకలుషా = పతివ్రతయైన, ఆత్మప్రమదా = ద్రౌపదియొక్క, ఆప్తిన్ = ప్రాప్తిచేత, విడిపించుకొనుటచేతననుట, వాలి = మీఁటే, తమ్ముఁడు=భీముఁడు, ఆసింధుభూధవకుమారున్ = సైంధవుని, సఖ్యాతితోఁగూడిన, బలముపసను, నయహీనమైన దర్పముచేత నధికమైన, తలున్=స్వరూపముగలవాని, "అథస్స్వరూపయోరస్త్రీ తల" మ్మని అ. మనుజాధినాథున్ = సైంధవుని, సమ్యక్ప్రయుక్తవిశిఖత్వంబునన్ = శిఖారహితత్వముచేత, భంగించి శిఖగోసియనుట, తనపసుపున, క్రమ్మఱన్ = తిరిగిరాఁగా, తనకు, ఈశబలము=ఈశ్వరానుగ్రహ మనుట, ఆర్యవర్తనకున్ = సద్వర్తన గలదానికి, రామకున్ = ద్రౌపదికి, తగినయట్టి మాటలచేత, ఆహ్లాదమాచరించెన్ = చెఱఁబోయె ననువిచారమును మాన్పెననుట, వనవాసకాలముయొక్క, అంతమగుడున్ = సమాప్తి యగుటచేత, ఉపరికృత్యంబునకున్ = అజ్ఞాత వాసమునకు, మహోద్యోగుఁ డయ్యెను.

వ. అప్పుడు. 123

క. చూపట్టె నిర్జరోధది, శాపతిలాభినుతభానుసంతతిచోద్యం
బై పరఁగ హరిణభావము, కైపువడసి మిగుల వింతగతినెలయించెన్.

భా. నిర్ణిరోధ=అవరోధములేని, దిశాపతితా = దిక్పతిత్వముచేత, అభినుతుఁడయిన, భానుసంతతి = యముఁడు, హారిణభావము = లేఁడిరూపముయొక్క, కైపు పడసి, ఎలయించెన్=బ్రాహ్మణుని మోసముపుచ్చెను.

రా. ఇఁక మూఁడుపద్యముల శరత్కాలవర్ణనము. నిర్ణిరోధ=అవిచ్ఛిన్నముగా, దిశా=దిక్కులయందు, పతిత=వ్యాపించిన, అభినుత = స్తుతింపఁబడిన, భానుసంతతి = కిరణసమూహము, "భానూ రశ్మిదివాకరౌ" అని అ. చోద్యంబై పరఁగఁగా, హారిణ భావము=ధావళ్యముయొక్క, 'హారిణః పాండురః పాండుః' అని అ. కైపు= విలాసమును, పడసి, వింతగతిచేత, నెల=చంద్రుఁడు, ఇంచెన్=ఇంపాయెను.

సీ. భాసురశృంగలీలాసముత్కృష్టమ
హారణితాఖిన్నసారసద్వి
జప్రార్థితవ్యవస్థాపనం బై కడు
నాహారిణముదిరంబగుపొలుపున
విలసిల్లుచున్న యా వేళయందును రాజు
దమ్ములు నతులితోత్కర్ష శాలి
బాణాసనశరప్రపంచంబు విస్ఫూర్తిఁ
బరఁగంగఁ దవిలి వెంబడి నలసిరి
తే. మివుల వర్తిల్లెఁ దచ్ఛరదవసరభస
లీల సత్కృష్ణసారరత్నాలఘుమహి
మకుఁ దృణకణాయమానమై మానసంబు
గడుఁ జలింపంగ నివ్వెఱపడియె నృపుఁడు. 125

రా. భాసుర=ఒప్పుచున్న, శృంగ = ప్రాధాన్యముయొక్క, 'శృంగం ప్రాధాన్య సాన్వోశ్చ' అని అ. లీలా=విలాసముచేత, సముత్కృష్ట=మిక్కిలి నుత్కృష్టములయిన, మహారణిత=అధికస్వరముగల, అఖిన్న = సంతోషపడుచున్న, సారసద్విజ = బెగ్గురులనెడుపక్షులయొక్క, 'పుష్కరాహ్వస్తు సారసః దంతవిప్రాండజా ద్విజాః' అని అ. ప్రార్థిత = కోరఁబడిన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, ఫలితార్థము. ప్రాధాన్యముచేత మోయుచున్నసారసపక్షు లింకను నీశరత్కాల మొప్పుచునుండవలెనని కోరెననుట, కడు, హారిణ=శుభ్రమైన, ముదిరంబు = మేఘము, "ఘనజీమూతముదిరజలముగ్ధూమయోనయః" అని అ. అగుపొలుపునన్ = అవుచున్నయొప్పిదముచేత, విలసిల్లుచున్న, ఆవేళయందున్=శరత్కాలమందు, రాజు=చంద్రుఁడును, "రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే" అని వి. తమ్ములును=పద్మములును, అతులితోత్కర్షముగల, శాలి = రాజనముయొక్కయు, "శాలయః కలమాద్యాశ్చ" అని అ. బాణా = గోరంటయొక్కయు,

"నీలీ ఝింటీ ద్వయోర్బాణా" అని అ. ఆసన=వేగిమ్రాఁకులయొక్కయు, "సర్జకాసన బంధూకపుష్పప్రియకజీవకాః" అని అ. శర=రెల్లుయొక్కయు, "గుద్రస్తేజ నక శ్శరః" అని అ. ప్రపంచంబు = మహిమ, విస్ఫూర్తిచేతఁ బరఁగంగ, తవిలి=లగ్నమై, వెంబడిని, అలసిరి=ఆకాంతి, మిపుల వర్తిల్లెను, చంద్రాదులయందును మిగుల లక్ష్మి కలిగి యుండెననుట. తత్=ఆ, శరదవసర = శరత్కాలమందున్న, భసలీ=భృంగ స్త్రీలనెడి, "బంభరశ్చ మిళిందశ్చ హిందోళభసలా సమా" అని హలాయుధము. లసత్= ఒప్పుచున్న, కృష్ణ=నీలవర్ణములైన, సారరత్న=శ్రేష్ఠరత్నములయొక్క, అలఘుమహిమకు, తృణకణాయమానమై = హరింపఁబడ్డదియై యనుట, నీలాలు తృణగ్రాహులు గనుక, మానసంబు చలింపంగ, నృపుఁడు = రాముఁడు, నివ్వెఱపడియెను, విరహి గనుక.

భా. శృంగ=కొమ్ములయొక్క, లీలా = క్రియచేత - రాచుకొనుటచేతననుట, సముత్=బ్రాహ్మణునియొక్క సంతోషముతోఁ గూడునట్టుగా, కృష్ణ=హరింపఁబడిన, మహత్=అధికమైన, అరణితా = అరణిగలవాఁడౌటచేత, ఖిన్నుఁడైన, సార=శ్రేష్ఠుఁడైన, సద్ద్విజునిచేతఁ బ్రార్థితమైన, వ్యవస్థాపనంబై = నిలుపుటగలదై, భావము = కొమ్మున నరణిఁ దగిలించుకపోయెడి హరిణమును నిలుపుటకు బ్రాహ్మణుఁడు ప్రార్థించెననుట, ఆహరిణము, తిరంబగుపోలుపున విలసిల్లుచున్న, రాజు=ధర్మరాజును, తమ్ములు= భీమాదులును, అతులితమైన యుత్కర్షచేత, శాలి=ఒప్పుచున్న, బాణాసన=విండ్లయొక్కయు, శర=బాణములయొక్కయు, ప్రపంచంబు వ్యాపారము, విస్ఫూర్తిఁ బరఁగంగ, తవిలి=వెంటఁదగిలి, అలసిరి, తత్=ఆపాండవులయొక్క, శరదవ=దావాగ్నివంటి బాణములయొక్క, ఉపమానోత్తరపదము, సరభసలీల = శీఘ్రవ్యాపారము, సత్=తెసైనన, కృష్ణసారరత్న = మృగశ్రేష్ఠముయొక్క, "రత్నం స్వజాతిశ్రేష్ఠేఽపి" అని అ. అలఘుమహిమలు, తృణకణాయమానమై=తృణప్రాయమై, మిపుల వర్తిల్లెనని క్రిందటికన్వయము. నృపుఁడు=ధర్మరాజు, నివ్వెఱపడియెను.

సీ. విప్రకార్యము గాని వెతఁ జేసి కరము దు
  స్సహమైనకాండవర్షశ్రమమున
నదలేచి కలఁకనీరాని తమ్ములు ఘన
  కాలమహిమచేసి నోలిఁ బొలియ
మగుడంగ మనిపె వారిగురుప్రసాదంబు
  దనయుక్తిసామర్థ్యఘనతచేతఁ
జాలంగఁ బడసి తత్సమయంబునందిత
  కామాళి యాగుణఘనతనుండు

తే. విరహితాపకారంబు తద్విభవ మతను
వికసనము నెవ్వరిమనంబునకు నొనర్పఁ
దారయఁగ నది యట్లుండె నపుడు నృపుని
యుపరికృత్యంబునకుఁ దగఁ దపనసుతుఁడు. 126

భా. విప్ర = బ్రాహ్మణునియొక్క, కార్యమును, కానివెతఁజేసి, కాండ = బాణములయొక్క, వర్ష=వర్షించుట వల్లనైన, శ్రమమునన్=బడలికచేత, కలఁకన్=ఆకులత్వమున, నీరాని=నీళ్లు ద్రాగి, తమ్ములు=భీమాదులు, కాల=యమునియొక్క, మహిమచేత, పొలియన్=నొచ్చిపోఁగా, వారిన్ = ఆతమ్ములను, గురుప్రసాదంబు = తమతండ్రియైనయమునియొక్క యనుగ్రహమును, తనయొక్క, ఉక్తిసామర్థ్యఘనతచేత=ఆయనప్రశ్నములకుఁ దానుత్తరములు చెప్పియనుట, వడసి=పొంది, దిత=ఖండింపఁబడిన, కామ = కోరికలయొక్క, ఆళి = సమూహముకలవాఁడు, యోగిసముఁడనుట, ఆగుణఘనతనుండు = ధర్మజుఁడు, మనివెనని క్రిందటికన్వయము. ఇదిగాక కవివాక్యము, విరహితమైనయపకారముగలది - ఎవ్వరికిని గీడుసేయనిదనుట, అజాతశత్రుఁడు గనుక, తద్విభవము = ఆధర్మరాజుప్రభావము, అతను=అనల్పమైన, వికసనమున్=విలాసమును, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు - అందఱిమనమున కాహ్లాదము చేయుననుట, నృపుని=ధర్మరాజుయొక్క, ఉపరికృత్యంబునకున్ = అజ్ఞాతవాసాదికృత్యములకు, తగన్=ఉచితమౌనట్లుగా, తపనసుతుఁడు=యముఁడు, అనివెనని ముందటిపద్యములోఁ గ్రియ.

రా. విప్రకార్యముగాని = మానుప శక్యముగాని, వెతఁజేసి, కరము = మిక్కిలి, దుస్సహమైన, కాండవర్షశ్రమమునన్ = ఉదకవృష్టిచేత యలమటచేత, అదటేది = బిరుదుచెడి, కలఁకనీరు = కలఁగినయుదకమును, ఆని = పొంది, తమ్ములు = పద్మములు, ఘనకాల = వర్షాకాలముయొక్క, మహిమచేత, నోలిని, పొలియన్ = అణఁగిపోఁగా, వర్షాకాలమందుఁ బద్మముల ప్రకాశము చెడుఁగనుక, వారి = ఉదకముయొక్క, గురుప్రసాదంబు = లెస్సగాఁదేఱుటను, తనయొక్క, యుక్తిసామర్థ్య = సంసర్గసామర్థ్యముయొక్క, ఘనతచేతఁ జాలంగఁబడసి, శరత్సంసర్గముగలిగినే నుదకము తేఱును గనుక, తత్సమయంబు = ఆశరత్కాలము, నందితకామాళి = సంతోషింపఁజేయఁబడిన, మన్మథుఁడు దుమ్మెదలునుగలది, శరద్విశేషణము. పద్మములను సిట్టిశరదృతువు మనుడంగ మనివెనని క్రిందటికన్వయము. ఇట్టిపద్మపోషణముచేత మన్మథుఁడు దుమ్మెదలను మెఱయించెననుట, గుణఘనతను = గుణాధిక్యమునను, ఉండు = ఉండెడిది, విరహితాపకారంబు = విరహులకుఁ దాపము చేసెడిది, తత్ = ఆశరదృతువుయొక్క, విభవము, అతనువికసనమున్ = మన్మథునివికాసమునను, ఎవ్వరిమనంబునకు నొనర్పదు=అరయఁగ

నది యట్లుండెను. అపుడు = శరత్కాలమందు, నృపుని, ఉపరికృత్యంబునకుఁ = రావణునిమీఁదిదండయాత్రకు, తపనసుతుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, అనిపెనని ముందరిపద్యములోఁ గ్రియ.

క. అజ్ఞాతవాసమహితనయాజ్ఞాపనరామభాషణార్పితకార్య
ప్రజ్ఞులను జేసి యనిపె నిజాజ్ఞాకరణైకశరణు లగువారిఁ దగన్. 127

రా. అజ్ఞాతవాస = తెలియఁబడని యునికిగల, మహితనయా = సీతాదేవికి, జ్ఞాపన = గుఱుతులుచెప్పెడి, రామభాషణములచేత, అర్పిత = పెట్టఁబడిన, కార్యప్రజ్ఞలుగలవానిఁజేసి, రాముని చేతఁ జెప్పింపవలసినగుఱుతులు చెప్పించి యనుట. నిజాజ్ఞాకరణమే, ఏకశరణ = ముఖ్యాధారముగఁ గలవారిని, తనకు నధీనమైనవారి ననుట. అనిపెను.

భా. అజ్ఞాతవాసమందలి మహితమైన, నయ = నీతియొక్క, ఆజ్ఞాపన = ఉపదేశించుటచేత, రామ = మనోహరములైన, భాషణములచేత, అర్పితమైన కార్యప్రజ్ఞ గలవారిఁజేసి - అందుకుఁ దగిననీతిచెప్పి వరమిచ్చి యనుట. వారిఁ = ఆపాండవులను, అనిపెను.

ఆ. అపుడు వారు మహిజనావిదితస్థితిఁ
జేయుటకుఁ దదుక్తి చేకొని కడు
నుల్లముల నుదంచితోత్సాహు లగుచును
వివిధదిక్పురముల వెదకిచూచి. 128

భా. మహిజనులచేత, అవిదిత = తెలియఁబడని, స్థితిఁ = అజ్ఞాతవాసమును, చేయుటకు, తత్ = ఆయమునియొక్క, ఉక్తిఁ జేకొని, వివిధదిక్పురముల నుల్లముల వెదకి చూచి = ఏపట్టణమునకుఁ బోదమని యెంచుకొని యనుట. మీఁదటిపద్యముతోఁ గుళకము.

రా. మహిజను = సీతను, అవిదితస్థితిఁ = మిక్కిలిఁ దెలియఁబడ్డ స్థితిగల దానిఁగా, చేయుటకు, సీతయున్నదిక్కు తెలియుటకొఱ కనుట. తత్ = ఆరాముని యొక్క, ఉక్తిఁ జేకొని, వివిధదిక్పురములఁ = అన్నిదిక్కులపట్టణములయందును, వెదకి చూచి.

క. అతిసత్త్వస్థవిరాటవి, తతనగరచితప్రచారతను మది కెక్కఁగ
ధృతి నరసి రామభార్యను, సతిఁ గానక కాంతిభంగచణతనులీలన్. 129

రా. అతిసత్త్వ = మిక్కిలి జంతువులుగల, స్థవిరాటవి = జీర్ణారణ్యములచేత, తత = వ్యాపింపఁబడిన, నగ = పర్వతములయందు, రచిత = చేయఁబడిన, ప్రచారతఁ = ప్రచా

రములు గలవారౌటచేత - ఉపచారము గలవారై యనుట. రామభార్యన్ = సీతను, కానక, కాంతిభంగచణ = కాంతిహానిచేతఁ దెలియఁబడిన, "తేనవిత్తశ్చంచుప్చణపౌ" అని చణప్ప్రత్యయాంతము. తను = శరీరములయొక్క, లీలచేత, వివర్ణులైయనుట. చనిరని ముందరఁ గ్రియ.

భా. అతిసత్త్వస్థ = అత్యంతసాత్త్వికగుణవర్తియైన, విరాట = విరాటరాజు చేత, వితత = విస్తరింపఁబడిన - పోషింపఁబడిన దనుట. నగర = మత్స్యపురమందు, చిత = సంపాదింపఁబడిన, ప్రచారతన్ = ప్రచారము గలవారౌటను, తత్పురనివాసము ననుట, మదికెక్క ధృతినరసి = అక్కడికిఁ బోవుదమని నిశ్చయించి యనుట. రామను = ఒప్పెడిదాని, భార్యను = ద్రౌపదిని, సతిన్ = పతివ్రతను, కానక కాంతి= కనకసంబంధమైన కాంతియొక్క, భంగచణ = జయించుటచేతఁ బ్రసిద్ధమైన, తను లీలన్ = దేహవిలాసముగలదాని, కనుఁగొని యని మీఁదటికన్వయము.

క. వనితామణి నురుశుభగుణఁ
గనుఁగొని దాస్యోచితవిధిగరిమము మిగులం
జనలేమ యకట యిఁకఁ దద
వనిపాలపురస్థితిం బ్రవర్తిలు టెట్లో. 130

భా. వనితామణిని, శుభగుణను, ద్రౌపదికి విశేషణములు. కనుఁగొని, దాస్యోచితవిధిన్ = దాస్యమునకుఁ దగిన వ్యాపారముచేత, గరిమము = గౌరవము, మిగులఁ జనన్ = మిక్కిలిఁబోఁగా, లేమ = ఈద్రౌపది, తదవనిపాలపురస్థితిన్ = ఆరాజుపట్టణమున నుండుటచేత, ప్రవర్తిలుటెట్లో.

రా. వనితామణిన్ = సీతను, కనుఁగొని, చనలేమ = పోలేముగదా, అంపిన చోటఁ గార్యముచేసికొని పోవుట కొలిచెడువారిధర్మము, తదవనిపాల = ఆరామసుగ్రీవులయొక్క, పురస్థితిన్ = ముందట నిలిచియుండుటచేత, ప్రవర్తిలుటెట్లో.

తే. ఏము పనివార మనుచుఁ దద్భూమిపాలు
కడకు మన మేగువార మేకరణి నతని
యుల్లమువ కెడయక ప్రవర్తిల్ల నేర్తు
మనువిచారంబుచే నాకులాత్ము లగుచు. 131

రెంటికిని సరి.

వ. పదంపడి తమతోఁచినయుత్తరంబులచే నొండొరులచింత డిందుపఱుచు
చుం దద్దిశాభిముఖులై చని రప్పుడు. 132

రెంటికిని సరి.

క. మరుదాత్మజముఖ్యులు ధర్మరాజుదెసనరయువారుమగుడకయంతః
కరణములఁ బర్వ్యచింతా, భరములతోఁ జలిపి రగ్రపథగమనంబున్.

రా. ధర్మరాజుదెసన్ = దక్షిణపుదిక్కునందు, అరయువారు = వెతకెడువారు, మరుదాత్మజముఖ్యులు = హనుమదాదులు, మగుడక = తిరుగక, కడమ సులభము.

భా. ధర్మరాజుదెస నరయువారు = ఈయన యేగతిఁ బరునిఁ గొల్చెడినో యని విచారించుచుననుట. మరుదాత్మజముఖ్యులు = భీమాదులు, మగుడక = ఉడుగక, పర్వ్యచింతాభరములతో.

క. ఈతెఱఁగునఁ జనునంతటఁ, జేతోవీథి న్నిజార్థసిద్ధ్యనుగుణసం
పాతిఖగోక్తులముద ము,ద్భూతంబుగవింత లగువపురభిఖ్యలతోన్.

భా. అర్థసిద్ధికనుగుణ మైనట్టుగా, సంపాతి = సంచరింపుచున్న, గమనముచేత, శకునమునిచ్చుచున్నవనుట. ఖగ=పక్షులయొక్క, కడమ సులభము.

రా. సంపాతియనుపక్షియొక్క, అభిఖ్యలతోన్ = కాంతులతోడ.

వ. ముందరికిం జనిచని. 135

క. వారలు గనుఁగొని రతివి, స్తారాద్భుతమత్స్యరాజధానిని లవణాం
భోరాశిఁ గాళిమగుణో, దారతచే మించువనచయముగలదానిన్. 136

రా. అతివిస్తారముచేత నద్భుతములయిన, మత్స్యరాజ = మీనశ్రేష్ఠములయిన తిమితిమింగిలాదులకు, ధానిన్ = స్థానమైనదాని, కాళిమగుణ = నైల్యగుణముయొక్క, ఉదారతచే, మించు=మించెడి, వనచయము = ఉదకసమూహము, కలదాని, లవణాంభోరాశిని గనుఁగొనిరి.

భా. వారలు = ధర్మాదులు, విస్తారముచేత నద్భుతమైనదాని, కాళిమగుణోదారత్వముచేత, లవణాంభోరాశిని, మించు = జయించెడి, వనచయము = తోఁటలు, కలదాని, సముద్రమువలెనే నల్లనైయున్న తోఁపులుగలదాని మత్స్యరాజధానినిఁ గనుఁగొనిరి.

వ. అంత. 137

ఉ. ఆవనరాశి దాఁటి తగునట్టిక్రమంబున విశ్వవిద్విష
ద్రావణపాలితం బగుపురంబు జనాంతరదుర్గమస్వతే
జోవిభవాభిగుప్తిమయిఁ జొచ్చి మరుత్తనయుండు తద్విభుం
డేవెత లేక యుండఁ బ్రజనేలు తెఱంగున కాత్మ మెచ్చుచున్. 138

భా. ఆ, వనరాశిన్ = వనసమూహమును, దాఁటి, తగునట్టిక్రమంబునన్ = వేషాంతరములచే ననుట. విశ్వవిద్విషత్ = సమస్తశత్రువులయొక్క, రావణ = పాఱఁ

ద్రోలుటచేత, పాలితంబగుపురంబు = విరాటనగరమును, జనాంతరదుర్గమ = అన్య జనులకు భేదింపరాని, స్వతేజోవిభవములయొక్క, అభిగుప్తియుఙ్ = గోపనముచేత చొచ్చి=ప్రవేశించి, మరుత్తుఁయొక్కనయముపంటి తయముగలవాఁడు, తత్ = ఆనగరముయొక్క, విభుండు, కడమ సులభము. ఆశ్రయించి రని ముందరిపద్యముతోఁ గ్రియ.

రా. ఆవనరాశిఙ్ = సముద్రమును, దాఁటి, విశ్వవిద్విషత్ = సకలలోకములకు శత్రువైన, రావణునిచేత, పాలితంబగుపురంబు = లంకను, మరుత్తనయుండు = హనుమంతుఁడు, చొచ్చి, కడమ సరి. ముందరిపద్యములతోఁ గుళకము.

సీ. అతనిలీలాద్భుతరతిరాజనీతిశా
స్త్రప్రసంగాదులు సలుపునెడలు
నభిమతభక్ష్యభోజ్యాదిపాకవిశేష
చణసూదకర్మప్రసక్తియెడలు
శుద్ధాంతకన్యలసురుచిరనాట్యశి
క్షణవినోదంబులు జగుపునెడలు
గాంధర్వగతిశిక్ష గావించునెడలు న
త్యంతమాహారక్షణాదివిధులఁ
తే. గ్రాలునెడలును గ్రమమునఁ గాంచి తత్త
దర్హగతి నాశ్రయించి రయంబుమీఱ
నవనిజాతను నైపుణీవివృతి మెఱసి
పరు లెఱుఁగకుండ నేగురు భవ్యధృతిని. 139

రా. అతని = రావణునియొక్క, రతిరాజనీతిశాస్త్ర = శృంగారశాస్త్రముల యొక్క, ప్రసంగాదులఁ జలుపునెడలను, గాంధర్వగతి = సంగీతవిద్యయొక్క, శిక్ష = అభ్యాసమును, అత్యంతము, ఆహార, క్షణాది = ఉత్సవాది, తత్తదర్హమైన, గతిఙ్ = ప్రకారముచేత, కాంచి = చూచి, రయంబుమీఱ, అవనిజాతను=సీతను, ఆశ్రయించి= ఉద్దేశించి, పరులెఱుఁగకుండనే, గురుభవ్యధృతిని, చరియించుచునని మీఁదిపద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా. అతని = విరాటునియొక్క, లీలాద్భుతమందైన, రతి=ప్రీతియొక్కయు, రాజనీతిశాస్త్రములయొక్కయు, ప్రసంగాదులను జలుపునెడలను, ధర్మరాజును, సూదకర్మ = పాకప్రయోజనముయొక్క, ప్రసక్తియెడలు = సమయములను, భీముఁడును, "సూదా ఔదనికా గుణాః" అని అ. నాట్యకశిక్షణవినోదంబులు జరుపునెడ

లను, అర్జునుఁడును, గాంధర్వగతిశిక్ష = అశ్వసంబంధమైన గమనశిక్షను, కావించు నెడలను, నకులుఁడును, "వాజివాహార్వగంధర్వ హయసైంధవసప్తయః" అని అ. అత్యంత, మాహా=ఆవులయొక్క, "గౌరుస్రా మాహా చశృంగిణీ" అని అ. రక్షణాది విధులఁగ్రాలు నెడలును, సహదేవుఁడును, క్రమమునఁగాంచి, తత్తదర్హగతిన్ = అందు కందుకుఁ దగినరూపవర్తనలచేత, అయంబుమీఱన్=భాగ్యవశమున నన్నియు నిచ్ఛాను కూలమౌచునుండఁగా ననుట. నవమైన, నిజ=స్వకీయమైన, అతను = అనల్పమునైన, నైపుణీ=నేర్పుయొక్క, వివృతిన్ = విశేషగోపనముచేత, మెఱసి, పరులెఱుఁగకుండ, ఏగురు = అయిదుగురును, ఆశ్రయించిరి.

క. అంతటఁ దద్రామ నృపతి
కాంతాసందర్శనాభికాంక్షాసహిత
స్వాంతతఁ దరియించుచు శు
ద్ధాంతక్రీడావనస్థ యగుతద్దేవిన్. 140

భా. అంతట, తద్రామ = ద్రౌపది, నృపతికాంతా = సుధేష్ణయొక్క, కడమ సులభము.

రా. అంతట, తద్రామనృపతికాంతా = సీతయొక్క, కడమ సరి.

క. చేరి పొడగాంచి యాయమ
చేరిక నతిగూఢతను భజించి వసించెన్
సైరంధ్రిభావమునఁ ద
దారూఢప్రీతి మొగము దగఁ గైసేయన్. 141

రా. చేరి పొడగాంచి, ఆయమ=సీతయొక్క, చేరికను, సైరంధ్రీభావమునన్= సైరంధ్రియొక్కరీతిచేత=సైరంధ్రీభావనలచేతననుట. తదా = అప్పుడు, రూఢ=మొలిచిన, ప్రీతి = సంతోషము, మొగముదగఁగైసేయ = సీతాసందర్శనమువల్లనైన వేడుక ముఖమునకు శృంగారము చేఁగాననుట.

భా. సైరంధ్రిత్వము, మొగముదగఁగైసేయ = తిలకాదులు పెట్టునట్టుగా, ఆయమ = సుధేష్ణయొక్క, చేరికను వసించెను.

శా. పారేమాయవిజృంభమాణపరమబ్రహ్మాత్మ మధ్యేహృద
బ్జారాధ్యామలదివ్యమంగళనిజాంగాజస్రసాక్షాత్క్రియా
ధౌరంధర్యమహత్త్వపాత్రితగుణాధగకారితాష్టాంగయో
గారూఢిప్రథమానమానిజనభాగ్యశ్రీసముజ్జృంభణా. 142

పారేమాయ = మాయనతిక్రమించినతర్వాత, "పారే మధ్యే షష్ఠ్యావా" అని షష్ఠీసమాసము. విజృంభమాణ = ప్రకాశించుచున్న, పరమబ్రహ్మాత్మ = నిర్గుణబ్రహ్మ

స్వరూపమైనవాఁడా, మధ్యేహృదబ్జ=హృత్పద్మమధ్యమందు, ఆరాధ్య=భజింపఁదగిన, అమల=స్వచ్ఛమైన, దివ్యమంగళ = దివ్యశుభస్వరూపమైన, నిజాంగ = నిజస్వరూపము యొక్క, అజస్రసాక్షాత్క్రియా = నిత్యసాక్షాత్కారముయొక్క, ధౌరంధర్య = వహించెడు చాతుర్యముచేతనైన, మహత్త్వ = మహిమకు, పాత్రిత = పాత్రముగాఁ జేయఁబడినవారై, గుణాధఃకారితా = త్రిగుణములను దిరస్కరించెడువారౌటచేత, అష్టాంగయోగ=సాంఖ్యయోగమందుఁగల, ఆరూఢి=అతిపరిచయముచేత, ప్రథమాన = ప్రసిద్ధులైన, మౌనిజన = మునీశ్వరులయొక్క, భాగ్యశ్రీ = అదృష్టాతిశయమును, సముజ్జృంభణా = ప్రకాశింపఁజేసెడువాఁడా!

క. ఆధునికసాధునికరస,మాధిదురారాధితామహత్తరవార్తా
రోధార్థవిహితమచ్చి, త్తాధిగమా పెద్దవేంకటాధిపసుగమా. 143

ఆధునిక=ఇప్పటివారైన, సాధు = సజ్జనులయొక్క, నికర = సమూహమునకు, సమాధి=యోగనిష్ఠచేతను, దురారాధితా = ఆరాధింపశక్యముగానివాఁడౌటయనెడి, మహత్తరవార్తా = అధికతరమైనప్రసంగములయొక్క, రోధార్థ=నిరాకరణనిమిత్తమై, విహిత=చేయఁబడిన, మచ్చిత్తాధిగమా = నాదుహృదయసంగతిగలవాఁడా! నావంటి వానికిఁ బ్రసన్నమైనస్వామిని సకలమైనవారికినిఁ బ్రసన్నుండవౌదువు గనుక నిన్ను నారాధింప శక్యముగాదనువాక్యము సిద్ధాంతము గాదు, అటు గనుకనే, పెద్దవేంకటాధిప=పెదవేంకటాద్రిచేత, సుగమా = లెస్సగాఁ దెలియఁబడినవాఁడా!

మత్త. భూధరాధిప కన్యకామణి పుణ్యపాదపయోజలా
క్షైధితారుణ గైరికద్యుతి హేమకూట విహారలీ
లాధికాదర సాధుసాధిత హైమవత్యనురంజనా
రాధితస్మర మోచితాత్మపురాతనాప కృతిస్మృతీ. 144

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవపింగళియమర నార్యతనూభవసౌజన్యజేయసూరయనామధేయప్రణీతంబైన రాఘవ పాండవీయమునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

భూధరాధిప = హిమవంతునియొక్క, కన్యకామణి = కుమారియైన పార్వతి యొక్క, పుణ్య = పవిత్రములైన, పాదపయోజ = పాదపద్మములందున్న, లాక్షా = లత్తుకచేత, ఏధిత=వృద్ధిపొందఁబడిన, అరుణములైన, గైరికద్యుతి=జేగురులకాంతిగల, హేమకూటపర్వతమందగు, విహారలీలా=క్రీడావిలాసమందు, అధికాదర = మిక్కిలి నాదరముగలవాఁడా! సాధు=సత్పురుషులచేత, సాధిత=వశముగాఁ జేసికొనఁబడిన వాఁడా! హైమవతీ = గౌరియొక్క, అనురంజన=ప్రేమపురస్సరముగా నడుగుకొనుటచేత

ఆరాధిత = ప్రార్థింపఁబడినవాఁడవై, స్మర=మన్మథునినిమిత్తమై, మోచిత = విడిపింపఁబడిన, ఆత్మ = తన నిమిత్తమైన, పురాతన=పూర్వకృతమైన, అపకృతి = అపకారముయొక్క, స్మృతీ = స్మరణగలవాఁడా! పార్వతీప్రార్థనవలన మన్మథునిఁ దిరుగ బ్రతికించినవాఁడనుట.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాలకృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వత సంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజ గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రదర్శితం బైనరాఘవపాండవీయాదర్శంబునందుఁ దృతీయాశ్వాసము.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

# రాఘవపాండవీయము.

## చతుర్థాశ్వాసము.

శ్రీరుచిరతుంగభద్రా
తీరాస్పద యాకువీటితిమ్మాగ్రతనూ
జారాధితనిత్యదయాం
భోర విరూపాక్ష హేమకూటాధ్యక్షా!

వ. అవధరింపు మక్కాలంబున.

క. తనయేలికసానికడకుఁ
దనరఘునైశ్వర్యరక్షితదనుజుఁ డఘువ
ర్తనుఁ డేతెంచిన నప్పా
వని పతిహితవృత్తి నడఁగి వర్తిలె మిగులన్.

భా. ఘనైశ్వర్యమును, రక్షి = రక్షించెడువాఁడు, తదనుజుఁడు = సుధేష్ణతమ్ముఁడయిన కీచకుఁడు, ఏతెంచిన అప్పావని=ద్రౌపది, మిగులనడఁగి వర్తిలెన్=అణఁకువతోనుండెను.

రా. తనయేలికసానికడకున్ = సీతవద్దికి, ఘనైశ్వర్యముచేత, రక్షిత=రక్షింపఁబడిన, దనుజుఁడు=రాక్షసులు గలవాఁడు, అఘువర్తనుఁడు=పాపకర్ముఁడైనరావణుఁడు ఏతెంచినన్ = రాఁగా, పావని = పవనపుత్త్రుఁడైన హనుమంతుఁడు, పతిహితవృత్తి నడఁగివర్తిల్లెను - పతిహితవృత్తియైనవానికిఁ దద్భార్య చిత్తశుద్ధిని శోధించెడుచోట నణఁగియుండుట ధర్మమేగనుక, రావణునియొక్కయు నాసీతయొక్కయు సంభాషణప్రకారము వినఁగోరి యొతింగించుకొనక యుండెననుట.

రెంటికి సరి.

వ. అప్పుడు.

చ. అతనుఁడు తత్ప్రతిద్యుతిసహాయత నెంతయుఁ గ్రొవ్వి యవ్విని
ర్జితరిపు నింద్రజిద్గురువిజృంభితవైభవు దేహసారత
ర్జితశతకోటిసింహబలు సిగ్గు సెడం గడుఁ గాసి సేసె న
ద్భుతముగదా యొసంగు నెడఁ బొల్లగు నెవ్వరియొట్టిపెంపులున్.

రా. అతనుఁడు = మన్మథుఁడు, దేహసారముచేత, తర్జిత = జయింపఁబడిన, శతకోటి సింహములయొక్క బలముగలవాని, ఇంద్రజిద్గురున్ = రావణుని, గాసిచేసెను.

భా. ఇంద్రుని, జిత్ = గెలిచిన, గురు = అధికమౌనట్టుగా, విజృంభిత=విస్తరించిన, వైభవముగలవాని, దేహసారతర్జితమైన, శతకోటిన్ = వజ్రాయుధముగలవాని, సింహబలున్ = కీచకుని, గాసిచేసెను, ఈపద్యమునం దర్థాంతరన్యాసము.

సీ. అట్లనంగుఁడు నొంప నద్దురాత్ముండు పా
తివ్రత్యనిధి నాసతీలలామ
ననుచితోక్తులు పెక్కులాడి యర్థించియు
దీని నెట్లైన సాధించి నాదు
ప్రాణంబు రక్షింపుఁ డని దూతికల స్వస
న్మానగాంభీర్యహీనత నెరఁగుచుఁ
దా వెండియును జెప్పఁ దగునట్టిసద్బుద్ధు
లప్పనివారించి చెప్పవెఱచి
తే. తనకు ననుకూల మయినచందంబు నడపెఁ
బెచ్చు పెరిఁగెడుతమకంబుపేర్మిఁ దాన
యాకెఁ బలుమాఱుఁ జేరి పేదఱపు లఱచి
యును మనోజవికారవర్తనలు సలిపె. 6

భా. అట్లనంగుఁడు, అద్దురాత్ముండు = కీచకుఁడు, పాతివ్రత్యనిధిన్ = ద్రౌపదిని, దీనినెట్లైన, సాధించి = చేకూర్చి, నాదుప్రాణంబు రక్షింపుఁడని, ప్రాణశబ్దమునకు-ప్ర. ఉపసర్గము గనుక యతికి నత్వమే చెల్లెను, దూతికలను. స్వసన్=అక్కయైన సుధేష్ణను, "భగినీ స్వసా" అని అ. సద్బుద్ధులు=మంచిబుద్ధులను, అప్ప=అక్క, ఆకెన్=ఆయమను, వికారవర్తనలు సలిపెను.

రా. అట్లనంగుఁడు, అద్దురాత్ముండు = రావణుఁడు, ఆసతీలలామన్ = సీతను, దూతికలను, సన్మాన=అభిమానముయొక్కయు, గాంభీర్య = గాంభీర్యగుణముయొక్కయుఁ, హీనతచేత, ఎరఁగుచు ననుట. సద్బుద్ధులు = మంచిబుద్ధులును, అప్పనిన్ = ఆప్రయోజనమును, మనోజవికారవర్తనలు సలిపెను.

వ. అప్పు డప్పతివ్రతాతిలకంబు. 7

సీ. ఓరిమూఢాత్మ దుశ్చారిత్ర నీతుళ్లు
టయు కాని బుద్ధి నేమియు నెఱుఁగవు

బ్రతికెడుచందంబు భావింప వేవురు
నాకేశు లైన గంధర్వవరులు
చర్చింప బహులక్షశతసంఖ్యు లైనరా
క్షసయక్షముఖు లెన్నికకు మిగిలిన
మన్నాథదోర్బలాభ్యున్నతి నడఁగక
మించఁ జాలరు నిగ్రహించిరేనిఁ
తే. దత్పరాక్రమ మిదె నీమదంబు నడఁప
నున్న యది నీకు మననాస యుండెనేని
శరణు చొరుము తదంఘ్రితామరసములకుఁ
దడయ కిపు డిట్లు కృత మైన తప్పు గావ. 8

రా. ఓరిమూఢాత్మ, బ్రతికెడుచందంబు, భావింపన్ = విచారించుకొనుటకు, ఎఱుంగవని క్రిందటి కన్వయము. వేవురు = వేలసంఖ్యలైన, నాకేశులైనన్=దేవేంద్రులైనఁగాని.

భా. బ్రతికెడుచందంబు భావింపవు, ఏవురు = అయిదుగురు, నాకు, ఈశులైన గంధర్వవరులు, కడమ యేకార్థము సులభము.

వ. అనుమాటలు విని వాఁ డనాదరదుర్విలాసంబున వెడనవ్వు నివ్వ
టిల్ల నవ్వారవర్ణిం గనుంగొని. 9

రెంటికి సరి.

ఉ. బేలవు గావె నీవు వెఱపించెదు వీరినివారిఁబోలె న
న్నోలలితాంగి నాకు నిలనోపరు రుద్రముఖానిలామర
ల్సాలుఁ గుయుక్తు లిందులఁ దలంకఁ దలంకెదఁ గాని తావక
భ్రూలతికాధనుస్స్ఫురద పూర్వవిజృంభణ మన్మథోద్ధతిన్. 10

రెంటికిని సరి.

చ. విను మిఁకఁ బెక్కు లేల యలివేణి నిజంబుగ నీకృపావలో
కన మిపు డబ్బకున్న రతికాంతునిచే నిమిషంబు నిల్వనో
ప నని రసోద్ధతిం బలుకఁ బావని యాసతి వాఁడు బల్మిఁ బ
ట్టునో యనుశంక యప్పుడు గడుం బొడమం దనయాత్మలోపలన్.

భా. వినుము, అలివేణి = ఓద్రౌపదీ! పలుకన్ = పలుకఁగా, పావని = పవిత్రురాలయిన, ఆసతి=ఆద్రౌపది, వాఁడు=కీచకుఁడు, బల్మిఁబట్టుననుశంకపొడమ, తనయాత్మలోపలను, ముంధరిపద్యమున కన్వయము.

రా. వినుము, పలుక, పావని=పవనపుత్త్రుఁడైన హనుమంతుఁడు; అసతిన్ = ఆసీతను, బల్మిఁబట్టునో యనుశంక, తనయాత్మలోపల, అనుకొనెడుమాట.

క. తతభీమభుజబలంబున
సితనిమదం బడఁపకున్న నెంతయు విపరీ
తత వచ్చుఁ దప్పఁ దిపుడను
మతిఁ బూని మరల్చె దమితమన్యుత్వరతన్. 12

రా. భీమ=భయంకరమైన, అను=అనెడి, మతినిఁబూని, దమితమన్యుత్వరతన్ = అణఁపఁబడిన రోషాతిశయముగలవాఁడౌటచేత, మరల్చెన్ = ఆతలంపును ద్రిప్పుకొనియెను.

భా. భీమ=భీమునియొక్క, భుజబలంబున, అనుమతిన్=అంగీకారమును, పూని, మితమైన, మన్యుత్వరతన్ = కోపముగలదానగౌటచేత, మరల్చెదన్=కీచకునిదిరుగ సంపెదను, ఇప్పు డంగీకరించి భీమునిచేత సంహరింపించెద ననుట.

క. అని వార్యమాణరోషం
బున నవనిజయుక్తిధార్ష్ట్యము దలిర్పఁగ న
మ్మనసిజవశు ఖలు మగుడిం
చి నితాంతము నడలె నతని చేఁతకు నంతన్. 13

భా. అని=ఈలాగు ద్రౌపదిమనస్సులోననుకొని, వార్యమాణరోషంబునన్=కోప మణఁచుచును, నవ=నూతనమైన, యుక్తిధార్ష్ట్యము=మాటలదిట్టతనము, తలిర్పఁగా, మనసిజవశున్ = మన్మథవశుఁడైనవాని, మగుడించి, అతనిచేఁతకు, అడలెన్=విచార పడెను.

రా. అనివార్యమాణ=నివారింపశక్యముగాని, రోషంబుచేత, అవనిజ = సీత, కడమ సరి. రావణునిఁ దిట్టిపొమ్మనె ననుట.

ఆ. సూపకారవృత్తి దీపింప మారుతి
యున్నవాసమార్తిఁ జెన్నుదొరుఁగు
నగ్గుణాభిరామ డగ్గఱి తద్దర్శ
నము యథోచితవిధి నమరఁ జేసి. 14

రా. సు=లెస్సైన, ఉపకారవృత్తి=ఉపకారవర్తనము, దీపింపన్ = ప్రకాశించునట్టుగా, మారుతియున్ = హనుమంతుఁడును, నవమైన, అసమ = అధికమైన, ఆర్తిన్=పీడచేత, "ఆర్తిః పీడాధనుఃకోట్యోః" అని అ. చెన్నుదొరుఁగు = ఖిన్నురాలైన, అగ్గుణాభిరామన్=సీతను, తద్దర్శనముచేసి.

భా. సూపకారవృత్తి=వంటలవానిరీతి, మారుతియున్న=భీముఁడుండెడి, వాసము=గృహమును, గుణాభిరామ=ద్రౌపది, డగ్గఱి తద్దర్శనమును.

వ. నిజవృత్తం బెల్ల నెఱింగించి తనరాకచందంబు వివరించి యిట్లనియె. 15

శా. కల్యాణీభవదీశ్వరాజ్ఞమహిమం గల్గె న్నిరాఘాటబా
హుల్యాత్యుద్ధతజంతుఘోరవనవాసోదన్వదుల్లంఘనా
కల్యాణాతిశయంబు నాకుఁ దుద వాక్సంకోచనం బేల ని
స్తుల్యత్వద్వరశక్తి గల్గ మన కెందు న్లేవసాధ్యార్థముల్. 16

భా. కల్యాణీభవత్=శుభమవుచున్నట్టి, వనవాసమనెడి, ఉదన్వత్=సముద్రము యొక్క, దాఁటుటయనెడి కల్యాణాతిశయంబు, కల్గెనని క్రిందటికన్వయము. నాకు వాక్సంకోచనంబేల, త్వత్=నీయొక్క, వర=శ్రేష్ఠమైన, శక్తి = సామర్థ్యము, కల్గ, అసాధ్య=సాధింపశక్యముగాని, అర్థముల్=ప్రయోజనములు, లేవు.

రా. కల్యాణీ-సంబుద్ధి. భవదీశ్వర=నీపతియైనరామునియొక్క, ఆజ్ఞమహిమ చేత, నిరాఘాట = తడలేని, బాహుళ్యముచేత నత్యుద్ధతములైన జంతువులచేత ఘోరమైన, వన=ఉదకమునకు, "జీవనం భువనం వన" మ్మని అ. వాస=స్థానమైన, ఉదన్వత్=సముద్రముయొక్క, ఉల్లంఘనా = దాఁటుటయనెడి, కల్యాణ = శుభముయొక్క, అతిశయంబు నాకు, కల్గెనని యన్వయము. త్వద్వర=నీకుఁ బ్రియుఁడైనరామునియొక్క, కడమ సరి.

క. అతిశీఘ్రమె తెగఁజూడుము
హతగుణు నీద్రోహి నోర్చు నదియె యకటా!
యతివ భవత్ప్రియబాహా
ద్ధతిదురహంకారులైనదస్యులచేఁతల్. 17

రా. హతగుణుఁ=చెడ్డగుణముగలవాని, ఈద్రోహిఁ = రావణుని, తెగఁజూడుము=చావంజూడుము, అతివ-సంబుద్ధి, భవత్ప్రియునియొక్క, బాహాద్ధతి=భుజబలము, దస్యుల=శత్రువులయొక్క, చేఁతలు=దుశ్చేష్టలను ఓర్చునదియే.

భా. ఈపద్యమందును ద్రౌపది భీమునితోననెడుమాట, ఈద్రోహిఁ = కీచకుని, తెగఁజూడుము=సంహరింపుము, భవత్ప్రియ=నీప్రియురాలైన, అతివ, బాహాద్ధతి చేత దురహంకారులైన, కడమ సరి.

సీ. ఇదియొండు నాపల్కు మదిఁ జేర్చు మాత్మబ
లఖ్యాతిసంపద ల్దనర వచ్చి
దృఢదర్పు నీద్రోహిఁ దెగటార్చు నీవార్త
వినఁబడినప్పుడ మనవిభుండు

మనతోడఁగూడఁ గ్రమ్మఱ నగణ్యమహావ
నీరాజ్యసౌఖ్యసంచారములకుఁ
జనుట ధ్రువం బిది సమయంబు గావున
నీ వంతవట్టును నెమ్మనమున
ఆ. మఱువ కోయవార్యమానసతీవ్రతా
ధిక్య మేర మీఱు తెగువ కిపుడు
పొరకతునుమవలయుఁ జుమ్ము లోలోన న
త్యంతమన్యుసంభ్రమాతిశయము. 18

భా. ఆత్మ = నీయొక్క, బలముచేతనైన, ఖ్యాతిసంపదల్ = అధికప్రసిద్ధులు, తనరన్ = ప్రకాశముకాఁగా, ఈద్రోహిన్ = కీచకుని, తెగటార్చు = సంహరించునట్టి, నీయొక్కవార్తవినఁబడినప్పుడ, మనవిభుండు=ధర్మరాజు, మహత్ = ఘనములైన, వనీ రాజీ = వనపంక్తులయందగు, అసౌఖ్య = సౌఖ్యరహితమయిన, సంచారములకుఁ జనుట ధ్రువంబు, ఇదిసమయంబుగావునన్ = మనముచేసికొన్నకట్టడయిది గనుక, మఱువక = ఎచ్చరికదప్పక, ఓయవార్యమానసతీవ్రతాధిక్య - సంబుద్ధి. వారింపశక్యముగానిమానస మందలితీవ్రతయొక్కయాధిక్యముగలవాఁడా, లోలోనన్ = రహస్యముగా, అన్యు = సింహబలునియొక్క, సంభ్రమాతిశయమును దునుమవలయుఁజుమ్ము.

రా. మనవిభుండు=రాముఁడు, ఈవార్త=సీవిక్కడనుండెడువార్త, వినఁబడినప్పుడ, ఆత్మ = తనయొక్క, బల = సేనలయొక్క, ఖ్యాతిసంపదలుతనరవచ్చి, ఈద్రోహిన్ = రావణుని, తెగటార్చును, అనియన్వయము. అవనీరాజ్యముయొక్క సౌఖ్యసంచార ములకు, సమయంబుగావున, పదునాలుగేండ్లు కావచ్చెఁ గనుక, మఱువక, ఓ, అవార్య మైనమానసమును, సతీవ్రత = పాతివ్రత్యముయొక్క, ఆధిక్యముగలదానా! మేరమీఱు తెగువకున్=మరణసాహసమునకనుట. చొరక, మన్యు=శోకరోషములయొక్క, "మన్యు ర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి" అనిఅ.సంభ్రమ=తీవ్రతయొక్క, "సమా సంవేగసంభ్రమా" అని అ. అతిశయము=ఆధిక్యమును, లోలోనఁ దునుమవలయునని యన్వయము.

ఆ. తగదు మిగుల నిచటఁ దడయఁగ సంకేతి
తం బగుసమయంబు దప్పకుండ
నే దిరిగి యరిగెద నీవు నావెంబడి
నడువవలయుఁ దాల్మి సడలనీక. 19

రా. తగదు, సంకేతితంబగుసమయంబు = రాముఁడుమితివెట్టినసమయము, తప్ప కుండఁదిరిగి నేనరిగెదను నీవు, ఆవెంబడిన్ = నేఁజెప్పినప్రకారమునఁ దెగువకుఁ జొరక యనుట. తాల్మిసడలనీక నడువవలయును.

భా. తగదు, సంకేతితంబగు=వచ్చెదనని వానితోఁ జెప్పిన, సమయంబు=వేళ, తప్పకుండ, నీవు, తాల్మి సడలనీక=కోపములేక, కోపముగలిగినను నారోషమున విజృంభించి పరాక్రమముఁజూపి బయలుపడుదువుగనుక, నావెంబడిన్=నావెంట, నడువవలయున్=రావలెను.

ఆ. అని పలికి భవద్వరాత్మకు నామాట
యొప్పగుట కొకగుఱు తొసఁగు మనియె
నిచ్చెఁ దత్పతిప్రహిత మైననమ్మిక
యుంగరంబు సతికి నుబ్బుమెఱయ. 20

భా. అనిపలికి, భవత్=నీయొక్క, వరమైనయాత్మకు, నామాట యొప్పగుటకున్=నేఁజెప్పినమాట సమ్మతియగునందులకు, ఒక, గుఱుతొసఁగుమనియెన్=అడయాలమునిమ్మనియెను, తత్పతి=ఆభీముని చేత, ప్రహితమైన = ఇవ్వఁబడిన, నమ్మికయున్ = నమ్మకమును, కరంబు=మిక్కిలిని, సతికి = ద్రౌపదికి, ఉబ్బు = సంతోషమును, మెఱయఁగా, ఇచ్చెనని క్రిందటికన్వయము, గుఱుతిమ్మని ద్రౌపదియడిగినను భీముఁ డిచ్చిననమ్మిక ద్రౌపదికి సంతోషము చేసెననుట.

రా. అనిపలికి, భవద్వర = నీపతియైనరామునియొక్క, ఆత్మకున్ = మనమునకు, నామాట=నేఁజెప్పినమాట, ఒప్పగుటకున్=నమ్మికయగుటకు, ఒకగుఱుతునొసఁగుమనియెను, తత్పతి=ఆసీతాపతిచేత, ప్రహితమైన = అంపఁబడిన, నమ్మిక = నమ్మకముకొఱకైన, ఉంగరంబు=ముద్రికను, సతికిన్=సీతకు, ఇచ్చెను. అనియెను, ఇచ్చెను, అనురెండుక్రియలకును హనుమంతుఁడే కర్త.

క. అనిలజుఁ డధికతమస్థితి
నొనరెడితమి రామదుఃఖ ముడుపుటకు నయం
బునఁ దత్సతీశిరోమణి
గొని చనఁగనియమితదర్పగురుసంభ్రముఁడై. 21

రా. అనిలజుఁడు = హనుమంతుఁడు, అధికతమ = మిక్కిలినధికమైన, స్థితిన్ = మర్యాదచేత, "మర్యాదాధారణాస్థితీ" అని అ. ఒనరెడి, తమిన్=వేడుకచేత, రాముని యొక్కదుఃఖముడుపుటకు, తత్సతీ=ఆసీతయొక్క, శిరోమణినిగొని, చనఁగని=పోవువాఁడై, అమితమైన, దర్ప = గర్వముచేత, గురు=ఘనమైన, సంభ్రమముగలవాఁడై, అరిగెనని మీఁదటిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. అనిలజుఁడు=భీముఁడు, అధికమైన, తమః=అంధకారముయొక్క, స్థితిన్=నిలుకడచేత, తమిన్=రాత్రియందు, "రజనీ యామినీ తమీ" అని అ. రామ = ద్రౌపది

యొక్క, తత్సతీశిరోమణిన్ = ఆపతివ్రతారత్నమైనద్రౌపదిని, నియమిత=అణఁపఁబడిన, కడమ సరి.

క. పోరికిఁ దివిరి యరిగె బ, ల్బీరముచేవనవిఘాతలీల నెరపుచున్
ధీరత దనరఁగ లంకా, ద్వారగతుం డగుచుఁ బేర్చె వైరివధరతిన్.

భా. బల్బీరముచేనన్ = అహంకారసారమును, అవిఘాతలీలనెరపుచును, కలంక = అపవాదమునకు, అద్వార = ప్రవేశహేతువుగాని, గతుండు = గమనము గలవాఁడు, అగుచు, గూఢగముఁడై యనుట, అపవాదమనఁగా భీమునిచేతఁ బాండవులకుఁ దిరుగ వనవాసప్రాప్తియనెడి యపవాదము. అది ప్రకాశగమనమైన వచ్చును. వైరివధమందగు, రతిని = వేడుకను, పేర్చెన్ = పెంచెను.

రా. బల్బీరముచే, వనవిఘాతలీల=అశోకవనభంగక్రియను, నెరపుచు, తనరఁగ, లంకా = లంకయొక్క, ద్వారమును, గతుండగుచున్ = పొందినవాఁడై, కడమ సరి.

వ. అంత. 23

ఉత్సాహ. తమముచే నొకించుకయును దలము గానమి న్నితాం
తము నిజాంగనాశనఫలదర్పకోపక్లప్తసం
భ్రమముతోడఁ దన్నుఁ జెనకఁ బరఁగుసింహబలులస
త్సమరమతులలీల మెఱయఁ జంపెఁ జిత్రవధరతిన్. 24

రా. తమముచేన్=అజ్ఞానముచేత, తలముగానమిన్ = స్వరూపమును దెలియమిచేత, నిజాంగ = తమశరీరములయొక్క, నాశనము ఫలముగాఁగల, దర్ప=గర్వముచేతను, కోపముచేతను, క్లప్త=చేయఁబడిన, సంభ్రమముతోడన్ = సంభ్రమముగలవారై, చెనకఁ బరఁగు, సింహబలులన్ = సింహములయొక్క బలమువంటి బలముగల వారిని, సత్సమరమతులన్ = లెస్సయుద్ధమందులబుద్ధిగలవారైనరాక్షసులను, చంపెను.

భా. తమముచేన్=చీఁకటిచేత, తలముగానమిన్ = స్త్రీపురుషులస్వరూపముగానరాకుండుటచేత, "అథస్స్వరూపయోరస్త్రీ తలం స్యా" త్తని అ. నిజాంగనా=ద్రౌపదియందుల, ఆశను=అపేక్షచేత, ఫల = నిష్ఫలమైన, దర్పకోపక్లప్త = మన్మథ కృతమైన, సంభ్రమముతోడన్ = అధికభ్రమముతోడఁగూడి, తన్నుఁ జెనకఁబరఁగు సింహబలుని, లసత్సమరము, అతులలీలచేత మెఱయ, చంపెను.

వ. తదనంతరంబ మఱియును. 25

ఆ. శక్తిమత్త దనుజసంఘు మహోంత మై
పొలిసెఁ బవనపుత్త్రుభుజబలమున
నతనికాంతకాగ్రహప్రేరణంబుచేఁ
గరము కీడొనర్చుకడఁక జేసి. 26

భా. శక్తిమత్ = బలిమిగల, తదనుజసంఘము = కీచకు ననుజసమూహము, అశ్రాంతమై=ఓర్పులేనిదై, అతనికాంతకున్ = భీమునిస్త్రీయైనద్రౌపదికి, కీడుచేసి, పవనపుత్త్రభుజబలమునన్=భీమునిబలముచేత, పొలిసెను.

రా. శక్తి=బలిమిచేత, మత్త=మదించిన, దనుజ=రాక్షసులయొక్క, సంఘము = సమూహము, అక్షాంతమై = అక్షకుమారుఁడు కడగాఁగలదై, పవనపుత్త్ర = హనుమంతునియొక్క, భుజబలమునన్ = పరాక్రమముచేత, పొలిసెన్=నొచ్చిపోయెను. అక్షకుమార సహితముగా నొచ్చెననుట, అంతక = యమునిసంబంధమైన, ఆగ్రహముయొక్క, ప్రేరణంబుచేన్ = యమప్రేరణచేత, అతనికిన్ = ఆహనుమంతునికి, కీడొనర్పఁకడఁకఁజేసి = కీడుచేసెద ననుయత్నము నడపుటచేత, పొలిసె నని యన్వయము.

తే. విబుధకంటకకీచకవిపినమునకు
దావవహ్నిగా నాత్మప్రతాపమహిమ
నెఱపె వాయుజుఁ డన్యుల కెఱుకపడక
యుండ లోలోనఁ బొగడె బుధోత్కరంబు. 27

రా. విబుధకంటక = రాక్షసులనెడి, కీచకవిపినమునకున్ = వెదురుటడవులకు, "వేణవః కీచకా స్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతాః" అని అ. దావవహ్నిగా వాయుజుఁడు ప్రతాపమహిమను నెఱపెను, బుధోత్కరంబు = దేవసమూహమును, "జ్ఞాతృ చాంద్రిసుగాబుధాః" అని వై. అన్యులకున్ = శత్రువులైనరాక్షసులకు, ఎఱుకపడకుండ లోలోనఁ బొగడెను, రావణభీతులు గనుక,

భా. విబుధకంటక = సజ్జనద్వేషులైన, కీచకులనెడి, విపినమునకున్ = అడవికి, దావాగ్నిభంగిని నాత్మప్రతాపమహిమను నెఱపెను, వాయుజుఁడు, అన్యులెఱుఁగకుండ, లోలోన=రహస్యముగా, నెఱపెను, పొగడెను బుధోత్కరంబు.

తే. తత్సహోదరసంప్రవర్తనము జరిగె
నప్పురములోనగూఢమై యంత నేఁడు
ముగిసివచ్చె దానవరాజి మోదకాల
మనుచు సంతస మందె వాతాత్మజుండు. 28

భా. తత్సహోదర=ఆభీమునితోఁబుట్టులైన ధర్మరాజాదులయొక్కయు, సంప్రవర్తనము=నడక, అప్పురములోనన్ = విరాటపట్టణమందు, గూఢమై = ప్రచ్ఛన్నమై, జరిగెను=నడచెను, అంతను, ఏఁడు=అజ్ఞాతవాససంవత్సరము, ముగిసివచ్చెను, దానన్= ఆముగియుటవలన, వర=శ్రేష్ఠమైన, ఆజి = యుద్ధముచేతనైన, మోదకాలము = సంతోషకాలము, అనుచు, వాతాత్మజుండు=భీముఁడు, సంతసమందెను, అజ్ఞాతవాస

సంవత్సరము ముగిసెఁ గనుక విజృంభించి యుద్ధమందు శత్రుసంహారముచేసి రాజ్యము చేకొనవచ్చునని సంతోష పడెననుట.

రా. తత్ = ఆహనుమంతునియొక్క, సహః = బలిమివల్లనైన, "ద్రవిణం తరస్సహోబలశౌర్యాణి" అని అ. దర=భయముయొక్క, "దరోఽస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే" అని అ. సంప్రవర్తనము = వృత్తాంతము, అప్పురములోను = లంకయందు, అగాధమై, జరిగెను, అంత, దానవ = రాక్షసులయొక్క, రాజి = పంక్తులయొక్క, మోదకాలము=సంతోషకాలము, నేఁడు=ఈపొద్దు, ముగిసివచ్చెననుచు, వాతాత్మజుండు=హనుమంతుఁడు, సంతసమందెను = సకలరాక్షసులను నేఁడే సంహరించెదనని తలంచెను.

సీ. వ్యథఁ జేయుతత్సత్త్వవార్తాశ్రుతినిగ్లేశ
పడుచుఁ దత్సంగరభంగపరత
నుత్తమద్రవిణసంపత్తిపౌలస్త్యుండు
దుర్యోధనుఁడు రోషదూషితుండు
తత్పురిలోపల ధర్మజభీమసం
క్రందనజయముల కలిమి యెంచి
జనులు మెచ్చఁగఁ బేర్చు శౌర్యాధ్యనాహవ
కృతిసుశర్ము బలోపచితధనుఃప్ర
తే. ణాదతులితాంబునిధి మేఘనాదుఁ బనిచె
నతఁడు నేగి హరిన్నుతోగ్రాజిఁ బట్టె
నవ్వీరటు డాసి గెలుపునఁ గ్రొవ్వుభటులు
దన్మహోగ్రాగ్రహాద్భటత నడువ. 29

రా. తత్=ఆహనుమంతునియొక్క, సత్త్వవార్తా = బలవృత్తాంతముయొక్క, శ్రుతిన్ = వినుటచేత, తత్సంగర=ఆహనుమంతునియుద్ధముయొక్క, భంగపరతన్ = చెఱుచుటకొఱకనుట, ఉత్తమమైన, ద్రవిణసంపత్తి=బలసంపత్తికలవాఁడు, దుర్యోధనుఁడు=పోరశక్యముగానివాఁడు, పౌలస్త్యుండు = రావణుఁడు, తత్పురిలోపల, ధర్మజ=వింటివలనఁ బుట్టిన, భీమ=భయంకరములైన, సంక్రందనజయముల =ఇంద్రజయములయొక్క, ఆహవకృతి=యుద్ధక్రియయందు, సు=లెస్సైన, శర్మన్ = సుఖముగలవాని, అనాయాసముగ యుద్ధములు సేయువానిననుట, బలముచేత, ఉపచిత=వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన, ధనుః ప్రణాదముచేతఁ దులితమైన, అంబునిధిన్=సముద్రముగలవాని, మేఘనాదున్ = ఇంద్రజిత్తును, పనిచెను, అతఁడును = ఇంద్రజిత్తును, హరిన్ = హనుమంతుని, నుతమై, యుగ్రములైన, ఆజిన్ = యుద్ధమందు, పట్టు

కొనెను, తత్ = ఆహనుమంతునియొక్క, మహా, ఆగః = అపరాధములయొక్క, "ఆగోపరాధో మంతుశ్చ" అని అ. గణ = సమూహముయొక్క, గ్రహోద్భటత= ప్రాప్త్యతిశయము, నడువన్=ప్రవర్తింపఁగా, భటులు, అటుడాసి = హనుమంతుని యొద్దకుఁబోయి, నవ్విరి.

భా. తత్=ఆపాండవులయొక్క, సత్త్వ = సత్త్వముయొక్క, ఉనికిగియొక్క యనుట, వార్తా = వృత్తాంతముయొక్క, అశ్రుతిన్ = వినకుండుటచేత, తత్సంగర= ఆపాండవప్రతిజ్ఞయొక్క, "ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగరః" అని అ. భంగ=చెఱుచుట యందుఁగల, పరతన్=తాత్పర్యముచేత, ఉత్తమద్రవిణ = శ్రేష్ఠద్రవ్యములయొక్క, "ద్రవిణం తు బలం ధన" మ్మని అ. సంపత్తిచేత, పౌలస్త్యుఁడు=కుబేరునివంటివాఁడు, దుర్యోధనుఁడు, తత్పురిలోపలన్=మత్స్యనగరమందు, ధర్మజ, భీమ, సంక్రందనజ= అర్జునునియొక్కయు, యముల=నకులసహదేవులయొక్కయు, కలిమి=ఉండుటను, ఎంచి, ఆహవ=యుద్ధమందు, కృతిని=నేర్పరియైనవాని, సుశర్మని = సుశర్మను, ధనుః = వింటి యొక్క, ప్రణాద=ధ్వనిచేత, తులిత=సరిపోల్పఁబడిన, అంబునిధి=సముద్రునియొక్కయు, మేఘములయొక్కయు, నాద=ధ్వనిగలవాని, సుశర్మకు విశేషణము పనిచెను=పంపెను, అతఁడును=సుశర్మయు, హరిత్=దిక్కులయందు, నుత=స్తోత్రముచేయఁబడిన, ఉగ్రాజిని=ఘనయుద్ధమందు, డాసి, అవ్విరటున్=ఆవిరాటరాజును, పట్టెను = పట్టుకొనెను, తత్=ఆవిరటునియొక్క, మహా, గోగణ=గోసమూహముయొక్క, గ్రహ = పట్టుట చేతనైన, ఉద్భటతన్=ఔద్ధత్యముచేత, నడువన్=ప్రవర్తింపఁగా, పట్టెనని యన్వయము. తనసేన విరాటరాజుయొక్క గోసమూహమును బట్టుకపోఁగాఁ దాను విరటునిఁ బట్టుకొనెననుట.

వ. అంత. 30

ఉత్సాహ. సర్వపూజ్యు లైనిజాజ్ఞ జరుగ నాతనిం జటా
యుర్విఘాతి యమరణక్రియోత్కతాసహాయుఁ డై
పర్వుచు విడిపించెఁ దద్విపక్షమృత్యువాల ము
ద్దర్పుఁ డగుచు శుష్మదీపితముగఁ జేసి వేడ్కతోన్. 31

భా. సర్వపూజ్య=సకలజనపూజ్యమైన, ఐనిజ = యమపుత్త్రుఁడైన ధర్మరాజు యొక్క, ఆజ్ఞ, ఆతనిన్=విరటుని, జటాయుర్విఘాతి=జటాసురవైరియయిన భీముఁడు, యమ=నకుల సహదేవులయొక్క, రణ = యుద్ధముయొక్క, క్రియయందుఁగల, ఉత్కతా=ఉత్సాహమే, సహాయముగాఁగలవాఁడై, తత్=ఆవిరటునియొక్క, విపక్ష= శత్రువులకు, మృత్యువైనవాఁడు, భీమునికి విశేషణము. ఆలము = యుద్ధమును, శుష్మ= పరాక్రమముచేత, "ద్రవిణం తరస్సహోబలశౌర్యాణి స్థామ శుష్మం చ" అని అ. దీపిత ముగఁజేసి, ఆతని విడిపించెనని క్రిందికన్వయము.

రా. సర్వపూజ్యమై, నిజాజ్ఞ = తనయాజ్ఞ, జరుగ, ఆతనిన్ = హనుమంతుని, జటాయుర్విఘాతి = రావణుఁడు, అమరణ=మరణరహితమైన, క్రియా = ప్రయోజనమందుఁగల, చంపుటతక్క యేదైన నొకదండనచేయుటయం దనుట, ఉత్కతా = ఉత్సుకత్వమే, సహాయుఁడై = ఔత్సుక్యముతోఁ గూడినవాఁడనుట, తత్ = ఆ, విపక్షమృత్యు = విపక్షులకు మృత్యువయిన హనుమంతునియొక్క, వాలము = తోఁకను, శుష్మ = అగ్నిచేత, "బర్హిశ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మా" అని అ. దీపితముగఁ జేసి విడిపించెను.

సీ. మహితధర్మనియమ మాహాత్మ్యభూతన
        యానుగ్రహాభిగుప్తాంగుఁ డగుచు
    శూరోత్తముఁడు వాయుసుతుఁ డంత నిల కతి
        గాఢప్రమోదసంఘటనదొరక
    లంకపెంపెల్ల డీల్వడిచె నిశ్చలజయ
        వైభవోదయ మహావాలహస్త
    చండహేతివిలాస సరభసగ్రస్తస
        మస్తవిద్వేషిధామౌఘుఁ డగుచు
ఆ. నత్యనల్పదర్ప మమరవిపక్షయూ
    థపునిఁ బట్టి బలకదంబకమును
    సరకుగొనక ప్రబలసత్త్వసాహసములు
    చూపఱకుఁ గరంబు చోద్యపఱుప. 32

రా. మాహాత్మ్యముగల, భూతనయా = సీతయొక్క, అనుగ్రహముచేత, అభిగుప్త = రక్షింపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = హనుమంతుఁడు, ఇలకు = భూమికి. దొరకునట్లుగా, నిశ్చలజయవైభవోదయముగల, మహా, వాలహస్త= పుచ్ఛమందున్న, "వాలహస్తశ్చ వాలధిః" అని అ. చండహేతివిలాస = తీవ్రాగ్నిప్రకాశముచేత, సరభసగ్రస్త = శీఘ్రముగా దహింపఁబడిన, సమస్తవిద్వేషులయొక్క, ధామౌఘుఁడగుచు = గృహసమూహములు గలవాఁడౌచు, "గృహదేహత్విట్ప్రభావా ధామాని" అని అ. దర్పను=తనగర్వము, అమరవిపక్షయూథపుని = రావణుని, పట్టిని= రావణుని కుమారుఁడైన యింద్రజిత్తునను, సరకుగొనక ప్రబలఁగా, లంకపెంపునెల్ల డీల్వడిచెనని యన్వయము.

భా. మహితమైన, ధర్మ = యమునియొక్క, నియమ = కట్టడయొక్క, మాహాత్మ్యమువలన, భూత = పొందఁబడిన, "భూ ప్రాప్తౌ" అని ధాతువు. నయ = నీతియొక్క, అనుగ్రహ=ఆనుకూల్యముచేత, అభిగుప్త=డాఁపఁబడిన, అంగముగలవాఁడౌచు, వాయుసుతుఁడు = భీముఁడు, అంతనిలక = ఆవిరటుని విడిపించినమాత్రాననే నిలుపక,

సంఘటన చేత, దొర = విరటునియొక్క, కలంక పెంపెల్ల = విచారాతిశయమునంత యును, డీల్పఁజేచెక్ = శమింపఁజేసెను, వైభవోదయమునకు, మహాల్ = అధికమైన, ఆవాల = పాదయిన-స్థానమైనదనుట. "స్యాదాలవాలమావాల" మ్మని అ. హస్తమందున్న, చండహేతివిలాసము చేత, "రవేరర్చిశ్చ శస్త్రం చ వహ్నిజ్వాలా చ హేతయః" అని అ. సరభసమానట్లుగా, గ్రస్త = మ్రింగఁబడిన, విద్వేషిధామాఘుఁడగుచు = శత్రుప్రతాప సమూహముగలవాఁడగుచు, విపక్షయూథపుని = సుశర్మను, పట్టి = పట్టుకొని, కలంక పెంపెల్ల డీల్పఁజేచెనని క్రిందటికన్వయము.

క. ఈగతి దక్షిణదిశయం, దాగోగ్రహదుష్టచేష్టు నధిపప్రమదై
కాగారికునిర్ధామునిఁ, గా గర్వమడంచి విడిచె గాడ్పుకొడుకొగిన్. 33

భా. ఈగతిని = ఈప్రకారమున, దక్షిణదిశయందు, ఆ-గోగ్రహదుష్టచేష్టుని = ఆదక్షిణగోగ్రహణము చేసినసుశర్మను, అధిప = ఏలికయైన విరటునియొక్క, ప్రమదము నకు, ఐకాగారికుని = చోరుఁడయినవాని, "చోరైకాగారికస్తేనదస్యుతస్కర మోషకాః" అని అ. నిర్ధామునిఁగా = నిస్తేజస్కునిఁగా, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పు కొడుకు = భీముఁడు.

రా. ఈగతి, దక్షిణదిశయందు = అన్నిదిక్కులను గపులు వెదకఁబోయినారు గనుక నందులో దక్షిణపుదిక్కునందనుట, ఆగః = పాపమనెడి, గ్రహ = భూతావేశము చేత, దుష్టమైన చేష్టగలవాని, అధిప = రామునియొక్క, ప్రమదకు = సీతకు, "ప్రమదా భామినీ కాంతా" అని అ. ఐకాగారికుని = చోరుఁడైనవాని, సీత నపహరించినవాని ననుట, నిర్ధామునిఁగా = గృహరహితునిఁగా, లంకను గాల్చెఁగనుక, గర్వమడంచి విడిచెను, గాడ్పుకొడుకు = హనుమంతుఁడు.

తే. ఇట్లు రిపుభయంకరబలోదీర్ణుఁ డగుచు
నవనిజశుభప్రవృత్తి మానవవిభునకుఁ
బరమసంతోష మొనరింప మరలెఁ బురికి
హర్ష మొదవంగ సప్రభుం డగుచు నతఁడు. 34

రా. అవనిజ = సీతయొక్క, శుభప్రవృత్తిని = శుభవార్తచేత, పురికి = లంకకు, హర్ష మొదవంగన్ = తిరిగిపోఁగంటిఁగా నని సంతోషమురాఁగా, సప్రభుండగుచు = ప్రభాసహితుఁడై, మరలెను = క్రియ.

భా. నవమైన, నిజ = తనయొక్క, శుభప్రవృత్తి = శుభప్రవర్తనము, వంటలు గాక యుద్ధమును జేయుననుట వింతయనఁగా, సప్రభుండగుచున్ = ప్రభువుతోఁ గూడు కొని, పురికి మరలెను.

వ. అట్టిసమయంబున. 35

క. ఉత్తరగోగ్రహరిపుసుమహత్తరవార్తాప్రచార మప్పురిప్రజకున్
దత్తామోదంబై బలవత్తరతాపమును మదిని వర్తిలఁ జేసెన్. 36

భా. ఉత్తరగోగ్రహరిపు = ఉత్తరగోగ్రహణముచేసిన దుర్యోధనునియొక్క, వార్తాప్రచారము=వృత్తాంతము, అప్పురిప్రజకున్ = ఆవిరాటరాజుపట్టణములోనుండు జనులకు, దత్త=ఇయ్యఁబడిన, అమోదంబై = సంతోషరహితమై, బలవత్తరతాపమును, మదిని, వర్తిలఁ జేసెను, మనసు కలఁగఁజేసె ననుట.

రా. ఉత్తరగ = ఉత్తరపుదిక్కుఁగూర్చి పోవునట్టి, ఉగ్ర = భయంకరుఁడైన, హరిపు = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన హనుమంతునియొక్క, సుమహత్తర=మిక్కిలిఁ దఱుచైన, వార్తాప్రచారము = ప్రసంగము, అప్పురిప్రజకున్ = లంకలోనివారికి, దత్తమైన, ఆమోదంబై = హర్షముగలదై, "ఆమోదో హర్షగంధయోః" అని అ. తాపమును, నివర్తిలఁజేసెను = పోఁజేసెను.

ఉ. ఆతతవేగయానమున నంతట నావిలసద్బలుండు గో
త్రాతనయాభిదర్శనవిధానముదంచితవృత్తియై సము
ద్యోతిల నేగి కాంచి రయమొప్పఁగఁ బల్కె నృపాలసూను ని
ర్ధూతతరాఘు నుత్తరుగురుస్ఫుటసంభ్రమచిత్తుఁ జేయుచున్. 37

రా. ఆతతవేగ=అధికవేగముగల, యానమునన్ = గమనముచేత, ఆ, విలసద్బలుండు = లెస్సబలిమిగలహనుమంతుఁడు, గోత్రాతనయా = సీతయొక్క, "గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ" అని అ. అభిదర్శనవిధాన = సందర్శనవిధిచేతనైన, ముత్=సంతోషము చేత, అంచిత = ఒప్పెడి, వృత్తియై = వర్తనగలవాఁడై, సముద్యోతిలన్ = సముద్యోతించునట్లు, నృపాలసూనుని=రాముని, నుత్త=పోమొత్తఁబడిన, రుక్ = తాపముగలదై, ఉరు = ఘనమునై, స్ఫుటమైన సంభ్రమముగల చిత్తముగల వానిఁగాఁ జేయుచును బల్కెను.

భా. ఆతతవేగ, యానమునన్ = రథముచేత, "యానం గతౌ వాహనేచ" అని వి. ఆవిల=మందమైన, సద్బలుండు = సత్త్వముగలవాఁడు, గోత్రాత = గవాధ్యక్షుఁడు-కీలారము పారుపత్తెముగలవాఁడనుట, నయ=నీతిచేతనైన, అభిదర్శనవిధానము, నయ మనఁగా ద్వారపాలాదుల యపసరణము, ఉదంచితమైనవృత్తియై = మర్యాదగలదై, సముద్యోతిలన్ = శోభిల్లగను, ఏగి, కాంచి = పొడగని, నిర్ధూతతర = మిక్కిలిలేని, అఘు = దుఃఖముగలవాని, ఉత్తరుఁడనెడు విరాటపుత్త్రుని, గురుస్ఫుట = మిక్కిలిఁ బ్రకాశమైన, సంభ్రమ = ఆగ్రహముగల, "సమౌ సంవేగసంభ్రమౌ" అని అ. చిత్తము గలవానిఁగాఁ జేయుచును పల్కెను.

సీ. వ్యథ లెల్లఁ దీఱ దేవరమహామహిమ వి
లోకింపఁ గంటి నస్తోకగుణతఁ
బరఁగుభూమిజనాధిపతనయాయకలంక
నున్న దిశాంతద్విషన్నికాయ
వెసమన మొదవులాలసమానకురుబల
యత్నావరుద్ధంబులగుచుఁ జనని
తాంతాకులీభవత్ప్రాణవాయువులతో
వనరెడు నేను నివార్తఁ జెప్పఁ
ఆ. బొలుతెంచితి నని ప్రత్యభిజ్ఞానస
మర్పణమున నతనిమదియొడఁబడఁ
దా నెఱిఁగినకొలఁది నానారివృత్తాభి
ధానకథ లొకింతతడవు నడపె. 38

భా. దేవరమహామహిమను విలోకింపఁగంటిని, భూమిజనాధిపతనయా-సంబుద్ధి. అకలంకమానట్లుగా, నున్న = పోము త్తఁబడిన, దిశాంత = దిగంతములయందుఁ గల, ద్విషన్నికాయ = శత్రుసమూహముగలవాఁడా, ఇది స్తోత్రరూపముగా యుద్ధమునకుఁ బురిగొల్పుట, మన మొదవులు=ఆవులు, అలసమాన = మిక్కిలియుఁ బ్రకాశింపుచున్న, కురుబలయత్నములచేత నవరుద్ధంబులగుచు, చనక్ = పోఁగా, నితాంత = మిక్కిలిని, ఆకులీభవత్ = తొట్రుపడుచున్న, ప్రాణవాయువులతో, వనరెడు=వనరుచున్న, నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతులయొక్క, సమర్పణమునక్ = తెలుపుటచేత ననుట, నానా విధములైన, అరి=శత్రువులయొక్క, వృత్త=వర్తనలయొక్కయు, అభిధాన=పేళ్ల యొక్కయు, కథలు నడపెను, తా నెఱిఁగినకొలఁదిని గురుబలముగా గుఱుతులు సెప్పెననుట.

రా. దేవరయొక్కమహిమచేత, భూమిజను=సీతను, విలోకింపఁగంటిని=చూచితిని, "దృష్టా సీతేతి తత్త్వతః" అన్నాడుగనుకఁ గంటినె నెడిపదము ముందుగాఁ జెప్పినాఁడు, అధి = మనోవ్యథయందు, పతన = పాటుగలది, తన్మగ్నయనుట, ఆయక= ఆయమసిత, లంకను = లంకయందు, శాంతద్విషన్నికాయ = అణఁపఁబడినశత్రుపుంజము గలవాఁడా—సంబుద్ధి. మనము, వెసను = వేగిరముగ, ఒదవులాలసను = ఒదవెడి కొఱకే, మానక, ఉరు, బల = బలవంతమైన, యత్నముచేత నవరుద్ధంబులగుచుఁజనని, తాంత=బడలినవై, ఆకులీభవత్ = వ్యాకులములౌచున్న, ప్రాణవాయువులతోఁడఁగూడ, వనరెడును=విలపించుచున్నది, మనము వత్తుమని బలవంతమునఁ బ్రాణమును బెట్టుకొని యున్నదనుట, ఏను= నేను, ప్రత్యభిజ్ఞాన = గుఱుతుయొక్క - ఆయనశిరోరత్నము

యొక్క, అభిధాన=చెప్పెడునందుఁగల, కథలు=మాటలును, ఒకింతతడవు = ఆయనకు సమ్మతమయ్యెడుపర్యంతము, నడపెను.

వ. పదంపడి యిట్లనియె. 39

రా. మఱియుం హనుమంతుఁ డనెడుమాట.

భా. కీలారమువాఁడు మఱియుం నుత్తరునితో ననెడుమాట.

ఆ. అలఘుమాననీయబల విడిపింపుమా
యావులబలుమేటియైనతదప
హారిఁ గలుషకలుషితాత్మసుయోధను
న్మదవిమూఢుదురమునను వధించి. 40

భా. అలఘుమాననీయబల-సంబుద్ధి. తదపహారిని = ఆయావులనపహరించినవాని, సుయోధనుని=దుర్యోధనుని, వధించి యాయావులను విడిపింపుమా యని యన్వయము.

రా. అలఘుమాన-సంబుద్ధి, మాయావులబలుమేటి = మాయావంతులలోశ్రేష్ఠుఁడయినవాని, సుయోధ = మంచియోధులను, నుత్ = ఓడించెడునట్టి, మదముచేత విమూఢుఁడయినవాని, తదపహారిని = సీతాపహారియైనరావణుని, వధించి నీయబలను విడిపింపుము.

ఆ. విను మొకింతదడసినను గార్య మిఁకఁ దప్పుఁ
గాన వేగఁ గదలి వానిఁ గెలువు
గర్వయుక్తదనుజకర్ణభీష్మేష్వాస
గురురణాతిమహిమఁ గరము మించి. 41

రా. వేగక్ = ఉదయానసే, కదలి, గర్వయుక్తులయినదనుజులకు, కర్ణభీష్మ= శ్రవణకఠోరమైన, ఇష్వాస = వింటియొక్క, గురురణ = అధికగుణధ్వనియొక్క, "రణోస్త్రీయుధినాధ్వనౌ" అని నానార్థరత్నమాల. అతిమహిమచేత, వాని, రావణుని, గెలువుము.

భా. వేగఁగదలి = శీఘ్రముగాఁబోయి, గర్వయుక్ = గర్వముతోఁగూడిన, తదనుజ = దుశ్శాసనునియొక్కయుం, కర్ణ, భీష్మ, ఇష్వాసగురు=ద్రోణునియొక్కయుం, రణాతిమహిమను మించి, వాని=దుర్యోధనుని, గెలువుము.

క. అకట భవద్గురుసేనా
దిక మిపు డేమియుఁ బురస్థితిం బరఁగమి ని
న్నొకయించుకయును గుఱిసే
యకయిమ్మెయిఁ జెనకి తలఁకఁ దతఁడు సెడుమదిన్. 42

భా. అకట, భవద్గురు = నీతండ్రియు, సేనాదికము, సేన మొదలైన చతురంగబల ములును, పురస్థితింబరఁగమిని = పట్టణములో లేకయుండుటచేత, అతఁడు దుర్యోధనుఁడు, ఇమ్మెయిఁ జెనకి=ఈలాగుచెనకియు, తలఁకఁడు.

రా. అకట, భవత్ = నీయొక్క, గురు = ఘనమైన, సేనాదికము, పురస్స్థితిం బరఁగమిని = ముందరఁగనిపింపకుండుటచేత, ఇమ్మెయిఁ జెనకి = ఈలాగు ద్రోహము చేసియు.

ఆ. అని యతండు దీపితౌద్ధత్యభాషలు
వలుకఁ దనబలంబుకొలఁది గాన
కధికమై తనర్పునాహవోత్సాహంబు
పూనె రాచపట్టి మేనువొంగ. 43

రా. అని, అతఁడు = హనుమంతుఁడు, పలుక, తనబలంబుకొలఁది, కానక = అడవికి, అధికమైతనర్పు, రాచపట్టి=రాముఁడు, ఆహవోత్సాహంబును బూనెను.

భా. అతఁడు = గొల్లవాఁడు, పలుక, బలంబుకొలఁదిగానక = బలాబలచింతలేక, రాచపట్టి = ఉత్తరుఁడు, పూనెను.

సీ. ఈరీతిఁ బగఱపై నేగ ససంభ్రమ
స్వాంతుఁడై తద్వేళ యంత నరయ
జోకమై దొరకెఁ దచ్ఛుభలగ్నమతిజిష్ణుఁ
డాయుత్తరుఁడు జయయాత్రఁగదలె
మహనీయశుద్ధాంత మంజులాస్యప్రవ
ర్తనగురుభావార్హతనువికారు
ననఘుక్షత్రాచారమునకు నానాకీశ
సంతతిఁ గొని యాత్రసలుపువాని
తే. నానృపాలకుమారకు నంతట రణ
సాధ్వసమశక్తికతమున సంశ్రయించె
దృష్టి కరుదైనయొకవింత తేజమమర
రిపులయౌద్ధత్యవద్బలశ్రేణి మెఱయ. 44

భా. యంతను ''యంతా సూతః క్షత్తా చ సారథిః'' అని అ. అరయఁగా, తత్ = ఆయుత్తరునియొక్క, శుభ=శ్రేయస్సునందు, లగ్నమైనమతిగలవాఁడు, జిష్ణుఁడు దొరకెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = అంతఃపురమందు, మంజు = మనోహరమైన, లాస్యప్రవర్తన = నృత్తగీతాదిప్రచారములకు, గురుభావ = గురుపాటకు, అర్హమైనతను

వికారముగలవాని = పేడివానిననుట, ఆనాకీశసంతతిని = అర్జునుని, క్షత్తృ = సారథి యొక్క, ఆచారమునను, కొని = చేకొని, ఉత్తరుఁడు జయయాత్రఁగదలెను, అంతట, ఆనృపాలకుమారకుని = ఉత్తరుని, రిపుల = దుర్యోధనాదులయొక్క, బలశ్రేణిమెఱయఁగా, సాధ్వసము, సంశ్రయించెను = పొందెను.

రా. అంతనరయక = లెస్సగా విచారింపఁగా, తత్=ఆయాత్రకు, శుభలగ్నము దొరకెను, అతి, జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, ఆయుత్తరుఁడు = శ్రేష్ఠుఁడయినరాముఁడు, యాత్రఁగదలెను, మహనీయమైన, శుద్ధాంత = సీతయొక్కయనుట, ఇందుకుఁ బ్రయోగము. "కుందస్మితం కుటిలకుంతలమిందుచూడం ఛందశ్శిఖాభరణచారుపదారవిందం, కందర్పదర్పకలికాంకురకాలమేఘ మంతః పురంపురరిపోరవలోకయామః" అని శ్రీశంకరాచార్యులశ్లోకము. మంజులమైనయాస్యప్రవర్తనచేత, గురు=వ్రేఁగైన, భావ = అభిప్రాయమునకు, అర్హ = తగిన, తనువికారముగలవాని, సీతావిరహమునఁగృశత్వపాండుత్వములు గలవానిననుట, క్షత్త్రాచారమునకు = యుద్ధమునకు, నానా = బహువిధమైన, కీశసంతతిఁ గొని=వానరసమూహమును జేర్చుకొని, "మర్కటో వానరఃకీశః" అని అ. యాత్ర సలుపువాని, ఆనృపాలకుమారకుని = రాముని, రణమునకు, సాధు = సమర్థమైన, అసమశక్తికతమున, ఒకవింతతేజము, అమరరిపు = రాక్షసులయొక్క, లయ = సంహారమందు, ఔద్ధత్యవంతమైన, బలశ్రేణి = సేనాసమూహము, మెఱయఁగా, తేజము సంశ్రయించెను.

సీ. అతనిసముద్వేగ తతచేష్టమాననా
        నాకీశసంతతి నలుపు మెఱసి
    పంతంబు లాడియు నెంతయు నాత్మస్వ
        భావప్రభావసంప్రకటనోక్తి
    నలరించియును ముదితాత్ముఁ గావించుచు
        నారాచకోమరుని యంతఁ గాఁగఁ
    గైకొని ప్రస్తుత ఘనయుద్ధకార్యంబు
        నిజబాహుబలమున నిర్వహించు
తే. పూన్కితో వీరరసలక్ష్మి వొదల నడచె
    నాయనఘవర్తనునిశివాఖ్యతరునిహిత
    మైననిజధర్మమును జూపి యధికమోద
    సహితుఁ జేయుచుఁ దత్పరిగ్రహము మెఱయ. 45

రా. అతని, సముద్వేగ = సంతోషవేగముతోఁగూడునట్టుగా, తత, చేష్టమాన = చేష్టింపుచున్న, నానా, కీశసంతతి = వానరసమూహము, ఆరాచకోమరుని, నియంతఁ

గాఁగన్=నియామకునిఁగా, శివాఖ్యతరుని = మిక్కిలి శుభమైన నామధేయముగలవాని, నిజధర్మమును = మర్కటజాతిధర్మమును, చూపి, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, పరిగ్రహము మెఱయనడచెను, కడమ సులభము.

భా. అతని = ఉత్తరునియొక్క, సముద్వేగ = భయముయొక్క, తత=ఘనమైన, చేష్ట, మానన్ = మానుటకై, ఆనాకీశసంతతి = ఇంద్రజుఁడు, రాచకొమరుని, యంతఁ గాఁగన్=సారథినిగా, ఆయనఘవర్తనుని = ఉత్తరుని, శివాఖ్యతరు = శమీవృక్షమందు, నిహితమైన, నిజధర్మమును=గాండీవమును, చూపి, తత్పరిగ్రహము మెఱయన్=ఆవిల్లు పుచ్చుకొనియనుట, నడచెను, కడమ సరి.

ఆ. రామవిభుఁడు జిష్ణుఁ డీమాడ్కిఁ జని యను
సృతమనోరథహరిగతి నలరుచుఁ
ద్వరితగతివిరోధివాహినీవరవిజృం
భణము గరము గానఁబడఁగ డాసె. 46

భా. రామవిభుఁడు = రామునివంటివిభవముగలవాఁడు, మంచికాంతిగలవాఁడు గాని, జిష్ణుఁడు=అర్జునుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన, మనస్సుగల = మనస్సునకనుకూలమైనదనుట, రథహరిగతిని=రథాశ్వగమనముచేత, అలరుచు, డాసె=చేరెను.

రా. జిష్ణుఁడు = జయశీలుఁడు, రామవిభుఁడు, అనుసృత = అనుసరింపఁబడిన, మనోరథముగల, హరి=వానరులయొక్క, గతినలరుచు, త్వరితగతివిరోధియైన, వాహినీవర=సముద్రునియొక్క, విజృంభణము=ఉప్పొంగుట, కానఁబడఁగ డాసెను.

సీ. ఇట్లు సువ్యక్తిఁ బొల్పెసఁగునాతనిరాక
పొల్పు మీఱఁగ లంకఁ బుణ్యజనులు
వెరవిడిగాఁడె యీనరుఁ డల్కఁజేసి దు
ర్ణయమున వచ్చుచున్నాఁడు సమయ
రక్షోపహతి సేయ రామికానండక
టా నియతి యలంఘ్యమని వగచిరి
మఱికొంద ఱిది యేమి మాటలు మనపాటి
పరికింప నేరఁడే యురువివేక
ఆ. శాలి యతఁడు యుద్ధకేళికాలంబని
నిజభుజబలలక్ష్మి నెగడఁ బగఱ
నుక్కడంపఁ వచ్చుచున్నాఁడు గాని యీ
తలఁపు దృఢము గాదు తెలియుఁ డనిరి. 47

రా. ఇట్లు, అతనిరాక పొల్పుమీఱఁగ, లంకఁబుణ్యజనులు = లంకయందలి రాక్షసులు, అనెడుమాట, "యాతుధానః పుణ్యజనః" అని అ. సమయన్ = సమయుటకు, ఈనరుఁడు వచ్చుచున్నాఁడు, రక్షః = రాక్షసులయొక్క, అపహతి = సంహారమును, యుద్ధకేళికా=యుద్ధవిహారమునకు, ఆలంబని=ఆధారమైన, కడమ సులభము.

భా. ఇట్లు, సువ్యక్తిఁబొల్పెసఁగు = వేషాంతరములేక వ్యక్తముగాఁ బ్రకాశించెడి, అతని=అర్జునునియొక్క, రాకపొల్పుమీఱ, కలంకన్ = విచారముచేత, పుణ్యజనులు = ద్రోణాదులు, అనెడుమాట, ఈనరుఁడు = అర్జునుఁడు, సమయరక్షా = అజ్ఞాతవాసరక్షణముయొక్క, యుద్ధకేళికి, కాలంబని=సమయమని, కడమ సరి.

వ. ఇత్తెఱంగున. 48

తే. మునగసలఁ బోరుగురుభీష్మముఖులసఖుల
నాత్మసైన్యరక్షశ్రేష్ఠులైనవారిఁ
జూచి యధిపతి యొక్కఁడిసుద్దు లనుచు
నడిగి వారందులోఁ దగినంతఁ జెప్ప. 49

భా. అధిపతి = దుర్యోధనుఁడు, సైన్యరక్ష = సేనారక్షకులలోపల, శ్రేష్ఠులైన, కడమ సరి, సులభము.

రా. గురు=అధికమైన, భీష్మముఖులన్ = భయంకరముఖములు గలవారిని, రక్షః శ్రేష్ఠులైన=రాక్షసవరులైన, అధిపతి=రావణుఁడు, కడమ సరి.

వ. ఆకర్ణించి వెండియుం బలువురు పలుతెఱంగుల గుజగుజ లాడుచందంబున భావించి యందఱకు ని ట్లనియె. 50

రెంటికిని సరి.

ఆ. ఎన్నఁగానరాద్యపేక్షితార్థమ కాదె
నరునిరాక యిది మనంబులందుఁ
దక్కఁగతిగఁ గొనుట దగ దేరికిని మన
యర్థసిద్ధి యగుటకలరవలయు. 51

రా. నరాది=నరులభక్షించెడి రాక్షసులకు, అలరవలయు.

భా. ఎన్నఁగానరు = విచారించుకొనలేరు, ఆదియందు = మనమువచ్చునపుడు, అపేక్షితార్థమకాదె, నరునిరాక = అర్జునుఁడువచ్చునది, కడమ రెంటికిని సులభము.

తే. అసమయాత్మోద్ధతిపిశాచియన్ను గొల్ప
బుద్ధిసెడి వచ్చుచున్నాఁడు వాఁడవడంగి

పోఁగలాఁ డిదిగోఁ దనపోతరమునఁ
గ్రమ్మఱం గాన కితఁడు సభ్రాతృకముగ. 52

భా. అసమయమందయిన యాత్మోద్ధతియనెడిపిశాచి, అన్నుగొల్ప = ఒడలెఱుఁగరాకుండఁజేయఁగా, కానకు=అడవికి, సభ్రాతృకముగఁ బోఁగలాఁడు.

రా. అసమ = సరిలేని, ఆత్మోద్ధతిపిశాచి, పొడవడంగి = అడంగియనుట, సభ్రాతృకముగ=తమ్మునితోఁగూడ, క్రమ్మఱంగానక=తిరిగిపోలేక, పోఁగలాఁడు.

సీ. అన నప్పు డెన్నిక నమరశత్రువిభీష
ణుఁడు భీష్ముఁ డనుశంక నులిమివైచి
పలుకుఁ బంతము మీఱఁ గలనికినాయిత
పడువార మెల్లను బడుట గాని
మన కింక సమయమ న్మాట లే దిది యెంచ
వలదు నీ వజ్ఞాతవాసముచిత
మగునీతి ముగియించి యాజికి నఱమెద
వాభీలరణతేజుఁ డాతఁ డతని
ఆ. మాఱ్కొనుట భరంబు మహితనయాత్యాగ
మునఁ జలింపక మన మనికి నిలువ
యత్న మాచరింపు మన్యులబుద్ధిచే
సరకుగొనక యునికి జాడగాదు. 53

రా. అనవప్పుడు, అమరశత్రుని = రావణుని, విభీషణుఁడు, భీష్ముఁడనుశంక = భయంకరుఁడనెడివిచారమును, నులిమివైచి = మాని, పలుకును, మనకు, సమయము = చావము, అనుమాటలేదు, ఎంచవలదు = నిశ్చయము, నీవు, అజ్ఞాతవా = ఎఱుఁగనివాఁడవా, "జ్ఞాతా తువిదురో విందుః"అని అ. సముచితమగు=ఉచితమైన, ఆజికి, అఱమెదవు = యత్నముఁజేసెదవు, మహితనయాత్యాగమునన్ = సీతనువిడుచుటయందు, చలింపక=సీతనునిచ్చియనుట, మన=మనయొక్క, మనికి=బ్రతుకు, జాడగాద.

భా. అనవప్పుడు, ఎన్నికనమరన్ = లెక్క పెట్టినవాఁడై, శత్రువిభీషణుఁడు భీష్ముఁడు, అను = పల్కును, సమయమన్మాట = అజ్ఞాతవాసమర్యాద యనెడుపలుకు, లేదు, అజ్ఞాతవాసమును, ఉచితమగు, నీతిని = నీతిచేత, నఱమెన్ = నడచెను, దవ = దావానలముభంగిని, ఆభీల=భయంకరమైన, రణతేజుఁడు = యుద్ధప్రతాపముగలవాఁడు, మహితమైన, నయ=నీతియొక్క, ఆత్యాగమునన్ = విడువకుండుటయందు, చలింపక, స్థితమైనవాఁడై, మనము, ఆనికి నిలువన్=యుద్ధమునకు నిలుచునట్లు, ఆచరింపుము.

చ. తొలుతటనుండియు న్వలదు దుర్జయవైరము మాను మంచు ని
చ్చలుఁ జెవి నిల్లు గట్టుకొని చాటితి నన్ను గణింప వైతి పె
న్బలియునితోడిపో రిది యుపస్థిత మయ్యె నగర్వబుద్ధి నా
పలు కిఁక నైనఁ గైకొను మపాయ మగున్ దురహంక్రియోద్ధతిన్.

ఉభయసమము.

వ. అనుటయు నతనిం గటాక్షించి. 55

తే. ఇనతనూభవుఁ డధిపున కిచ్చకముగఁ
బలికె నెపుడును రిపుపక్షపాతభాష
లుడుగవైతి నిన్నే మనియెడిది నిన్ను
నాప్తుఁ డనియున్న దొర వెఱ్ఱియనుటగాక. 56

భా. ఇనతనూభవుఁడు=కర్ణుఁడు.

రా. ఇనతనూభవుఁడు = ప్రభుపుత్త్రుఁ డింద్రజిత్తు, కడమ రెంటికి సరి.

క. ఒకనరునివిక్రమము మాటికిఁబొగడెద వింత కడుఁ గడిందిగమనయే
లికకుఁ గలయోధవీర, ప్రకరము నీ కేలదృష్టి పట్టదు చెపుమా. 57

రా. ఒక, నరుని=మనుష్యునియొక్క.

భా. ఒకనరుని = ఒకయర్జునునియొక్క, కడమ సరి.

ఆ. ఇట్టిమాటలాడునట్టి మాన్యులనిండ్ల
కడనయుండి మనకుఁ గార్యసిద్ధి
గలుగఁగోరుఁ డనుట గాకిటువంటిక
ర్జములకుఁ బిలిపింపఁ జనునె దొరకు. 58

రెండింటికి సరి.

వ. అనవుడు నతం డతని నధిక్షేపించి యధిపతి కిట్లనియె. 59

భా. అతండు=భీష్ముఁడు.

రా. అతండు = విభీషణుఁడు.

ఆ. ఇట్టిపడుచుమాట లెడదఁ గైకొనక నీ
వాత్మరక్షకొఱకు నాశ్రయింపు
గురుకృపాదులైన గుణములప్రోకల
రాజనందనుల మహోజిచణుల. 60

రా. గురుకృపాదులైన=అధికమైన దయ మొదలుగాఁగల, గుణములయొక్క ప్రోకలన్ = రాసులయినవారిని, రాజనందనులన్=రామలక్ష్మణులను, ఆశ్రయింపుము.

భా. గురుకృపాదులయిన = ద్రోణకృపులు మొదలయిన, రాజనందనులన్ = ఏలికను సంతోషపఱచువారిని, ఆశ్రయింపు=వారు చెప్పినమాట వినుమనుట, కడమ సులభము.

వ. వారలిట్టియవివేకివచనంబులకు పరవర్తివై వర్తిల్లునీయపరాధంబు నం గ్రోధించి వచ్చుచున్న వా రమ్మహానుభావులు గావరేనిఁ దత్తాదృగ్దివ్యబాణధనంజయప్రతాపంబున భవద్బలాంగంబులకుం గరంబు గీడ్పాటు వాటిల్లె నని తలంచెద నని పలికి వెండియుం బెక్కుఁదెఱం గుల బుద్ధి సెప్పి యప్పుడు. 61

భా. వారలు=ద్రోణకృపాదులు, క్రోధించి వచ్చుచున్నవారు=కోపము దెచ్చుకొంచున్నారనుట, తత్తాదృక్=అలాగు ప్రసిద్ధమైన, దివ్యబాణ = పాశుపతాది దివ్యాస్త్రములుగల, ధనంజయ=అర్జునునియొక్క, ప్రతాపంబున.

రా. వారలు=రామలక్ష్మణులు, కావరేని = సహింపరేని, దివ్యబాణములనెడి, ధనంజయ=అగ్నియొక్క, ప్రతాపంబునన్=అధికమైన సెగచేత, కడమ సులభము.

తే. అతనిబహుకర్ణపరుషవాక్యముల నెడసి
యున్నతనుతాచలోత్సాహయుక్తు ధర్మ
గురునిరఘువీరవరుఁ జేరికొలిచి తత్కృ
పాదరము చెంద నంచితామోద మొంది. 62

రా. అతని=రావణునియొక్క, బహు=బహువిధములైన, కర్ణపరుష = కర్ణకఠోరములయిన, వాక్యములచేత, ఎడసి, ఉన్నత = ఘనమైన, నుత = స్తుతమైన, అచల=చలింపని, ఉత్సాహముతోడ, యుక్తున్ = కూడినవాని, ధర్మగురుని = కోదండదీక్షాగురువైనవాని, రఘువీరవరునిఁ జేరికొలిచి, తత్ = ఆరఘునాథునియొక్క, కృపచేతి యాదరము, చెందన్ = తన్నుఁబొందఁగా, అంచిత = ఒప్పుచున్న, ఆమోదము=సంతోషమును, ఒందెను.

భా. అతని=దుర్యోధనుని, కర్ణునియొక్క పరుషవాక్యముల నెడసియున్న, తనుతా=లఘుత్వముచేత, చల = చలించిన, ఉత్సాహముతోఁగూడినవాని, నిరఘు=నిష్కల్మషుని, ధర్మగురుని = ద్రోణుని, చేరికొలిచి, తత్కృప = ఆకృపునియొక్క, ఆదరమును జెందన్=ద్రోణాచార్యునిగొల్చి యాకృపుని యాదరమును జెందెడికొఱకు, అంచి = అంపి, తాన్ = తాను, మోదమొందెను.

వ. అంత. 63

భా. దుర్యోధనాదుల యాలోచనసమయమందు.

రా. విభీషణుఁడు కొల్వవచ్చినతర్వాత.

తే. మృదుతఁ బని గాామి గని రోసి పొడివె నంప
వాన నాదిత్యకుల రాజవరసుతుండు
తనయెదుట గోత్రనరికట్టుకొని విడువని
వాహినులఱేనిగుండియవడిఁ గలంగ. 64

రా. గోత్రను, "గోత్రా కుః పృథివీ పృథ్వీ" అని అ. అరికట్టుకొని=ఆబలించుకొని, విడువని, వాహినులఱేనిఁ = సముద్రుని, పొదివెను.

భా. ఆదిత్యకులరాజ=ఇంద్రునియొక్క, వరసుతుండు = అర్జునుఁడు, గోత్రను= గోసమూహమును, "ఇనిత్రకట్యాచశ్చఖలగోరథేభ్యః, క్రమాదేతే స్యుస్సమూహార్థే, గవాం సమూహో గోత్రా"అని ప్రక్రియ. ఱేని=దుర్యోధనునియొక్క, గుండియ కలంగ, వాహినుల=సేనలను, అంపవాన చేతఁ బొదివెను.

వ. అప్పుడు. 65

క. అవి దితవిఘ్న నరవరా
స్త్రవిభగ్నాంగమ్ము లగుచు రహితమహాగో
నివహాత నాకులగతిఁ జెం
దె వెలయఁగఁ దదుగ్ర కాండదృఢసత్త్వంబుల్. 66

భా. అవి=ఆసేనలు, దితవిఘ్న = ఖండింపఁబడిన విఘ్నముగల - వారింపరాని వనుట, నర=అర్జునునియొక్క, వరాస్త్రముల చేత, విభగ్న=తునిగిన, అంగములయిన రథతురగాదులు కలవౌచును, రహిత=విడువఁబడిన, మహాత్=అధికమైన, గోనివహము గలవౌటచేత, తత్=ఆయర్జునునియొక్క, ఉగ్రములయిన, కాండ = బాణములను, దృఢమైన సత్త్వమును, ద్వంద్వమందు బహువచనము, వెలయఁగా, ఆకులమైన గతిని జెందెను.

రా. అవిదిత=ఎఱుఁగఁబడని, విఘ్నముగల, నరవర = రామునియొక్క, అస్త్రములచేత, విభగ్నాంగములగుచు, తత్=ఆసముద్రునియొక్క, ఉగ్ర=భయంకరమైన, కాండ = ఉదకమందున్న, "కాండోస్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు" అని అ. దృఢములయిన, సత్త్వంబులు = జంతువులు, రహిత = విడువఁబడిన, మహాత్ = ఘనమైన, ఆగోనివహతను = పాపసంఘముగలవౌటచేత, నాకుల = దేవతలయొక్క, గతిఁ జెందెను-దేవలోకమునకుఁ బోయె ననుట.

వ. తదనంతరంబ. 67

సీ. మఱియు నుద్ధతచేష్టమానకురుబలాబ్ధి
యసదృశాశ్చర్యపదాతిబహుళ

హరివారణాధికపరిపూర్ణదిఙ్ముఖం
　　బగుచుఁ బైపయిఁ బేర్చుపొంగరు సూచి
యలుక హెచ్చుగురుభీష్మాహిమకరసంత
　　తులు మొదల్గాఁగడుదుర్దమగతిఁ
దనరారువారిసత్త్వములెల్లఁ బొలియఁ ద
　　దంతర్గతక్ష్మాభృదవయవములు
తే. ఛేదిల నతండు దనదైన బెట్టిదంపు
టంపజడిపెంపు చూపి యే పణఁచె నతని
తీవ్రతకు నోడి యంతనదీప్రభుండు
గళితధైర్యుండు నతిభయాకులుఁడు నగుచు. 68

రా. మఱియును, ఉద్ధతచేష్ట, మానక, ఉరుబలముగల, అబ్ధి = సముద్రుఁడు, అసదృశమైన యాశ్చర్యమునకు, పద=స్థానమైన, అతిబహు = మిక్కిలిఁ దఱుచైన, లహరి = కరుళ్లుగల, వాః=ఉదకముయొక్క, "వార్వారి" అని అ. రణ = మ్రోఁతల యొక్క, "రవే రణః" అని అ. ఆధిక్యముచేతఁ బరిపూర్ణమైన దిఙ్ముఖములుగలది యగుచు, గురు=అధికమైన, భీష్మ=భయంకరములయిన, అహి = సర్పములును, మకర= మొసళ్లయొక్క, సంతతులు మొదలుగాఁగఁ దనరారునట్టి, వారిసత్త్వములు = జల జంతువులు, పొలియన్ = మడియునట్టుగా, తత్ = ఆసముద్రునియొక్క, అంతర్గతము లయిన, క్ష్మాభృత్=మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, అవయవములుః ఛేదిల, అతండు= రాముఁడు, ఏపణఁచెను. అంత, నదీప్రభుండు=సముద్రుఁడు, కానుపించి యని ముందరి పద్యమున కన్వయము. కడమ సులభము.

భా, ఉద్ధతమానట్టుగా, చేష్టమాన=వ్యాపించుచున్న, ఉరుబలాబ్ధి=అబ్ధివంటి ఉరుబలము, పదాతి=బంట్లచేతను, బహుళములైన, హరి = గుఱ్ఱములచేతను, వారణ= ఏనుఁగులయొక్క, ఆధిక్యముచేతను బరిపూర్ణదిఙ్ముఖం బగుచు, గురు-భీష్మ-అహిమకర సంతతులు = ద్రోణభీష్మకర్ణులు మొదలుగా, వారియొక్క, క్ష్మాభృత్ = రాజుల యొక్క, ఏపణఁచెను, అంత, అదీప్ర=దీపింపని, భా=కాంతిగలవాఁడు, భూవరుండని ముందరిపద్యమున కన్వయము కడమ. సరి.

ఆ. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైనదైన్యంబు
వోలెఁ గానుపించి భూవరుండ
నీకసాధ్య మొకటి లేకునికి యారసి
బెట్టిదంపుగుండె భెదరఁ బాఱె. 69

భా. పురుషమూర్తితోడఁ బ్రోవైన = పురుషాకృతియైన, దైన్యంబుపోలె = అతి ఖిన్నుఁడై యనుట, భూవరుండు=దుర్యోధనుఁడు, అనీక = యుద్ధముచే, సాధ్యమొకటి లేకున్కిని, గుండె బెదరఁబాఱెను.

రా. పురుషమూర్తితోడ = పురుషాకారముతో, కానుపించి, సముద్రుఁడనెడు మాట, భూవరుండ = సంబుద్ధి, నీకు నసాధ్యమొకటిలేకున్కిని, గుండె = తనగుండియ, బెదరఁబాఱెను.

వ. దానంజేసి. 70

సీ. ఇదెనీకు శరణు సొచ్చెద శాంతుఁడవు గమ్ము
వెదక నీకెవ్వరు నెదురులేర
పార్థదర్పమున నీపస గాన కిట్టిది
ర్పినవారిదోషంబు గనిరొ ఫలము
నీకఁ గావు మర్థింతు నేనో యఖండద
యా సముద్రుండ నాయందుఁ గరుణ
నడవఁ గట్టి పగఱ నడఁగించితేనేమి
చెప్ప నమోఘవాంఛితుఁడ నగుదు
ఆ. హరివిగాక నీవు నరమాత్రుఁడవె యని
యంత వినయభక్తు లతిశయిల్లఁ
బాదపద్మములకుఁ బ్రణుతి గావించిన
నమ్మహాత్ముఁ డతని నాదరించె. 71

రా. ఎదురులేరు, ఆపార్థమయిన దర్పముచేత, వారిదోషంబు = ఉదకదోషము, అఖండదయా-సంబుద్ధి. నేను సముద్రుండను నాయందు, కరుణనడవక్=దయప్రవర్తిలఁగా, గట్టిపగఱను=క్రూరశత్రువులను, అడఁగించితి యేనేమిచెప్ప, అమోఘవాంఛితుఁడనగుదును = సిద్ధసంకల్పుండ నగుదును. ఇంక నాకోరికలెల్ల సిద్ధించుననుట, అంతైన.

భా. అఖండదయాసముద్రుండ - పార్థ - సంబుద్ధులు. అని, యంత = సారథి-ఉత్తరుఁడు, ప్రణుతి గావించిన, అమ్మహాత్ముఁడు = అర్జునుఁడు, ఆదరించెను, కడమ సరి సులభము.

తే. తదభిమతపద్ధతిని వారితరణలీల
పెంపు మీఱంగ దక్షిణాభిముఖగమన
మాచరించె మున్నెట్లట్ల హరివితతిని
యంతయై నడపుచు నిజావ్యాహతేచ్ఛ. 72

భా. వారిత = వారింపఁబడిన, రణ = యుద్ధమందుఁగల, లీల=విలాసము, పెంపు మీఱఁగా, మున్నెట్లట్ల = మునుపటివలె, నిజావ్యాహతేచ్ఛ చేత, యంతయై = సారథియై, హరి=గుఱ్ఱాలయొక్క, వితతిని నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను = ఉత్తరము నుండి దక్షిణమునకుఁ దిరిగెననుట.

రా. తత్=ఆసముద్రునియొక్క, అభిమతపద్ధతిని = సేతువుగట్టియనుట, వారి = ఉదకములయొక్క, తరణ=దాఁటుటయందుఁగల, లీల, హరివితతిని=వానరసమూహమును, నియంతయై=నియామకుఁడై, నడపుచు, దక్షిణాభిముఖగమన మాచరించెను=లంకమీఁదికిఁ గదలెను.

సీ. సముచితసరణి ని ట్లమరవై రాటన
గరిమనశ్లాఘ్యంబుగాఁ గొని కడు
నెఱె దలిర్పఁ గలంక నిర్ముక్తధీరత
నందనభిద్యోతితాత్మసత్ప్ర
భావతఁ బరఁగుచుఁ బాండురాజసుతులా
తతకీర్తివిభవుండు తద్విభుండు
తీర్ణాతికృచ్ఛ్రమహార్ణవుండుగ విని
వారితరిపుదర్పభారు లైన
తే. వారినాప్తులఁ గడు నంత గారవించెఁ
దత్పురీనాయకుఁడు నిజాస్థానమంట
పమున నలఘుప్రగల్భవాక్ప్రకటితస్వ
భావవర్తను లై పేర్చుప్రథితబలుల. 73

రా. అమరవైర = దేవతలయందు వైరముగలరాక్షసులయొక్క, అటనగరిమను= సంచారాధిక్యమును, అశ్లాఘ్యంబుగాఁగొని = లెక్కసేయక, లంక, నిర్ముక్తధీరతనందన్ = తల్లడిల్లఁగా, అభిద్యోతిత=ప్రకాశింపుచున్న, పాండు = తెల్లనైన, రాజు=చంద్రుఁడు, సుతుల = లెస్సపోలికగాఁగల, ఆతతకీర్తి విభవముగలవాఁడు, తద్విభుండు = రాముఁడు, తీర్ణ = దాఁటఁబడిన, అతికృచ్ఛ్ర = మిక్కిలి ఘోరమైన, మహార్ణవముగలవాఁడు, గాను, విని=రాముఁడు సముద్రముదాఁటెనని వినియనుట, తత్పురీ=ఆలంకయొక్క, నాయకుఁడు= రావణుఁడు, అలఘుప్రగల్భవాక్కులచేతఁ బ్రకటితములైన స్వభావవర్తనలు గలవారై పేర్చునట్టి ప్రథితబలులను, ఆప్తులనుగా.

భా. సముచితసరణిని, వైరాటనగరి = విరాటునిసంబంధమైన పత్తనమును, మనసునకు శ్లాఘ్యంబుగా, కలంక = ఎవ్వరు తెలిసినారో యనెడుభయముచేత, నిర్ముక్త= విడువఁబడిన, ధీరతను = ధైర్యముచేత, అందున్ = ఆపట్టణమందు, అనభిద్యోతిత =

ప్రకాశింపని, ఆత్మసత్ప్రభావతను = తమయొక్క సత్ప్రభావముగలవారౌటచేత, పరఁగుచు, పాండురాజసుతులు=ధర్మరాజాదులు, తద్విభుండు = ఆపట్టణమునకురాజైన విరటుఁడు, తీర్ణ = తరింపఁబడిన, అతికృచ్ఛ్ర = మహాపదలనెడి, అర్ణవముగలవాఁడుగా, వినివారిత=మిక్కిలి నివారింపఁబడిన, రిపు = శత్రువులయొక్క, దర్పభారులైన=గర్వాతిశయముగలవారలైనను, భావము - ఇట్లు విరాటునిపట్టణము మనఃప్రియముగాఁ గైకొని నిష్కళంకమైన ధైర్యముతోడ నందుఁ బ్రకాశింపని ప్రభావముగలవారై యడంగియుండి పాండురాజసుతు లావిరటుఁడు మహాపదలను దరించునట్లు శత్రుదర్పమును హరించిరనుట, అట్లుహరింపఁగా, వారిని = ఆపాండవులను, నిజాస్థానమంటపమునన్ = తనకొలువుకూటమునందు, ప్రగల్భవాక్కులచేత, ప్రకటిత = ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన, ఆత్మ=తమయొక్క, స్వభావవర్తనలుగలవారై, గారవించెను.

వ. ఇట్లు వివిధసంభావనాసంతోషితస్వాంతులం గావించి వారికిఁ దనకు నక్కాలంబున. 74

రెంటికి సరి సులభము.

క. సమరాగమనస్స్ఫూర్తికి
నమరువచోగతుల నరవరాత్మజుని ప్రసం
గమయి తనకన్యనయయు
క్తిమహితనయ నొసఁగ ననుమతి దలిర్పంగాన్. 75

భా. సమరాగ = సమానురాగముగల, మనస్స్ఫూర్తికి, నర = అర్జునునియొక్క, వరాత్మజుని = అభిమన్యునియొక్క, ప్రసంగమయి = ప్రసంగము రాఁగా, తనకన్యను= ఉత్తరను, అయయుక్తి=భాగ్యసంగతిచేత, "అయశ్శుభావహో విధిః" అని అ. మహితమైన, నయ = నీతిగలదాని, ఒసఁగ=ఈఁగ, అనుమతిదలిర్పఁగా, ముందటిపద్యములోఁ గుళకము.

రా. సమర = యుద్ధముయొక్క, ఆగమనస్ఫూర్తికి, నరవరాత్మజుని = రాముని యొక్క, ప్రసంగమయి, అన్య = శత్రువైన, నయ=నీతిగల, నీతివిరుద్ధమయిన దనుట, యుక్తిచేత, మహితనయను=సీతను, ఒసఁగను=తిరుగవిడువను, అను=అనెడి, మతి=బుద్ధి, తనకుఁ దలిర్పఁగానని యన్వయము. కడమ సరి.

క. తనదుహితకార్యపథప
ర్తను లగువారుఁ దనకోర్కితమి గని యుంపుల్
దనరార సుభద్రానం
దనవరణోత్సవము నడపఁ దగు నని పలుకన్. 76

రా. తనదు, హితకార్యపథవర్తను లయినవారును, సు=లెస్సైన, భద్ర=శుభమును, ఆనందమునుగలనవమై, రణోత్సవము = యుద్ధక్రీడ, నడపఁదగునని పలుకఁగా దృఢో త్సాహుఁ డయ్యెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. తనదుహితకు, ఆర్యపథవర్తను లగువారును = ఆపాండవులును, కని=తెలిసి, సుభద్రానందన=అభిమన్యునియొక్క, వరణోత్సవము=వివాహము, నడపఁ దగునని, పలుక= చెప్పినందువల్ల, కుశికము గనుకఁ దనకు ననుమతి దలిర్పంగానని క్రిందటిపద్యమునకు నన్వయము.

తే. తద్విధానంబునకు దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెఁ
దనయకల్యాణవిధిప్రయత్నమునఁ జేసి
రయముతో వారు నాత్మీయమయినమిత్ర
బంధుపరివారతతిఁగూర్చి ప్రౌఢి మెఱయ. 77

భా. తద్విధానంబునకున్=వివాహక్రియకు, దృఢోత్సాహుఁ డయ్యెను, తత్పురీ నాయకుఁడని క్రిందటిపద్యమునఁ గర్తృపదము, వారును = పాండవులును, మిత్రబంధు పరివారములయొక్క, తతి=సమూహమును, కూర్చి = పిలిపించి, తనయ = కుమారుఁడైన యభిమన్యునియొక్క, కల్యాణవిధిని, అయముతో=శుభముతో, చేసిరి.

రా. తద్విధానంబునకున్, ఆయుద్ధక్రియకు, తనయొక్క, ఆకల్యాణవిధి = దుర దృష్టముయొక్క, ప్రయత్నమునఁ జేసి దృఢోత్సాహుఁడయ్యెను, కడమ సులభము.

వ. అంతఁ బ్రతిపక్షవిజయంబునకు నుచితసమయం బగుట భావించి. 78

రెంటికి సరి.

క. అతులితతేజుఁడు వైవస్వతసంతతిరాజవరుఁడు చతురనయసమా
హృతఘనతరహరికుంజర, శతాంగవిస్ఫూర్తిశోభిసైన్యముతోడన్. 79

రా. వైవస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల, రాజవరుఁడు = రాముఁడు, సమా హృత = కూర్పఁబడిన, ఘనతర = అత్యధికులైన, హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, అంగవిస్ఫూర్తిచేత, శోభి=ఒప్పుచున్న, సైన్యముతోడ, విడియించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

భా. వైవస్వతసంతతి=ధర్మజుఁడు, హరి=గుఱ్ఱములయొక్కయు, కుంజర=గజముల యొక్కయు, శతాంగ = రథములయొక్కయు, "శతాంగస్స్యందనో రథః" అని అ. విస్ఫూర్తిచేత, కడమ సమము.

క. నడచి యుపప్లావ్యపురం,బు డగ్గఱి వనప్రదేశముల బలచయముల్
విడియించి తనప్రతాపము,కడు నఖిలదిగంచలములఁ గ్రమ్ముకొనంగన్

భా. నడచి=కదలి, ఉపప్లావ్యపురంబుడగ్గఱి.

రా. ఉపప్లావ్య = పీడింపఁదగిన, పురంబు, ఉపప్లావ్య = చుట్టుసముద్రముగల, పురంబు, రెండర్థములను లంకననుట, కడమ సమము.

వ. అమ్మహానుభావుం డప్పుడు. 81

క. నీతిమయిఁ దనకు భూమిజ
నాతతపరివాదభరనిరాతంకాత్ముం
డై తిరుగ విడువ కాజికిఁ
గౌతూహలి యగువిపక్షుగర్వము వినియెన్. 82

రా. నీతిమయిన్ = నయమార్గమున, ఆతత = వ్యాపరించిన, పరివాదభర = అపవాదాతిశయమందు, నిరాతంక = భయములేని, ఆత్మగలవాఁడై, భూమిజను = సీతను, తిరుగవిడువక, ఆజికిన్=యుద్ధమునకు, కౌతూహలియగు = వేడుకగల, విపక్షు = శత్రువైన రావణునియొక్క, గర్వమును వినియెను.

భా. జనులచే, ఆతత = విస్తరింపఁబడిన, పరివాద, భూమిని దిరుగవిడువక, విపక్షు=దుర్యోధనునియొక్క, కడమ సమము.

చ. సదయతఁజేసి హింసలకుఁ జాలక యింకను మంచిమాటఁ దే
ర్చెద నని రాయబార మనిచెం దగ సంధివిధానచింతనం
గదురుచిరాభివర్ణ్యశమగౌరవకీర్తిజగంబు నిండఁ గో
విదనుతనీతిదక్షు హరివీరవరేణ్యు వచోవిచక్షణున్. 83

భా. సంధివిధాన, చింతనను = చింతచేత, కదురు = పొందెడియనుట, చిరాభివర్ణ్యమైనశమగౌరవముచేతికీర్తి జగంబునిండ, హరిని=కృష్ణుని, రాయబారమనిచెను.

రా. చింతను, అంగదుని, రుచిరమైన యభివర్ణ్యమైన శమగౌరవముచేతికీర్తి = ఇటువంటిద్రోహియందును దయదలఁచుచున్నాఁడనెడుకీర్తి, హరివీరులలోన వరేణ్యుఁడైన వాని, అనిచెను.

తే. అతఁడు నుచితగతిభ్రాజి యై చని ప్రభు
చరితదుర్ణయవ్యథమానకరిపురజను
లనిశమును గుందువా రంతఁ దనదురాక
కార్య మెంచి యానీతిక కరము మెచ్చ. 84

రా. అతఁడును = అంగదుఁడును, వ్యథను, మానక=విడువక, అరిపుర=లంకయందున్న, జనులు మెచ్చ, ఇట్టుననని ముందరిక్రియ.

భా. అతఁడును = కృష్ణుఁడును, ప్రభుచరితదుర్ణయముచేత, వ్యథమాన = వ్యథపడుచున్న, కరిపురమందలిజనులు మెచ్చ, కడమ సమము.

ఉ. సాధుకృతప్రవేశుఁ డయి సాహసవత్తరచిత్తశత్రుదు
ర్యోధను నింద్రజిద్గురుమహోజ్జ్వలవైభవగర్వితు న్బలో
త్సేధసముద్ధతుం డగువిధిం గృతదర్శనుఁ డైనవాని మా
నాధికుఁ జూచి యి ట్లను మహాసభలో జను లందఱు న్వినన్. 85

భా. సాధు = సత్పురుషులచేత, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర = మిక్కిలి నుద్ధతములైన, చిత్తశత్రువులుగలవాని, ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రునిఁగెల్చిన, గురు = అధిక మైన, మహ = ఉత్సవములచేనైన, ఉజ్జ్వలవైభవముచేత, గర్వితుని = గర్వించినవాని, బలోత్సేధ = బలౌన్నత్యముచేత, "ఉత్సేధశ్చోచ్ఛ్రయశ్చ సః" అని అ. సముద్ధతుని దుర్యోధనునిఁజూచి యి ట్లనును.

రా. సాధు = లెస్సయగునట్టుగా, కృతప్రవేశుఁడయి, సాహసవత్తర = మిక్కిలి సాహసవంతమైన, చిత్తముగల శత్రువులకు, దుర్యోధను=పోర శక్యముగానివాని, ఇంద్ర జిద్గురుని=రావణుని, ఇట్లను, కడమ సులభము.

తే. క్షాంతిజయశోభిరాముఁ డనంతబలుఁడు
ధర్మసూతి యిప్పుడును నీదౌష్ట్య మాత్మ
నెన్నక నయోక్తి నినుఁ దేర్ప నన్నుఁ బనిచె
వినుము నామాట దుర్మదావేశ ముడిగి. 86

రా. క్షాంతిజయములచేత, శోభి=ఒప్పెడువాఁడు, రాముఁడు, ధర్మసూతి=ధర్మ మునకుఁ గారణమైనవాఁడు.

భా. క్షాంతిజ = శాంతివలనఁ బుట్టిన, యశః = కీర్తిచేత, అభిరాముఁడు, ధర్మ సూతి = ధర్మజుఁడు, కడమ సమము.

చ. నియతముగాఁగ నీ విపుడు నిన్నును నీవిభవంబు నీమహా
న్వయమును గాచికోవలసినన్ మగుడన్ విను మట్లు విక్రమ
క్రియమయి మాయచే నపహరించిన భూమిజనాదరార్హని
శ్చయుఁ డగునన్నరేశ్వరునిశాసనమిట్టిద నీకుఁ జెప్పితిన్. 87

భా. మాయచే నపహరించినభూమిని మగుడ విడుము.

రా. భూమిజను=సీతను, మగుడనివ్వుడుము.

క. భీమార్జునబాహుబలో
ద్దామత నీ వెఱిఁగినదియ తజ్జయశాలిన్
దా మిక్కిలి శౌర్యోన్నతి
చే మించినమేటి యతనిఁ జెనకి బ్రతికెదే. 88

రా. భీమ = భయంకరమైన, అర్జున=కార్తవీర్యార్జునునియొక్క, బాహుబలోద్దామత = భుజబలిమి, నీవెఱింగినదియ, ఆయనతో యుద్ధముచేసినవాఁడవు గనుక, తజ్జయ=ఆ కార్తవీర్యుని జయించుటచేత, శాలిన్=ఒప్పెడు పరశురాముని, శౌర్యోన్నతిచేన్ = బలిమిచేత, మించిన=జయించిన, మేటి=రఘుపతి, అతనిఁ జేనకి బ్రతికెదే.

భా. భీమ=భీమునియొక్కయు, అర్జునునియొక్కయు, బాహుబలోద్దామత= బలిమి, నీవెఱిఁగినదియు, ఘోషయాత్రా గోగ్రహణాదులయందు, తజ్జయ = ఆభీమార్జునులవల్లనైన జయములచేత, శాలిన్=ఒప్పెడువాని, తాన్ = తాను, మిక్కిలియు శౌర్యోన్నతి చేతను, మించిన మేటి=అధికుఁడైన మేటి, అతనిన్ = ధర్మరాజును, చెనకి బ్రతికెదే.

చ. వినుము పలుమాట లేల యలవేలుపుమూఁకలలోన నేనియున్
వెనుకకు వీఁగఁబాఱ నొకవీరుఁడు సైఁపగలాఁడె యల్క చూ
పినకులుఁ డించుకంత సమపేక్షితసంగర కేలి యై నిగు
డ్చినఁ బటుఘోరసాయకవిజృంభణ మన్యులకోర్వ నెట్లగున్. 89

భా. విను, అల్కచూపి=ఆగ్రహించి, నకులుఁడు, సమపేక్షిత=అపేక్షింపఁబడిన, సంగరకేలియై, యతిస్థానములకు "సపేక్షిత" యనుదిక్కన-ఉపరిస్వరవర్ణయుక్తిని భయముఁ జెల్లునను లక్షణమువల్లఁ బకారమే యతిస్థానమై చెల్లెను.

రా. విను, అల్కచూపు = ఆగ్రహదృష్టిని, ఇనకులుఁడు = రాముఁడు, ఇంచుకంత, అపేక్షితసంగరకేలియై నిగుడ్చిన నొకవీరుఁడు సైఁపగలాఁడె, సాయకవిజృంభణము, అన్యులకున్ = ఇతరులకు, ఓర్వ నెట్లగును.

క. తదనుజునిబాహుబలసం
పదయును సాయకవిహార పాండిత్యమహో
ద్భ్వదయమును బంటుతనమును
మఱచి దలఁచిన గుండె వగులు మార్తుర కెల్లన్. 90

రెంటికి సరి సులభము.

ఉ. నీవు మదుక్తనీతి మదినిల్పుము జీవితరక్షణార్థి వై
రావణాదంతివాహను సురప్రభు గెల్చిన గెల్వ వచ్చు దు
ర్భావవిచేష్టమానకురురాజకుమారకభీమబాహులీ
లావిధి కగ్గ మైన నవిలంఘ్యమునాకము సంధి మే లగున్. 91

రా. రావణ-సంబుద్ధి. దుర్భావ=దుష్టస్వభావముయొక్క, విచేష్టమానక, ఉరు= అధికమైన, రాజకుమారక = రామునియొక్క, భీమ = భయంకరమైన, కడమ సులభము.

భా. జీవితరక్షణార్థివి, ఐరావణదంతి = ఐరావతము, "ఐరావతో౽భ్రమాతంగై రావణాభ్రముపల్లభాః" అని అ. వాహనముగాఁ గలవాని గెల్వవచ్చును, దుర్భావ = దుర్బుద్ధిచేత, విచేష్టమాన = వ్యాపరించెడువాఁడా, కురురాజకుమారక-సంబుద్ధి. భీముని యొక్క బాహులీలావిధికి, కడమ సరి.

వ. అనుపల్కులాకర్ణించి యాదురాగ్రహగ్రస్తుండు తత్సమయసముద్దీపితకోపాటోపంబు లోలోపలన యడంచికొనుచు శుష్కహాసితంబు ముఖంబునకుం దెచ్చుకొని. 92

ఉభయసమము సులభము.

క. కొలఁది గన కెట్టివారుం
బెలుచన దవుదవ్వులందు బెదరించియు మూ
లల వేయించికొనంగాఁ
దలఁచెద రిది కాలగుణమొ దైవఘటనయో. 93

రెంటికిని సమము సులభము.

వ. అని యాదూతకృత్యధౌరేయు నుపలక్షించి. 94

చ. బలుములు సూపి యిట్టు నటుఁ బల్కితి వెట్టిహరీ పరోక్తముల్
వలుకనె కానిబుద్ధి మఱి పాఱదు నిన్నతఁ డుర్విపాలుగా
వలసి యి టాడఁ బంపె విడువన్ మహిజన్మముఁ బౌరుషంబు ని
ర్మలధృతియుం బొగడ్తగన మాఱ్కొనరమ్మను చూచెదన్నియున్.

భా. హరీ=కృష్ణా, ఉర్వి=భూమియొక్క, పాలుగావలసి = రాజ్యభాగముగా వలసియనుట, మహిన్=భూమిని, విడువను=ఇవ్వను.

రా. వెట్టిహరీ=వెట్టికోతీ, నిన్నతఁడు, ఉర్విపాలుగావలసి = నేలపాలగుటకు, ఆడఁబంపెను, మహిజన్=సీతను, మమున్=మమ్మును, మాఱ్కొనరమ్మనుము.

ఉ. కొండొకయొండుచోటువలెఁ గొంకక బింకముతో నరుండు భీ
ముం డని నీవు మాటికి సమున్నతి నెన్నెదు కర్ణభీష్మకో
దండగురుప్రతాపవితతప్రథనప్రథనొప్పుమద్బలో
ద్దండత యించుకైనమదిఁ దార్పవిదేమిటినేర్పు సెప్పుమా. 96

రా. కొండొకయొండుచోటువలె, నరుండు=మనుష్యుఁడు, భీముండు=భయంకరుఁడని, ఎన్నెదు, రాక్షసులు నరభోజనులుగారాయనుట, కర్ణభీష్మ = శ్రవణకఠోరమైన, కోదండ = వింటియొక్క, గురుప్రతాపముచేత, వితత = విస్తారమైన, ప్రథనప్రథను=యుద్ధప్రసిద్ధిచేత, ఒప్పుచున్న.

భా. ఒండుచోటువలె=ఎఱుఁగనిచోటువలెనె, నరుండు-భీముఁడు = అర్జునుఁడు, భీముఁడునని, ఎన్నెదు=ఎంచెదవు, కర్ణభీష్ములయొక్కయు, కోదండగురు = ద్రోణాచార్యులయొక్కయు, మత్=నాయొక్క, బల = చతురంగబలములయొక్క, ఉద్దండతను, మదిఁదార్పవు=ఎంచవు, కడమ సులభము.

చ. అనుటయు నమ్మదాంధునకు నాహరి యిట్లను నాదుమాట నీ
మనమున కిప్పు డొప్పుగునె మత్తవిరోధివరూధినీపతుల్
పెనుకువ దక్కి చిక్కువడ భీమధనంజయభాసురప్రతా
పనవసమృద్ధితోఁ గదియుబల్లిదు నావిభుఁ జూచునంతకున్. 97

భా. బల్లిదుని, ఆవిభు = ధర్మరాజును, చూచునంతకును నామాటయొప్పుగునే యని సింహావలోకనము, కడమ సులభము.

రా. ఆహరి = అంగదుఁడు, ఇట్లను, భీమ=భయంకరమైన, ధనంజయ = అగ్నిభంగిని, భాసురమైన, ఆవిభున్=స్వస్వామిని.

చ. అమితచమూసమూర్జితుఁడ నంచు నహంకృతి మానవేమొ న
వ్యమదవిభూతి నీవెఱుఁగ వానరనాయకులాజిచేతకై
యమరినవా రనేకులు మహాబలు లవ్విభునొద్ద నీయధ
ర్మమ యిటమీఁద నెల్లెడల మాకు సహాయము నిన్నుఁ ద్రుంపఁగన్.

రా. మదవిభూతి = గర్వాతిశయమును, నీవెఱుఁగన్ = నీకెఱుకపడునట్లుగా, వానరనాయకు లమరినవారు.

భా. మదవిభూతిచేత నహంకృతిని మానవేమొ, నరనాయకులావిభునొద్ద నమరినవారు=విరాటద్రుపదాదులును ధర్మరాజునకు సహాయమైనవా రనుట, నీవెఱుఁగవా.

వ. అని మఱియు ననేకప్రకారంబుల నీతియు బలిమియు మహోద్ధతియు
దోఁప హితంబు దెలిపి విఫలప్రయత్నుం డై. 99

రెంటికిని సరి సులభము.

తే. అకట నెఱయ నీయాత్మనాశకునికర్ణ
దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట దగుల దనుచు
విసివి యాదర్పదుష్టమానసునిగురుని
వారణోద్యుక్తి వెండియు వఱలఁ బలికె. 100

భా. ఆశకుని కర్ణులయొక్క దౌష్ట్య మెట్టిదో నామాట నీయాత్మను దగుల దనుచు, ఆదర్పదుష్టమానసుని = దుర్యోధనునియొక్క, గురుని = తండ్రిని ధృతరాష్ట్రుని, వారణోద్యుక్తిని=యుద్ధనివారణయత్నముచేత, పలికెను.

రా. తెఱియ, ఈయాత్మనాశకుని=ఆత్మఘాతుకుఁడైనరావణునియొక్క, కర్ణ = చెవులయొక్క, దౌష్ట్యము = అవగుణము, ఎట్టిదో నామాట తగులదనుచు, ఆదర్పదుష్ట మానసుని = రావణుని, గురు = అధికమైన, నివారణోద్యుక్తి = వారించెద ననెడునుద్యోగము, వెండియుఁ వఱలఁగ = మఱియుఁ బ్రకాశమగునట్టుగా, పలికెను.

తే. నీదుపిన్నతమ్ముండు సునీతివిదురుఁ
డతనిబుద్ధిమార్గంబు నీ కభిమతంబు
గానియప్పుడ మఱి యాస గలదె నిన్నుఁ
దెలుపఁ బూనుట నోరిచాపలము గాక. 101

రా. నీదుపిన్నతమ్ముండు = విభీషణుఁడు, సునీతివిదురుఁడు = లెస్సగా నీతిదెలిసినవాఁడు, "జ్ఞాతా తువిదురో విందుః" అని. అ. తెలుపఁ బూనుటను=తెలియఁ జెప్పుటయందు, క. 'వినుతద్ద్వితీయసప్తమి,కిని మఱి మూఁడవ విభక్తికిని నిడఁగా నా, విననింపు పుట్టుపట్టున, నను వెతిఁగి ప్రబంధములఁ బయోంబుధిశయనా' యని తాతంభట్టు. ఆసగలదె, ఓరి=తుచ్ఛుఁడా.

భా. సునీతి=మంచినీతిగలవాఁడు, తెలుపఁబూనుట నోరిచాపలము.

వ. అతండేతదుపద్రవప్రారంభకాలంబున. 102

క. అన్న వటుమీఁద రాజవు, నిన్నోఁ గా దనుట నాదునేరమి యైనం
గన్నది యనకున్నను విన,కున్నను గపటమదిమనకు నొండొరులయెడన్.

రెంటికిని సమము సులభము.

తే. అరయ నేరి కి ట్టట్టని యాడుకొనఁగ
రానియట్టిది శ్రీరామరామ నీకు
మారుదుశ్చేష్టితంబు నివారితముగఁ
జేయకునికి యెప్పుదు దానఁ జేటు వొందు. 104

భా. అరయ, ఇట్టట్టని యాడుకొనఁగరానియట్టిది, చెప్పినం బాపము వచ్చుననుట, శ్రీరామరామ = ఆశ్చర్యవాక్యము, నీకుమారునియొక్క దుశ్చేష్టితంబు, దానఁ జేటు, పొందుగ=వచ్చును.

రా. శ్రీరామరామ=సీత, ఆడుకొనఁగరానియట్టిది = నిందింపరానిది, నీకు, మారుదుశ్చేష్టితంబు, కడమ సమము.

ఉత్సాహ. అనయవృత్తిఁ దనకుఁ దాన యహితుఁ డగుచు సర్వదం
శన మొనర్చు టన్నమున విషంబు నిడుట సింధుపా
తనము స్వేత సలికిఁ గీడు దలఁచు టరసి చూడు పా
వనికి నింత కిశుక వెనుచువానికులము ద్రుంగ దే. 105

రా. అనయవృత్తిని=అవివేకముచేత, తనకు, తాన=తానే, అహితుఁడగుచున్=ఆత్మద్రోహియగుచు ననుట, సర్పదంశన మొనర్చుట=పాముఁ గఱపించుకొనుట, అన్నమునఁ దనకుఁదాన, విషంబునిడుట=విషంబుఁ బెట్టికొనుట, సింధు=సముద్రమందు, పాతనము సేఁత=పడుట, సతికిఁ గీడుదలఁచుట=పరస్త్రీవాంఛయు, ఆయపగుణములు సరియనుట, పావనికిన్=పరమపతివ్రతకు.

భా. అనయవృత్తిని=అధర్మవ్యాపారముచేత, తనకుఁ దాన యహితుఁడగుచున్=కారణములేకయే శత్రుఁడగుచు ననుట, సింధుపాతనముసేఁత=మడుగుఁగోద్రొబ్బుటను, సతికిన్=ద్రౌపదికి, కీడుదలఁచుటను. అరసిచూడు=తలంచుకొమ్ము, పావనికిన్=భీమునికి, కడమ సులభము.

క. విను పెక్కులేల విడువుము
జనసమ్మతమతివిదేహజననామయముఁ
దనయుదితకీర్తిఁ గులవ
ర్తనఁ బ్రజలను లక్ష్మిఁ బ్రోచుప్రభున కిది దగున్. 106

భా. జనసమ్మతమతివి, దేహజనన=దేహమునఁ బుట్టుకగల, ఆమయమును=తెవులును, తెవులువంటివాని ననుట, దితకీర్తిని=ఖండితమైన కీర్తిగలవాని, తనయుఁన్=దుర్యోధనుని, విడువుము.

రా. జనసమ్మత=సమ్మతమైన, మతిచేత, విదేహజను=సీతను, విడువుము, అనామయమును=సుస్థితిని, తన ఉదిత=ప్రసిద్ధమైన, కీర్తిని గులవర్తనమును బ్రజలను లక్ష్మిని బ్రోచుప్రభునకు, ఇది=సీతను విడుచుట, సీతను విడిచినను మనమందఱమును సుఖముననుందు మనుట.

క. మనకురువంశశ్శోభము
గనికని వారింప కునికి కార్యము గాదో
క్కనిరూఢదురాగ్రహబు
ద్ధిని విడుచుట మేలొ కులము దెగుటయ మేలో. 107

రా. మనకు, ఉరు=అధికమైన, వంశశ్శోభమును గనికని, ఒక్కనిరూఢమైన దురాగ్రహముగల బుద్ధిని=చలముననుట, విడుచుట మేలొ, కులము, తెగుట=పోవుట, మేలో.

భా. కురువంశశ్శోభముగనికని, ఒక్కనిన్=దుర్యోధనుని, రూఢ=పాదుకొన్న దురాగ్రహబుద్ధిగలవాని విడుచుట మేలొ కులము దెగుట మేలో, దుర్యోధనుని మాటలు వినక కులమును రక్షించుకొమ్మనుట.

క. అని మఱియుఁ దఱిమి చెప్పఁగ
ననువైనటులెల్లఁ జెప్ప నది యాతనికం
టెను మఱి యెవ్వఁడు నేమని
నినుఁ దెలిపెడిఁ జెడియెఁ గులము నీకతనఁ దుదన్. 108

రెంటికి సమము.

క. అని పలికి వెండియును నా
తనిపట్టినచలము రాజ్యదర్పవికారం
బును నైఁపక యుడికించుట
కనయము నుద్ధతమనస్కుఁ డగుచుం బలికెన్. 109

భా. అని పలికి వెండియు, ఆతని=ధృతరాష్ట్రునియొక్క, పట్టిన = కొడుకైన దుర్యోధనునిచే, ఉడికించుటకు నుద్ధతమనస్కుఁడగుచుఁ బలికెను.

రా. అనిపలికి, ఆతని=ఆరావణునియొక్క, పట్టినచలమును నైఁపక పలికెను.

క. సుబలాత్మజమాయాద్యూ
తబలంబున నమర సంపదలు గొని యెంతేఁ
బ్రబలి తది నేఁడు నిలువదు
ప్రబలాహవభీమనరవరభుజోద్ధతిచేన్. 110

రా. సుబలాత్మజ = బలవంతుఁడైన యింద్రజిత్తుయొక్క, మాయాదులచేత, ఊత = క్రువ్వఁబడినవ్యాపింపఁబడినయట్టియనుట. "ఊఙ్ తంతుసంతానే" అను ధాతువు బలంబునన్=బలిమిచేత, అమర సంపదలుగొని, అది=ఆప్రాబల్యము, ప్రబలాహవమందు భీమమైన, నరవర=రామునియొక్క, భుజోద్ధతిచేత నేఁడు, నిలువదు - క్రియ.

భా. సుబలాత్మజ=శకునియొక్క, మాయచేతిద్యూతబలంబునన్ = బలముచేత, అమర, అది=ఆద్యూతము, ప్రబలమైన, ఆహవ = యుద్ధముగల, భీమునియొక్కయు, వరభుజోద్ధతిచేత, నిలువదు-క్రియ.

చ. ఘనముగ నాత్మ నాఁటితనకాంతపరాభవ మల్కఁ బెంపఁగా
ననయముఁ బేర్చు రాజమణి యాశుగసంతతి నీదుపెద్దత
మ్ముని నెదురొమ్ము నెత్తురు సముద్ధతిఁ గ్రోల నినుం గృతోరుభం
గుని నొనరింపఁ జూచె దిదిగోఁ గలహాంబ యభీష్టమేనియున్. 111

భా. నాఁటి=ఆజూదమునాఁటియందైన, తనకాంత = ద్రౌపదియొక్క, పరాభవము, అల్కను, పెంపఁగాన్=అధికముసేయఁగా, పేర్చు=ఉగ్రుఁడౌచున్న, ఆశుగ

సంతతి = భీముఁడు, నీదు పెద్దతమ్ముని = దుశ్శాసనునియొక్క, నెత్తురు గ్రోలఁగాను, నిన్నుఁగృతమైన, ఊరుభంగునిక్ = తొడలువిఱుగుట గలవానిఁగా, ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

రా. ఆత్మను, నాఁటి=గ్రుచ్చుకొని, తనకాంత = సీతయొక్క, పరాభవము = తిరస్కారముచేతనైన, అఘ్కాను, పెంపఁగాక్ = తీర్చుకొనుటకొఱకు, పేర్చురాజమణి= రామునియొక్క, ఆశుగసంతతి=బాణపరంపర, ఊరు=అధికమయిన, భంగునిక్ = పరాజయముగలవానిఁగా, ఒనరింపఁగాను జూచెదు.

చ. అని నమితప్రతాపుఁ డగునాతనితమ్మునిమేఘనాదభం
 జనకృతిదేవదత్తజయశబ్దవివర్ధితసింహనాద మెం
 దును గొదలేక నీకు నిదె దుస్సహకర్ణనిపాతసూచి యై
 వినఁబడు గుండె దిగ్గురన వేగిర మేల దురంబ కోరినన్. 112

రా. ఆతనితమ్ముని = లక్ష్మణునియొక్క, మేఘనాదభంజన = ఇంద్రజిత్తువధచేత, కృతి=కృతకృత్యులైన, దేవ=దేవతలచేత, దత్త=చేయఁబడిన, జయశబ్దముల చేతవర్ధితమైన, సింహనాదము=అట్టహాసము, దుస్సహ=సహింపరాని, కర్ణనిపాత = శ్రవణప్రదేశముగల, సూచియై=సూదియై, వినఁబడును.

భా. ఆతనితమ్ముని=భీమునితమ్ముఁడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాదముయొక్క భంజనమందు, కృతి=సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద = జయసమయశబ్దము చేత, వివర్ధితమైన సింహనాదము, దుస్సహమైన కర్ణునియొక్క, నిపాత = పాటును, సూచించునదియై వినఁబడును, అర్థాంతరము. ఆతని=భీమునియొక్క, తమ్ముని=తమ్ముఁడైన యర్జునునియొక్క, మేఘనాద = మేఘగర్జనముయొక్క, భంజనమందు, కృతి= సమర్థమైన, దేవదత్తముయొక్క, జయశబ్ద = జయసమయశబ్దముచేత, వివర్ధిత=వృద్ధిఁ బొందింపఁబడిన, అర్జునుదేవదత్తధ్వనిచేత వృద్ధిఁబొందింపఁబడిన దనుట, సింహనాదము= భీముని సింహనాదమని యన్వయము. దుస్సహ = దుస్సహుఁడనెడు దుర్యోధనుని తమ్మునియొక్కయు, కర్ణ=కర్ణునియొక్కయు, నిపాతమును సూచించునదై, అర్జునుఁడు కర్ణుని సంహరించెడు సమయమందు భీముఁడు దుస్సహుని సంహరించి సింహనాదము చేయుననుట.

క. వారలసంగర మిట్టిది, యీరీతిం దెలుప నేల యెఱుఁగంబడదే
 యారయ నిది నీకు నతి,క్రూరమహాకపటభవదురోదరవేళన్. 113

భా. వారల = భీమార్జునులయొక్క, సంగరము = ప్రతిజ్ఞ, ఇట్టిది, అతిక్రూర మహా, కపటభవ=కపటజన్యమైన, దురోదరవేళను = ద్యూతసమయమందు, "పణే ద్యూతే దురోదరమ్" అని అ. ఎఱుఁగంబడదే= తెలియకుండెడినా.

రా. వారల=రామలక్ష్మణులయొక్క, సంగరము = యుద్ధము, ఇట్టిది, అతిక్రూర మహాకపట-సంబుద్ధి. భవత్=నీయొక్క, ఉరః=వక్షముయొక్క, దరవేళను=ప్రక్కలించునప్పుడు, ఎఱుఁగంబడదే=తెలియకుండెడినా.

వ. అని పలికి యప్పుడు దన్నుం జుట్టుముట్టుకొని పట్ట నిగ్రహించుటకు నుగ్రయోధుల నాగ్రహంబున నియోగించు నద్దురాత్మదుర్వివేకంబునకు నవ్వి నిర్విశంకసమాకులితసంరంభవిజృంభితుం డై మేనువెంచి.

రెంటికి సరి సులభము.

చ. తనువున సర్వలోకచయదర్శనచిత్రమహత్త్వ మెంతయుం
దనర విరాట్ప్రకారసముదంచితుఁ డై తనుఁ బట్టఁ గ్రమ్ము వాం
డ్రను ఘనఘోరహుంకృతినిరస్తులఁ జేసి నభోధ్వగామితా
భినుతయశోవిశేషమునఁ బేర్చుచు నేగె నియోక్తృపాలికిన్. 115

రా. సర్వలోక=సకలజనులయొక్క, చయ = సమూహముయొక్క, దర్శన=దృష్టికి, చిత్రమైన మహత్త్వముతనర, విరాట్ = పక్షిరాజుయొక్క, ప్రకారము చేత, సముదంచితుఁడై=ఎగసినవాఁడై, నభోధ్వగామితా=ఆకాశగమనముచేత, నియోక్తృపాలికిన్=రామునివద్దికి, ఏగెను.

భా. తనువునన్=దేహమునందు, సర్వలోకచయ = సమస్తజగత్తులయొక్కయు, దర్శన = చూపులచేత, చిత్రమైనమహత్త్వము, విరాట్ = విరాడ్విగ్రహముయొక్క, ప్రకారముచేత, సముదంచితుఁడై=ఒప్పెడువాఁడై, నభోధ్వగ=ఖేచరులచేత, అమిత మానట్టుగా నభినుతమైన, నియోక్తృపాలికిన్=ధర్మరాజుపాలికి, ఏగెను.

వ. ఏగి యన్నరేంద్రునకుఁ దనపోయివచ్చినకార్యంబు లెఱం గెఱింగించి యిట్లనియె. 116

రెంటికి సరి సులభము.

కవిరాజవిరాజితము.

తిరముపిపతుమదోద్ధతి నీవు దుదిం దెగఁ జాలవు గాని వెసన్
గురుకృపశాంతనవోక్తులఁ దేర్చియుఁ గొంకకయేని తవుం దగవున్
బిరుసును జూపి యనేకవిధంబులఁ బెక్కులు వల్కియుఁజూచితి నీ
కరుణకుఁ బాత్రుఁడు గాఁడు పదింబదిగాఁ గని వచ్చినవాఁడఁ దుదన్.

భా. శాంతనవ=భీష్మునియొక్కయుం.

రా. గురుకృపన్ = అధికకృపచేత, తెగఁజాలవుగాని యని యన్వయము. శాంత=సరసములును, నవ=నవ్యము-అనఁగా మనోహరములు నయిన, ఉక్తులను = మాటలచేత, కడమ యేకార్థము.

వ. అనిన విని మనకు నుచితం బైనవర్తనంబు నడపితి మిటమీఁద నతని పాపఫలం బెట్లు గావలయు నట్లయ్యెడు నని పలుకుచు నొక్కశుభ ముహూర్తంబున. 118

రెంటికి సరి సులభము.

తే. తనకుదారసోదరభావమునను రణస
హాయముగఁ దివిరెడువీరు ననలజాతు
మిగులఁ గాననీలసమాఖ్యమెఱయువాని
భూసుతాజిధృష్టద్యుమ్ను సేనగావ. 119

రా. తనకును దారమైన, సోదరభావమునను = తమ్ముఁడువలెనే, భూసుతమైన, ఆజి=యుద్ధమందు, ధృష్ట=దిట్టయైన, ద్యుమ్నునిన్ =సత్త్వముగలవాని, అనలజాతున్ = అగ్నివలనఁబుట్టినవాని, కాన, స్ఫుటముగా, నీలసమాఖ్యచేత మెఱయు వానిన్ =నీలుని, సేనగావ, అభిషిక్తుంజేసి యని ముందరికన్వయము.

భా. దారసోదరభావమునన్ =బావతనముచేత, అనీలసమాఖ్యను=ధవళకీర్తిచేత, ఆజి=యుద్ధముగలవాని, ధృష్టద్యుమ్నుని, కడమ సరి.

వ. అభిషిక్తుంజేసి సంవిహితసకలసన్నాహుం డై. 120 ✓

ఆ. అనికి నుగ్రమై మహారిపురాజిరా
నంతవనచయంబు లన్నియుఁ జిఱు
నుగ్గుగాఁ బదహతి నుఱుమాడు సేనతో
నాజిరంగమునకు నతఁడు నడచె. 121

భా. అనికిన్ = యుద్ధమునకు, మహారిపురాజిరాన్ =శత్రుసమూహమురాఁగా, అతఁడు=ధర్మజుఁడు, నడచెను.

రా. అనికి, మహత్ =అధికమైన, అరిపుర=శత్రుపురమైన లంకయొక్క, అజిర= ప్రాంగణములయందుండు, "అంగణం చత్వరాజిరే" అని అ. అనంత = బహుళము లైన, వనచయంబులన్నియున్ =ఉద్యానవనాదులు, చిఱునుగ్గుగా, అతఁడు=రాముఁడు, నడచెను.

ఆ. తెగువ నిట్లు నడచి మిగులఁ జేరికలంక
ముక్తధృతివిలాసముగఁ గడంకఁ
బోరు నడపె దృఢమనోరథహారికుంజ
రోగ్రబలము గొలిపి యాగ్రహమున. 122

రా. లంక, ముక్తధృతివిలాసముగన్ = తల్లడిల్లఁగాననుట, మిగులఁజేరికను = అత్యంతసమీపమున, నడచి, దృఢములైన మనోరథములుగల, హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠుఁడైన సుగ్రీవునియొక్క, ఉగ్రబలమును, కొలిపి= పెరరేచి, పోరునడపెను.

భా. చేరి, కలంకముక్త=నిష్కళంకమైన, ధృతిచేత, విలాసముగన్=ఒయ్యారముగా, దృఢమయిన మనస్సుగల రథహరికుంజరములచే నుగ్రమైన, బలము = సేనను, కడమ సమము.

క. అమ్మనుజేంద్రునిబలవ
ర్గమ్ము మొదలినాఁడు భీష్మరక్షోర్జితద
ర్పమ్మునఁ గవియుసుయోధను
తమ్ములఁ జతురంగసైన్యతతులజయించెన్. 123

భా. భీష్మునియొక్కరక్షచేత నూర్జితమైన దర్పముచేత, కవియు=ఎదిరించునట్టి, సుయోధనుతమ్ములన్=దుశ్శాసనాదులను, చతురంగసైన్యతతులను జయించెను.

రా. అమ్మనుజేంద్రుని=రామునియొక్క, బలవర్గము, భీష్మ = భయంకరులైన, రక్షస్సులచేత, ఆర్జిత=సంపాదింపఁబడిన, సుయోధ=సద్భటులచేత, నుతమ్ముల = స్తుతియింపఁబడిన, సైన్యతతులను జయించెను.

సీ. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁ డవ్వేళను రుమాధ
వప్రేమకృతవిజయప్రకర్ష
మరయుచు నంగదశరభకేసరిగజ
ర్షభశతబలిసమీరణసుతాజి
కేళీమహత్త్వ మీక్షించుచు నుగ్రసం
పాతిదస్రసుతాచ్ఛభల్లరాజ
వేగదర్శితనూర్జితాగణ్యదర్పంబు
చూడ్కుల కొసఁగుచు శూరతావి
తే. భాసి నుత్తమౌజుఁ బరాసుఫణిశిఖండి
ననలసంభవు సైన్యేశు ననిఁ గరంబు
మగతనము సూపఁ గనుఁగొంచు మఱియు ద్రుపద
ముఖ్యులరణంబు గనుచు సమ్మోద మందె. 124

రా. ఆనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు = రాముఁడు, అవ్వేళను = యుద్ధసమయమందు, రుమాధవ=సుగ్రీవునియొక్క, ప్రేమ=నెనరుచేత, కృత=చేయఁబడిన, విజయ=గెలుపుయొక్క, ప్రకర్షము=అతిశయమును, అరయుచు, అంగద, శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ,

శతబలి, సమీరణసుత = హనుమంతునియొక్కయు, ఆజికేళీ = యుద్ధవిలాసముయొక్క, మహత్త్వము = ఆధిక్యమును, ఈక్షించుచు, సంపాతి=సంపాతియొక్కయు, దస్రసుత=మైందద్వివిదులయొక్కయు, అచ్ఛభల్లరాజ = భల్లూకపతియైనజాంబవంతునియొక్కయు, "ఋక్షాచ్ఛభల్లభాలూకాః" అని అ. వేగదర్శియొక్కయు, తను=శరీరములయొక్క, దర్పంబు=బలిమిని, చూడ్కులకొసఁగుచున్ = చూచుచును, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమైన, ఓజః=తేజస్సుగలవాని, పర=శత్రువులయొక్క, అసు=ప్రాణములనెడి, ఫణి=సర్పములకు, శిఖండి = నెమలియైనవాని, సైన్యేశున్ = సేనాపతియైననీలుని, కనుఁగొంచు, ద్రు = వృక్షములే, "పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః" అని అ. పదస్థానముగాఁగల వానరులలోపల, ముఖ్యుల = శ్రేష్ఠులయొక్క, రణంబుఁ గనుచు సమ్మోదమందెను.

భా. అనృపాలశ్రేష్ఠుఁడు=ధర్మరాజు, ఉరు=అధికమైన, మాధవ=కృష్ణునియొక్క, ప్రేమచేతఁ గృతమైన, విజయ = అర్జునునియొక్క, ప్రకర్షము = అతిశయమును, అంగదను=వేడుకచేత, అరయుచు, "అంగదనాథుమ్రింగినవృకావలిదన్వెసమట్టుకొన్న" యని సోమయాజుల ప్రయోగము. శరభ, కేసరి, గజ, ఋషభ, శతములభంగిని, బలి=బలముగల, సమీరణసుత = భీమునియొక్క, ఉగ్రమౌనట్టుగా, సంపాతి=పాఱుచున్న, దస్రసుత = నకులసహదేవులయొక్క, అచ్ఛ=స్వచ్ఛములైన, భల్లరాజ = బాణశ్రేష్ఠములయొక్క, వేగ=వేగమును, దర్శితను=చూచువాఁడౌటచేత, దర్పంబుచూడ్కులకొసఁగు, శూరతావిభాసి = శౌర్యముచేతనొప్పెడి, ఉత్తమౌజుఁడనెడుపాంచాలుని, పర=శత్రువులయొక్క అసు=ప్రాణవాయువులకు, ఫణి = సర్పమైన, శిఖండిని, సైన్యేశున్=ధృష్టద్యుమ్నుని, కనుగొంచు, ద్రుపదముఖ్యుల = ద్రుపదుఁడు మొదలైనవారియొక్క, రణంబు గనుచు సమ్మోదమందెను.

శా. క్షత్త్రాచారవిహారియై విజయరక్షానిష్ఠఁ బెంపొందువి
శ్వత్రాతన్ విభు విష్ణు నారయుచు నాశ్చర్యంబు లిద్దేవుచా
రిత్రంబుల్ హరియూథచోదకత నీరీతిన్ వినోదించునే
చిత్రంబే గెలు పీబలాలి కని చూచెన్ ఖేచరవ్రాతముల్. 125

భా. క్షత్త్ర=సారథియొక్క, ఆచారముచేత = సారథ్యముచేతననుట. విహారియై, విజయ=అర్జునునియొక్క, విష్ణున్=కృష్ణుని, హరియూథ = అశ్వసమూహమును, చోదకతను=త్రోలెడువాఁడౌటచేత, కడమ సులభము.

రా. క్షత్త్రాచార = క్షత్త్రియాచారముచేత, విజయరక్షా=జయసంపాదనమందుఁగల, నిష్ఠను=ఆసక్తిచేత, విష్ణున్=రాముని, హరియూథ=వానరకులమును, చోదకతను = పనిగొనువాఁడౌటచేత, కడమ సరి.

వ. అంత. 126

సీ. సింజినీనిర్ఘోషజితసముద్రధ్వని
మేఘనాదుండు సమిద్ధశక్తి
భీష్ముండు సందీప్తపృథుశౌర్యగుణమణి
వాహినీశుండు నిజాహవదశ
దివసాంతరచితాతితీవ్రవిక్రమత శో
భిల్ల నెంతయు విజృంభించి వాఁడు
తన్మధ్యమునఁ బుట్టుతనసేనభంగంబు
నరిసేనగర్వంబు నడఁచి యడఁచి

తే. నాగభీషణబాణప్రయోగములను
భీమనరవరచేష్టలు బెండుపడఁగఁ
దదనుజులసత్ప్రతాపంబు లొదుగువడఁగఁ
గట్టుపఱిచెఁ బల్మఱు నాజిఘనులు వొగడ. 127

రా. సింజినీనిర్ఘోష = గుణధ్వని చేత, "మౌర్వీ జ్యా సింజినీగుణః" అని అ. జిత మైనసముద్రధ్వనిగల, మేఘనాదుండు = ఇంద్రజిత్తు, సమిద్ధ=ప్రకాశింపుచున్న, శక్తి చేత, భీష్ముండు = భయంకరుఁడు, సందీప్తములయినపృథుశౌర్యగుణముల నెడు మణు లకు, వాహినీశుండు = సముద్రునివంటివాఁడు, నిజాహవదశ=స్వకీయయుద్ధావస్థగల, దినసాంత=రాత్రియందు, రచితమైన, నాగ=నాగరూపములైన, భీషణబాణప్రయో గములను, నాగపాశములచే ననుట, భీమ=ఘోరములైన, నరవర = రామునియొక్క, చేష్టలు, తదనుజ=లక్ష్మణునియొక్క, లసత్ప్రతాపంబులొదుగువడఁగ, కట్టుపఱిచెను.

భా. సింజినీనిర్ఘోషముచేత జితములైనసముద్రధ్వనిగాను మేఘనాదములునుగల వాఁడు, పృథు=ఘనములైన, శౌర్యగుణమణి = మణులవంటి శౌర్యగుణములఁగలవాఁడు, శౌర్యగుణభూషితుండనుట, వాహినీశుండు = సేనాపతి, భీష్ముఁడు, నిజాహవ=తనయు ద్ధముయొక్క, దశదివసాంతర = పదిదివసములలోపల, చిత = సంపాదింపఁబడిన, తీవ్ర, విక్రమతను = విక్రమముగలవాఁడౌటచేత, నాగ = సర్పములభంగిని, భీషణములైన బాణప్రయోగములచేత, భీమునియొక్కయును నరునియొక్కయు, చేష్టలు, తదనుజుల = నకులసహదేవులయొక్క, ఆజిని = యుద్ధమందు, పల్మఱుఁగట్టుపఱిచెనని క్రిందటికన్వ యము. కుంటుపఱిచె ననుట.

చ. దొర ననుజాన్వితంబుగ సుదుర్దమదుర్దశఁ గుందఁజేసి యి
ట్లురువడిఁ జేర్చుశాత్రవురణోద్ధతపెంపు సహింపలేక తా

సరగున దాని మాన్పహరిచక్రముఁ బూని యెదిర్చె నంతనే
మరలె నరాతియత్నగరిమం దనపూఁపు నివారితంబుగన్. 128

భా. హరి=కృష్ణుఁడు, చక్రముఁబూని యెదిర్చెను, అంతనే = అప్పుడే, నర= అర్జునునియొక్క, అతియత్నగరిమను=ప్రార్థనచేసెననుట. మరలెను.

రా. హరిచక్రము=వానరసమూహము, అరాతి=శత్రువైన ఇంద్రజిత్తుయొక్క, యత్నగరిమను = బాణప్రయోగాదియత్నములచేత, మరలెను = ఓర్వలేక వెనుకతీసెను. కడమ సులభము.

వ. అంత. 129

సీ. అట్లవార్యప్రౌఢి నలరుపితామహు
వరశక్తిఁ బ్రబలుదీవ్యత్ప్రతాప
గుణశాలి విజయుండు కోదండఘననాద
సంపదుల్లాసితసకలనిజచ
మూసంతతిశిఖండి యేసె నారచితస
చ్ఛద్మసంగ్రామప్రచారుఁ డగుచు
వైరినృపాలకుమారులహృదయంబు
లెంతయు భేదిల్ల నిద్ధవివిధ
ఆ. విశిఖవిసరనిబిడవిద్ధసమస్తమ
ర్మతనుఁజేసి యుద్ధమహిఁ బడంగ
నేసి గురుమనోవికాససంపాది యై
యాప్తబంధుజనుల నలరఁజేసె 130

రా. పితామహు=బ్రహ్మయొక్క, వరముయొక్కశక్తిచేతఁబ్రబలెడి, దీవ్యత్ = ప్రకాశించుచున్న, ప్రతాపగుణములచేత, శాలి = ఒప్పుచున్న, విజయముగలవాఁడు, కోదండమనెడి, ఘన = మేఘముయొక్క, నాదముయొక్క, సంపత్ = సమృద్ధిచేత, ఉల్లాసిత = సంతోషింపఁబడిన, సకలనిజచమూసంతతియనెడి, శిఖండి = నెమళ్లుగల వాఁడు, ఆరచితమైన, సచ్ఛద్మ = కపటముతోఁ గూడిన, సంగ్రామప్రచారముగలవాఁ డగుచున్ - మేఘములలోనుండియనుట. ఇద్ధ=ప్రవృద్ధములునై, వివిధములైన, విశిఖ= బాణములయొక్క, విసర = సమూహములచేత, "సందోహవిసరవ్రజాః" అని అ. నిబిడమానట్టుగా, విద్ధ = భేదింపఁబడిన, సమస్తమర్మతను = సకల మర్మస్థానములు గలవాఁడౌటను, చేసి = మర్మములు భేదించి యనుట. గురు=రావణునియొక్క, కడమ సులభము.

భా. వరశక్తిగలవాని, ప్రబలునిన్ = భీష్ముని, శాలి = ఒప్పెడువాఁడు, చమూసంతతిగలవాఁడు, విజయుండు, అర్జునుఁడు, శిఖండి, ఏసెనాన్ = ప్రేసెననఁగా, రచితమైన, మర్మ = ఆయములుగల, తను = శరీరముగలవాని, చేసి, గురు=అధికమైన. కడమ సమము.

క. దీనతఁ దత్ప్రతిపక్షబ
లానీకము గుందుచుండె నారాత్రిఁ గడున్
మానసములార్తిఁ బొగులం
గా నిఁక నేదిబ్రతు కేదిగతియో యనుచున్. 131

ఉభయసమము.

ఉ. అంతట నద్భుతంబుగరుడాగమనంబు నిరాకృతాహితా
త్యంతసమార్జితోర్జితజయాభ్యుదయం బయి భీష్మపాతసం
క్రాంతఘనవ్యథ న్మఱయఁ గా మఱపింపఁ బునర్మహాజివి
క్రాంతి కుపక్రమించువిభుఁ గాంచి దినేశసుతాదు లుబ్బుచున్. 132

భా. అద్భుతంబుగ, రుట్ = రోషముయొక్క, "ప్రతిఘారుట్క్రుధౌ స్త్రియాం" మ్మని అ. ఆగమనంబు నిరాకృతమైన యహితులచేత నత్యంతము, సమార్జిత = సంపాదింపఁబడిన, ఊర్జితమైన జయాభ్యుదయము గలదై, కోపించి శత్రుజయాతిశయమును నిరాకరించె ననుట. భీష్మ పాతముచేత, సంక్రాంత=సంక్రమించిన ఘనవ్యథను మఱపింపఁగాఁ బునర్మహాజియందుఁగల, విక్రాంతికి = విక్రమమునకు, దినేశసుతాదులు=కర్ణాదులు, సంభ్రమించిరి అని ముందరివచనమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

రా. అద్భుతమయిన గరుడాగమనంబు, నిరాకృతాహితా = విడిపింపఁబడిన సర్పములు గలదౌటచేత, ఊర్జితజయాభ్యుదయంబయి = గెలుపునందలియుబ్బును రప్పించి యనుట. భీష్మ = భయంకరమైన, పాత=పాటుచేత, దినేశసుతాదులు = సుగ్రీవాదులు, కడమ సమము.

వ. చేరి పొడగాంచి ప్రస్తుతసమరసన్నాహసముచితప్రకారంబున సంభ్రమించి రంత నరుణోదయం బగుటయు. 133

రెంటికి సరి సులభము.

క. గురురక్షోర్జితదర్ప, స్ఫురణముచే శత్రుసైన్యములు మార్కొనఁ జె
చ్చెర వైవస్వతసంతతి,నరవరుఁ డొగి నద్దుర మ్మొనర్చెసబలుఁ డై.

రా. గురు = అధికమైన, రక్షస్సులచేత, ఆర్జిత = సంపాదింపఁబడిన, దర్పస్ఫురణముచేత.

భా. గురు=ద్రోణునియొక్క, రక్షచేత నూర్జితమైన. కడమ సరి.

వ. అప్పుడు, 135

క. అత్యంతము నవనిసుతా
పత్యతనుబలంబులోన బస మీఱి మహా
దైత్యుఁ డనఁబరఁగు శూర
స్తుత్యుఁ డసమరోషవికృతి ధూమ్రాక్షుఁ డనిన్. 136

భా. అవనిసుత = నరకాసురునియొక్క, అపత్యతను = పుత్త్రత్వముచేత, పరఁగు శూరస్తుత్యుఁడు = భగదత్తుఁడు, అసమరోషముయొక్క వికృతిచేత ధూమ్రవర్ణములైన, అక్షుఁడు=కన్నులుగలవాఁడు, చరించెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. అవనిసుతాపతి = రామునియొక్క, అతను = అనల్పమైన, బలంబులోన, అసమమైన రోషవికృతిగలవాఁడు, ధూమ్రాక్షుఁడు, కడమ సరి.

తే. దళితహరికుంజరశతాంగముల ధరిత్రిఁ
గప్పుచు యథామనోరథగతిఁ జరించె
నవనిజారూఢమదవారణక్రియలకు
నిలువలేకపార్థబలయోధులు దొలంగ. 137

రా. దళిత = భేదింపఁబడిన, హరికుంజర = వానరముఖ్యులయొక్క, శతముల యొక్క యంగములచేత, యథామనః = మనసు నతిక్రమింపక, అవ్యయీభావసమాసము. రథగతిచేత, నిజ = తనయొక్క, ఆరూఢ=వృద్ధమైన, మదముయొక్క, వారణ క్రియలకున్ = పోమొత్తుటలకు, నిలువలేక యపార్థబలులైన యోధులు తొలంగ, చరించెను.

భా. హరికుంజరశతాంగములన్=రథాశ్వములచేత, నిజారూఢమైన, మదవారణ = మత్తేభముయొక్క, క్రియలకున్ = యుద్ధక్రియలకు, పార్థబల=ధర్మరాజు సేనయందుఁ గల, యోధులుతొలంగ, యథామనోరథగతిన్ = యథేష్టప్రవృత్తిచేత, చరించెను.

వ. అంత నంతయుం గనుంగొని. 138

క. తమకమున మరుద్వరసుతుఁ,డమితవ్యథఁ జెదరునిజబలాళి మగుడ దు
ర్దమరణజయశోభగద,త్తమహాశుండాలమునకుఁ దా నెదిరించెన్. 139

భా. మరుద్వర=ఇంద్రునియొక్క, "మరుతో పవనామరా" అని అ. సుతుఁడు = అర్జునుఁడు, దుర్దమ = అణఁపశక్యముగాని, రణజ = యుద్ధమువల్లఁ బుట్టిన, యశము గల భగదత్తునియొక్క, మహాశుండాలమునకున్ = సుప్రతీకమనెడి గజమునకు, ఎదిరించెను.

రా. మరుత్=వాయువుయొక్క, వరసుతుఁడు=హనుమంతుఁడు, బలాళిమగుడ, దుర్ధమరణమందుఁగల, జయశోభగన్ = జయలక్ష్మిగలది యగునట్లుగా, దత్త = ఇయ్యఁబడిన, మహాశగలవాఁడు, వికిఁగినమూఁక తిరిగి జగడము సేయునట్లుగా నాధారమైనవాఁడనుట. ఆలమునకున్=యుద్ధమునకు, ఎదిరించెను.

తే. తొలఁగ కెడ సొచ్చుమానవాదుల సుశర్మ
యోధులను బాఱఁ ద్రోలి యి ట్లురుభుజావి
భూతి నెదిరించునాకపికేతను నతఁ
డాజి నొప్పించి మడిసె వాహనముతోడ. 140

రా. మానవాదులన్ = మనుష్యుల భక్షించెడువారిని, సు=మిక్కిలియు, శర్మ = సుఖమానట్లుగా-అనాయాసముగననుట. యోధులను = పోరెడివారిని, పాఱఁద్రోలి = పాఱఁదఱిమి, ఎదిరించెడు, ఆకపికే = ఆహనుమంతునికే, అతఁడు = ఆధూమ్రాక్షుఁడనెడు రావణుని మూలబలకర్త, తనును, ఆజిని, ఒప్పించి=అప్పగించి, మడిసెను.

భా. మానవాదులన్ = మానములఁ బలికెడువారిని - పంతములాడువారి ననుట. సుశర్మయోధులను = సంసప్తకులను, ఆకపికేతనున్ = అర్జునుని, అతఁడు = భగదత్తుఁడు, నొప్పించి, వాహనముతోడన్=ఏనుఁగుతోఁగూడ, మడిసెను.

వ. మఱియును. 141

క. బహురక్షోభయసేనలు, విహితాజిని ద్రెళ్ళ నంత విలసిల్లె జగ
న్మహితాహవరుచిరక్షి, ప్రహస్తకోదండగురుతరస్ఫూర్తిగడున్. 142

భా. బహురక్షగలయుభయసేవలు, జగన్మహిత = జగత్ప్రసిద్ధమైన, ఆహవమందు, రుచిర=ప్రకాశింపుచున్న, క్షిప్ర=వేగవంతమైన, హస్తముగల, కోదండగురు=ద్రోణుని యొక్క, తరః = బలిమియొక్క, స్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

రా. బహురక్షస్సులయొక్క, అభయ = భయరహితములైన, రుచి = వేడుకను, రక్షి=రక్షించెడి, ప్రహస్త = రావణునిసేనాపతి యైన ప్రహస్తునియొక్క, కోదండము చేత, గురుతరమైనస్ఫూర్తి విలసిల్లెను.

సీ. ఆమేటి తనదుసైన్యమును బద్మవ్యూహ
భంగిఁ జూపట్టంగఁ బన్నిహతిక
రప్రహారప్రవర్తనలఁచేఁ జీకాకు
వఱుచుచుఁ గడుఁ జొచ్చి నుఱిచియాడు
వీరకుంజరు జగద్వినుతవిక్రము ధనం
జయతనూజు సుభద్రసంతతి నవ

రోధించి బహుమహాయోధనవ్యాపార
శూరత ప్రాపుగాఁ బోరిపోరి
తే. గెలువ నోపక మిక్కిలి నలఁగి యంత
నతనిధర్మవిహీనయుద్ధాతిశయము
చేతఁ జంపించెఁ దనుఁ దనసేనవారిఁ
గాచుకొన నొండుమార్గంబు గానలేక. 143

రా. సైన్యమును = రాక్షససైన్యమును, పద్మవ్యూహభంగిన్ = పద్మసమూహము వలె, చూపట్టంగ, పన్నిహతి = పాదప్రహారముల చేతను, నుఱిచియాడుచున్న వీరకుంజరుఁడైనవాని, వీరకుంజరుండు గనుక సైన్యమును బద్మవ్యూహముంబలె నుఱుమాడెను. సు = లెస్సైన, భద్రసంతతిన్ = శుభపరంపరలుగలవాని, ధనంజయతనూజున్ = అగ్నిపుత్త్రుఁడైనసీలుని, ఆమేటి = ప్రహస్తుఁడు, అవరోధించి యని యన్వయము. మహాయోధన=అధికయుద్ధముయొక్క, "యుద్ధమాయోధనం జన్య" మ్మని అ. అతని=నీలునియొక్క, ధర్మవిహీన = విల్లులేని, యుద్ధాతిశయముచేత, కరప్రహారమున ననుట. తనున్ = తన్ను, తనసేనవారినిని జంపించెను, ప్రహస్తుఁడు నొచ్చెననుట.

భా. ఆమేటి = ద్రోణుఁడు, పద్మవ్యూహభంగి, పన్ని = రక్షించి, అంతటనుండి యభిమన్యునకు విశేషణములు హతికర = నాశకరములైన, సుభద్రయొక్క, సంతతిన్= కుమారుఁడైన యభిమన్యుని, మహాయోధులయొక్క శూరత ప్రాపుగా, ధర్మవిహీన= అధర్మమైన, అతనిన్=అభిమన్యుని, ఆమేటి చంపించెను. కడమ సులభము.

సీ. అతిశౌర్యపరసుశర్మాకృష్టవిజయతఁ
జేసి నానాపార్థసేన లపుడు
రౌద్రవరోల్లాస రాజితు నక్షయ
ధృతి సింధునాయకుఁ దీవ్రశక్తి
నాకీశు దృఢరణోత్సేకుని మించి తో
డ్పడలేక యొదుగ నాబలియుఁ డట్లు
ద్రుంగెను విరథుఁడై తుదను దుశ్శాసన
తనుజగదాహతి ననయముఁ బ్రతి
ఆ. కోటి లేనినాదు కొమరున కిప్పాటు
వలసె నకట! యిది యవార్య మనుచు
వేఁగె వానిచావు విని యంత జిష్ణుండు
ఖండితారిపంక్తికంధరుండు. 144

భా. అతిశౌర్యపరుఁడైన సుశర్మచేత, ఆకృష్ట = వెడలఁదీయఁబడిన, విజయతఁ జేసి = అర్జునుఁడుగలవాఁడౌటచేత, అభిమన్యునకు విశేషణము. నానావిధములైన, పార్థసేనలు = పాండవసేనలు, రౌద్ర = రుద్రసంబంధమైన, పరముయొక్క యుల్లాసముచేత రాజితుఁడైనవాని, అక్షయధృతిన్ = అధికధైర్యముగలవాని, తీవ్రశక్తిచేత, నాకీశున్ = ఇంద్రునిఁ బోలినవాని, దృఢమైన రణమందగు, ఉత్సేకునిన్ = ఆధిక్యము గలవాని, సింధునాయకున్ = సైంధవుని, మించి, ఒదుగఁగా, ఆబలియుఁడు = అభిమన్యుఁడు, దుశ్శాసనతనుజ = దుశ్శాసనుకుమారుఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, గదాహతిచేతఁ ద్రుంగెను, నాదు, కౌమరునకున్ = కుమారునికి, అనుచు, ఖండిత = ఖండింపఁబడిన, అరిపంక్తులయొక్క, కంధర=కంఠములు గలవాఁడు, జిష్ణుండు = అర్జునుఁడు, వేఁగెను.

రా. అతిశౌర్యులైన, పర = కపులచేత, సుశర్మ = మిక్కిలి సుఖమౌనట్టుగా, ఆకృష్ట = త్రిప్పఁబడిన, విజయతఁ జేసి, అప్రయాసముననే రాక్షససేనల గెలిచెననుట. నానావిధములైన, అపార్థసేనలు = విఱిగినరాక్షససేనలు, రౌద్రమైన యుల్లాసముచేత, అక్షయధృతిచేత, సింధునాయకున్ = సముద్రునివంటివాని, తీవ్రశక్తిగలవాని, దృఢరణోత్సేకముగలవాని, ఆకీశున్=వానరుఁడైన నీలుని, "వానరః కీశః" అని అ. ఒదుగన్=సేనలొదుగఁగా, ఆబలియుఁడు = ప్రహస్తుఁడు త్రుంగెను, దుశ్శాసనతను = శిక్షింప శక్యముగానివాఁ డౌటచేతను, జగదాహతిని = జగత్సంహారముచేతను, ప్రతికోటిలేని, కౌమరునకున్ = ఒప్పిదమునకు, అనుచు, జిష్ణుండు = జయశీలుఁడు, పంక్తికంధరుండు = రావణుఁడు, వేఁగెను.

వ. ఇట్లు శోకసంతప్తమానసుం డగునతనిం గనుంగొని. 145

రెంటికి సరి సులభము.

ఉ. ఊహ గలంగి యిట్లడల నూరక యేటికి నాహవక్రియా
సాహసవర్తనంబుతఱిఁ జావులు క్రొత్తలె చాలు నిట్టిదు
ర్మోహ మిఁకం ద్యజింపుము సముత్కటశోకవిషాదహేతువై
దేహిఁ గరంబు గీడ్వఱుచు దీనితగుల్ మది నెంచి చూచినన్. 146

రా. విషాదహేతు = ఖేదహేతువైన, వైదేహిన్=సీతను, త్యజింపుము, కడమ సులభము.

భా. దుర్మోహమును ద్యజింపుము. దీనితగుల్ = మోహాసక్తి, దేహిన్ = మనుష్యుని, కీడ్వఱుచును.

క. అని పెద్దలైనయాప్తులు
దనుఁ దేర్పఁగ ఘుస్సు రనుచుఁ దలయూఁచి మనం

బునఁ ద త్తదహితనృపవ
ర్తనచింతం గినుక బలిసిరాఁ దనలోనన్. 147

రెంటికి సరి సులభము.

ఉత్సాహ. ఆదుకొన్న కావరమున నకట మనుజమాత్రుఁ డీ
మేదినిపయి సింధురాజు మీఱి వచ్చి భీమసే
నాదిబహుసహాయచయము నాఁగి చెఱుచువాఁడె హా
నాదుపట్టినట్టిచలమునన్ గణింపఁ డేమియున్. 148

భా. సింధురాజు=సైంధవుఁడు, సహాయచయమును, ఆఁగి, నాదుపట్టిన్ = అభిమన్యుని, చెఱుచువాఁడె=కూల్చువాఁడే.

రా. సింధురాజున్ = సముద్రుని, మీఱివచ్చి భీమమైన సేనాదిబహుసహాయచయమును జెఱుచువాఁడె, నాదుపట్టినట్టి = నేఁబట్టిన, చలమును, నన్ = నన్నును, గణింపఁడు.

వ. అని యుగ్గడించి యందులకేమి యన్నియుం జిక్కనయ్యెడు ననిరోష
వేగంబున రోఁజుచు నందఱు విన ని ట్లనియె. 149

రెంటికి సమము సులభము.

క. ధృతి నేన కూల్తు నరిసం
హతిఁ బాఱఁగఁ దఱిమి తఱిమి యాసింధుమహీ
పతితలసద్బలవత్తై ౹
న్యతనూఖండముల జంబుకాదులు దనియన్. 150

రా. అరిసంహతిన్=శత్రుసమూహమును, ఆసింధు=సముద్రపర్యంతమైన, మహీ=భూమియందు, పతిత=పడిన, కడమ సులభము.

భా. సింధుమహీపతి=సైంధవునియొక్క, తలను గూల్తును.

తే. వినుఁడు నాపంత మిదె నేఁడు వేగయుక్త
గతి నలిగి యానృపుని నేలఁ గలపువాఁడె
నలినమిత్రున స్తమయంబునకు మునుపుగ
భానుపుత్త్రాదితత్పక్షబలముఁ దఱిమి. 151

భా. మఱియు నర్జునునివాక్యము, నేఁడు, వేగన్ = తెల్లవారినను, నలినమిత్రు=సూర్యునియొక్క, ఆనృపుని=సైంధవుని, కడమ సులభము.

రా. మఱియు రావణునివాక్యము, వేగయుక్తమయినగతిచేత, నలిన్ = వేడుకచేత, అమిత్రు = రామునియొక్క, అస్తమయంబునకున్ = నాశనమునకు, మునుపుగ,

భానుపుత్త్రాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలుగాఁగల, తత్పక్ష = ఆరామునికి సహాయమైన, "పక్షఃపార్శ్వగరుత్సాధ్యసహాయబలభిత్తిషు" అని వి. బలమును దఱిమి, ఆన్నృపునిన్ = ఆరామునిని, కడమ సమము.

తే. ఏఁ గడఁగి యిట్లు గావింప నేని బెలుచఁ
జత్తు రుగ్రాజిభాసుర జ్వలనమునకు
శలభతవహించి యాస్మాకసైన్యపతులు
విద్విషత్సైనికులు సముద్వీక్షఁ జూడ. 152

రా. ఆస్మాక = మనసంబంధులైన, సైన్యపతులు, ఉగ్రాజియనెడి భాసురమైన, జ్వలనమునకున్=అగ్నికి, శలభతవహించి, సముత్=సంతోషయుక్తమైన, వీక్షన్=దృష్టిచేత, విద్విషత్ = ఆరామునియొక్క, సైనికులుచూడఁగాఁ జత్తురు, ఇంకఁ దనవల్లఁగాని జయమురాదనుట.

భా. అస్మాకసైన్యపతులును విద్విషత్సైనికులును, సముద్వీక్షఁజూడన్ = తలయెత్తి చూడఁగా ననుట, రుక్=దీప్తులయొక్క, రాజి=పంక్తులచేత, భాసురమైన జ్వలనమునకు, కడమ సులభము.

వ. అని పలికి పలికినట్ల బెట్టిదంపుఁ బెంపుసొంపు వొంపిరివోవ సన్నద్ధుండై యుద్ధయాత్ర గావించి యావీరకంఠీరవుం డకుంఠవిక్రమోత్సేకంబున ననేకయోజనవిస్తారదారుణంబుగాఁ బన్నినపరబలవ్యూహంబునందు సాహసోల్లాసభాసితశరాసనకళావిశేషంబున నీసు నెఱపుచుం దెఱపి గొని రథంబు వఱపించి యొఱపుపఱపున నడ్డగించుపగఱ యొడ్డుగడ్డుఁజెఱికి చించుకొని తనతోన చొచ్చునిచ్చలంపుటెచ్చరిక చాలక యక్కడక్కడం దలపడి వెలివెలిన పోరునిజయోధవీరులకు దూరదృశ్యమానకేతన ద్యోతనంబునం బ్రీతి యొసంగుచు నిశాత నిజశరవ్రాతపాతంబులచేత భూతలంబు ననవిరళంబుగా నొరగినహరి కుంజరశతాంగశకలంబులచేత వికలత్వంబు నొందక యమందస్యందనప్రచారంబు సారథ్యాశ్చర్యచర్యామహిమ మహనీయహరినైపుణోద్దీపితాటోపంబై యేపుమాపం బ్రతాపంబు మెఱసి రణవిహరణారణరణికవిజృంభణాస్తంభ సంభ్రమబంభ్రమ్యమాణచండకోదండదండకుండలీ భావావినాభావసుభగంభావుకశరప్రయోగవేగచాతుర్యాశ్చర్య దశభుజయుగయుగళవిగళితాగళిత జయదర్పవిభవుం డగుచు నభినవసరణి నురవడించె నప్పు డప్పరబలంబునందుఁ గొందఱు. 153

భా. సారథ్యముయొక్క యాశ్చర్యచర్యామహిమచేత మహనీయమైన, రణ విహరణమందుఁగల, రణరణిక = కాంక్షాతిశయముయొక్కయనుట, బంభ్రమ్యమాణ= మఱిమఱి పరిభ్రమించుచున్న, శరప్రయోగవేగచాతుర్యముచేత, సాశ్చర్యమైన, దశ = అవస్థగల, భుజయుగయుగళ = పూనుగాండ్లవంటి రెండుభుజములయొక్క, కడమ స్ఫుటము.

రా. హరికుంజర = వానరశ్రేష్ఠులయొక్క, శతములయొక్క, సార=శ్రేష్ఠమైన, ధీ=బుద్ధికి, ఆశ్చర్యమైన, చర్యా=గతియొక్క, దశభుజయుగయుగళ = వింశతిహస్త ములయొక్క, కడమ సరి.

క. వేమఱు మనగుర్వశ్వ, త్థామలకీఘోరవీరతరుబాణకదం
బామితవర్షము దుస్తర, మై మెఱసెఁ దదప్రభేద్యుఁడయ్యె నితండున్.

రా. మన=మనయొక్క, గురు=ప్రేఁగైన, అశ్వత్థ=రావి, ఆమలకీ = ఉసిరిక, "తిష్యఫలాత్వామలకీత్రిషు" అని అ. వీరతరు=మద్ది, "నదీసర్జోవీరతరురింద్రద్రుః కకుభోర్జునః" అని అ. బాణ = గోరంట, "నీలీఝింటీద్వయోర్బాణః" అని అ. కదంబ = కడిమి, "నీపప్రియకకదంబాస్తుహలిప్రియే" అని అ. ఈచెట్లయొక్క, అమితవర్షము = చాలఁబ్రయోగించుట, దుస్తరమై=తరింపరానిదై, మెఱసెను, ఇతం డును=ఈరావణుఁడును, తత్=ఆతరువర్షముచేత, అప్రభేద్యుఁడయ్యెను, అని పలుకు చుండ నని ముందరి కన్వయము. "ఆమలకీ" అనుశబ్దమున ఆ యనెడు నుపసర్గమున్నది గనుక యతిస్థానమునకు తకారమే చెల్లును. ఇది ప్రాదియతి-ఇందుకు లక్షణము. కవి లోకచింతామణియనెడు తాతంభట్టుఛందమందు, ఆ. 'ధాత్రిఁబ్రాదియోగమాత్రంబు గలిగిన, నుభయమును వచింప నొనరు యతికి, సాతిరిక్తభక్తిశక్రసేవితకమ,లాల యానివాస లక్ష్యమిదియె' ఇందుకు విరాటపర్వమందు సోమయాజి, ఉ. 'శ్రీయన గౌరినాఁ బరఁగుచెల్వలచిత్తము పల్లవింప భ, ద్రాయితమూర్తియై హరిహరం బగు రూపము దాల్చి విష్ణురూపాయ నమశ్శివాయ యని పల్కెడు భక్తజనంబు వైదిక, ధ్యాయితకిచ్చు మెచ్చుపరతత్త్వము గొల్చెద నిష్టసిద్ధికిన్' హరివంశమందు నాచన సోమనయు, క. 'ఆపాదశిరోలంకా, రాపాదితచారుతాభిరామాత్త్యమహా, రూపా లోకనతుష్టా, కూపారకుమారికాముకురమణిరాజా.' ఇట నుదాహరించినది గనుక, అశ్వత్థామలకీఘోరవీరతరు - అని తకారమే యతిగా సూరపరాజుగారును బ్రయో గించినారు.

భా. గుర్వశ్వత్థామలకున్ = ద్రోణాశ్వత్థామలకును, ఈవీరతరు = వీరశ్రేష్ఠుఁ డైనయీయర్జునునియొక్క, బాణకదంబ = బాణసమూహములయొక్క, అమితవర్షము మెఱసెను, ఇతండున్ = అర్జునుఁడును, తత్ = ఆబాణవర్షముచేత, అప్రభేద్యుఁ డయ్యెన్=భేదింపరానివాఁడాయెను.

తే. కొంద ఱతిరయప్రేరితస్యందనాశ్వ
కర్ణముఖ్యోగ్రతరులమోఘతకుఁ దలఁకఁ
గొందఱు మనన్నృపాలునిగురుకృపకృత
వర్మధర్మవర్తన గాచు వగవ మనఁగ. 155

భా. అతిరయముచేతఁ బ్రేరితములైన, స్యందనాశ్వ = రథాశ్వములుగల, కర్ణముఖ్యులైన, ఉగ్రతరుల = అత్యుగ్రులయొక్క, మోఘతకున్ = ఓటమికి, నృపాలునిన్=దుర్యోధనుని, గురుకృపకృతవర్మలయొక్క, ధర్మవర్తన = ధనుర్వ్యాపారము.

రా. ప్రేరిత=ప్రయోగింపఁబడిన, స్యందన = నెమ్మిచెట్టును, "తినిశే స్యందనో నేమిః" అని అ. అశ్వకర్ణ = మద్దిచెట్టును, "సాలేయసర్జకార్శ్యాశ్వకర్ణకాః" అని అ. ముఖ్య=మొదలుగాఁగల, ఉగ్ర=భయంకరములైన, తరుల = వృక్షములయొక్క, మోఘతకున్ = వ్యర్థత్వమునకు, నృపాలుని=రామునియొక్క, గురుకృప = అధికదయ కృతమైన, వర్మ=కవచముయొక్క, ధర్మ=ప్రకారముగల, వర్తన=వృత్తిగలది, కృపకు విశేషణము. కాచును, కడమ సులభము.

తే. కొంద ఱినతనూజాదుల క్రోవిలోనఁ
బ్రాణములు గల్గఁ దెలియుండి బ్రతికెదమన
నీలగజముఖ్యబల మదె నిగుడి పొదివె
శాత్రవుని నంచుఁ గొందఱు సంతసిలఁగ. 156

రా. ఇనతనూజాదుల = సుగ్రీవాదులయొక్క, నీలుఁడును గజుఁడును, కడమ సులభము.

భా. ఇనతనూజాదుల=కర్ణాదులయొక్క, నీల=నల్లనైన, గజములు, ముఖ్య = మొదలుగాఁగల.

వ. మఱియు ననేకు లనేకప్రకారంబులఁ దత్తద్రణసమయసముదయ జయపరాజయప్రతీతివశంబునం బలుకుచుండ నతండు సర్వదుర్వార దోర్విలాసగర్వంబున నుల్లసిల్లుచు. 157

రెంటికి సరి సులభము.

వనమయూరము.

సారనిజచాపగుణశబ్దసమనువ్ర
జ్యారసికశూరతరసాత్యకిరణాగ్ర
క్రూరశరశాత్కృతినిరూప్యగమనుండై
చేరి యవికారధృతిసింధునృపుఁ జూచెన్. 158

భా. సార = శ్రేష్ఠమైన, నిజచాపగుణముయొక్క-శబ్దమును, సమనువ్రజ్యా = వెనుకొనుటకు, రసిక = నేర్పరియునై, శూరతర=శూరశ్రేష్ఠుఁడైన, సాత్యకియొక్క, రణాగ్ర =యుద్ధముఖమందవు, క్రూర = నిష్ఠురములయిన, శర = బాణములయొక్క, శాత్కృతి=శత్కృధ్వనులచేత, నిరూప్య= తెలియఁదగిన, గమనముగలవాఁడై చేరి, అవికారమైనధృతిగలవాని, సింధునృపున్ = సైంధవుని, చూచెను, తనబాణప్రయోగ ధ్వనులజాడను సాత్యకియుఁ గొల్చిరాఁగా నర్జునుఁడు సైంధవుని గదిసె ననుట.

రా. సారనిజచాపగుణశబ్దమును, సమనువ్రజ్యా=వెనుకొనుటకు, రసిక = రుచి గలవియునై, శూరులయొక్క, తరస=మాంసములచేత, అతి, మిక్కిలి, అకిరణ = కిరణ రహితములైన, అగ్ర=ములుకులుగలవియునైన, శత్రుమాంసములచేతఁ గప్పఁబడినవి యనుట, క్రూరశరములయొక్క శాత్కృతులచేత, నిరూప్య=ఎఱుఁగఁదగిన, గమ నుండై = గమనముగలవాఁడై, అవికారధృతిచేత, సింధుసముద్రమైనవాని, నృపున్= రాముని, చూచెను.

వ. అంత. 159

తే. తివిరి గురుకృతవర్మాదిధృతివిలసిత
విగ్రహస్ఫూర్తిఁ గడు మించి విజయసత్స
హాయతాలోలుఁ డయి వచ్చు నలఘుమన్యు
దశముఖుని భీము నర్కనందనుఁడు దాఁకె. 160

రా. తివిరి, గురు=అధికమానట్టుగా, కృత=చేయఁబడ్డ, వర్మాది = కవచము మొదలుగాఁగలసాధనములయొక్క, ధృతి=ధారణముచేత, విలసితమైన, విగ్రహ = శరీరముయొక్క, "శరీరం వర్ష్మవిగ్రహః" అని అ. స్ఫూర్తిన్=స్ఫురణచేత, విజయ = గెలుపే, సత్సహాయతా=లెస్ససహాయముగాఁగలవాఁడౌటచేత, అలోలుఁడయి = అచలుఁడై భయములేకయనుట, వచ్చుచున్న, అలఘుమన్యున్ = అధికకోపముగలవాని, భీమున్=భయంకరమైనవాని, దశముఖునిన్=రావణుని, అర్కనందనుఁడు = సుగ్రీవుఁడు, తాఁకెను.

భా. తివిరిగురుకృతవర్మాదులయొక్క, ధృతి = ధైర్యముచేత, విలసితమైన, విగ్రహ=యుద్ధముయొక్క, స్ఫూర్తిచేత, "రణః కలహవిగ్రహౌ" అని అ. విజయ = అర్జునునియొక్క, సహాయత్వమందు, లోలుఁడై = అపేక్షగలవాఁడై, "లోలశ్చలసతృష్ణయోః" అని అ. అర్జునునికి సహాయముగా ననుట, అలఘు = అధికమైన, మన్యుదశ = రోషావస్థగల, ముఖముగలవాని, భీమున్ = భీముని, అర్కనందనుఁడు = కర్ణుఁడు, తాఁకెను.

మ. మిహిరప్రోద్భవుఁ డిట్లు శాత్రవునిలక్ష్మిన్ సైఁప కుగ్రాచలా
గ్రహతం జేసి కడుం గలంచుటకు వీఁకం దాఁకి తద్ఘోరబా
ణహతిన్ సాధనహీనతం బొరసి ప్రాణత్యాగపర్యంతదు
స్సహపీడన్ భజియించెఁ బల్మఱు సుహృజ్జాలంబు జాలింబడన్. 161

భా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు=కర్ణుఁడు, "మిహిరారుణపూషణః" అని అ. శాత్రవుని లక్ష్మిన్=భీముని జయలక్ష్మిని, సైఁపక యుగ్రమైన, అచల = స్థిరమైన, ఆగ్రహతం జేసి = ఆగ్రహముగలవాఁడౌటచేత, తాఁకి, తత్ = ఆభీమునియొక్క, ఘోరబాణహతిచేత, పీడను భజియించెను.

రా. మిహిరప్రోద్భవుఁడు=సుగ్రీవుఁడు, ఉగ్ర=ఘనమైన, అచలాగ్ర = పర్వతశిఖరముచేత, హతన్=హతమైనదానిఁగా, శాత్రవుని=రావణునియొక్క, లక్ష్మిని జేసి, పీడను భజియించెను, కడమ సులభము.

వ. అంత. 162

తే. వాయుసూనుండుధృతకర వాలహస్త
విహృతిచాతురిఁ బ్రతివీరవిశిఖవృష్టిఁ
దొలఁగ జడియుచు సాహసం బలర నతని
యరదమునకు లంఘించి శౌర్యంబు మెఱయ. 163

రా. వాయుసూనుండు, ధృత=ధరింపఁబడిన, కర=హస్తములయొక్కయు, వాలహస్త=తోఁకలయొక్కయు, "వాలహస్తస్తు వాలధిః" అని అ.విహృతిచాతురిన్=విహారచాతుర్యముచేత, ధృతశబ్దము చాతురికి విశేషణము. డీలువఱిచెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ. కడమ సులభము.

భా. వాయుసూనుండు=భీముఁడు, ధృతమైన, కరవాల=ఖడ్గముగల, "కరవాలః కృపాణవ" త్తని అ. హస్తముయొక్క, కడమ సులభము.

క. అహితుని నాశ్చర్యకర
ప్రహరణవిధిఁ జాల డీలువఱిచె నతండున్
రహిఁ దిరుగఁ దెచ్చుకొని వి
గ్రహచేష్ట లడంగ నొంచెఁ గరువలిపట్టిన్. 164

భా. అహితునిన్ = కర్ణుని, ఆశ్చర్యమైన, కర = హస్తమందుఁగల, ప్రహరణ= ఆయుధముయొక్క, "ఆయుధం తు ప్రహరణ" మ్మని అ. విధిన్=వ్యాపారముచేత, అతండున్=కర్ణుఁడును, కరువలిపట్టిన్=భీముని, విగ్రహచేష్టలు=శరీరచేష్టలు, అడంగన్= మూర్ఛపోవునట్లుగా ననుట.

రా. కరువలిపట్టిన్ = హనుమంతుని, నొంచెను, కడమ సరి సులభము.

క. నొంచి తదవసరజాతా
చంచలఘనమన్యువహ్ని సంతతిఁ దనుఁ గా
రించుచు నపు డెంతయు నల
యించుమహాశత్రుభీము నిట్లని పలికెన్. 165

రా. తదవసర=ఆసమయమందు, జాతమైన, అచంచల=స్థిరమైన, ఘనమన్యున్= అధికకోపముగలవాని, మహాశత్రులకు, భీమున్ = భయంకరుఁడైనవాని, వహ్నిసంతతిన్=నీలుని, పలికెను.

భా. ఘనమన్యు = అధికశోకమనెడి, "మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధి" అని అ. వహ్నిసంతతిన్ = అగ్నిసమూహముచేత, తనున్ = తనశరీరమును, కారించుచున్ = తపింపఁ జేయుచు, అలయించు=శోషిలఁజేయుచున్న, తనశోకవహ్నిచేతఁ దానే తప్తుఁడగుచున్నవాని ననుట, భీము నిట్లని పలికెను.

క. కానలఁ గాయలుఁ బండ్లు న
మానముగా మెసఁగి బ్రతుకకోరీ నీలా
వానరునకు నీకును గుఱి
యైనను మద్బలము నొరయ నర్హం బగునే. 166

భా. ఓరీ=తుచ్ఛుఁడా, నీలావు = నీబలిమి, ఆనరునకున్ = అయర్జునునకును, నీకును గుఱియైనను, కడమ సులభము.

రా. నీలా-సంబుద్ధి. వానరునకు నీకును=కోఁతియైన నీకును, గుఱియై = కనిపించుకొని, ననున్=నన్నును, మద్బలమునును, ఒరయన్=చెనకుటకు, అర్హంబగునే.

చ. ఒరయుటకున్ ఫలంబు దగనొందితి పొమ్మని యమ్మహాభుజుం
బరుసపుమాటలన్ దహనబాణహతిన్ హృదయంబు సాల నొం
చి రహితచేష్టుఁ జేసి విడిచెన్ నికటంబున నయ్యెడన్ రిపు
స్ఫురణకృశానుజక్రియలుసూచుచు రామునితమ్ముఁ డెంతయున్. 167

రా. పొమ్మని=చత్తువుగాకయని, మాటలన్ = మాటలచేతను, దహనబాణ = ఆగ్నేయాస్త్రముయొక్క, హతిచేతను హృదయంబును, నొంచి=భేదించి, అమ్మహాభుజున్=నీలుని, రహితచేష్టునిఁజేసి విడిచెను. అయ్యెడను, రిపు = రావణునియొక్క, స్ఫురణ=స్ఫూర్తిని, కృశానుజ=అగ్నివల్లఁబుట్టిననీలునియొక్క, క్రియలు = మూర్ఛాచేష్టలను, చూచుచు, రామునితమ్ముఁడు=లక్ష్మణుఁడు, ససంభ్రమాతులుండై యని ముందరి కన్వయము.

భా. పరుసపుమాటలు, అను=అనెడి, దహనముయొక్కయు బాణముయొక్కయు హాతిచే నొంచి విడిచెను, నికటంబునన్ = అసమీపమునసే, రిపుస్ఫురణ = భూరిశ్రవసు ప్రతాపముచేత, కృశ = క్షీణములైన, అనుజక్రియలు=సాత్యకిచేష్టలను, చూచుచు, రాముని=బలరామునియొక్క, తమ్ముఁడు=కృష్ణుఁడు, కడమ సులభము.

వ. ససంభ్రమాకులుం డై. 168

తే. చూడు మటు నరవరజయస్ఫూర్తి నార్చె
వైరిసేన భూరిశ్రవోదారుణరణ
మహిమదనుజబలశ్రీలు మడఁగ నింత
టను రిపుఁగరంబు దెగ వ్రేయకునికి గీడు. 169

భా. కృష్ణుం డర్జుననుమాట. చూడుమటు, నర = అర్జునా! భూరిశ్రవః = భూరిశ్రవసునియొక్క, దారుణమైన, రణమహిన్ = యుద్ధభూమియందు, మదనుజ= నాతమ్ముఁడయిన సాత్యకియొక్క, బలశ్రీలు, మడఁగన్ = అణఁగిపోఁగా, వైరిసేన, యార్చెను. ఇంతటను, రిపు=శత్రువైనభూరిశ్రవసునియొక్క, కరంబు=హస్తమును, తెగ వ్రేయకునికి కీడు.

రా. లక్ష్మణుఁడు రామునితోననెడుమాట. నరవర=సంబుద్ధి. భూరి=అధికమునై, శ్రవోదారుణ = శ్రవణభయంకరమైన, రణ = శబ్దముయొక్క, "రణో స్త్రీయుధివా ధ్వనౌ" అని రత్నమాల. మహిమన్ = ఆధిక్యముచేత, వైరిసేన, ఆర్చెను = మ్రోసెను. దనుజబల=రాక్షసబలముయొక్క, శ్రీలు = విలాసములు, మడఁగన్ = అడఁగునట్టుగా, రిపున్ = రావణుని, కరంబు = మిక్కిలి, తెగవ్రేయకునికిగీడు, వ్యాఖ్యయందుండు క్రమమునకు లక్షణ మిమడదని తోఁచునెడ - కరముదెగునట్టు శత్రుని వ్రేయకునికి కీడని యన్వయింపనగు.

తే. అనుచుఁ దా నన్నమాటఁ జేకొని తడయక
ఘనభుజుండు సుమిత్రనందనుఁడు జిష్ణుఁ
డరిఁ గరము గుంటుపడ నేయ ననుజు గెలుపు
గాంచి మోదించె నరత నటించుచక్రి. 170

రా. అనుచుఁదాను, అన్నమాటను, రామునిమాటను, చేకొని = అనుమతిఁబుచ్చుకొనియనుట. సుమిత్రయొక్కనందనుఁడు=లక్ష్మణుఁడు, నరతను=మనుష్యత్వమున, నటించు చక్రి=రాముఁడు, కడమ సులభము.

భా. అనుచు, తానన్నమాటను = తానాడినమాటను, చేకొని, సుమిత్రనందనుఁడు=బంధుప్రియుఁడు, జిష్ణుఁడు = అర్జునుఁడు, అరి = భూరిశ్రవసునియొక్క, కరం

బును, కుంటుపడ నేయక = తెగవ్రేయఁగా, అరతక =సమీపమున, నటించు = నటించెడి, చక్రి=కృష్ణుఁడు, మోదించెను. ఈపద్యమునందును గరము కుంటుపడునట్టులరిని నేయనని యన్వయింపఁదగు.

వ. మఱియుం దద్రణం బతిభయంకరం బయి ప్రవర్తిల్లె. 171

రెంటికి సరి సులభము.

ఉ. అంతట రాముతమ్ముఁడు దిగంతసమీపగుఁ డైనయట్టిభా
స్వంతు తెఱంగు గాంచి తనశత్రునికాయము సొంపు మీఱ న
త్యంతము నేసి యేసి తదుదగ్రశరంబుల రేసి రేసి య
శ్రాంతతఁ బోరుజిష్ణురిపుసత్త్వము నారయుచుక్ మనంబునన్. 172

భా. రాముతమ్ముఁడు=కృష్ణుఁడు, భాస్వంతు=సూర్యునియొక్క, తెఱంగుగాంచి, ఇంతటినుండియర్జునవ్యాపారము. జిష్ణుని=అర్జునుని, రిపు=కర్ణాదులయొక్క, సత్త్వమును నారయుచు, తనలో ననుకొనుమాట. కడమ సులభము.

రా. రాముతమ్ముఁడు = లక్ష్మణుఁడు, భాస్వంతు తెఱంగు = రక్తవర్ణమననుట. కాంచి=పొంది, శత్రుని = రావణునియొక్క, కాయముసొంపుమీఱఁగాక = శరీరము రక్తమయమగునట్టుగాననుండి, జిష్ణురిపు = రావణునియొక్క, సత్త్వము నారయుచును మనంబున లక్ష్మణుఁ డెంచుకొనెడుమాట.

తే. సమదరోషాహితుల ఘోరసాయకముల
వానరానీకమును మున్ను గా నలుకుచు
గెలిచె భానుసుతాదియోధుల నరాతి
విపులభుజశక్తి కోదగాన వెదకిరైన. 173

రా. సమదరోషాహి = క్రూరసర్పములే, తుల = పోలికగాఁగల, ఘోరసాయకములచేత, వానరానీకమును = వానరసమూహమును, భానుసుతాది = సుగ్రీవుఁడు మొదలయిన, అరాతి=రావణునియొక్క. కడమ సులభము.

భా. సమదరోషాహితుల = క్రూరశత్రువులయొక్క, సాయకములవాన = బాణవర్షమును, రానీక, నర = అర్జునునియొక్క, అతివిపుల, కోదగానక = కోదవఁగానను.

తే. హరులు దగదొట్టి మెలఁగ లే వనిన వాజి
తృష్ణ వారించె నిపు డీమతిప్రతాపుఁ
డద్భుతంబుగ నవనిశాతాస్త్రనిహతి
గ్రొచ్చి కీలాలములు వెల్లిగొన వెలార్చి. 174

భా. హరులు = గుఱ్ఱములు, అనిన, కీలాలములు వెల్లిగొనునట్లుగా, అవనిన్ = భూమిని, శాత=వాఁడియైన, అస్త్రనిహతిన్=బాణప్రయోగముచేత, గ్రొచ్చి=భేదించి, వాజితృష్ణ=గుఱ్ఱాలయొక్క, దప్పిని, వారించెను.

రా. హరులు = వానరులు, దగదొట్టి, అనిన్ = యుద్ధమందు, మెలఁగలేవు. క. 'స్థావరతిర్యక్పదముల, కేవెరవునఁ గ్రియలు దలఁప నేకవచనముల్, దేవమనుష్యాది క్రియ, భావింపఁగ నేకవచనబహువచనంబు' లని యాంధ్రభాషాభూషణము గనుక హరులు మెలఁగలేవని ప్రయోగము. నవమైన, ఆజితృష్ణన్=తిరుగయుద్ధముసేతునని కాంక్షను, వారించెను=అణఁచెను. ఈయతిప్రతాపుఁడు=రావణుఁడు, అత్యద్భుతంబుగన్=నాకును వెరఁగవునట్లుగా, నవ=వింతలై, నిశాత=తీక్ష్ణములునైన, అస్త్ర=దివ్యాస్త్రముల యొక్క, వానరప్రయుక్తపర్వతములనన్నియు నుగ్గుచేసినవిగనుక, నిహతిన్=ప్రహారము చేత, గ్రొచ్చి=గుదులుగాప్రేసి, కీలాలములు=నెత్తురులు, "శోణితేంభసి కీలాల" మ్మని అ. వెల్లిగొనవెలార్చి, సరిలేకవారించె నని క్రిందటి కన్వయము.

సీ. మును పిమ్మహాయోధుఘనసంగరోత్సాహ
సన్నాహసంపత్తి విన్నది మొద
లాప్తసేనాదిసహాయసంగత్యవి
రతినిబిడౌజుండు రాజరాజు
సింధురాజు బ్రదుకు సెడకుండ రక్షించు
కొనుటకు నతియత్నమునఁ బరఁగుట
దెలిసియు నిబ్బలాధికుని జయద్రథు
సద్యోవధార్హునిఁ జంపుటకును
తే. బ్రతినయం బే నొనర్పక పార్థబాణ
ములనె ప్రొద్దు గ్రుంకెడుదాఁకఁ బోరు జరుపు
చున్న విజయహాని జనింప కున్నె యకట!
శత్రునకు దర్పకాల మైసత్త్వ మెక్క. 175

రా. మునుపు = పూర్వమందు, ఇమ్మహాయోధు = రావణునియొక్క, సంగర = యుద్ధమందుగల, ఆవిరతిని = ఎడతెగకుండుటచేత, బిడౌజుండు = ఇంద్రుఁడును, రాజరాజు = కుబేరుఁడును, సింధురాజు = వరుణుఁడును, అతియత్నమునఁబరఁగుట=ప్రచ్ఛన్నులై యుండుటనుట. తెలిసియు, జయత్ = సర్వోత్కృష్టత్వమున వర్తింపుచున్న, రథున్=రథముగలవాని, సద్యోవధార్హునిన్ = ప్రొద్దుగ్రుంకకమును పే చంపఁదగినరావణుని, చంపుటకు, ప్రతినయంబు = యుక్త్యంతరమును, ఒనర్పక, అపార్థ = నిరర్థకము

త్రైన, బాణములచేతనే, శత్రునకు దర్పకాలమై సత్త్వమెక్కన్=రాక్షసులకు రాత్రి దర్పకాలము గనుక. కడమ సులభము.

భా. ఇమ్మహాయోధు=అర్జునునియొక్క, సంగర=ప్రతిజ్ఞచేతనైన, "ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సుసంగరః" అని అ. ఆప్తసేనాది=కర్ణాదిబలములయొక్క, సంగతియొక్క, అవిరతిన్=ఉడుగమిచేత, నిబిడౌజుండు=నిబిడమైన తేజముగలవాఁడు, రాజరాజు=దుర్యోధనుఁడు, జయద్రథున్=సైంధవుని, పార్థ=అర్జునునియొక్క, విజయహాని = అర్జునునికి గీడు, కడమ సులభము.

వ. అని తలపోసి. 176

తే. కరము భానుబింబము మాయఁ గప్పె నభము
నంబకములరాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిఁ
బ్రతిభటుఁడు సూచి నరుఁ డింక వ్రగ్గ కెట్టుఁ
బూన్కి విడఁ డని సంరంభమును వహింప. 177

భా. అని తలపోసి = కృష్ణుఁ డీలాగువిచారించుకొని, అంబకముల = నేత్రములయొక్క, రాగమునన్=అనురాగముచేత, ప్రతిభటుఁడు=సైంధవుఁడు, నభమును=ఆకాశమును, చూచి సంరంభమునువహింపఁగా, మాయన్ = మాయచేత, భానుబింబమును గప్పెను.

రా. అని తలపోసి = లక్ష్మణుఁ డీలాగువిచారించుకొని, రాగమునఁ బెంపారుచూడ్కిన్=ఎఱ్ఱనైన చూడ్కిచేత, ప్రతిభటుఁడు=రావణుఁడు, చూచి, నరుఁడు=మనుష్యుఁడు, పూన్కివిడఁడని సంరంభంబును వహింపఁగా భానుబింబము, మాయన్ = మాగుఁడువారునట్టుగా, అంబకములన్=బాణములచేత, నభముఁ గప్పెను.

వ. ఇట్లు గప్పిన. 178

సీ. మదిలోన మిత్రాస్తమయకాంక్ష మిక్కిలిఁ
గలిమిఁ దద్దిశ నంబకప్రయుక్తి
సలుపుచుఁ దత్కాలచాపలోపహతాత్మ
రక్షణుం డగువానిఁ బ్రచురబంధు
సింధురాజును బలోర్జితు మేఘనాదగు
రున్నతక్రియాసహక్రూరభీమ
సేనాతిమాత్రోరుసింహనాదములచే
నతివిశ్రుతంబుగ నాక్రమించి

తే. బిట్టు సమయించె ధృతిఁ బాకభేదిముఖ్య
ఖేచరులు గన్నులారంగఁ జూచి మెచ్చ

సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విడియపటుశరవ్యాపారవిలసనంబు. 179

గా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశమందుఁగల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమిన్ = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశన్ = ఆలక్ష్మణుఁడుండెడుదిక్కున, అంబక ప్రయుక్తి = బాణప్రయోగమును, తత్కాల = ఆయుద్ధకాలమందు, చాపలోప = విల్లువోవుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణుండగువాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధువయిన, సింధురాజును = సముద్రుఁడు గలవాని, బలాశ్రితుని, మేఘనాదగురున్ = రావణుని, "అనచిచ" యనుసూత్రమున భారతార్థమందును న్యక్క్రియాశబ్దాదిని నకారపుఁబో ల్లున్నది. న్యక్క్రియా = రావణునిచేతి తిరస్కారమును, అసహ = ఓర్వని, క్రూరములునై, భీమ = భయంకరములునయిన, సేనా = వానరసేనలయొక్క, అతిమాత్రోరు = మిక్కిలి విరివియైన, సింహనాదములచేతఁ, అతిప్రశ్రుతంబుగన్ = మిక్కిలిఁ బ్రసిద్ధమగునట్టుగా, ఆక్రమించి, సప్రగల్భుఁడైన, రామావరజ = లక్ష్మణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁ బడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్క వ్యాపారవిలసనంబు, ధృతిన్ = రావణునిధైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర = సూర్యునియొక్క, తద్దిశన్ = సూర్యాస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్వ్యాపారమును, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని. వి. తత్కాలమందలి చాపలముచేత, ఉపహత = చెఱుచుకోఁబడిన, ఆత్మరక్షణగలవాఁడగు వాని, ప్రచురబంధున్ = ప్రచురబంధువులుగలవాని, సింధురాజును = సైంధవుని, మేఘనాద = మేఘధ్వనియొక్క; గురున్యక్క్రియా = అధిక తిరస్కారమందు, సహ = సమర్థములునై, క్రూరములునైన భీమసేనునియొక్క, సింహనాదములచేత నాక్రమించి, ధృతిన్ = సంతోషముచేత, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. పాకభేదిముఖ్య ఖేచరులు = ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చఁగా, రామావరజ = కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రేరేపఁ బడిన, విజయునియొక్క పటుశరవ్యాపారవిలసనంబు, సింధురాజును సమయించెనని యన్వయము.

తే. సరగున బునఃప్రకాశితచండధాముఁ
డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియకుండ
నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర
శక్తి సట్లు మున్నేచిన శత్రు నడఁచి. 180

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగాఁ బ్రకాశింపఁజేయఁబడిన, చండధాముఁడగుచున్ = సూర్యుఁడుగలవాఁడై, అసురకులవైరి = కృష్ణుఁడు, కడమ సులభము.

రా. పునఃప్రకాశితమైన, చండధాముఁడగుచున్ = ఉగ్రప్రతాపముగలవాఁడై, విజయప్రతిజ్ఞచొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెదనని లంకలోనాడుకొన్న ప్రతిజ్ఞచొప్పు, అవియకుండ, ఆ, సురకులవైరి = రావణుఁడు, నిజ = తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తిన్ = శక్తియను నాయుధముచేత, శత్రున్ = లక్ష్మణుని, అడఁచి = పడవేసి. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 181

మ. నును మేచాయలనాదుకూర్మియనుజన్ స్మున్ బాధ స్వప్నంబునం
గన కొప్పారెడుపుణ్యమూర్తిఁ బ్రియు నుగ్రద్వేషిచె నివ్విధం
బున నేయించి మునుంగఁ జేసితిఁ గదున్ మూర్ఛాబ్ధిలో నక్కటా
యనుచున్ రాజులరాజు గుందె రవిపుత్రాదుల్ దనుం దేర్పఁగన్.

రా. అనుజన్మున్ = లక్ష్మణుని, ప్రియున్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు=రఘుపతి, రవిపుత్రాదులు=సుగ్రీవాదులు, తేర్పఁగాఁ గుందెను.

భా. మున్ =ఇటకుమును పెన్నఁడును, బాధన్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునన్ = స్వప్నమందైనఁగాని, కనకయొప్పారెడుపుణ్యమూర్తియయినదాని, అనుజన్ = చెల్లెలైనదుస్సలను, ప్రియున్ = పతిని, ఇవ్విధంబున, ఏయించి=చంపించి, మూర్ఛాబ్ధిలో, అనుజను మునుంగఁజేసితినని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుఁడు, కుందెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు నుద్దీపితం బగుకోపాటోపంబున. 183

రెంటికి సరి సులభము.

క. వాయుజవనచరవాహనుఁ
డై యేపున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ
బోయెఁ బరిపంథిబలము న
పాయము వొందింతు నేన యనితమకమునన్. 184

భా. వాయుజవన=వాయువుభంగివేగముగలవై, "ప్రజవీ జవనో జవః" అని అ. చర = చరించెడి, వాహనుఁడై = అశ్వములుగలవాఁడై, పరిపంథిబలమున్ = శత్రుసేనను, కడమ సులభము.

రా. వాయుజుఁ డనెడివనచరము వాహనముగాఁగలవాఁడై, పరిపంథి=రావణుని యొక్క, బలమున్=లావును.

సప్రగల్భరామావరజప్రయుక్త
విడియపటుశరవ్యాపారవిలసనంబు. 179

గా. మదిలోను, అమిత్రాస్తమయ = శత్రునాశమందుఁగల, కాంక్ష = అపేక్ష, మిక్కిలి, కలిమిన్ = కలిగియుండుటచేత, తద్దిశన్ = ఆలక్ష్మణుఁడుండెడుదిక్కున, అంబక ప్రయుక్తి = బాణప్రయోగమును, తత్కాల = ఆయుద్ధకాలమందు, చాపలోప = విల్లువోవుటచేత, హతమైన, యాత్మరక్షణుండగువాని, ప్రచురబంధు = అధికబంధు వయిన, సింధురాజును = సముద్రుఁడు గలవాని, బలోర్జితుని, మేఘనాదగురున్ = రావణుని, "అనచిచ" యనుసూత్రమున భారతార్థమందును న్యక్క్రియాశబ్దాదిని నకారపుఁబో ల్లున్నది. న్యక్క్రియా = రావణునిచేతి తిరస్కారమును, అసహ = ఓర్వని, క్రూరములునై, భీమ = భయంకరములునయిన, సేనా = వానరసేనలయొక్క, అతిమాత్రోరు = మిక్కిలి విరివియైన, సింహనాదములచేతఁ, అతిప్రశ్రుతంబుగన్ = మిక్కిలిఁ బ్రసిద్ధమగునట్టుగా, ఆక్రమించి, సప్రగల్భుఁడైన, రామావరజ = లక్ష్మణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁ బడిన, విజయమందు, పటు = సమర్థములైన, శరములయొక్క వ్యాపారవిలసనంబు, ధృతిన్ = రావణునిధైర్యమును, సమయించెను.

భా. మిత్ర = సూర్యునియొక్క, తద్దిశన్ = సూర్యాస్తమయదిక్కునందు, అంబకప్రయుక్తి = దృగ్వ్యాపారమును, "అంబకం నేత్రశరయోః" అని. వి. తత్కాల మందలి చాపలముచేత, ఉపహత = చెఱుచుకోఁబడిన, ఆత్మరక్షణగలవాఁడగు వాని, ప్రచురబంధున్ = ప్రచురబంధువులుగలవాని, సింధురాజును = సైంధవుని, మేఘనాద = మేఘధ్వనియొక్క, గురున్యక్క్రియా = అధిక తిరస్కారమందు, సహ = సమర్థములునై, క్రూరములునైన భీమసేనునియొక్క, సింహనాదములచేత నాక్రమించి, ధృతిన్ = సంతోషముచేత, "ధృతిర్యోగాంతరే ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిషు" అని వి. పాకభేదిముఖ్య ఖేచరులు = ఇంద్రాదిదేవతలు, మెచ్చఁగా, రామావరజ = కృష్ణునిచేత, ప్రయుక్త = ప్రేరేపఁ బడిన, విజయునియొక్క పటుశరవ్యాపారవిలసనంబు, సింధురాజును సమయించెనని యన్వయము.

తే. సరగున బునఃప్రకాశితచండధాముఁ
డగుచు విజయప్రతిజ్ఞచొప్పవియ కుండ
నిలిపె నాసురకులవైరి నిజవిచిత్ర
శక్తి నట్లు ము న్నేచిన శత్రు నడఁచి. 180

భా. పునఃప్రకాశిత = తిరుగాఁ బ్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, చండధాముఁడగుచున్ = సూర్యుఁడుగలవాఁడై, అసురకులవైరి = కృష్ణుఁడు, కడమ సులభము.

రా. పునః ప్రకాశితమైన, చండధాముఁడగుచున్ = ఉగ్రప్రతాపముగలవాఁడై, విజయప్రతిజ్ఞ-చొప్పు = శత్రుసంహారముచేసెదనని లంకలోనాడుకొన్న ప్రతిజ్ఞ చొప్పు, అవియకుండ, ఆ, సురకులవైరి = రావణుఁడు, నిజ = తనయొక్క, విచిత్రమైన, శక్తిన్ = శక్తియను నాయుధముచేత, శత్రున్ = లక్ష్మణుని, అడఁచి = పడవేసి. కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 181

మ. నను మేచాయలనాదుకూర్మియనుజన్మున్ బాధ స్వప్నంబునం
గన కొప్పారెడుపుణ్యమూర్తిఁ బ్రియు నుగ్రద్వేషిచె నివ్విధం
బున నేయించి మునుంగఁ జేసితిఁ గదున్ మూర్ఛాబ్ధిలో నక్కటా
యనుచున్ రాజులరాజు గుందె రవిపుత్రాదుల్ దనుం దేర్పఁగన్.

రా. అనుజన్మున్ = లక్ష్మణుని, ప్రియున్ = ప్రియమైనవాని, అనుచు, రాజులరాజు=రఘుపతి, రవిపుత్రాదులు=సుగ్రీవాదులు, తేర్పఁగాఁ గుందెను.

భా. మున్=ఇటకుమును పెన్నఁడును, బాధన్ = దుఃఖమును, స్వప్నంబునన్ = స్వప్నమందైనఁగాని, కనకయొప్పారెడుపుణ్యమూర్తియయినవాని, అనుజన్ = చెల్లెలైనదుస్సలను, ప్రియున్ = పతిని. ఇవ్విధంబున, ఏయించి=చంపించి, మూర్ఛాబ్ధిలో, అనుజను మునుంగఁజేసితినని యన్వయము. అనుచు, రాజులరాజు = దుర్యోధనుఁడు, కుందెను.

వ. తదనంతరంబ తద్దయు నుద్దీపితం బగుకోపాటోపంబున. 183

రెంటికి సరి సులభము.

క. వాయుజవనచరవాహనుఁ
డై యేపున నిజచమూచయంబు గడచి రాఁ
బోయెఁ బరిపంథిబలము న
పాయము వొందింతు నేన యనితమకమునన్. 184

భా. వాయుజవన=వాయువుభంగివేగముగలవై, "ప్రజవీ జవనో జవః" అని అ. చర = చరించెడి, వాహనుఁడై = అశ్వములుగలవాఁడై, పరిపంథిబలమున్ = శత్రుసేనను, కడమ సులభము.

రా. వాయుజుఁ డనెడివనచరము వాహనముగాఁగలవాఁడై, పరిపంథి=రావణుని యొక్క, బలమున్=లావును.

క. ఆవీరుఁడు మును దనబా
ణావలిఁ బవనసుతునొంచి యాత్మబలజయ
శ్రీ వెలయించిన నెంతయు
వైవస్వతసంతతినృపవర్యుఁడు గినిసెన్. 185

రా. ఆవీరుఁడు = ఆపరిపంథి-రావణుఁడు, పవనసుతున్ = హనుమంతుని, నృపవర్యుఁడు=రాముఁడు.

భా. ఆవీరుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, పవనసుతున్=భీముని, నృపవర్యుఁడు = ధర్మజుఁడు. కడమ సరి.

ఉ. ఈవిధి నల్గి యానృపతి యేయుశరంబులఁ దద్విరోధి దాఁ
జేవ దొఱంగి సాధనవిశేషవిహీనతఁ జెంది కుందె మూ
ర్ఛావృతిచేత మే నెఱుఁగ కంతటఁ దత్ప్రతిబోధలబ్ధిచే
భావములోఁ గలంక చొరఁబాఱెఁదదీయులకార్తి హెచ్చఁగన్. 186

భా. ఆనృపతి=ధర్మరాజు, ఏయుశరంబులచేత, తద్విరోధి = దుర్యోధనుఁడు, మే నెఱుఁగక, కుందెనని క్రిందికన్వయము. తత్ = ఆమూర్ఛావృతియొక్క, ప్రతిబోధలబ్ధిచేన్=ఎఱుకకలిమిచేత, అతనిమూర్ఛ తెలియుటచేతననుట. తదీయులకున్ = కర్ణాదులకు, భావములో, కలంక=అలుకు, చొరఁబాఱెనని క్రిందికన్వయము.

రా. ఆనృపతియేయు = రాముఁడువ్రేసెడి, శరంబులచేత, తద్విరోధి = రావణుఁడు, కుందెను. తత్ప్రతిబోధలబ్ధిచేన్=ఆమూర్ఛ తెలియుటచేత, భావము, లోఁగన్= చిన్నఁబోఁగా, తదీయులకున్ = లంకనుండెడివారికి, ఆర్తి హెచ్చఁగాను, లంకను జొరఁబాఱెను.

ఆ. అంతలోఁ బ్రదీప్తమైనయక్షపితశ
క్తిని గరంబు మూర్ఛ మునిఁగినట్టి
రాకొమరుఁడు లేచి రణమత్తుఁ డయ్యెఁ గూ
ల్చినయతండు వెరఁగు ననుమునుంగ. 187

రా. అక్షపిత = అక్షునితండ్రియైనరావణునియొక్క, శక్తిని = శక్తియనెడునాయుధముచేత, మూర్ఛమునిఁగినట్టిరాకొమరుఁడు = లక్ష్మణుఁడు, రణమత్తుఁడయ్యెను.

భా. అక్షపిత = చెఱుపఁబడనటువంటి, శక్తిని=బలముచేత, లేచి యన్నందుకన్వయము. రణమందు, మత్తుఁడయ్యెన్=అన్యవిచారము లేనివాఁ డాయెను.

తే. తెలివి చేకొని యతఁ డంతఁ బలువురఁ గడుఁ
ఖేరు కలయట్టితనయోధ వీరవరుల

నుక్కు మడఁగఁ దత్తద్ద్వంద్వ యుద్ధవిధిని
బిరుదులై రిపు లడఁచుచుఁ జేర్పు టరసి. 188

భా. తెలివిచేకొని=మూర్ఛదెలిసి, అతఁడు=దుర్యోధనుఁడు, తనయొక్క యోధ వీరవరులను దత్తద్ద్వంద్వయుద్ధవిధిచేత, రిపులు=పాండవులు, అడఁచుచుఁజేర్పుట=జయించుటననుట. అరసి=చూచి, పనిచెనని ముందరిపద్యమునఁ గ్రియ.

రా. తెలివిచేకొని=వివేకముదెచ్చుకొని, అతఁడు=రావణుఁడు. కడమ సులభము

వ. ప్రతివిధానం బన్వేషించి. 189

ఆ. అతివిశాలధృతిమహాద్రినిభానుజు
బహురణప్రయత్న భరవినిద్రుఁ
జేసి యరులత్రుళ్లు చెఱుపఁ బంచెద నని
యాత్మ నెంచి యతని నట్ల పనిచె. 190

రా. అతివిశాలధృతిగలవాని, అద్రినిభుఁడైన, అనుజున్ = కుంభకర్ణుని, బహురణ=పెక్కుమ్రోఁతలయొక్క, "రవే రణః" అని అ. ప్రయత్నభరముచేత, వినిద్రున్ = మేల్కొన్నవానిఁగా, చేసి, అట్ల=ఆయెంచినప్రకారముననే, పనిచెను.

భా. అతివిశాలధృతిచేత, మహాద్రిని=అద్రినిబోలినవాని, భానుజున్ = కర్ణుని, రణ=యుద్ధముయొక్క, ప్రయత్నభరమందు, వినిద్రున్=జాగరూకుని, చేసి పనిచెను.

వ. పనిచిన నతండును నతిభయంకరసన్నాహంబుతోడ నాహవక్రీడకు
నురువడించె నప్పుడు తత్పరివారంబు. 191

రెంటికి సరి సులభము.

చ. ప్రకటత నేఁడు నీ వనిభరంబు వహించితె కించిదంచిత
భ్రుకుటివిమాక్తికీకృతవిరోధివధూకుచకుంభకర్ణ యా
జి కిటులు భీష్మరోషమునఁ జేరక తద్దశ వాసరంబు లూ
రక చనఁ జేసి తక్కటు తిరంబుగ మమ్మిక నైనఁ గావవే. 192

భా. పరివారము కర్ణునితో ననెడుమాట. కించిదంచితమైన, భ్రుకుటి = బొమముడిచేతనే, విమాక్తికీకృత=హారవిరహితములుగాఁ జేయఁబడిన, విరోధివధూ = శత్రుస్త్రీలయొక్క, కుచకుంభములుగలవాఁడా! కర్ణ = సంబుద్ధి. భీష్మునియందలి రోషమున, తత్ = ఆభీష్మునియొక్క, దశవాసరంబులు = యుద్ధదినములు పదింటిని, చనఁజేసితివి, ఇఁక నైనఁ గావవే.

రా. విహార్తికీకృతములైన విరోధివధూకుచములు గలవాఁడా! కుంభకర్ణ = సంబుద్ధి. తత్ =ఆమునుపటిదైన - దశక్ =అవస్థచేత. నిద్రచేతననుట. వాసరంబు లూరక చనఁజేసితివి. కడమ సరి.

చ. నరుఁ డని లెక్క సేయఁడు మనంబున శాత్రవు నమ్మహాత్ముచే
యురణముఁ బెక్కుచోట్లఁ గనియుఁ మననాయకుఁ డేమిచెప్ప ని
ద్దురమునుమున్నుగాఁ దెలిపి తోడుగ నిన్నెటులైనఁ దేక యి
ట్లరికృతభీష్మహాని ననయంబును దుర్బలుఁ డయ్యె నక్కటా. 193

రా. నరుఁడని=మనుష్యుఁడని, మననాయకుఁడు = రావణుఁడు, నిద్దుర=నిద్రను, మునుమున్నుగాఁదెలిపి, భీష్మ=భయంకరమైన, హానిచేత. కడమ సులభము.

భా. నరుఁడు = అర్జునుఁడు, అనిక్ =యుద్ధమందు, శాత్రవుని లెక్కసేయఁడు= ఎటువంటిశత్రువునైనఁ దృణీకరించుననుట. మననాయకుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, ఇద్దుర మును= ఈయుద్ధమును, మున్నుగాఁ దెలిపి నిన్నెటులైన, తేక = యుద్ధమునకుఁ దోడుక రాక, భీష్మునియొక్కహానిచేత దుర్బలుఁడయ్యెను. కడమ సరి.

వ. అని మఱియుం దమదొరలచావు లుగ్గడించి యివి యన్నియు మన
ప్రభువునకుం బ్రభవించుట నీయనాదరంబునంజేసి కాక నీవు గావల
యునని యొనర్చిన ననిమిషులకయిన ననివార్యంబుగాదె యని ప్రస్తు
తించుచుఁ బరివేష్టించి యుత్సాహంబు దీపింపం జేయఁ బెంపొంది
యమందవిక్రమంబున నెందును నెదురులేక యాంకడిందిజోదుపరబలం
బుల నేలంగలపుచు బలుపు పొలుపు దెలుపుచుండె నప్పుడు. 194

రెంటికి సరి సులభము.

సీ. ప్రత్యర్థిభద్రవారణఘటోత్కచలస
త్కంఠీరవమురీతిఁ గడుఁ బొదలెడు
నీవీరుఁ గుదియించి కావుము మనసేన
ననుహారిసార్థవాక్యములు రవిజుఁ
దలపడఁ దెలుపునఁ తన యానిశాటుఁ డం
గదధర్మనందన గంధవహజ
నాసత్యసుతచమూనాథాదికపులక
స్ఫూర్తికారణమైన పొలుపుతోడ
తే. దివసనాయకుపట్టిపైఁ గవిసి తత్ప్ర
హారయత్నంబు వైఫల్య మందఁజేసి

దివ్యబాణచక్రప్రాస తీక్ష్ణశక్తి
శూలముఖ్యప్రయోగవిస్ఫురణ నెరపె. 195

భా. కృష్ణుఁడనెడుమాట. ప్రత్యర్థిభద్రవారణ = శత్రుశుభముల నివారించెడువాఁడా! ఘటోత్కచ = సంబుద్ధి. లసత్ =ఒప్పుచున్న, కంఠీరవమురీతిక్=సింహము భంగిని, పొదలెడు నీవీరుక్ = కర్ణుని, కుదియించి మనసేనఁగావుము. అను = అనెడి, హరి = శ్రీకృష్ణునియొక్క, సార్థ = ప్రయోజనసహితములైన, వాక్యములు, రవిజుక్= కర్ణుని, తలపడఁదెలుపునంతన, ఆనిశాటుఁడు=ఘటోత్కచుఁడు, అంగదర్ = వేడుకచేత, ధర్మనందనుఁడును, గంధవహజ=భీముఁడును, నాసత్యసుత = నకులసహదేవులును, చమూనాథ = ధృష్టద్యుమ్నుఁడును, ఆదిక = మొదలుగాఁగలవారికి, పులకస్ఫూర్తి= రోమాంచమునకు - సంతోషాతిశయమునకనుట. కారణమైన, పొలుపుతోడక్ = వికాసముతోడ, దివసనాయకుపట్టిపైక్ =కర్ణునిమీఁద, కవిసి, ప్రాస = ఈఁటెలును, "ప్రాసస్తు కుంతః" అని అ. శూలమును, ముఖ్య=మొదలుగాఁగల యాయుధముల యొక్క, ప్రయోగవిస్ఫురణను నెరపెను.

రా. ప్రత్యర్థ = శత్రువులనెడి, భద్రవారణ=మత్తేభములయొక్క, ఘటా = సమూహములయందు, ఉత్క=వేడుకగలదై, చల=లంఘించుచున్న, సత్కంఠీరవము రీతిని. అను=అనెడి, హరిసార్థ=వానర సమూహముయొక్క, "సంఘసార్థౌతు" అని అ. రవిజుక్=సుగ్రీవుని, అంగద=అంగదుఁడును, ధర్మనందన=సుషేణుఁడును, గంధవహజ=హనుమంతుఁడును, నాసత్యసుత=మైందద్వివిదులును, చమూనాథ = నీలుఁడును, ఆది=ఆదిగాఁగల, కపులకు, అస్ఫూర్తికారణము=విచారహేతువు, దివ్య=దేవతలయొక్క, బాణచక్ర=బాణసమూహముయొక్క, ప్రాస = పోముట్టుటయందు, తీక్ష్ణమైనశక్తిగల, శూలముఖ్య=శూలశ్రేష్ఠముయొక్క, కడమ సరి.

వ. అతండును దానికిఁ జలింపక సుస్థిరుం డయ్యె నప్పుడు. 196

రెంటికి సరి సులభము.

తే. అంతరమునంద యాశుగ సంతతివడి
నందికొని త్రుంచె దైత్యేరితాయుధమును
దనుజుఁ డపరిమేయపలాశి ఘనశిలాభి
హతి నినజు నుగ్రమన్యుమూర్ఛితునిఁ జేసె. 197

రా. అంతరమునంద=నడుమనే, ఆశుగసంతతి = హనుమంతుఁడు, దైత్య=కుంభకర్ణునిచేత, ఈరిత=ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును=శూలమును, త్రుంచెను. అపరిమేయపలాశి=అధికమాంసభక్షకుఁడు, దనుజుఁడు, కుంభకర్ణుఁడు, ఉగ్రమన్యుక్ = అధికకోపముగలవాని, ఇనజుక్=సుగ్రీవుని, మూర్ఛితుని జేసెను.

భా. ఆశుగసంతతి=బాణసమూహముయొక్క, పడిన్=వేగముచేత, అంది కొని=పొదిగి, దైత్య=ఘటోత్కచునిచేత, ఈరిత=ప్రయోగింపఁబడిన, ఆయుధమును = ఆయుధములనన్నిటిని, త్రుంచెను. దనుజుఁడు=ఘటోత్కచుఁడు, పలాశి = వృక్షముల యొక్కయు, "పలాశీ ద్రుద్రుమాగమాః" అని అ. ఘన = దట్టమైన, శిలా = రాళ్ల యొక్కయు అభిహతిచేత, ఇనజున్=కర్ణుని, ఉగ్రమన్యు=అధికరోషముచేత, మూర్ఛితునిన్ = వ్యాపింపఁబడ్డవానిఁగా, చేసెను.

ఆ. అంత నిలక యమ్మహాబలునిగృహీతుఁ
జేసి శత్రుబలవిజృంభణంబు
రూపుసెడ హరింతు నేపున నావార
లెల్లఁ జూచి సంతసిల్ల ననుచు. 198

భా. అంతనిలక, అమ్మహాబలున్=కర్ణుని, నిగృహీతుఁజేసి=నిగ్రహించి-అణఁచి యనుట. కడమ సులభము.

రా. అంతనిలక, అమ్మహాబలునిన్ = సుగ్రీవుని, గృహీతుఁజేసి = పట్టుకొని, హరింతున్=కొంపోయెదను. కడమ సరి.

తే. రాక్షసుండు ఖేలాగతి భ్రాజి యగుచు
నర్కనందను నెత్తి బాహాంతరమున
నానఁగ మహాశుగంబుల వానగురిసెఁ
దద్బలంబుల మనములు దల్లడిలఁగ. 199

రా. రాక్షసుండు=కుంభకర్ణుఁడు, ఖేలాగతి = లీలాగమనముచేత, భ్రాజియ గుచున్=ఒప్పుచున్నవాఁడై, అర్కనందనున్=సుగ్రీవుని, ఎత్తి, బాహాంతరమునన్ = రొమ్మున, అనఁగన్=నిలుపుకొఁగా, తత్ = ఆసుగ్రీవునియొక్క, బలశ్రేణి, మహాత్= అధికమైన, శుక్=శోకముచేనగు, "మన్యుశోకౌతుశుక్ స్త్రియా" మ్మని అ. అంబుల= ఉదకములయొక్క-కన్నీళ్లయొక్క యనుట. వానగురిసెను.

భా. రాక్షసుండు=ఘటోత్కచుండు, ఖ=ఆకాశమందును, "గగనమనంతం సురవర్త్మఖ" మ్మనీ అ. ఇలా=భూమియందునను, గతి=సంచారముచేత, భ్రాజియగుచు, క్రమముననే, అర్కనందను=కర్ణుని=యొక్క, నెత్తిన్ = శిరమునందును, బాహాంతర మునన్=వక్షస్థ్సలమందును, ఆనఁగన్ = ఆనునట్టుగా, తత్=ఆకర్ణునియొక్క, బల శ్రేణిమనములు తల్లడిలఁగ, మహాశుగంబులవాన=బాణవర్షమును, కురిసెను.

సీ. అరికిన ట్లగపడి యనిషేధనీయమా
నుం డై వివస్వత్తనూభవుండు

గడు నంతఁ దెలివొంది కటకటా వీఁ డింత
    చేయునే యే నిదె చెండివైతు
వెస వీని నత్యంత విశ్రుతినాసత్వ
    మును జెందునట్లుగా ననుచు రేసి
సరభసోత్థానుఁ డై కరములసద్దశ
    నమ్ములనైపుణి ముమ్మరముగఁ
ఆ. దనతలఁచినయట్లు దనుజశార్దూలున
వార్యమన్యువికృత వదనుఁ గాఁగ
నవయవములు వ్రచ్చి యభ్రమ్మునకుఁ బాఱ
నడఁచె వాఁడు పిడుగు నట్లమ్రోయ. 200

భా. అనిషేధనీయ=మాన్పశక్యముగాని, మానుండై = అభిమానముగలవాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = కర్ణుఁడు, తెలివొంది = ధైర్యముఁదెచ్చుకొని, అత్యంతవిశ్రుతి= అత్యంతప్రసిద్ధి, నా, సత్త్వమును = బలిమిని, చెందునట్లుగా, నాశౌర్యమునకుఁ గీర్తివచ్చునట్లుగాననుట. వీనిఁజెండివైతుననుచు, సరభసమైన, ఉత్థాన = ఉత్సాహము గలవాఁడై, కరము = మిక్కిలి, లసత్ = ఒప్పుచున్న, దశన్ = అవస్థను-భంగిననుట. అమ్ములనైపుణి = బాణచాతుర్యము, ముమ్మరముగ, దనుజశార్దూలున్ = ఘటోత్కచుని, మన్యు = క్రోధముచేత, వికృతవదనుఁగాఁగ, అభ్రమ్మునకున్ = ఆకాశమునకు, పాఱ నడఁచెన్=పాఱఁగొట్టెను.

రా. అనిషేధ=అడ్డపెట్టుటలేకుండునట్లుగా, నీయమానుండై =కొంపోఁబడుచున్న వాఁడై, వివస్వత్తనూభవుండు = సుగ్రీవుఁడు, తెలివొంది = మూర్ఛఁదెలిసి, అత్యంత మును, విశ్రుతినాసత్వమును = విగతములైన కర్ణనాసికములుఁకలవాఁడౌటను, చెందు నట్లుగా, సరభస = వేగముతోఁగూడిన, ఉత్థాన = ఎగయుటకలవాఁడై, కరములన్ = హస్తములచేతను, సద్దశనమ్ములన్ = వాఁడిపండ్లచేతను, అవార్యమైన, మన్యున్ =కోపము గల, దనుజశార్దూలున్ = కుంభకర్ణుని, వికృతవదనుఁగాఁగ, వ్రచ్చి, అభ్రమ్మునకు, పాఱన్ = ఎగయఁగా, వాఁడు=ఆకుంభకర్ణుడు, అడఁచెను=గ్రుద్దెను.

వ. అప్పు డప్పద్మబంధునందనుండు. 201

తే. ఈతెఱంగున ఘనదైత్యు చేత నొవ్వఁ
బొడువఁబడియునుఁ గ్రమ్మఱఁ బొడువనీక
చనియె ననిభృతప్రీతితో వినుతి సేయఁ
దనబలము గూడ దనుజుండు గనలి మిగుల. 202

రా. క్రమ్మఱంబోదువనీక = మఱఁబట్టువడక, అనిభృత=వ్యక్తమైన, ప్రీతితో, తనబలము, కూడన్ = కూడునట్టుగా, చనియెను, దనుజుండు = కుంభకర్ణుఁడు, కనలెను.

భా. క్రమ్మఱంబోదువన్ = తిరుగవానిజయించుటకు, నీకచనియె = నీకొఱకునికే చెల్లెను. అని=ఇట్లని, భృత=భరింపఁబడిన ప్రీతితో, వినుతిసేయన్ = స్తోత్రముచేయఁగా, తనబలము=తనసేనను, కూడఁగా, దనుజుండు=ఘటోత్కచుఁడు, కనలెను.

ఉత్సాహ. కనలి యసుర ప్రళయకాలు కరణిఁ బేర్చి పగఱ బ
ల్మొనల కుఱికి యుఱికి గదియ మోది యాశుభక్షణం
బున మదించుతనకు జడిసి పోటుదొరలు దెరలఁగా
వనజమిత్రసంతతి నన వద్యుఁ జేరెఁ బోరికిన్ 203

భా. ఆ, శుభలక్షణంబునన్ = శుభమైనయుత్సవముననే, "నిర్వ్యాపారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోః క్షణః" అని అ. శూరునికి యుద్ధమే యుత్సవము గనుక, వనజమిత్రసంతతిన్=కర్ణుని, చేరెను.

రా. కనలి, అసుర=కుంభకర్ణుఁడు, ఆశు = శీఘ్రమైన, భక్షణంబున, వనజమిత్రసంతతిన్=సూర్యవంశముగల, అనవద్యున్=రాముని, చేరెను. కడమ సరి.

వ. చేరి యి ట్లనియె. 204

సీ. విను నీవు వాంద్రవీం ద్రను జయించితి నని
క్రొవ్వకు మిచట న క్కొఱఁదిఁబోఁడు
భూరిప్రతాపసిం దూరయశశ్చామ
రాత్యలంకృతకకుబంతదంతి
కుంభకర్ణుఁడు రణ క్రూరుండు భీమసు
తుండాహుతత్వదుద్దండబలుఁడు
బలురక్కసుఁడు పోరఁ బ్రబ్బినాఁ డిట్టిన
న్నెఱఁగి మార్కొను మిప్పు డేఁ బృథురణ
తే. వైభవాలంబసదనుజ వధవిధి నిను
గలఁచి యిదె మ్రింగఁ గదిసితి నిలునిలు మని
ప్రౌఢి గనుటకుఁ దగ దాశరథివరేణ్య
కర్ణ కఠినముల్ నీశౌర్య కథలు సభల. 205

రా. కుంభకర్ణుఁడు రామునితోననెడుమాట. భూరిప్రతాపమనెడిసిందూరము చేతను. యశః=కీర్తియనెడి, చామరముల చేతను, అత్యలంకృత = మిక్కిలి నలంకరింపఁ

బడిన, కకుబంత = దిగంతములయందున్న, దంతి = గజములుగలవాఁడు, భీమ=భయంకర మైన, సు = లెస్సైన, తుండ = ముఖముంచు, "వక్త్రాస్యేవదనంతుండ" మ్మని అ. హుత = వ్రేల్వఁబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలముగలవాఁడు, పృథు = అధిక మైన, రణవైభవమునకు, ఆలంబ = అవలంబమైన, సత్=లెస్సైన, అనుజ=నీతమ్ముఁడైన లక్ష్మణునియొక్క, వధవిధిచేత, అని=యుద్ధమందుఁగల, ప్రౌఢిగనుటకు, తగక్ = తగు నట్టుగా, నిను మ్రింగఁగదిసితిని, దాశరథివరేణ్య-సంబుద్ధి. నీశౌర్యకథలు సథలను, కర్ణ కఠినములు=వినఁగూడకున్నవి.

భా. కర్ణునితో ఘటోత్కచుఁ డనెడుమాట. అత్యలంకృతములైన దిగంతదంతుల యొక్క, కుంభకర్ణ = కుంభస్థలములును జెవులునుగలవాఁడు, క్రమమున నే యలంకార మిది, భీమసుతుండు = భీమునికుమారుఁడు, ఆహుత = భస్మముసేయఁబడిన, త్వత్ = నీయొక్క, ఉద్దండబలములుగలవాఁడు, పృథు = అధికమైన, రణవైభవముగల, అలంబస దనుజునియొక్క వధవిధిచేత నినుఁగలఁచి మ్రింగఁగదిసితిని = ఆలంబాసురుని జంపితిని, నిన్నును మ్రింగఁగదిసితిననుట. నిలునిలుము, అని=ఇటని, ప్రౌఢిగనుటకు, ఆశ తగదు, తొల్లింటివలె రణప్రౌఢి నాముందరఁ జెల్లదనుట. రథివరేణ్య = కర్ణ-సంబుద్ధి. నీశౌర్య కథలు=పంతములు, ఇవి చెల్లవని తాత్పర్యము.

క. అని చూపఱ కద్భుతముగ
దనుజుఁడు యుద్ధంబు చేసి తచ్ఛక్తిఁ దుదన్
దనువుతగు లుడుపుకొనియెం
దనవారలు గలఁగఁ బగఱ దళములు సెలఁగన్. 206

భా. తత్=ఆకర్ణునియొక్క, శక్తిన్=ఇంద్రదత్తశక్తిచేత.

రా. తత్=ఆరామునియొక్క, శక్తిన్=బలిమిచేత, కడమ సులభము.

తే. అంత నత్యుగ్ర మగుపోరు గొంత జరుగ
నశ్రముఁ డతికాయాభిఖ్యుఁ డఖిలరణక
ళాధికారి గాంభీర్యతోయధిఘటోద్భ
వుండు ద్రుపదముఖ్యులఁ బలువుర వధించె. 207

రా. అఖిలరణకళాధికుపైన, అరి = శత్రువులయొక్క, గాంభీర్యమనెడి, తోయధి = సముద్రమునకు, ఘటోద్భవుండు = అగస్త్యుఁడైనవాఁడు, అతికాయాభి ఖ్యుఁడు = అతికాయుఁడనువాఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = వనచరశ్రేష్ఠులను - వానర ముఖ్యుల ననుట. వధించెను.

భా. అంతన్ = ఘటోత్కచుండు నొచ్చినతరువాత, అతి = అత్యంతమును, కాయాభిఖ్య = దేహకాంతిగలవాఁడు, "అభిఖ్యా నామశోభయోః" అని వి. అశ్ర

ముఁడు గనుక దేహకాంతితఱుగదనుట. రణకళాధికారి, గాంభీర్యతోయధి, ఘటోద్భవుండు = ద్రోణుఁడు, ద్రుపదముఖ్యులన్ = ద్రుపదుఁడు మొదలయిన వారిని, వధించెను.

మ. అనివార్యుం డతఁ డంతటం దనయమిథ్యామృత్యువార్తాప్రవ
ర్తనచేతం గురుమానసార్పితవిషాదగ్లాని యయ్యెం దనుం
దనునిర్ముక్తునిఁ జేయుచున్ విశిఖసంధానాతివేగప్రపం
చనసౌమిత్రి యనేక యుద్ధకృతిధృష్టద్యుమ్నుఁ డేపారఁగన్. 208

భా. అతఁడు = ద్రోణుఁడు, అంతటను, తనయ = కుమారునియొక్క - అశ్వత్థామయొక్క, మిథ్యా=అసత్యమైన, మృత్యువార్తాప్రవర్తనచేత, తను, తనునిర్ముక్తునిన్= దేహనిర్ముక్తునిఁగా, చేయుచున్ - తనకుఁదానే దేహము విడుచుచు ననుట. విశిఖ= బాణములయొక్క, సంధానమందు నతివేగమైన, ప్రపంచన = ప్రయోగమందును, సౌమిత్రి=లక్ష్మణుండైనవాఁడు, అనేకయుద్ధములయందు, కృతి = నేర్పరియైనవాఁడు, ధృష్టద్యుమ్నుఁడు, ఏపారఁగా, గురు = అధికమానట్టుగా, పెద్దలయొక్కయనికాని, మానసమందు, అర్పిత=పెట్టఁబడిన, విషాదముచేతిగ్లానిగలవాఁడయ్యెను.

రా. అతఁడు = అతికాయుఁడు, తన = తనయొక్క, విశిఖసంధానమందలి యతివేగముయొక్క, ప్రపంచనన్ = విస్తరించుటచేత, "పచివిస్తారే" అని ధాతువు. సౌమిత్రి=లక్ష్మణుఁడు, యుద్ధకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట=దృఢమైన, ద్యుమ్న= సత్త్వముగలవాఁడు, "ద్యుమ్నం స్యాచ్ఛ బలే ధనే" అని వి. ఏపారఁగా, తనున్= తన్ను, తనునిర్ముక్తునిఁ జేయుచు, తనయొక్క, అమిథ్యా = సత్యమైన, మృత్యువార్తయొక్క, ప్రవర్తనచేతన్ = వినిపించుటచే, గురు=తండ్రియైనరావణునియొక్క, మానసమందర్పితవిషాదగ్లానియయ్యె నని యన్వయము. అతికాయుఁడు నొచ్చెను, ఆవార్త విని రావణుఁడు కష్టిపడెననుట.

వ. అంత. 209

సీ. గురుదివ్యబాణచాతురిని మీఱినవాని
గారాపుఁబట్టి నఖండవిక్ర
మోగ్రు నెంతయును దుర్యోధనుం డని గెల్పుఁ
దనకొనర్పఁగజాలు నని గణించి
యాతీవ్రబలుబహుభ్రాతృనాశకఘోర
తరమనుష్యదళముఖుఁ డరివధమున

కత్యాదరతఁ బంచె నస్త్రనైపుణిఁ జూపె
నతఁడును బ్రతివీరు లపగతరణ
తే. చేష్టు లైరి తద్బ్రహ్మాస్త్రవి జృంభణమున
కెదురు లేక మూర్ఛన్మానమదము లడఁగఁ
దత్ప్రతివిధానకుశలాచ్యుతప్రయత్న
మున బిరుసు డింప కపు డొప్పె ననిలసుతుఁడు. 210

రా. గురు=అధికమైన, దుర్యోధనుండని = యుద్ధముసేయ శక్యముగానివాఁడని, బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గఠోరతరములైన, మన్యుక్ = శోకక్రోధములుగలవాని, దశముఖుఁడు = రావణుఁడు, పంచెను=అంపెను. తత్=ఆయింద్రజిత్తుయొక్క, బ్రహ్మాస్త్రవిజృంభణమునకెదురులేక, మూర్ఛక్ = మూర్ఛచేత, మానమదము లడఁగఁగా, ప్రతివీరులు = రామాదులు, అపగతరణచేష్టులైరి, తత్ = ఆబ్రహ్మాస్త్రముయొక్క, ప్రతివిధాన=ప్రతిక్రియకు, కుశల=సమర్థములై, అచ్యుత=స్థిరమైన, ప్రయత్నముచేత.

భా. గురుక్ = ద్రోణుని, మీఱినవాని, ద్రోణునియొక్క గారాపుబట్టిని, ఉగ్రుఁడైనవాని, అతీవ్రబలుని, ఇవి యశ్వత్థామకు విశేషణములు. దుర్యోధనుండు, అనిక్=యుద్ధమందు, గెల్చును, ఒనర్పఁగజాలునని, బహుభ్రాతృనాశముచేతఁ గఠోరతరమైన మన్యుదశగల ముఖముగలవాఁడు-ఇది దుర్యోధనునికి విశేషణము. అరివధమునకుఁ బంచెను. తద్బ్రహ్మ=ఆబ్రాహ్మణునియొక్క, అస్త్రవిజృంభణమునకు, మూర్ఛత్ = వ్యాపించుచున్న, "మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః" అని ధాతువు. మానమును మదమును నడఁగఁగా, తత్ = ఆబ్రాహ్మణునిబాణముయొక్క, ప్రతివిధానమునకు, కుశల = సమర్థుఁడైన, అచ్యుత = కృష్ణునియొక్క, ప్రయత్నమున, ప్రతివీరులు, అపగత = విడువఁబడిన, రణచేష్టగలవారలైరి యని క్రిందటికన్వయము. కృష్ణునిమాటవలన నాయుధములు పడవైచి యానారాయణాస్త్రమునకు నమస్కరించిరనుట. అపుడు, అనిలసుతుఁడు=భీముఁడు, బిరుసుడింపకయొప్పెను = నమస్కరించక యుండెననుట.

వ. అంత. 211

ఆ. అతఁడు సకలసైన్యవితతిని సంజీవనౌషధీసమాన యనవిహితపు
నఃప్రతిష్ఠగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కు, శౌర్యవిక్రమనయ చర్య[illegible]పె.

భా. అతఁడుక్ = భీముఁడును, సంజీవనౌషధీసమాన, అనక్ = అనఁగాను, సైన్యవితతిని, విహిత = చేయఁబడిన, పునఃప్రతిష్ఠ గలదానిగా నొనర్చి వర్ణనకెక్కెఁడి, శౌరి=కృష్ణునియొక్క, అవిక్రమ = క్రమరహితమైన, నయచర్యక్ = నీతిమార్గమును, నడపెను. కృష్ణునియొక్క సంజీవనివంటినీతిచేత భీముఁడు నాయుధమును విడిచెననుట,

రా. అతఁడు = హనుమంతుఁడు, సకలసైన్యవితతిని, సంజీవనౌషధులయొక్క, సమానయన = తెచ్చుటచేత, విహితమైన, పునఃప్రతిష్ఠగాన్ = తిరుగబ్రతుకుట గలదానిఁగా, ఒనర్చి, శౌర్యముయొక్కయు, విక్రమ = అధికసామర్థ్యముయొక్కయు, నయ=నీతియొక్కయు, చర్యను నడపెను.

తే. అపుడు మనుజేంద్రముఖ్యు లాహరి నుతించి
రనఘ నీదుమహత్త్వ మేమని పొగడఁగ
వచ్చు నారాయణమహాస్త్ర వైభవ మిటు
లఫలముగఁ జేసి రిపులక్రొవ్వడఁచి తనుచు. 213

రా. హరిన్ = హనుమంతుని, నారాయణ - ఆశ్చర్యవాక్యము, మహాస్త్ర = బ్రహ్మాస్త్రముయొక్క.

భా. మనుజేంద్రముఖ్యులు=ధర్మరాజాదులు, రెంటికి సరి. కడమ సులభము.

చ. అలఘువిపన్మహార్ణవము నట్లు తరించి పునర్మహోద్ధతిన్
వెలిగెడువారిఁ దద్రజని వేగ భయంకరలీలఁ దాఁకి పెం
పలరఁగఁ బోరె వైరిచయ మర్కజుఁ డందు వహించె మిక్కిలిన్
బలిమిఁ బ్రకంపితస్వావృత నాపరిపాలనకార్యభారమున్. 214

భా. తద్రజని=ఆరాత్రి, వేగన్=వేగఁగా, అందు=ఆయుద్ధమందు.

రా. తద్రజనిన్ = ఆరాత్రియందు.

మ. రవిపుత్త్రుం డని కిట్లు పూని ప్రతిగర్జద్వీరసంహారక్ల
ప్తివిరాజచ్ఛరభీష్మ కుంభజయశోభివ్యాప్తి మీఱెన్ మను
ష్యవిభుం డుబ్బఁగ నంత నాప్రబలదోషాచారితోఁబుట్టుగున్
భువిఁగూల్చెన్ బవనాత్మజుండు బలిమిన్ దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్. 215

రా. రవిపుత్త్రుండు = సుగ్రీవుఁడు, ప్రతిగర్జత్ = మాఱుమలయుచున్న, వీర= శత్రువులయొక్క, సంహారముయొక్క, క్లప్తి = చేఁతచే, విరాజత్ = ప్రకాశింపుచున్న, భీష్మ = భయంకరుఁడైన, కుంభ = కుంభుఁడనెడి కుంభకర్ణునికుమారునియొక్క, జయముచేత, శోభి = ఒప్పుచున్న, వ్యాప్తిన్ = వ్యాపారముచేత, మనుష్యవిభుండు = రాముఁడు, ఉబ్బఁగ, మీఱెను. ఆప్రబలదోషాచారి = ఆప్రబలుఁడైన నక్తంచరుని యొక్క, "దోషానక్తంచరజనీ" అని వి. తోఁబుట్టుగున్ = తమ్ముఁడైన నికుంభుని, దుశ్శాసన=అణఁపరాని, అభిఖ్యునిన్ = కాంతిగలవాని, "అభిఖ్యా నామశోభయోః" అని అ. పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

భా. రవిపుత్త్రుండు = కర్ణుఁడు, విరాజచ్ఛరములుగల భీష్మునియొక్క, కుంభజ = ద్రోణునియొక్కయు, యశోభివ్యాప్తిని, మనుష్యవిభుండు = దుర్యోధనుఁడు,

ఉబ్బుఁగ మీఱెన్ = భీష్మద్రోణులకంటెను లెస్సగా జగడముచేసెననుట. ఆప్రబల దోషాచారి=మిక్కిలి దురాచారియైన దుర్యోధనునియొక్క తోఁబుట్టుగును, దుశ్శాసనాభిఖ్యునిన్=దుశ్శాసనుఁడనెడు పేరుగలవాని, పవనాత్మజుండు కూల్చెను.

వ. అంత. 216

సీ. ఆహవమహిమకరాక్షయాతులసత్ప్రి
తాప మత్యంతమ్ము దనరఁ గనలి
సూర్యసంతతినరవర్యుండు సాహసో
ద్ధత్యశౌర్యాదిదుర్దాంతవృత్తిఁ
బ్రబలువానిని ధర్మరాజువీడు సొరంగఁ
దఱిమె బాణముల నెంతయుఁ గలంచి
తద్భ్రాతృభంగ మంతయు నప్పు డరసి వా
సవినిర్గతుం డయి సరభసమున
ఆఁ స్వశ్రితనికురుంబవనశిఖి మేఘనా
దాభిధానుఁ డాబలాఢ్యుమీఁద
నడచి దుర మొనర్చె నభమున నుండి ని
ర్జరులు బెగడ నిగుడు సాయకముల. 217

భా. ఆహవ = యుద్ధముయొక్క, మహిమకర = ప్రభావమును జేయుచున్న, అక్షయ=అక్షయమునయి, అతుల=సరిలేని, సత్ప్రతాపము తనరునట్టుగా, సూర్యసంతతి నరవర్యుండు=కర్ణుఁడు, వృత్తిచేతఁ బ్రబలువాని ధర్మరాజును వీడుఁజొరఁగఁదఱిమెను. తత్=ఆ, భ్రాతృభంగమంతయు నప్పుడరసి, వాసవి=అర్జునుఁడు, స్వశ్రిత=నిజాశ్రితులనెడు, వనశిఖి=అడవినెమళ్లకు, "శిఖావళశ్శిఖీ కేకీ" అని అ. మేఘనాదమువంటి, అభిధాన = పేరుగలవాఁడు, అర్జునునికి విశేషణము. ఆబలాఢ్యుమీఁదనడచి, సాయకములన్=బాణములచేత, నభముననుండి = ఆకాశమందుండి, నిర్జరులుబెగడునట్టుగా దుర మొనర్చెను.

రా. ఆహవమహిన్ = యుద్ధభూమియందు, మకరాక్షయాతు=మకరాక్షుఁ డను ఖరాసురుని పుత్త్రునియొక్క, "నైరృతో యాతురక్షసీ" అని అ. లసత్ప్రతాపమత్యంతమ్ము తనరుచుండఁగాఁగనలి, సూర్యసంతతినరవర్యుండు = రాముఁడు, వృత్తిచేతఁ బ్రబలెడువానిని=ఆమకరాక్షుని, ధర్మరాజువీడు = యమలోకమును, చొరంగఁదఱిమెన్ = చంపెననుట. తద్భ్రాతృభంగము = ఆమకరాక్షునిమరణమును, అరసి, వాస=గృహాము వల్లనుండి, వినిర్గతుండయి, స్వశ్రిత = దేవతలనెడి, వనమునకు, శిఖి=అగ్నివంటివాఁడు,

మేఘనాదాభిధానుఁడు = ఇంద్రజిత్తు, అబలాఢ్యుమీఁదన్ =సేనతోఁగూడిన రాముని మీఁద, నడచి నభముననుండి దురమొనర్చెను.

వ. ఇట్లు పోరిపోరి. 218

ఉత్సాహ. వెరవు నేపుఁ జూపెడు ప్రతివీరువిక్రమక్రియా
గరిమమును సహింపలేక కలను దొఱఁగిపోయి తాఁ
దిరిగి వచ్చె నీతఁ డింకఁ దెగువ మిగుల నెరప కె
ట్లరుగు ననుచు నహితబలము లలఁగి కలఁగఁ జెలఁగుచున్. 219

రా. గరిమ=మహత్త్వమును, మును=మునుపు.

భా. గరిమమును=అతిశయమును. కడమ సరి.

మ. బలదీప్తాశుగసంతతిప్రబలితస్ఫారప్రతాపోదయో
జ్జ్వలసంయద్రభసంబురుద్రుమఖసంచారక్రియన్ మీఱఁగా
నలఁగించెం బ్రతివీరునట్టియెడ నానాకీశసంతాన మ
య్యలఘుస్థేముఁడు తత్ప్రతాపశిఖి మాయంజేసి యార్చెం దగన్.

భా. బలదీప్తమయిన, ఆశుగసంతతి = బాణజాలముచేత, ప్రబలితమైన, స్ఫార= ప్రకాశింపుచున్న, ప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వలమయిన, సంయత్ = యుద్ధమందుఁ గల, "సంయత్సమిత్యాజిసమిద్యుద్ధ" మని అ. రభసంబు=ఆటోపము, రుద్రునియొక్క, మఖసంచారక్రియన్=దక్షాధ్వరక్రీడను, మీఱఁగా నట్టియెడను, ఆనాకీశసంతానము= అర్జునుఁడు, ప్రతివీరుని = కర్ణుని, నలఁగించెను. అయ్యలఘుస్థేముఁడున్ = కర్ణుఁడును, తత్ = ఆయర్జునునియొక్క, ప్రతాపశిఖిన్ = ప్రతాపాగ్నిని, మాయంజేసి యార్చెను.

రా. బలదీప్తుఁడైన, ఆశుగసంతతి = హనుమంతునిచేత, ప్రబలిత=ప్రబలముగాఁ జేయఁబడిన, స్ఫారప్రతాపోదయముచేత నుజ్జ్వలమైన, సంయత్ = యుద్ధముయొక్క, రభసంబు=వేగము, ఉరు=అధికమైన, ద్రుమ=వృక్షములయొక్క, ఖసంచారక్రియన్ = ఆకసమునవిసిరివేయుటచేత, మీఱఁగాన్=మిక్కిలియుఁ నొప్పఁగా, నానా, కీశసంతానము=వానరసమూహము, ప్రతివీరున్ = ఇంద్రజిత్తును, నలఁగించెను, అయ్యలఘుస్థేముఁడున్ = అధికస్థైర్యముగల యాయింద్రజిత్తును, మాయంజేసి=మాయచేత, తత్ = ఆవానరసమూహముయొక్క, ప్రతాపశిఖని, ఆర్చెన్=చల్లార్చెను. 221

వ. అంత.

క. మాననిధి జిష్ణుఁడు సుమి
త్రానందనుఁ డన్నపను పుదంచితవృత్తిన్

మానసధృతిఁ బెనుపఁగ నరి
పై నడరి శరోగ్రవృష్టిఁ బఱఁగించె వడిన్. 222

రా. జిష్ణుఁడు=జయశీలుఁడు, సుమిత్రానందనుఁడు=లక్ష్మణుఁడు.

భా. సుమిత్ర=బంధువులను, ఆనందనుఁడు = సంతోషపెట్టెడువాఁడు. మానస మందుఁగల, ధృతిన్=సంతోషమును, కడమ సరి.

క. శరవర్ష మిట్లు గురియుచుఁ
బరఁగుమహాబలజయానుభావస్థైర్య
స్ఫురణాఢ్యు నతని నతఁడున్
సరభసనారాచవృష్టి సంవృతుఁ జేసెన్. 223

భా. మహత్ = అధికమైన, బలజయములయొక్క, అనుభావస్థైర్యస్ఫురణచేత నాఢ్యుని, అతనిన్=అర్జునుని, అతఁడున్ = కర్ణుఁడును, నారాచవృష్టిచేత, సంవృతుఁ జేసెన్ = ఆవరింపఁబడ్డవానిఁగాఁ జేసెను.

రా. మహాబలజ = హనుమంతుఁడు, యానున్ = వాహనముగాఁగలవాని, అతనిన్ = లక్ష్మణుని, అతఁడున్=ఇంద్రజిత్తును, చేసెను, కడమ సులభము.

వ. ఇట్లు దలపడి. 224

ఆ. సరిగఁ బోరి రక్కజపుజోదు లిరువురుఁ
గరియుఁ గరియుఁ బోలెఁ గడిఁదిలావు
గిరియు గిరియుఁ బోలె గెంటనితాల్మియు
హరియు హరియుఁ బోలె నదటు వొదల. 225

రెంటికి సరి సులభము.

సీ. ఒండొరులసరోషహుంకృతిఁ గెరలుచుఁ
గెరలితూపులవాన గురిసి కురిసి
శరవృష్టిఁ బత్యస్త్రసమితిచే నఱుకుచు
నఱికి పై నమ్ములు వఱపి పఱపి
సాధనవికలత సాధించి మించుచు
మించి నెమ్మేనులు నొంచి నొంచి
దివ్యాస్త్రములు సాలఁ దెగువమై నేయుచు
నేసి నిష్ఫల మైన రేసి రేసి
తే. లలి నాకరాకల్లకడఁకల లక్ష్మణేంద్ర
జిత్తులాభీలశౌర్యులై చిత్రరణము

సలిపి రొకకొంతతడవు వాసవవిరోచ
నాత్మజులసామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్ల. 226

రా. లక్ష్మణేంద్రజిత్తులు, అఖిలశౌర్యులై, వాసవ = ఇంద్రునియొక్కయు, విరోచనాత్మజ = బలియొక్కయు, సామ్యవిస్ఫూర్తి యావహిల్లఁ జిత్రరణమును జలిపిరి.

భా. లక్ష్మణునియొక్కయు, ఇంద్రజిత్ = మేఘనాదునియొక్కయు, తుల్యసామ్యముచేత, అఖిల=భయంకరమైన, శౌర్యముగలవారై, వాసవవిరోచన = ఇంద్రసూర్యులయొక్క,ఆత్మజులు అర్జునకర్ణులు, "ద్వంద్వాంతే శ్రూయమాణం పదం ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే" అను న్యాయమువల్ల వాసవాత్మజుఁడును విరోచనాత్మజుఁడు ననుట.

వ. అంత. 227

ఆ. చతురశల్యరచితసారథ్యయోగాధి
గతమదాతిశయు నఖండధైర్యుఁ
బ్రతిభటుని వధించెఁ బ్రథితాజివిజయుండు
రాముతమ్ముఁడు సురరాజు మెచ్చ. 228

భా. చతురుఁడైనశల్యునిచేత రచితమైన సారథ్యయోగమువల్ల, అధిగత = పొందఁబడిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిన్ = కర్ణుని, వధించెను, విజయుండు, రాముతమ్ముఁడు, కృష్ణుఁడును.

రా. చతుర, శల్య=బాణములచేత, 'శల్యంవంశశలాకాయాంశంకుతోమరయోరపి, శల్యశ్శశ్చిన్మహీపాల శ్శ్వావిన్మదనపాదపః' అని రత్నమాల. రచితమైన సారథియొక్క, అయోగ = వియోగముచేతనయిన, ఆధి = మనోవ్యథచేత, గత = పోయిన, మదాతిశయముగలవాని, ప్రతిభటునిన్ = ఇంద్రజిత్తును, ప్రథితమైనట్టి యాజివిజయముగలవాఁడు, రాముతమ్ముఁడు=లక్ష్మణుఁడు, వధించెను.

సీ. అతిదుర్జయుం డైన ప్రతివీరు నిట్లు రూ
పణఁచి యబ్బలుమగం డన్నకడకుఁ
జని మ్రొక్క నన్నరేశ్వరుఁ డెత్తి కౌఁగిటఁ
జేర్చి యానందవిజృంభణమునఁ
బరఁగె నామఱునాఁడు ప్రౌఢిమద్రవిభుండు
ప్రదళితబహువైరి పంక్తిగళుఁడు
సేనాని యైనను శివుఁ డైనఁ గేశవుఁ
డైన నెదిర్చి నా యస్త్రములకుఁ

తే. బ్రాణములు వెచ్చవెట్టక బ్రతికి పోవ
లేఁ డకట నాకు నరుఁ డేమిలెక్క యనుచుఁ
దనకుబలౌఘరక్షావిధానమహిమ
గడఁకఁ బెనుపంగ నతనిపై నడచి పోరె. 229

రా. అమఖునాఁడు, ప్రౌఢిమత్ = ప్రకాశముగల, రవి=సూర్యునియొక్క, భ=కాంతివంటికాంతిగలవాఁడు, ప్రదళిత, బహువైరి, పంక్తిగళుఁడు = రావణుఁడు, నాకు, నరుఁడు=మనుష్యుఁడు, ఏమిలెక్కయనుచుఁ దనకు, ఉరుబలౌఘ = అధికసేనా సమూహముయొక్క, రక్షావిధానమహిమ, కడఁకన్=రోషమును, పెనుపంగ, అతని పైన్=రామునిమీఁద.

భా. ప్రౌఢిచేత, ప్రదళితములైన బహువైరిపంక్తులయొక్క గళములు గలవాఁడు, మద్రవిభుండు=శల్యుఁడు, సేనానియై = దళవాయియై, తనయొక్క కురుబలౌఘము యొక్కయు, అతనిపైన్=ధర్మరాజుమీఁద, పోరెను, కడమ సులభము.

వ. అప్పుడు. 230

తే. ఆనృపతి సైన్యమును గదనాతిలోలు
భానుజులసద్భుజాశక్తి బ్రాపుగఁ గొని
యాఁగెఁ దచ్ఛల్యతేజంబు నతని నొంచె
నని విరూపాక్షుఁ డనఁ బర్వునతఁడు మెఱసి. 231

భా. ఆనృపతి=ధర్మరాజు, కదన = యుద్ధమందు, అతిలోలుభ = అతిప్రియు లైన, "లోలుపో లోలుభో లోలః" అని అ. అనుజుల=తమ్ములయొక్క, సద్భుజాశక్తిని బ్రాపుగఁగొని, తత్=ఆశల్యునియొక్క, తేజంబునాఁగెను. అనిన్ = యుద్ధమందు, విరూపాక్షుఁడనన్=రుద్రుఁడనఁగా, పర్వు=ఒప్పెడి, అతఁడు=శల్యుఁడు, అతనిన్ = ధర్మరాజును, నొంచెన్=నొప్పించెను.

రా. ఆనృపతి=రాముఁడు, సైన్యమును, కదనాతిలోలుఁడైన, భానుజున్ = సుగ్రీవునిని, లసద్భుజాశక్తినిఁ బ్రాపుగఁగొని, తత్=ఆరావణునియొక్క, శల్య = బాణ ములయొక్క, తేజంబునాఁగెను, అతనిన్=సుగ్రీవుని, విరూపాక్షుఁడనఁబర్వునతఁడు= విరూపాక్షుఁడనెడురాక్షసుఁడు, మెఱసి నొంచెను.

వ. ఇట్లు నొప్పించిన నిప్పులు గురియుకోపంబునం జూపు దీపింప నాసమర
శూరు నాలోకించి. 232

రెంటికి సరి సులభము.

ఆ. ఇతఁడు మామకాజి చతురతఁ దెగకపోఁ
డింక ననుచు నాప్తులెల్లఁ జెలఁగ
నివులఁ గినుకఁ గెరలు రవిసూనునందను
భావ మపుడు వింత యై వెలింగె. 233

రా. ఇతఁడు=విరూపాక్షుఁడు, మామక=నాసంబంధమైన, ఆజిచతురతన్ = యుద్ధచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు, అనుచు, కినుకఁగెరలు = కోపోద్రిక్తుఁడైన, రవిసూనునందన్=సుగ్రీవునియందు, అనుభావము=ప్రభావము, వెలింగెను.

భా. ఇతఁడు=ధర్మరాజు, మామకున్ = శల్యునిపట్లను, ఆజిచతురతన్ = ఆజిచాతుర్యముచేత, తెగకపోఁడు = ఆగ్రహింపకమానఁడు, అనుచు నాప్తులెల్లఁజెలఁగ, రవిసూనునందను=ధర్మజునియొక్క, భావము వింతయై వెలింగెను.

వ. అవ్వీరశార్దూలంబు పెద్దయుంబ్రొద్దు దద్దయు నుద్దీప్తశౌర్యుండై.

రెంటికిని సరి.

క. అని నేసి చేసి యంతట
మనమునఁ గడుఁ గెరలి యుద్ధమహిమాతులునిన్
ఘనుఁ బ్రతివీరు విరూపా
క్షునిశక్తిప్రౌఢిచేతఁ గూల్చి చెలంగెన్. 235

భా. యుద్ధమహియందు, మాతులునిన్ = మేనమామయైనశల్యుని, "మాతుర్భ్రాతామాతులః" అని అ. విరూపాక్షునిశక్తిప్రౌఢిచేతన్ = రుద్రుఁడిచ్చినశక్తిమహిమచేత, కూల్చి=చంపి, చెలంగెన్=సంతోషమున నుప్పొంగెను.

రా. యుద్ధమహిమచేత, అతులునిన్ = సరిలేనివాని, విరూపాక్షుని, శక్తి = సత్త్వముయొక్క, ప్రౌఢిచేతఁ గూల్చి చెలంగెను.

క. పరదుస్సహశల్యమహో, దరనాశన మాచరించి తమసైనికులన్
గరమలరించినశౌర్య, స్ఫురితునతనిఁబొగడిరుబ్బుచున్హరిముఖ్యుల్.

రా. పర=శత్రువులకు, దుస్సహములైన, శల్య=బాణములుగల, "శల్యం వంశశలాకాయాం శంకుతోమరయోరపి, శల్యఃకశ్చిన్మహీపాలః" అని నిఘ. మహోదర=మహోదరుఁడనెడురాక్షసునియొక్క, నాశనము నాచరించి, అలరించిన, అతనిన్ = సుగ్రీవుని, హరిముఖ్యులు=కపిశ్రేష్ఠులు, నుతించిరి=పొగడిరి.

భా. పరదుస్సహమైన, శల్యమహః=శల్యునిపరాక్రమమువల్లనైన, దర=భయముయొక్క, "దరోస్త్రియాం భయే శ్వభ్రే" అని అ. అతనిన్=ధర్మరాజును, హరిముఖ్యులు=కృష్ణాదులు, పొగడిరి, కడమ సరి.

తే. అంతఁ దద్భ్రాతృపుత్త్ర బలాతిశయము
దను మహాపార్శ్వబలనాశమున నలఁచఁగ
నుడుకుచున్న దుర్యోధను నుగ్రమన్యు
దశముఖు నులూకశకునిపాతము గలంచె. 237

భా. అంత, తత్=ఆధర్మరాజుయొక్క, భ్రాతృ=తమ్ములైన భీమాదులయొక్కయు, పుత్త్ర = ప్రతివింధ్యాది ద్రౌపదేయులయొక్కయు, బల = ధృష్టద్యుమ్నాదిబలము యొక్కయు, అతిశయము, తనున్=తన్ను, మహత్=అధికమైన, పార్శ్వబల=పరివారము యొక్క, నాశమునన్=హానిచేత, ఉడుకుచున్న దుర్యోధనుని, ఉగ్రములైన, మన్యు=శోకరోషములయొక్క, దశ=అవస్థగల, ముఖున్ = ముఖముగలవాని, దుర్యోధనునికి విశేషణము, ఉలూకునియొక్కయు, శకునియొక్కయు, పాతము = నాశనము, కలంచెన్=వ్యాకులపడఁజేసెను.

రా. అంత, తత్=ఆసుగ్రీవునియొక్క, భ్రాతృపుత్త్రుఁడైన యంగదునియొక్క బలాతిశయము, మహాపార్శ్వ=మహాపార్శ్వుఁడనెడు రాక్షసునియొక్క, బలనాశమునన్=కూల్చుటచేననుట, తనున్=తన్ను, నలచఁగ, దుర్యోధనున్ = యుద్ధముసేయ శక్యముగానివాని, దశముఖున్=రావణుని, ఉలూక = గూబలనెడి, శకుని = పక్షుల యొక్క, "ఉలూకస్తు వాయసారాతిపేచకౌ" అని అ. పాతము=పాటు, కలంచెను, అపశకునమాయె ననుట.

సీ. ఆదుష్టవర్తనుఁ డప్పటితుదకు ని
జానుజపుత్త్రమిత్త్రాదు లొకఁడు
మిడివోక కలనిలో మడియుట యూహించి
వగచుచు నప్పుడు వైరినృపతి
ననుజవిభీషణో దగ్రవిక్రమసహా
యతవిజృంభించుమహా ప్రతాపుఁ
దలపడఁ జాలని తాంతధైర్యంబుతో
నరిగి ద్వైపాయన హ్రదమతల్లి
తే. కాఁగతిని దన్న ప్రతిబల శ్రీ గలంగ
నరిగి మునిఁగెఁ దత్కాండచయంబులోన
మునిఁగి యాఁగెను దనమేను మోయకుండ
డానిదిరమైన వాస్తంభ ధర్మపటిమ. 238

రా. ఆదుష్టవర్తనుఁడు=రావణుఁడు, వగచుచు, వైరినృపతిని, అనుజుఁడైనలక్ష్మణునియొక్కయు విభీషణునియొక్కయు నుదగ్రవిక్రమసహాయత్వముచేత విజృంభించు మహాప్రతాపునిన్=రఘునాయకుని, తలపడన్=మార్కొనుటకు, చాలన్=మిక్కిలి, నితాంత=అధికమయిన, ధైర్యంబుతో, ద్వైప=ద్వీపసంబంధమైన, అయన=మార్గమందుఁ గల, హ్రాదమతల్లికా=హ్రాదశ్రేష్ఠముయొక్క-మంచిమడుగుయొక్క యనుట, గతిని=ప్రకారమున, తన్నృపతి=ఆరామునియొక్క, బల=సేనలయొక్క, శ్రీ=శృంగారము, కలంగఁగా, అరిగెనని క్రిందటికన్వయము. అరిగి=ఈలాగునడచి, తత్ = ఆరాముని యొక్క, కాండచయంబులోనన్ = బాణసమూహములోను, మునిఁగెను, మునిఁగి= ఈలాగుమునిఁగి, దానిన్=ఆబాణసమూహమును, తిరమై, నవమైన, అస్తంభ=జాడ్యము లేని-ప్రకాశించుచున్నదనుట, ధర్మ=వింటియొక్క, పటిమన్=సామర్థ్యముచేత, మేను మోయకుండ, ఆఁగెను=అస్త్రములకుఁ బ్రత్యస్త్రములనేసెను.

భా. ఆదుష్టవర్తనుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, అనుజ=తమ్ములయొక్క, విభీషణ=భయంకరమునయి, ఉదగ్ర=అధికమైన, విక్రమసహాయత్వముచేత, మహాప్రతాపుని, వైరినృపతిన్=ధర్మరాజును, తలపడఁజాలని=ఎదిరింపలేని, తాంత=తగ్గిన, ధైర్యంబుతో ద్వైపాయనమనెడి, హ్రాదమతల్లికిన్=హ్రాదశ్రేష్ఠమునకు, ఆగతిని=ఆప్రకారమున-ఒంటికాఁడై యనుట, తన్నృపతి=ఆదుర్యోధనుఁడు, అరిగెను, తత్=ఆమడుగుయొక్క, కాండచయంబులోనన్=నీళ్లలోపల, మునిఁగి, తిరమైన, వాఃస్తంభనయొక్క ధర్మగుణముయొక్క పటిమచేత, దానిన్=ఆయుదకమును, మేను మోయకుండనాఁగెను, జలస్తంభనవిద్యకలదు గనుక.

వ. అట్టిసమయంబున. 239

చ. అయమితభీమశక్తివిహితానుజపాతనుఁడై కృశించుచు
న్నయహతశోకుఁ డమ్మనుజనాథుఁడు భీము మహావిపక్షు నెం
తయును విముక్తవిగ్రహు నొనర్చి సహోదరపీడ కేఁ బ్రతి
క్రియ యొనరించు టెట్లొ యను ఖేదమునం దురటిల్లె మిక్కిలిన్. 240

భా. అయమిత=అణఁపఁబడని, భీమునియొక్క, శక్తి=బలిమిచేత, విహిత=చేయఁబడిన, అనుజపాతనుఁడై=దుశ్శాసనాదినాశముగలవాఁడై, అహత=అడఁగని, శోకముగలవాఁడు, మనుజనాథుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, భీముని, విముక్తవిగ్రహున్=శరీరరహితునిగా, అను=అనెడి, ఖేదమున, దురటిల్లెన్=కెరలెను.

రా. అయమిత=అడ్డపెట్టఁబడని, భీమమైన శక్తిచేత విహితమైన, అనుజ=లక్ష్మణునియొక్క, పాతనముగలవాఁడై కృశించుచు, నయ=నీతిచేత - ఇది శోకసమయము గాదనునీతిచేత ననుట, హతశోకుఁడమ్మనుజనాథుఁడు = రాముఁడు, భీమున్ =

భయంకరమైనవాని, మహావిపక్షున్ = రావణుని, విముక్తమైన, విగ్రహ = యుద్ధము గలవానిఁగా, ఒనర్చి=పాఱఁద్రోలి యనుట, దురటిల్లెను, కడమ సమము.

సీ. అంతలావునఁ జేర్చి యనిలజుం డు నిజాను
జప్రాణదానంబు సలిపి తనదు
మదిలోనమోదసంపదలు నింపుచు నుండ
నానృపాలుఁ డిటని యాత్మ నెంచె
ఘనశౌర్యధైర్యవిఖ్యాతి మిక్కిలిని వ
ర్తిలుచుండ బ్రతుకుమందులనగమును
మానుగ వినివారితోనతాదోషస
త్త్వారూఢినిసమానుఁ డగుచుఁ దెచ్చె
తే. వంశమున కెల్లఁ గీర్త్యభావంబు మిగుల
నీతఁ డీతనిఁ దల్లి దానెట్టివేళఁ
గనియెనో యని జగతిలో ననుజనౌఘ
మెల్ల నవగుణాధికునిఁగా నెన్నకున్నె. 241

రా. అంతన్=అంతటను, అనిలజుండు=హనుమంతుఁడు, నిజానుజ = లక్ష్మణుని యొక్క, ప్రాణదానంబు=బ్రతికించుటను, చలిపి, మోదసంపదలు = సంతోషాతిశయములను, నింపుచునుండఁగా, ఆనృపాలుఁడు = రాముఁడు, ఎంచినప్రకారము చెప్పుచున్నాఁడు, ఈతఁడు=హనుమంతుఁడు, బ్రతుకుమందుల=సంజీవనౌషధులయొక్క, నగమును, వినివారిత=మిక్కిలివారింపఁబడిన, ఊనతాదోష=న్యూనత్వదోషముగల, సత్త్వారూఢిచేత, సమానుఁడగుచు, మానసహితుఁడై, కీర్త్య = కీర్తనీయమైన, భావంబు=వర్తన, మిగులఁగా, తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము. జగతిలోనను, జనౌఘము=జనసమూహము, నవగుణ=మనోహరగుణములచేత, అధికునిఁగా నెన్నకున్నె.

భా. అంత=అంతమైన, లావునన్=బలిమిచేత, అనిలజుండు=భీముఁడు, నిజానుజ=దుశ్శాసనునియొక్క, ప్రాణదానంబు=ప్రాణఖండనమును, చలిపి, తనదుమదిలో, అమోదసంపదలు = ఖేదాతిశయములను, నింపుచునుండ, ఆనృపాలుఁడు=దుర్యోధనుఁడు, ఎంచెను, ఖ్యాతిమిక్కిలి, నివర్తిలుచుండన్=పోవుచుండఁగా, బ్రతుకు = బ్రతుకుచున్న, మందుల = నిర్భాగ్యులను, "మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యమందాః" అని అ. నగన్=నవ్వఁగా, మును=ముందర, మానుగ, విని=వినియుండియు, వారితోన=వారితోనట్టె, తాన్=తాను, దోషముయొక్క, సత్త్వ=బలిమియొక్క, ఆరూఢిని = ప్రసిద్ధిచేత, సమానుఁడగుచున్ = సరియైనవాఁడై, వంశమునకెల్లకీర్తియొక్కయభావంబును,

తెచ్చెనని క్రిందికన్వయము, ఈతఁడు అనిజగతిఁగో, ననుఁ = నన్ను, అవగుణాధిపునిఁగాఁ=అవివేకిఁగా, ఎన్నకున్నె=ఎంచు నేయనుట.

ఉ. ఎంతయు నిబ్బరం బయిన యీహానుమద్బలయుక్తిఁజేసి యేఁ
బంతము మీఱ ఘోరపరిపంథులఁ ద్రుంచుట యెప్పు డింక నా
ర్జింతునొకో సమీరసుతుచేతకు నీడుగఁ జేసి మేలు దు
స్స్వాంతుఁడు గాఁ డితం డనుయశస్స్ఫురణంబు జగంబులోపలన్.

భా. ఈహాను=కోరికను, మద్బలయుక్తిఁ=నాబలిమిచేత, పరిపంథులఁ=శత్రువులను, త్రుంచుటయెప్పుడు-ఇది యుత్సాహవాక్యము. సమీరసుతు = భీమునియొక్క, చేతకునీడుగఁజేసి యశఃస్ఫురణంబును, ఆర్జింతునొకోయని యన్వయము.

రా. ఈ, హనుమత్=హనుమంతునియొక్క, బలయుక్తిఁజేసి=బలయోగముచేత, ఏఁ = నేను, పరిపంథుల, త్రుంచుట = సంహరించితిఁగదా, సమీరసుతు = హనుమంతునియొక్క, చేతకుఁ=ఉపకారమునకు, ఈడుగఁజేసి=ప్రత్యుపకారముఁజేసి, యశఃస్ఫురణంబును, ఆర్జింతునొకో=కాకుస్వరము.

వ. అని తలపోయుచు రిపుజయప్రయతమానమానసుం డయ్యె నంత.

సీ. చలపట్టి తనుఁ జంప నముదితోపాయప
ద్ధతి వెదకుచుఁ గని ధర్మరాజు
వెడలఁ ద్రోయఁగ నొండు వెరవులు చాలించి
తనవారినిర్గమోద్ధతిపగఱకు
వెరఁ గొనర్పఁగలంక విడిచి బెట్టిదపుబీ
రమ్మునఁ బఱతెంచి రాజరాజు
సయిదోడుసూడుబంటయి మదనుజఘాతి
నిను మున్ను దెగటార్తు నని నరవరు
తే. భీముఁదాఁకె నపూర్వసం భృతరణరస
భారులై యొండొరులఁ దాఁక వారు గదల
బిరుసు నెరప మండలగతిఁ దిరుగగదుమ
నారదున కబ్బె వేర్వేఱ నయనతుష్టి. 241

రా. ధర్మరాజు=యముఁడు, వెడలఁద్రోయఁగ, తనవారి=తనమూఁకలయొక్క, నిర్గమోద్ధతి వెరఁగొనర్పఁగ, లంకవిడిచి, రాజరాజుసయిదోడు = కుబేరునితమ్ముఁడురావణుఁడు, సూడుబంటయి=పగదీర్చుకొనువాఁడై, మదనుజఘాతినిఁ = కుంభకర్ణునిఁజంపిన, నరవరుఁ=రాముని, తాఁకెను, వారు=రామరావణులు, కదలఁ=చలింపఁగాను, బిరుసు

నెరపన్=శౌర్యముచూపఁగాను, మండలగతిఁదిరుగ, గదమన్ = పీఁగనొత్తఁగాను, నారదునకు నయనతుష్టి యబ్బెను.

భా. చలపట్టి వెదకుచు, ధర్మరాజు=పాండవజ్యేష్ఠుఁడు, వెడలఁద్రోయఁగన్ = వెళ్లఁదీయఁగా, తన=తనయొక్క, వారి=నీళ్లలోనుండి, నిర్గమోద్ధతి = వచ్చెడువడి, వెరఁగొనర్ప, కలంకవిడిచి, రాజరాజు=దుర్యోధనుఁడు, సయిదోడుసూడుబంటయి = తమ్ములపగదీర్చుకొనువాఁడై, నరవరుని భీమునిఁదాఁకెను. వారు=ఆభీమదుర్యోధనులు, గదలన్=గుదియలచేత, బిరుసునెరప, అబ్బెను. క్రియ.

తే. పొసఁగ నేఁడు గదారణ భుక్తి దొరకె
నాకుఁ గను దనియఁగ నని నారదుండు
సమ్మదముఁ జెందఁ దిర మైనయమ్ములపస
నొండొరుల మించి పోరి రయ్యోధవరులు. 245

భా. గదారణభుక్తి=గదాయుద్ధానుభవము, తిరమై, నయమ్ములపస=నేర్పుపసను.

రా. పొసఁగ, నేఁడుగదా, తిరమైన, అమ్ములపసన్ = అస్త్రకౌశలముచేత, కడమ సులభము.

వ. ఇట్లు గడంగి మహాయుద్ధంబు సేయునంత. 246

ఉ. అంచితనైపుణిం బరఁగు నంబకఘోరతరప్రయుక్తిచే
మించుగదానవోద్ధతిసమృద్ధి గనంబడుచుండఁ బోరు సా
గించుచునుండ మానగుణకీర్తితు రాజులఱేనిఁ జూచి శం
కించిరి నమ్మరాదు మనకె ల్లనుచున్ హరిముఖ్యు లెంతయున్. 247

రా. అంబక = బాణములయొక్క, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేన్=ప్రయోగముచేత, మించుగ, దానవోద్ధతి=రావణౌద్ధత్యము, కనంబడుచుండ, రాజులఱేనిన్= రాముని, చూచి, హరిముఖ్యులు=వానరశ్రేష్ఠులు, శంకించిరి.

భా. అంచితనైపుణిని, అంబక=నేత్రములకు, ఘోరతరమైన, ప్రయుక్తిచేన్ = వ్యాపారముచేత, మించు, గదా = గుదియలయొక్క, నవ = వింతైన, ఉద్ధతి=ప్రహారములయొక్క, సమృద్ధి = అతిశయము, కనంబడుచుండ, రాజులఱేనిన్ = దుర్యోధనుని, చూచి, హరిముఖ్యులు=కృష్ణాదులు, శంకించిరి, కడమ సమము.

వ. తదనంతరంబ. 248

క. చేవ చెదరి భీమాశుగ
దావహాతికృతోరుభంగ తాపజ్జ్వలితుం

డై విమతుఁ డడఁగ జయమున
వైవస్వతసంతతినృపవర్యుఁడు మించెన్. 249

భా. భీమునియొక్క, ఆశు=తీవ్రమైన, గదా = గుదియయొక్క, అవహతి = మొత్తుటచేత, కృతమైన, ఊరుభంగతా=తొడలువిఱుఁగుటగలవాఁడౌటయనెడి, ఆపత్ = ఆపదలచేత, జ్వలితుండై = మండుచున్నవాఁడై, విమతుఁడు = దుర్యోధనుఁడు, అడఁగఁగా, వైవస్వతసంతతి=యమపుత్త్రుఁడైన, నృపవరుఁడు=ధర్మరాజు, మించెను.

రా. చేవచెదరి, భీమ=భయంకరములైన, ఆశుగ = బాణములనెడి, దావ=దవానలముయొక్క, హతి = కాల్చుటచేత. కృతమైన, ఉరు=అధికమైన, భంగ=పరాజయములచేతనయిన, తాపముచేత జ్వలితుండై, విమతుఁడు = రావణుఁడు, అడఁగఁగ్=డీలుపడఁగా వైవస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల, నృపవర్యుఁడు = రఘునాథుఁడు, మించెను.

తే. భీష్మ గురుకర్ణశల్యరణోష్మనమర
ఘోరమగుయుద్ధ మతనితో వైరి సలుప
ననుపమప్రౌఢిమం బదిదినము లైదు
రెండు నొండు విఘ్నంబు లేకుండ జరిగె. 250

రా. భీష్మ=భయంకరమునై, గురు = అధికమునై, కర్ణ=కర్ణములకు, శల్య=ములుకులవంటిదైన, రణ = ధ్వనియొక్క, ఊష్మన్ = ఉగ్రత్వముచేత, అమర = దేవతలకు, ఘోరమగు = భయంకరమైన, యుద్ధము=జగడమును, తే. 'ప్రాణిపదములు వెలిగాఁగఁ బ్రథమలెల్ల, నరయ నొక్కొకచో ద్వితీయార్థమిచ్చు' ననులక్షణమువల్లఁ బ్రథమకు ద్వితీయార్థము. అతనితోన్ = రామునితో, వైరి=రావణుఁడు, చలుప, అనుపమ=సరిలేని, ప్రౌఢిమంబు=ప్రౌఢిగల, అది=యుద్ధము, దినములైదురెండును = ఏడుదినములు, ఒండువిఘ్నంబులేక=ఒకవిఘ్నమునులేక, జరిగెను.

భా. భీష్మగురుకర్ణశల్యులయొక్కరణమందుఁగల, ఊష్మన్ = ప్రతాపముచేత, అమరన్ = ఒప్పఁగా, ఘోరమగుయుద్ధమును, అతనితోన్ = ధర్మరాజుతో, వైరి= దుర్యోధనుఁడు, అనుపమప్రౌఢిమన్ = ప్రౌఢిచేత, చలుపన్=నడపింపఁగా, పది, ఐదు, రెండు, ఒండు = ఒకటియు, దినములు = క్రమమున భీష్మాదియుద్ధదినములు, విఘ్నంబు లేకుండ జరిగెను.

వ. అంత. 251

తే దిగ్వధూజాలధమ్మిల్ల ధృతవిశుద్ధ
కీర్తిగురుసూనుఁ డారాజు కృత్స్నబలని

వేశ మారాత్రిచరగోత్ర విభునిలీలఁ
గలఁచె స్వాపహృతోరువిక్రమతఁ గుంద. 252

భా. దిగ్వధూ = దిక్కులనెడు స్త్రీలయొక్క, జాలముయొక్క, ధమ్మిల్ల=కొప్పుల యందు, ధృత=ధరింపఁబడిన, విశుద్ధ = నిర్మలమైన, కీర్తిగలవాఁడు, గురుసూనుఁడు= అశ్వత్థామ, ఆరాజు = ధర్మరాజుయొక్క, కృత్స్న=సమస్తమైన, "కృత్స్నమశేష" మ్మని అ. బలనివేశము = పాళెము, ఆరాత్రి = దుర్యోధనుఁడు పడినదినమురాత్రి యందే,-చర=చరించెడి, గోత్ర విభుని = హిమవంతునియొక్క, లీలన్ = రీతిచేత, స్వాప= నిద్రచే, "స్యాన్నిద్రాశయనం స్వాపః" అని అ. హృత=హరింపఁబడిన, ఉరువిక్రమము గలదొటచేత, కుందన్ = నిద్రచేత బిరుసుచెడియుండఁగాననుట. కలఁచెన్ = నొప్పించెను.

రా. కీర్తియనెడి, గురు=అధికమైన, సూన = పుష్పములుగలవాఁడు, "సూనం ప్రసవపుష్పయోః" అని అ. ఆరాజు = ఆరఘునాథుఁడు, కృత్స్న=సమస్తమైన, బల= బలిమికి, నివేశము = స్థానమైనవాఁడు, ఆరాత్రిచరగోత్రవిభునిన్ = ఆరాక్షసవంశా ధీశ్వరుఁడైనరావణాసురుని, లీలన్ = అవలీలచేత, స్వ=తనచేత, అపహృతమైన, ఉరు= అధికమైన, విక్రమతన్ = విక్రమముగలవాఁడై, కుందన్=తగ్గుపడునట్లుగా, కలఁచెన్= చలింపఁజేసెను.

సీ. అలఘుదోర్గప్రౌఢిమాతులకృతవర్మసా
హాయ్యకంబున నభేద్యాత్ముఁ డగుచు
నప్పు డావీరయోధాగ్రణి యుగ్రంపు
భల్లవర్షంబులబలిమి నమర
శత్రుమస్తకము లసంఖ్యంబులై ధర
గుంపులు పడుచుండఁ గొట్టికొట్టి
యంతట సత్యమోఘాస్త్రప్రయోగుఁడై
యార్జితబలు నుత్తమోజుఁ గృష్ణ
తే. తనుభవులసద్వరోదయంబున వెలిఁగెడు
సంగరకృతిధృష్టద్యుమ్ను శాత్రవాసు
పృథుఫణిశిఖండిఁ దెగటార్చి భీమవిజయ
దీప్తమహిమచేతనుదీర్ణతేజుఁ డయ్యె. 253

రా. అలఘు=అధికమైన, దోఃప్రౌఢిమ = భుజబలముచేత, అతుల=సరిలేనట్లుగా, కృతమైన, వర్మ=జోడుయొక్క, సాహాయ్యకంబునన్ = సహాయత్వముచేత, అభేద్య

మైన యాత్మగలవాఁడగుచు, అప్పుడు, ఆవీరయోధాగ్రణి = రాముఁడు, అమరశత్రు= రావణునియొక్క, మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఊర్జిత = స్థిరమైన, బలము గలవాని, ఉత్తమమైన, ఓజుఁ = తేజస్సుగలవాని, కృష్ణతనుఁ = నీలదేహుని, భవు=ఈశ్వరుని యొక్క, వరోదయంబున వెలిఁగెడు, సంగరకృతి = యుద్ధక్రియయందు, ధృష్ట=ధీర మైన, ద్యుమ్నుఁ=శౌర్యముగలవాని, "ద్యుమ్నం విత్తే పరాక్రమే" అని వి, శాత్రవులయొక్క, అసు=ప్రాణములనెడి, పృథుపణి=క్రూరసర్పములకు, శిఖండిఁ = నెమలి వంటివాని, ఇట్టిరావణుని, భీమవిజయ దీప్తమైన మహిమచేత, తెగటార్చి = చంపి, ఉదీర్ణ=ప్రసిద్ధమైన, తేజస్సుగలవాఁ డాయెను.

భా. అలఘుదోఃప్రౌఢిగల, మాతుల = మేనమామయయిన కృపునియొక్కయు, కృతవర్మయొక్కయు, వీరయోధాగ్రణి = అశ్వత్థామ, బలిమిచేత, అమర, శత్రు మస్తకములు కొట్టికొట్టి, ఉత్తమోజుసిని, కృష్ణ = ద్రౌపదియొక్క, తనుభవులఁ=ప్రతివింధ్యాదిపుత్త్రులనును, సంగరకృతి = యుద్ధసమర్థుఁడయిన, ధృష్టద్యుమ్నునిని, శాత్రవులయొక్క, అసు = ప్రాణవాయువులకు, పృథుఫణి = ఘనసర్పమైనవాని, శిఖండినిని తెగటార్చి భీమవిజయులయొక్క దీప్తమహిమచేత, దీర్ణ = పోమొత్తఁబడిన, తేజస్సు గలవాఁ డాయెను.

వ. అంత. 254

సీ. క్రీడానరుం డైన శ్రీవరుం డిట్లు క్షా
త్త్రప్రక్రియను విజయప్రశక్తి
నిర్వహించుచు శత్రు నిర్మూలనము సల్పి
సొంపుమైఁ దనకును శుభపదవిక
లంకాధిరాజ్యవిలాసపట్టాభిషే
కము స్వపురస్ఫూర్జితముగ నడప
వసుధ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేష
పృథుతరదీప్తి విభీషణుండు
ఆ. తేజరిల్లె ధర్మరాజితరక్షమా
పాలదుర్లభతర భాగ్యలక్ష్మి
నేఁడుగా ఫలించె నెఱయ నస్మత్పూర్వ
సుకృత మద్భుత మని సుజను లలర. 255

భా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు = కృష్ణుఁడు, క్షాత్త్ర=క్షత్త్రసంబంధమైన-సారథిసంబంధమైన, "సూతః క్షత్తా చ సారథిః" అని అ. ప్రక్రియఁ = వర్ణనచేత,

విజయునికి, ప్రశక్తి = అధికబలమును, నిర్వహించుచు, శుభపదమై, వికలంక = నిష్కళంకమైన, అధిరాజ్యవిలాస = సామ్రాజ్యవిలాసమందుఁగల. పట్టాభిషేకమును, స్వపుర= తనపట్టణమందు-అనఁగా హస్తినగరమందు, ప్రూర్జితముగ నడపఁగా, అప్పుడు, తాన్ = తాను, నవప్రభుత్వమందుఁగల, విశేష = వింతరీతిచేత, పృథుతరమైనదీప్తిచేత, విభీషణుండు=భయంకరమైనవాఁడు-చూడ శక్యముగానివాఁడనుట. ధర్మరాజు, ఇతరక్షమాపాల=తక్కినరాజులకు, దుర్లభతరమైన భాగ్యలక్ష్మిచేతఁ దేజరిల్లెను.

రా. క్రీడానరుండయిన శ్రీవరుండు=రఘునాథుఁడు, క్షాత్ర=క్షత్త్రియసంబంధమైన, ప్రక్రియను = వర్తనచేత, విజయమందుఁగల, ప్రశక్తి = అధికసామర్థ్యమును, నిర్వహించుచు, తనకున్ = విభీషణునకనుట. శుభపదవిక=శుభమైనమార్గముగల లంకాధిరాజ్యపట్టాభిషేకము, స్వ = తనకు, పురః = ముందరికిని-ఎప్పటికిని ననుట. ప్రూర్జితముగ నప్పుడు దానవప్రభుత్వవిశేషముచేతఁ బృథుతరదీప్తిగలవాఁడు, ధర్మ = సకలధర్మముల చేతను, రాజిత=ఒప్పుచున్న, రక్షన్=సంరక్షణచేత, మాపాలన్ = మాయందు, దుర్లభతరభాగ్యలక్ష్మి నేఁడుగా ఫలించెననుట. అస్మత్పూర్వకృతము = పూర్వపుణ్యము, అద్భుతమని సుజను లలరఁ దేజరిల్లెను.

తే. విష్ణుముఖ్యావతారమై వెలయువిశ్వ
విభుఁడు ననలసహర్షప్రవేశమహిమ
కతనఁ దనచెల్వమతిశుద్ధి గాంచి యమర
వినుతి మిగులఁ జేకొని యేగెఁ దనదుపురికి. 256

రా. విశ్వవిభుఁడు=రఘునాథుఁడు, అనల=అగ్నియందు, సహర్ష = హర్షసహితమైన, ప్రవేశము చేతనైన, మహిమకతనన్=మహిమవల్ల, తనచెల్వ = సీతాదేవియొక్క, మతిశుద్ధిగాంచి=హృదయశుద్ధిని గాంచి, అమరవినుతి=బ్రహ్మాదిదేవతాస్తోత్రము, మిగులఁ జేకొని, తనదుపురికిన్ = అయోధ్యానగరమునకు, ఏగెను. సీతాసమేతుఁడయి పుష్పకారూఢుఁడయి లక్ష్మణవిభీషణసుగ్రీవాదిసమేతుఁడయి వచ్చి ప్రవేశించెను.

భా. విశ్వవిభుఁడు=శ్రీకృష్ణుఁడు, అనలస = అల్పముగాని, హర్షప్రవేశమహిమకతన, తనచెల్వము = విలాసము, అతిశుద్ధిగాంచి యమరఁగా, వినుతి = ధర్మరాజాది స్తోత్రమును, చేకొని, తనదుపురికిన్=ద్వారకకు, ఏగెను.

వ. అట్లేగి యుచితభంగి నంగీకృతసకలసామ్రాజ్యభోగలీలావిశేషుండయ్యె నప్పుడు. 257

క. శాంతనవోక్తివిలాసా, త్యంతసుశిక్షితపదము స్తధర్మతఁ జేసెన్
శాంతఘనుఁడు వైవస్వత, సంతతినృపశేఖరుఁడు ప్రజాపాలనమున్.

రా. శాంతములునైన, నవ = మనోహరములైన, ఉక్తివిలాస = అగస్త్యాదిముని వచోవిలాసములచేత, అత్యంతమును, సుశిక్షిత = లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్త = సకలమైనశత్రుమిత్రులయొక్క, ధర్మతః = గుణములు గలవాఁడౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి = మనువంశమందుఁగల, నృప = రాజులకు, శేఖరుఁడు = భూషణమైనవాఁడు రఘునాథుఁడు, ప్రజాపాలనముః=సకలలోకసంరక్షణమును, చేసెను.

భా. శాంతనవ = భీష్మునియొక్క, ఉక్తివిలాస = శాంత్యానుశాసనికపర్వోక్తివిలాసములచేత, సుశిక్షిత = లెస్సగాఁ దెలియఁబడిన, సమస్తధర్మతః = సకలధర్మములు కలవాఁడౌటచేత, శాంతిఘనుఁడు, వైవస్వతసంతతి=ధర్మపుత్త్రుఁడయిన, నృపశేఖరుఁడు= ధర్మరాజు, ప్రజాపాలనమును జేసెను.

వ. ఆసమయంబునందు. 259

ఆ. మౌనిపదవిసృష్టమహితనయోత్పన్న
 కుశలవసుసమృద్ధి వశత నొదవు
 కొదవ లెల్లఁ దీర్చుకొని యవ్విభుండు గా
 వించె నశ్వమేధ విధులు వెలయ. 260

భా. మౌని=వేదవ్యాసమునియొక్క, పద = వాక్యములచేత, విసృష్ట = ఇయ్యఁబడిన, మహిత=ప్రసిద్ధమైన, నయ = నీతిచేత, ఉత్పన్న = కలిగిన, కుశల=శుభకరమైన, వసు = ద్రవ్యములయొక్క, సమృద్ధివశతః = సమృద్ధియోగము గలవాఁడౌటఁబట్టి, అవ్విభుండు=ధర్మరాజు, అశ్వమేధాదులైన విధులు = సత్కర్మములను, కావించెను.

రా. మౌనిపద=వాల్మీకియొక్కయాశ్రమమందు, విసృష్ట = విడువఁబడిన, మహితనయా=సీతయందు, ఉత్పన్న = పుట్టిన, కుశలవ=కుశలవులయొక్క, సమృద్ధివశతః= అధికైశ్వర్యప్రాప్తిగలవాఁడౌటచేత, ఒదవుకొదవలెల్లఁ దీర్చుకొని = దేవఋషి పితృతర్పణములు తీర్చుకొని, అవ్విభుండు = ఆరామస్వామి, అశ్వమేధాదివిధులను, వెలయః=ప్రసిద్ధమానట్టుగా, కావించెను.

సీ. శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొందె రాష్ట్రంబు
 నెలమూఁడువానలు నిండఁ గురిసెఁ
 బాడిని బంటలఁ బ్రజలు విజృంభించి
 రరిపదవ్యుత్పత్తి యస్తమించె
 రోగాపమృత్యువార్తాగంధ మెడలెను
 జారచోరాదుల పేరు నుడిగె
 వర్ణాశ్రమాచారవర్తనల్ గడు నొప్పె
 ధర్మంబు నాల్గుపాదముల నడచె

తే. రామభద్రుండు సన్మార్గరక్షణైక
పరుఁడు దిగవతంసితకీర్తి పాండుసూనుఁ
డుర్విపయిఁ జతురాత్మానుజోపచరిత
చరణుఁ డగుచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు. 261

రా. దిక్=దిక్కులకు, అవతంసిత = అలంకారముగాఁ జేయఁబడిన, కీర్తియసెడి, పాండుసూనుఁడు = తెల్లని పుష్పములుగలవాఁడు, రామభద్రుండు, చతుర = మనోహరమైన, ఆత్మ=హృదయముగల, అనుజ = తమ్ములచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణుఁడగుచున్=పదములు గలవాఁడై, సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు, భూమిపై నీలాగు సంతోషమున నుండెను.

భా. రామ=ఒప్పుచున్న, భద్రముగలవాఁడు, దిగవతంసితమైన కీర్తిగలవాఁడు, పాండుసూనుఁడు = ధర్మరాజు, చతుః = నలుగురైన, ఆత్మ=తనయొక్క, అనుజులచేత, ఉపచరిత = సేవింపఁబడిన, చరణములుగలవాఁడౌచు సామ్రాజ్యంబు సలుపునపుడు శ్రీధాన్యకటకమై చెలువొందె రాష్ట్రంబు.

శా. దేవా దేవరప్రేరణంబునన యుద్దీపించు వాగ్వైభవ
శ్రీవిస్ఫూర్తిని రామభారతకథాశ్లేషప్రబంధోత్తమ
వ్యావిర్భావము నిట్లు నెందె నిది భవ్యాభవ్యత ల్వాడకిం
పై వర్తిల్లఁ బరిగ్రహింపుము విరూపాక్షా జగద్రక్షకా. 262

శా. క్రీడామాత్రకృతత్రిమూర్తిభరణాంగీకారచూడాపరి
భ్రాడాదిత్యధునీపృషత్పుషితపంపాశైత్య వేధోమరు
ద్రాడారాధితపాదయంఘ్రినఖచంద్రద్యోతసిధ్యత్పరి
వ్రాడాఖండలమండలీహృదయజీవంజీవసంజీవనా. 263

క్రీడామాత్రముచేత నేకృతమైన, త్రిమూర్తి=బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరరూపముల యొక్క, భరణ = ధారణముయొక్క, అంగీకారముగలవాఁడా! త్రిమూర్తులును నీలీలలనుట. చూడా = శిఖయందు, "చూడాకిరీటంకేశాశ్చ" అని అ. పరిభ్రాట్ = ఒప్పుచున్న, ఆదిత్యధునీ=దేవనదియొక్క, "ఆదిత్యాబుభవోస్వప్నాః" అని. "తటినీహ్రాదినీధునీ" అనియు అ. పృషత్ = బిందువులచేత, "పృషంతి బిందుపృషతౌ" అని అ. పుషిత=పోషింపఁబడిన, పంపానదియందలి శైత్యముగలవాఁడా! వేధః = బ్రహ్మచేతను, "స్రష్టా ప్రజాపతిర్వేధాః" అని అ. మరుత్=దేవతలకు, "మరుతౌపవనామరౌ" అని అ. రాట్=రాజైన యింద్రునిచేతను, ఆరాధింపఁబడిన పాదములుగలవాఁడా! అం

ఘ్రి=పాదములయందుఁగల, నఖములనెడి చంద్రులయొక్క, ద్యోత = ప్రకాశము చేత, "ప్రకాశోద్యోతఆతపః" అని అ. సిధ్యత్=సిద్ధింపుచున్న, పరివ్రాట్ = యతీశ్వరులకు, 'భిక్షుః పరివ్రాట్కర్మంది' అని అ. ఆఖండల = ఇంద్రులైన బ్రహ్మర్షులయొక్క, మండలీ=సమూహముయొక్క, 'బింబో స్త్రీమండలం త్రిషు" అని అ. హృదయములనెడి, జీవంజీవ = చకోరపక్షులయొక్క, "జీవంజీవశ్చకోరకః" అని అ. సంజీవనము గలవాఁడా!

క. కారుణ్యవిభవలక్ష్మీ, తారుణ్యసదోపభోగ ధన్యకటాక్షా
శారీరార్ధసులాలిత, గౌరీరారజ్యమాన కమ్రాపేక్షా. 264

కారుణ్యవిభవ=దయాతిశయముయొక్క, లక్ష్మీ=సంపదయనెడి, తారుణ్య=యౌవనముయొక్క, సదోపభోగ = నిత్యానుభవముచేత, ధన్యమైన, కటాక్షముగలవాఁడా! కటాక్షమునకుఁ గారుణ్యమె యౌవనమనుట. శారీర=శరీరసంబంధమైన, అర్ధమందు= అర్ధశరీరమందనుట. సులాలితమైన గౌరియందు, రారజ్యమాన = మిక్కిలి నాసక్తిగలవాఁడౌచును, కమ్ర=మనోజ్ఞమైన అపేక్షగలవాఁడా!

కలహంసవృత్తము.—

హిమనగాద్రితన యేక్షణలక్ష్మీ, స్తిమితపుణ్యఫలదేహవిలాసా
విమలభక్తిపెదవేంకటధాత్రీ, రమణమానసనిరంతరవాసా. 265

గద్యము. ఇది నిఖిలసూరిలోకాంగీకారతరంగితకవిత్వవైభవపింగళియమరనార్యతనూభవ సౌజన్యజేయసూరయనామధేయప్రణీతంబైన రాఘవపాండవీయమునందు సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము.

గద్యము. ఇది శ్రీమన్మదనగోపాల కృపాకటాక్షసంప్రాప్తసారసారస్వతసంపదానందనందవరకులక్షీరపారావారరాకాసుధాధామ ముద్దరాజు గణపయామాత్య పెదరామధీమణిప్రదర్శితంబైన రాఘవపాండవీయాదర్శంబునందు సర్వంబును జతుర్థాశ్వాసము.

సంపూర్ణము.

---

చెన్నపురి: వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము.

# ఆంధ్రగ్రంథములు

| | ప్రతి 1-కి రు. | అ. |
|---|---|---|
| శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, పోతనామాత్యప్రణీతము, ఇదివఱకు ముద్రితమైనప్రతులకన్న అన్నివిధముల బాగుగ నున్నది | 4 | 0 |
| ,, అత్యుత్తమప్రతి, రెండుసంపుటములు | 6 | 8 |
| ,, 3 సంపుటములు | 7 | 8 |
| శ్రీమదాంధ్రభారతము - పద్యకావ్యము:—అనేక వ్రాతప్రతుల సహాయమున చిరకాలమునుండి సంపూర్ణపరిశ్రమముతోఁ బరిష్కరింపఁబడినది. మేలుకాకితములపై స్ఫుటముగ అచ్చొత్తించి మంచి కాలికోబైండు చేయబడియున్నది. | | |
| 7 సంపుటముల ప్రతి | 14 | 0 |
| 3 సంపుటముల ప్రతి | 13 | 0 |
| ఆది, సభాపర్వములుగల సంపుటము | 2 | 0 |
| ఆరణ్యపర్వము | 2 | 0 |
| విరాటోద్యోగపర్వములు | 2 | 0 |
| భీష్మద్రోణపర్వములు | 2 | 0 |
| కర్ణశల్యసౌప్తికస్త్రీపర్వములు | 2 | 0 |
| శాంతిపర్వము | 2 | 0 |
| ఆనుశాసనిక, అశ్వమేధ, ఆశ్రమవాస, మౌసల, మహాప్రస్థానిక, స్వర్గారోహణ పర్వములుగల సంపుటము | 2 | 0 |
| ఆదిపంచకము, ఒకటేసంపుటము | 5 | 8 |
| యుద్ధపంచకము, స్త్రీపర్వము | 3 | 12 |
| శాంతిసప్తకము | 3 | 12 |
| ఆదిపర్వముమాత్రము, పెద్దచ్చు | 1 | 8 |

| | ప్రతి 1-కి రు. | అ. |
|---|---|---|
| ఆంధ్రభారత విమర్శనము, మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రి | 0 | 8 |
| ఆనందరంగరాట్ఛందము, కాలికో | 1 | 8 |
| ఆంధ్రశ్రీమద్రామాయణము; కావ్యస్మృతితీర్థ జనమంచి శేషాద్రిశర్మకృతము, 3 సంపుటములు | 12 | 0 |
| డిటో 7 సంపుటములు | 14 | 0 |
| ఆంధ్రలలితోపాఖ్యానము | 1 | 8 |
| ఆంధ్రభాషాభూషణము | 0 | 2 |
| ఆంధ్రభాషార్ణవము, అట్టబైండు | 0 | 12 |
| ,, కాలికోబైండు | 1 | 2 |
| ఆంధ్రనామసంగ్రహము, ఆంధ్రనామశేషము, సాంబనిఘంటువు—టీకానుక్రమణికాసహా | 0 | 12 |
| డిటో కాలికోబైండు | 1 | 0 |
| ఆంధ్రచంద్రాలోకము, సటీక | 0 | 8 |
| కవిసంశయవిచ్ఛేదము, అడిదము సూరకవిది | 0 | 6 |
| ఉత్తరరామాయణము, కంకంటిపాపరాజప్రణీతము, చక్కని కూర్పు గిల్టుబైండు | 2 | 0 |
| ఉత్తరహరివంశము, నాచన సోమనాథకృతము | 1 | 8 |
| కవికర్ణరసాయనము, మాంధాతచరిత్ర | 1 | 8 |
| డిటో మేలుప్రతి, కాలికోబైండు | 1 | 14 |
| కళాపూర్ణోదయము, దళసరికాగితములు | 2 | 4 |
| కాశీఖండము, చక్కని క్రొత్తకూర్పు | 1 | 8 |
| కుచేలోపాఖ్యానము, సటీక, (భాగవతములోనిది) | 0 | 4 |
| డిటో గట్టుప్రభుకృతము | 0 | 6 |

| ప్రతి 1-కి | రూ. | అ. |
|---|---|---|
| కృష్ణరాయవిజయము, కుమార ధూర్జటి కృతము | 0 | 8 |
| గజేంద్ర మోక్షము,సటీక,చక్కనిది | 0 | 8 |
| గద్యపద్యసంగ్రహము | 0 | 10 |
| గోపీనాథ రామాయణము, 2 సంపుటములు, శ్రీమద్రామాయణమునకు సరియైనపద్యము, కవనము మిక్కిలి సొంపు; పీఠిక అతివిపులము | 7 | 8 |
| గరుడాచలం, యక్షగానం, పెద్దచ్చు | 0 | 2 |
| చాటుపద్యమణిమంజరి, క్రొత్తకూర్పు, ప్రథమభాగము | 1 | 4 |
| చెన్నబసవపురాణము, పాపకవిది | 1 | 2 |
| ఛందోదర్పణము(అనంతుని ఛందం) | 0 | 14 |
| జైమినిభారతము, అశ్వమేధపర్వము | 1 | 6 |
| తెనుఁగుసమస్యలు | 0 | 2 |
| దశకుమారచరిత్రము, పద్యకావ్యము, కేతనకవికృతము, చక్కని ప్రతి | 1 | 8 |
| దశావతారచరిత్ర,నూతనముద్రితం | 2 | 0 |
| దశరాపద్యములు | 0 | 1 |
| నరసభూపాలీయము,కాలికోబైండు | 1 | 0 |
| నలోపాఖ్యానము,సటీక చిన్నసైజు | 0 | 6 |
| నలచరిత్ర, ద్విపద | 0 | 14 |
| నిర్వచనోత్తర రామాయణము | 1 | 0 |
| నీతిపద్యసంగ్రహము, సటిప్పణము | 0 | 4 |
| నిరంకుశోపాఖ్యానము, రుద్రకవిది | 0 | 6 |
| నీలాసుందరీపరిణయము, కూచిమంచి తిమ్మకవికృతము | 0 | 4 |
| నృసింహపురాణము, ఎఱ్ఱాప్రగ్గడ | 1 | 0 |
| పంచతంత్రము, నారాయణకవిది | 0 | 12 |
| పంచతంత్రము, వేంకటనాథరాజకవి | 1 | 4 |
| డిటో నారాయణకవికృతము | 0 | 12 |
| ప్రబంధరత్నావళి | 1 | 8 |

| ప్రతి 1-కి | రూ. | అ. |
|---|---|---|
| ప్రభావతీప్రద్యుమ్నము, క్రొత్తది | 0 | 10 |
| పారిజాతాపహరణము, చిన్నసైజు | 0 | 8 |
| డిటో విద్వాన్ దూసి రామమూర్తి శాస్త్రివిరచిత సురభివ్యాఖ్యాన సహితము | 3 | 0 |
| బసవపురాణము, పిడుపర్తిసోమనాథ ప్రణీతము | 2 | 4 |
| బ్రహ్మోత్తరఖండము | 1 | 0 |
| భాస్కరరామాయణము, క్రొత్తది | 4 | 0 |
| భోజరాజీయము, అనంతామాత్యకవి | 1 | 2 |
| మనుచరిత్ర, సటీక, వావిళ్లరామస్వామి శాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానముతో చిన్నసైజున మేలుకాకితములమీద స్ఫుటమైన అక్షరములతో చక్కగ ముద్రించియున్నారము. | 2 | 0 |
| భోగినీదండకము | 0 | 1 |
| మార్కండేయపురాణము, మారనది | 1 | 12 |
| మూన్నాళ్లముచ్చట, వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి | 0 | 4 |
| మొల్లరామాయణము, చిన్నసైజు, | 0 | 10 |
| రంగనాథరామాయణము, ద్విపద | 2 | 8 |
| రాజశేఖరవిలాసము | 0 | 12 |
| రామాభ్యుదయము | 1 | 4 |
| రుక్మిణీకల్యాణము, సటీక, | 0 | 6 |
| వసుచరిత్ర, సటీక, అనేకనూతనాంశములుగల చక్కని క్రొత్తకూర్పు | 4 | 0 |
| వసుచరిత్రవిమర్శనము, శ్రీ చినసీతారామస్వామిశాస్త్రికృతము, అత్యద్భుతములగు క్రొత్తవిషయములనేకము లిందుఁగలవు | 1 | 4 |
| సీతారామాంజనేయసంవాదము, సటీక, మేలుప్రతి | 3 | 8 |

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,
292, ఎస్ప్లనేడ్, చెన్నపురి.